ESKİ UYGURCADA ZAMİRLERİN
YAPISAL VE İŞLEVSEL BİR İNCELEMESİ

Arzu ARICAN

Doktora Tezi

Eskişehir, 2023

ESKİ UYGURCADA ZAMİRLERİN YAPISAL VE İŞLEVSEL BİR İNCELEMESİ

Arzu ARICAN

T. C.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

DOKTORA TEZİ

Eskişehir, 2023

T. C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Arzu ARICAN tarafından hazırlanan "Eski Uygurcada Zamirlerin Yapısal ve İşlevsel Bir İncelemesi" başlıklı bu çalışma 20/01/2023 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ceval KAYA

Üye: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Bülent GÜL

Üye: Prof. Dr. Erhan AYDIN

Üye: Doç. Dr. Oktay BERBER

ONAY
Doç. Dr. Oytun MEÇİK
Enstitü Müdürü

…/…/2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Arzu ARICAN

ÖZ

ESKİ UYGURCADA ZAMİRLERİN YAPISAL VE İŞLEVSEL BİR İNCELEMESİ

ARICAN, Arzu

Doktora, 2023

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Danışman: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Bu çalışmada Eski Uygurca dönemine ait eserlerdeki zamir varlığı, zamirlerden türeyen sözcük ve sözcük öbekleri ele alınarak bu sözcüklerin hangi işlevlerde kullanıldığı incelenmiştir. Türk dilinin, ilk yazılı kaynaklardan itibaren karşımıza çıkan zamirler, şahısların, nesnelerin, kavramların yerine geçerek onları temsil eden sözcüklerdir. Zamirler, Eski Türkçenin ilk evresinden itibaren temel işlevlerinin yanı sıra çekim eklerinin kalıplaşmasıyla ve yalın biçimleri ile farklı işlevlerde kullanılmıştır. Ancak bu çalışmanın inceleme alanını oluşturan Eski Uygurca döneminde zamirlerin kullanımı, Uygurların yaşadığı bölge ve sosyo-kültürel çevrenin etkisiyle hem yapısal hem anlamsal hem de işlevsel açıdan çeşitlilik göstermektedir. Eski Uygurcada zamirler ve zamir köklerinden oluşan sözcükler, zarf, edat, bağlaç, ünlem gibi gramatikal işlevlerde kullanılmasının yanı sıra sözlükselleşerek Budist terminolojiye ait bazı kavramları karşılamak için de kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Eski Uygurcada kullanılan zamirlerin tarihsel süreç içerisinde uğradıkları yapısal ve işlevsel değişiklikleri ortaya koymaktır. Bu doğrultuda art zamanlı inceleme yöntemi kullanılarak Eski Uygurca dönemine ait eserler incelenmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkçe, Eski Uygurca, Zamir, İşlev değişikliği

ABSTRACT

A STRUCTURAL AND FUNCTIONAL ANALYSIS OF PRONOUNS IN OLD UYGHUR

ARICAN, Arzu

PHD Dissertation, 2023

DEPARTMENT OF TURKİSH LANGUAGE AND LİTERATURE

Thesis Advisor: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

In this study, the existence of pronouns in the works of the Old Uyghur period, the words and phrases derived from pronouns and their functional uses are examined. Pronouns of the Turkish language that have appeared since the first written sources of Turkish Language are words that represent persons, objects and concepts by replacing them. In addition to their basic functions, pronouns have been used for different functions with their simple forms and with contamination of inflectional suffixes since the first phase of Old Turkish. However, the use of pronouns in the Old Uyghur period, which constitutes the focal point of this study, has varied both structurally, semantically and functionally with the effect of the region where the Uyghurs lived and their socio-cultural environment there. While pronouns and words consisting of pronoun roots in Old Uyghur were used in grammatical functions such as adverbs, prepositions, conjunctions, and exclamation, they are also used, through lexicalization, to represent some concepts belonging to Buddhist terminology. The aim of this study is to reveal the structural and functional changes that the pronouns used in Old Uyghur have undergone in the historical process. In this direction, the works belonging to the Old Uyghur period were examined using the diachronic analysis method and the findings were evaluated.

Keywords: Old Turkic, Old Uyghur, Pronoun, Conversion

ÖN SÖZ

Zamirler, dillerin temel sözcükleri arasında gösterilmektedir. Bu nedenle sözcük türleri arasında önemli bir yere sahiptir ve dil incelemelerinde önemli ipuçları sunmaktadır. Bu çalışmanın inceleme alanını oluşturan Eski Uygurca döneminde ortaya konan eserlerde zamirlerin kullanımı hem yapısal hem işlevsel açıdan çeşitlilik göstermektedir. Zamir kökenli sözcüklerin farklı yapı ve işlevlerde kullanılması Türk dilinin ilk örneklerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle Eski Uygurca döneminde yabancı dillerden yapılan çeviriler ve içinde bulunulan sosyo-kültürel çevrenin etkisiyle bu çeşitlilik artmıştır. Manihaist ve Budist terminolojiye ait kavramların ve metinlerde yer alan uzun cümlelerin Eski Uygurcaya eksiksiz aktarılması endişesi dil kullanıcılarınının tavrını etkilemiştir. Bunun için Türk dilinin olanaklarından faydalanılmıştır. Bu verilerden hareketle çalışmada, zamirlerin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişiklikler Eski Uygurca dönemine ait metinlerden örneklere yer verilerek incelenmiştir.

Çalışmanın "Giriş" bölümünde çalışmanın amaç, kapsam ve yöntemi açıklanmıştır.

I. Bölüm'de "Yapıları ve Oluşumları Bakımından Zamirler" başlığı altında zamirlerle ilgili genel bilgilere yer verilmiş, zamirlerin diğer sözcük türlerinden ayrılan yönlerine, zamirler üzerine yapılan çalışmalara ve zamirlerle ilgili tartışılagelen meselelere yer verilmiştir. Daha sonra zamirler, "Asıl Zamirler", "Diğer Sözcük Türlerinin Zamir Olarak Kullanılması", "Zamir Köklerinden Türeyen Sözcük ve Sözcük Öbekleri" olmak üzere kategorize edilerek yapısal inceleme yapılmıştır.

Çalışmanın II. Bölüm'ünde Eski Uygurca eserlerden elde edilen veriler ışığında zamirler ve zamir kökenli sözcükler, metinlerde kullanıldıkları işlevlere göre sıfat, zarf, bağlaç, edat, ünlem, kopula başta olmak üzere işlevsel açıdan incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuna incelenen örneklerin bir dizini eklenmiştir.

Bu çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyen ve fikirleriyle yol gösteren saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Ferruh Ağca'ya, görüş ve önerileriyle çalışmaya katkı sağlayan Prof. Dr. Bülent Gül'e, Prof. Dr. Ceval Kaya'ya, Prof. Dr. Erhan Aydın'a ve Doç. Dr. Oktay Berber'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ iii
ABSTRACT v
ÖN SÖZ vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR xiii
İŞARETLER xv
GİRİŞ 1
I. BÖLÜM 8
YAPILARI VE OLUŞUMLARI BAKIMINDAN ZAMİRLER 8
1.1. Zamir Kavramı ve Genel Özellikleri 8
1.1.1. Zamir Kavramı 8
1.1.2. Zamirlerin Genel Özellikleri 9
1.1.2.1. Sözcük Türü Olarak Zamirler 9
1.1.2.2. Anlamsal Açıdan Zamirler 10
1.1.2.3. Sayıları Bakımından Zamirler 10
1.1.2.4. Dağılım Özelikleri Bakımından Zamirler 11
1.1.2.5. Cinsiyet Bakımından Zamirler 12
1.1.2.6. Zamirlerde Çokluk 12
1.1.2.7. Zamirlerde Ekleşme 13
1.1.2.8. Zamirlerde Kök Değişikliği 13
1.1.2.9. Zamir /n/si 14
1.1.2.10. Zamirlerde Katmerli Çekim 15
1.1.2.11. Zamirlerin Edatlara Bağlanması 16
1.1.2.12. Zamirlere Eklenen Yükleme Hâl Eki 16
1.2. Asıl Zamirler 16
1.2.1. Şahıs Zamirleri 17
1.2.1.1. Teklik 1. Şahıs Zamiri men 17
1.2.1.1.1. Teklik 1. Şahıs Zamirinin Yükleme Hâli 18
1.2.1.1.2. Teklik 1. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli 19
1.2.1.1.3. Teklik 1. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli 19
1.2.1.1.4. Teklik 1. Şahıs Zamirinin Çıkma Hâli 20
1.2.1.1.5. Teklik 1. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli 20
1.2.1.1.6. Teklik 1. Şahıs Zamirinin Yön Hâli 20
1.2.1.2. Teklik 2. Şahıs Zamiri 20
1.2.1.2.1. Teklik 2. Şahıs Zamirinin Yükleme hâli 21

1.2.1.2.2. Teklik 2. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli.....21
1.2.1.2.3. Teklik 2. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli.....21
1.2.1.2.4. Teklik 2. Şahıs Zamirinin Çıkma Hâli.....22
1.2.1.2.5. Teklik 2. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli.....22
1.2.1.2.6. Teklik 2. Şahıs Zamirinin Yön Hâli.....22
1.2.1.3. Teklik 3. Şahıs Zamiri.....22
1.2.1.3.1. Teklik 3. Şahıs Zamiri: *ol*.....23
1.2.1.3.1.1. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Yükleme Hâli.....23
1.2.1.3.1.2. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli.....24
1.2.1.3.1.3. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli.....24
1.2.1.3.1.4. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Çıkma Hâli.....25
1.2.1.3.1.5. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Vasıta Hâli.....25
1.2.1.3.1.6. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Eşitlik Hâli.....25
1.2.1.3.1.7. Teklik 3. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli.....26
1.2.1.3.1.8. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Yön Gösterme Hâli.....26
1.2.1.3.2. Varsayımsal *i-*ı ~ *in-*ın Zamir Kökü.....26
1.2.1.4. Çokluk 1. Şahıs Zamiri.....27
1.2.1.4.1. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin Yükleme Hâli.....27
1.2.1.4.2. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli.....28
1.2.1.4.3. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli.....28
1.2.1.4.4. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin Eşitlik Hâli.....28
1.2.1.4.5. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli.....28
1.2.1.4.6. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin Yön Hâli.....29
1.2.1.5. Çokluk 2. Şahıs Zamiri.....29
1.2.1.5.1. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin Yükleme Hâli.....30
1.2.1.5.2. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin Yönelme Hali.....30
1.2.1.5.3. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli.....30
1.2.1.5.4. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin Çıkma Hâli.....31
1.2.1.5.5. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli.....31
1.2.1.5.6. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin Yön Hâli.....31
1.2.1.6. Çokluk 3. Şahıs Zamiri.....31
1.2.1.6.1. Çokluk 3. Şahıs Zamirinin Yükleme Hâli.....32
1.2.1.6.2. Çokluk 3. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli.....32
1.2.1.6.3. Çokluk 3. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli.....32
1.2.1.6.4. Çokluk 3. Şahıs Zamirinin Çıkma Hâli.....32
1.2.1.6.5. Çokluk 3. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli.....32
1.2.2. İşaret Zamirleri.....33

1.2.2.1. İşaret Zamiri: bu 34
1.2.2.1.1. bu İşaret Zamirinin Yükleme Hâli 34
1.2.2.1.2. bu İşaret Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli 34
1.2.2.1.3. *bu* İşaret Zamirinin Çıkma Hâli 34
1.2.2.1.4. *bu* İşaret Zamirinin Yönelme Hâli 35
1.2.2.1.5. bu İşaret Zamirinin İlgi Hâli 35
1.2.2.1.6. *bu* işaret Zamirinin Çokluk Biçimi 35
1.2.2.2. İşaret Zamiri: *ol* 36
1.2.3. Soru Zamirleri 36
1.2.3.1. *ka Köklü Soru Zamirleri 37
1.2.3.2. Soru Zamiri: *kim* 38
1.2.3.3. Soru Zamiri: *ne* 38
1.2.4. Dönüşlülük Zamirleri 39
1.2.4.1. Dönüşlülük Zamiri: *kentü* 40
1.2.4.2. Dönüşlülük Zamiri: *öz* 41
1.2.5. Belirsizlik Zamirleri 42
1.3. Diğer Sözcük Türlerinin Zamir İşleviyle Kullanılması 44
1.3.1. Gramerleşme Yoluyla Oluşan Zamirler 44
1.3.1.1. İsim Kökenli Sözcüklerin Gramerleşmesi ile Oluşan Zamirler 44
1.3.1.1.1. İyelik Ekleri İle Oluşan Zamirler 44
1.3.1.1.1.1. İsim + İyelik Eki 44
1.3.1.1.1.2. İsim +AgU Yapım Eki + İyelik Eki / Yükleme Hâl Eki 45
1.3.1.1.1.3. İsim +çA Hâl Eki + İyelik Eki / Yükleme Hâl Eki 45
1.3.1.2. Fiil Kökenli Sözcüklerin Gramerleşmesi ile Oluşan Zamirler 46
1.3.1.2.1. Ünlü Zarf-Fiil Ekleri ile Oluşan Zamirler 46
1.3.1.2.2. Fiil Kökü + FİYE Kalıplaşması ile Oluşan Zamirler 47
1.3.2. +kI Aitlik Ekiyle Oluşan Sözcükler 49
1.3.3. Yabancı Kökenli Sözcüklerden Oluşan Zamirler 50
1.4. Zamir Köklerinden Türeyen Sözcükler ve Sözcük Öbekleri 51
1.4.1. Zamir Köklerinden Türeyen Sözcükler 51
1.4.1.1. Zamir + Hâl Eki Biçiminde Oluşan Sözcükler 51
1.4.1.1.1. Zamir + çA Eşitlik Hâl Ekiyle Oluşan Sözcükler 51
1.4.1.1.2. Zamir + DA Bulunma – Çıkma Hâl Ekiyle Oluşan Sözcükler 54
1.4.1.1.3. Zamir +DIn Çıkma Hâl Ekiyle Oluşan Sözcükler 55
1.4.1.1.4. Zamir + İlgi Hâl Ekiyle Oluşan Sözcükler 56
1.4.1.1.5. Zamir + kA Yönelme Hâl Ekiyle Oluşan Sözcükler 57

1.4.1.2. Zamir + Hâl Eki + Hâl Eki Biçiminde Oluşan Sözcükler 57
1.4.1.2.1. Zamir + Belirtme ve Vasıta Hâl Ekleriyle Oluşan Sözcükler 57
1.4.1.2.2. Zamir + Eşitlik Hâl Eki + Vasıta Hâl Eki 58
1.4.1.2.3. Zamir + Eşitlik ve Bulunma–Çıkma Hâl Ekleri 59
1.4.1.2.4. Zamir + Bulunma-Çıkma + Bulunma-Çıkma Hâl Ekleri 60
1.4.1.2.5. Zamir + Bulunma-Çıkma ve Eşitlik Hâl Ekleri 60
1.4.1.2.6. Zamir + DXr + Hâl Ekleriyle Oluşan Sözcükler 61
1.4.1.3. Zamir + Hâl Eki + Yapım Eki Biçiminde Oluşan Sözcükler 63
1.4.1.3.1. Zamir + (Hâl Eki) + AgU Ekiyle Oluşan Sözcükler 63
1.4.1.3.2. Zamir + Hâl Eki + gInçA Ekiyle Oluşan Sözcükler 63
1.4.1.3.3. Zamir + Hâl Eki + kIyA Eiyle Oluşan Sözcükler 64
1.4.1.3.4. Zamir + Hâl Eki + lAyU Ekiyle Oluşan Sözcükler 65
1.4.1.3.5. Zamir + edat/enklitik lA- + Ettirgenlik Eki + Ünlü Zarf-Fiil Ekiyle Oluşan Sözcükler 67
1.4.1.3.6. Zamir + Hâl Eki + lIg Ekiyle Oluşan Sözcükler 68
1.4.1.3.7. Zamir + (Hâl Eki) + sXz Ekiyle Oluşan Sözcükler 69
1.4.1.3.8. Zamir + Hâl Eki + (X)p Zarf-Fiil Ekiyle Oluşan Sözcükler 70
1.4.2. Zamir Köklerinden Türeyen Sözcük Öbekleri 71
1.4.2.1. Zamir + Zamir Biçiminde Kurulan Öbek Yapılar 71
1.4.2.1.1. Aynı Zamir Kök ve Gövdelerinden Oluşan Öbek Yapılar 71
1.4.2.1.2. Farklı Zamir Kök ve Gövdelerinden Oluşan Öbek Yapılar 75
1.4.2.2. Zamir + İsim Biçiminde Kurulan Öbek Yapılar 79
1.4.2.3. Zamir + Enklitik Biçiminde Kurulan Öbek Yapılar 81
1.4.2.3.1. Zamir + Hâl Eki + çI Enklitiğiyle Oluşan Sözcükler 81
1.4.2.3.2. Zamir Gövdesi + Yapım Eki + kAn 81
1.4.2.3.3. Zamir + (Hâl Eki) + mAt 81
1.4.2.3.4. Zamir + (Hâl Eki) + ok~ök 82
1.4.2.3.5. Zamir + Hâl Eki / Yapım Eki + (y)mA 86
1.4.2.4. Zamir + Hâl Eki + Edat Biçiminde Kurulan Öbek Yapılar 88
1.4.2.4.1. Zamir + Hâl Eki + adın 89
1.4.2.4.2. Zamir + Hâl Eki +ara 90
1.4.2.4.3. Zamir + Hâl Eki + basa 91
1.4.2.4.4. Zamir + Hâl Eki + berü 92
1.4.2.4.5. Zamir Hâl Eki + birle 93
1.4.2.4.6. Zamir + Hâl Eki + ınaru~ıŋaru~naru 94
1.4.2.4.7. Zamir + Hâl Eki + kez 95
1.4.2.4.8. Zamir + Hâl Eki + kėn 96

1.4.2.4.9. Zamir + Hâl Eki + körü 97
1.4.2.4.10. Zamir + Hâl Eki + kėsre 98
1.4.2.4.11. Zamir + Hâl Eki + öŋi.....98
1.4.2.4.12. Zamir + Hâl Eki + öŋre.....99
1.4.2.4.13. Zamir + Hâl Eki + ötrü 100
1.4.2.4.14. Zamir + Hâl Eki + soŋ 101
1.4.2.4.15. Zamir + Hâl Eki + takı.....102
1.4.2.4.16. Zamir + Hâl Eki + tapa 103
1.4.2.4.17. Zamir + Hâl Eki + taş 103
1.4.2.4.18. Zamir + Hâl Eki + teg.....104
1.4.2.4.19. Zamir + Hâl Eki + tegi.....106
1.4.2.4.20. Zamir + Hâl Eki + tėmin.....108
1.4.2.4.21. Zamir + Hâl Eki + ulatı.....108
1.4.2.4.22. Zamir + Hâl Eki + utru 109
1.4.2.4.23. Zamir + Hâl Eki + üçün.....109
1.4.2.4.24. Zamir + Hâl Eki + üze 111
1.4.2.4.25. Zamir + Hâl Eki + yana 112
II. BÖLÜM.....113
İŞLEVSEL AÇIDAN ZAMİRLERİN İNCELENMESİ 113
2.1. Zamir Türleri Arası İşlev Değişikliği 113
2.1.1. Soru Zamirlerinin Belirsizlik Zamiri Olarak Kullanılması 113
2.2. Zamir ve Zamir Kökenli Sözcüklerin İsim İşlevinde Kullanılması 117
2.3. Zamirler ve Zamir Kökenli Sözcüklerin Sıfat İşlevinde Kullanılması.....119
2.3.1. Zamir Kökenli Sözcüklerin Vasıflık Sıfatı İşlevinde Kullanılması 120
2.3.2. Zamir Kökenli Sözcüklerin İşaret Sıfatı İşlevinde Kullanılması.....120
2.3.3. Zamir Kökenli Sözcüklerin Soru Sıfatı İşlevinde Kullanılması 121
2.3.4. Zamir Kökenli Sözcüklerin Belirsizlik ve Miktar Sıfatı İşlevinde Kullanılması 123
2.4. Zamir ve Zamir Kökenli Sözcüklerin Zarf İşlevinde Kullanılması 127
2.4.1. Zamir Kökenli Sözcüklerin Hâl Zarfı İşlevinde Kullanılması 128
2.4.2. Zamir Kökenli Sözcüklerin Soru Zarfı İşlevinde Kullanılması.....134
2.4.3. Zamir Kökenli Sözcüklerin Miktar ve Belirsizlik Zarfı İşlevinde Kullanılması 138
2.4.4. Zamir Kökenli Sözcüklerin Zaman Zarfı İşlevinde Kullanılması 140
2.4.5. Zamir Kökenli Sözcüklerin Yer Zarfı İşlevinde Kullanılması 145
2.5. Zamirler ve Zamir Kökenli Sözcüklerin Bağlaç İşlevinde Kullanılması 149
2.5.1. Zamir Kökenli Sözcüklerin Yan Cümle Bağlacı İşlevinde Kullanılması149
2.5.2. Zamir Kökenli Sözcüklerin Sıralama Bağlacı İşlevinde Kullanılması ...152
2.5.3. Zamir Kökenli Sözcüklerin Neden-Sonuç Bağlacı İşlevinde Kullanılması
155

2.5.4. Zamir Kökenli Sözcüklerin Zıtlık Bağlacı İşlevinde Kullanılması 158
2.5.5. Zamir Kökenli Sözcüklerin Koşul Bağlacı İşlevinde Kullanılması.....159
2.6. Zamirler ve Zamir Kökenli Sözcüklerin Edat İşlevinde Kullanılması 164
2.6.1. Zamir Kökenli Sözcüklerin Benzetme Edatı İşlevinde Kullanılması 164
2.6.2. Zamir Kökenli Sözcüklerin Cümle Başı Edatı İşlevinde Kullanılması...165
2.6.3. Zamir Kökenli Sözcüklerin Karşılaştırma Edatı İşlevinde Kullanılması 172
2.6.4. Zamir Kökenli Sözcüklerin Son Çekim Edatı İşlevinde Kullanılması ...172
2.7. Zamirler ve Zamir Kökenli Sözcüklerin Ünlem İşlevinde Kullanılması.....174
2.8. Zamirlerin Kopula İşlevinde Kullanılması 177
2.9. Zamirlerin Şahıs Unsuru İşlevinde Kullanılması 181
2.10. Zamirlerin Gereklilik İşlevinde Kullanılması 182
SONUÇ 184
KAYNAKÇA 187
DİZİN.....196

KISALTMALAR

Eserlerin Kısaltması

Abhid. : Uyghur Abhidarma Text
AY : Altun Yaruk
BT I : Berliner Turfantexte I
BT II : Berliner Turfantexte II
BT III : Berliner Turfantexte III
BT IV : Berliner Turfantexte IV
BT V : Berliner Turfantexte V
BT VII : Berliner Turfantexte VII
BT VIII : Berliner Turfantexte VIII
BT XIII : Berliner Turfantexte XIII
BT XXV : Berliner Turfantexte XXV
DKAMP : Daśakarmapathaavadānamālā
ETŞ : Eski Türk Şiiri
HT III : Xuanzhang-Biographie III
HT V : Xuanzhang-Biographie V
HT VI : Hsüan Tsang Biyografisi
HT VII : Xuanzhang-Biographie VII
HT VIII : Xuanzhang-Biographie VIII
HT IX : Xuanzhang Biographie IX
Huast : Huastuanift
IB : Irk Bitig
İKP : İyi ve Kötü Prens Öyküsü
Kuanşi : Kuanşi im Pusar
Maitr : Maytrısimit
M I : Manichaica I
M II : Manichaica II
M III : Manichaica III
TT II : Turkische Turfan Texte II
TT III : Turkische Turfan-Texte III
TT IV : Turkische Turfan-Texte IV
TT V : Turkische Turfan-Texte V
TT VI : Turkische Turfan-Texte VI
TT VII : Turkische Turfan-Texte VII

TT VIII : Turkische Turfan-Texte VIII

TT X : Turkische Turfan-Texte X

U I : Uigurica I

U II : Uigurica II

U III : Uigurica III

U IV : Uigurica IV

Üç itigsizler : Üç İtigsizler

Diğer Kısaltmalar

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

S : Sayı

s. : Sayfa

İŞARETLER

A : Gramerde a/e ünlülerini gösterir.

I : Gramerde ı/i ünlülerini gösterir.

U : Gramerde u/ü ünlüerini gösterir.

X : Gramerde ı, i/u, ü ünlülerini gösterir.

( ) : Metinde yazılmayan ünlü ya da ünsüz.

[…] : Metnin okunmayan eksik parçasını gösterir.

… : Alınan metinde atlanan yerlerleri gösterir.

< : Daha eski bir şekilden gelir.

> : Daha yeni bir şekle gider.

- : Fiil kökünü gösterir.

+ : İsim kökünü gösterir.

* : Tanıklanmamış tahmine dayalı şekilleri gösterir.

~ : Değişken şekilleri gösterir.

GİRİŞ

İlk insandan günümüze sözlü ve yazılı iletişimin merkezinde dil vardır. İnsanlar, tarih boyunca ihtiyaçları doğrultusunda bazen yeni sözcükler türeterek bazen iletişim kurdukları farklı bir dile ait sözcükleri kullanarak bazen de mevcut sözcükleri farklı işlevlerde kullanarak dillerini şekillendirmiş, sözlü ve yazılı iletişimin devamlılığını sağlamışlardır. Uygurlar da yaşadıkları coğrafya ve içinde bulundukları kültürel çevrenin etkisiyle benzer stratejiler kullanarak zengin bir dil hazinesi oluşturmuşlardır. Bu çalışmada genel Türkçede olduğu gibi Eski Uygur Türkçesinde de karmaşık bir görünüm sergileyen zamirler ele alınmıştır. Çalışmanın konusu, Eski Uygurcada zamirler ve zamir işleviyle kullanılan sözcüklerin genel yapısını, zamir kökenli sözcüklerin geçirdiği yapısal ve anlamsal değişiklikleri irdeleyerek ortaya çıkan sözcüklerin kullanıldığı yeni işlevleri dilbilgisel açıdan incelemektir.

Zamirler, ilk çalışmalardan bugüne genellikle benzer şekillerde ele alınarak değerlendirilmiş ve bu çalışmalarda zamirler konusunda belirli kalıpların dışına çıkılmamıştır. Çoğu araştırmaya göre cümlede sadece görevli bir sözcük olarak görülen zamirlerin aslında öyle olmadığı ve kullanım alanıyla birlikte işlevselliğinin düşünüldüğünden çok daha geniş olduğu bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur. Zamirler üzerine yapılan çalışmalarda zamirler; türetime elverişli olmayan, sayı bakımından az ve anlamı olmayan sözcükler olarak değerlendirilmiştir. Ancak Eski Uygurca döneminde elde edilen veriler, zamirlerin sanıldığının aksine basit sözcükler olmadığını hem yalın biçimde hem türemiş biçimleriyle hem de cümlede enklitik ve edatlarla kurdukları yeni yapılarla farklı işlev ve anlamlarda kullanıldığını göstermektedir. Bu çalışmanın ortaya çıkmasına sebep olan temel problem de zamirlerin hangi sebeplerle farklı yapılarda kullanıldığı, niçin farklı işlevlerde kullanıldığı ve nasıl yeni anlamlar kazandıklarıdır. Bunun için temelde şu hipotezler oluşturulmuştur:

1. Eski Uygurcada zamirler dilin ihtiyacına yönelik farklı yapı, işlev ve anlamlarda kullanılmıştır.
2. İçinde bulunulan sosyo-kültürel çevre ve iletişim kurulan topluluklar birbirlerinin dillerini de etkilemiş ve dilsel unsurlarda çeşitlilik ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın amacı, tarihî Türk dili alanlarında önemli bir yeri olan Eski Uygurcanın zamir varlığını inceleyerek bu alandaki çalışmalara katkı sağlamaktır.

Eldeki çalışmada, art zamanlı inceleme yöntemi kullanılarak Eski Uygurca dönemine ait eserler, ait oldukları yazılı gelenek ve dönem göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Öncelikle metinlerde yer alan zamirler tespit edilmiş ve türlerine, oluşturdukları yapılara göre fişlenerek tasnif edilmiştir. Daha sonra fişlenen örnekler aldıkları eklere ve oluşturdukları yapılara göre sınıflandırılmıştır. Bunun yanı sıra zamir kategorisinde ele alınmayan ancak zamir işleviyle kullanılan sözcüklere ayrı bir başlık altında yer verilmiştir. Zamir kategorisine ait sözcüklerin oluşum biçimleri etimoloji sözlükleri, metin incelemeleri ve gramer kitaplarından faydalanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Eski Uygurca metinlerden alınan örneklere yer verilmiştir. Örnek cümlelerin yazımında araştırmacıların okuyuşları esas alınmış ve müdahale edilmemiştir. Ancak metinlerden alınan cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımında birebir çevirinin yanı sıra bazı anlamlandırmalar yapılmaya çalışılmıştır. Cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarımında Eski Uygurca ve Eski Türkçe sözlüklerden ve eserlerin dizinlerinden faydalanılmıştır.

Zamir konusu müstakil kitaplarda, tezlerde, gramer kitaplarının zamirler başlığı altında, çeşitli makelede ve bildiride ele alınmıştır. Konu ile ilgili yapılan belli başlı çalışmalar şöyledir:

Yıldız Kocasavaş (2004), *Türkçede Şahıs Zamirleri* adlı eserinde her bir şahıs zamiri ve şahıs zamirlerinin çekimli biçimlerini Eski Türkçeden günümüze değin uzak ve yakın lehçelerdeki kullanımlarıyla incelemiştir. *Giriş* ve *İnceleme* olmak üzere iki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde çeşitli zamir tanımları ve zamirlerin özellikleri ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümde ise üçü teklik ve üçü çokluk olmak üzere altı şahıs zamirinin yakın ve uzak lehçelerdeki durumu örneklerle incelenmiştir.

Kerim Demirci (2014), *Zamirler-Dilbilimsel Bir Yaklaşım* adlı eserinde, zamirleri, *Zamirlerin Doğası, Zamir Türleri, Zamirsellik ve Zamirsel Kullanımlar, Zamirlerin Genel Özellikleri* başlıkları altında incelenmiştir. Eserin birinci bölümünde adın ve zamirin ne olduğu anlatılmıştır. İkinci bölümde zamir türlerine yer verilerek zamirler şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, karşılıklılık zamiri, işaret

zamirleri, belirsizlik zamiri, ilgi zamiri, soru zamiri olmak üzere yedi başlıkta ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca zamir n'si bahsine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde zamir olmayıp zamir gibi kullanılan sözcükler "zamirsellik ve zamirsel kullanımlar" başlığı altında ele alınmıştır. Son bölümde ise zamirlerin genel özellikleri sıralanmıştır.

Salih Mehmet Arçın (2021), *Tarihî Türk Lehçelerinde ve Çağdaş Sibirya Lehçelerinde Zamirler* adlı doktora tezini, *Çağdaş Sibirya Lehçelerinde Zamirler* kitaplaştırmıştır. Çalışmada zamirler, *Altay Dillerinde Zamirler, Proto Türkçe ve Tarihi Türk Lehçelerinde Zamirler, Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler* olmak üzere dört başlıkta incelemiştir. Çalışmanın bizi ilgilendiren kısmı olan *Proto-Türkçede ve Tarihî Türk Leçelerinde Zamirler* başlığı altında Proto-Türkçe, Köktürkçe ve Uygurca başta olmak üzere diğer tarihî Türk dili dönemleri ele alınmıştır. Eski Uygurca zamirler, *Şahıs Zamirleri, İşaret Zamirleri, Soru Zamirleri, Belirsizlik Zamirleri ve Dönüşlülük Zamirleri* olmak üzere beş alt başlıkta ele alınarak etimolojileri ve hâl ekleri ile kullanımlarına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra araştırmacı bazı zamir türlerinin cümle içerisinde farklı görevlerde kullanıldığına da dikkat çekmiştir.

Emine Serap Bozkurt'un (2016), "Türkiye Türkçesindeki Zamirlerin Anlambilimsel Yapısı ve Kazandıkları Anlam Yükleri" adlı yüksek lisans tezi bir diğer çalışmadır. Bu çalışmada zamirler hakkında genel bilgiler verildikten sonra zamir türleri ve zamirsellik konuları ele alınmıştır. Tezin inceleme kısmında ise zamirlerin taşıdığı anlam yükleri incelenmiştir. İnceleme kısmında zamirlerin özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı ve yüklem konumundaki anlam yüklerine yer verilmiştir.

Zamirlerle ilgili yapılan çalışmalar arasında Kübra Demir tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan "Altun Yaruk Örneğinde Eski Uygur Türkçesinde Zamirler" bulunmaktadır. Bu çalışmada *Altun Yaruk*'ta yer alan zamirler türlerine göre incelenmiştir.

Bu müstakil çalışmaların yanı sıra Türk dili tarihi ve Türkiye Türkçesi ile ilgili gramer kitaplarında zamir konusu birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

W. Bang, *Köktürkçeden Osmanlıcaya Türkçenin Karşılaştırmalı Grameriyle İlgili Hazırlık Çalışmaları 1. Bildiri: Türkçe Soru Zamiri Hakkında (Çev. Tahsin*

Aktaş) adlı çalışmasında zamir köklerinden ve zamir köklerinin Türk lehçelerindeki karşılıklarından söz etmektedir.

K. Menges (1968) *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies* adlı çalışmalarda tarihî Türk dilleri ve diğer Altay dillerinde zamirlerin durumu ele almıştır. Menges, *Pronomia* başlığı altında zamirler ve zamirlerin çekimli biçimlerini incelemiştir.

M. Räsänen (1977) *Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen* adlı eserinde öncelikle zamir konusu ele almış ve *Pronomia* başlığı altında şahıs zamirleri, iyelik zamirleri, işaret zamirleri, dönüşlülük zamirleri, soru zamirleri, ilgi zamirleri ve belirsizlik zamirlerini incelemiştir.

A. von Gabain (1988), *Eski Türkçenin Grameri*'inde *Zamirler ve Yakınları* başlığında zamirler ve zamir işlevinde kullanılan sözcükleri incelemiştir. Araştırmacı, zamirlerin çeşitli hâl ekleriyle kullanılışına ve zamirlerden türeyen sözcüklere yer vermiştir.

Marcel Erdal (2004), *A Grammar of Old Turkic* adlı çalışmasında zamir kökleri ve bu köklerden oluşan sözcükleri ele almış ve sözcüklerin kazandığı farklı anlamlara yer vermiştir. Bizim çalışmamız açısından önemli veriler sunan Erdal, yapım ve çekim ekleri alan zamirleri tek tek göstermiştir.

Muharrem Ergin (2009) *Türk Dil Bilgisi*'nde zamirlerin genel özelliklerine yer verdikten sonra zamirlerin durumunu geçmişten bugüne ele almıştır. Zamirlerin çekimli biçimlerine ve edatlarla kullanımlarına da yer vermiştir. Ayrıca *Şahıs Zamirleri, İşaret Zamirleri, Dönüşlülük Zamirleri, Soru Zamirleri, Belirsizlik Zamirleri, Bağlama Zamirleri* başlıkları altında zamirleri sınıflandırmıştır.

Zeynep Korkmaz (2009) *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*, zamirleri diğer araştırmacılardan farklı olarak yapılarına göre Basit, Türemiş, Birleşik olarak ele almış; işlevlerine göre ise *Şahıs Zamirleri, Dönüşlülük Zamirleri, İşaret Zamirleri, Aitlik Zamirleri, Belirsizlik Zamirleri, Soru Zamirleri, Bağlama Zamirleri* başlıkları altında incelemiştir.

Han-Woo Choi (2010) *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi* adlı çalışmasında zamirleri *Kişi Zamirleri, İşaret Zamirleri, Soru Zamirleri* başlıkları altında değerlendirmiş ve Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzca biçimlerini örneklerle göstermiştir.

Grønbech (2011), *Türkçenin Yapısı*, adlı eserde, zamirlerin özelliklerine, isimlerden ayrılan yönlerine ve ayırt edici özelliklerine yer vermiştir. Özellikle Eski Uygurcada +nI yükleme durum ekinin zamirlerde görüldüğüne dikkat çeken araştırmacı, eğer bir sözcükte +nI yükleme durumu eki varsa o sözcüğün zamir olduğunu ifade etmiştir.

Kemal Eraslan (2012) *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında Eski Uygurca zamirleri ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Eraslan, zamirlerin genel özelliklerini açıkladıktan sonra *Şahıs Zamirleri, Dönüşlülük Zamirleri, İşaret Zamirleri, Soru Zamirleri, Belirsizlik Zamirleri* başlıkları altında konuyu incelemiştir. Metinlerden örneklere yer veren Eraslan, zamir köklerinden oluşan sözcüklere ve bu sözcüklerin anlamlarına değinmiştir.

Banguoğlu (2015) *Türkçenin Grameri* adlı çalışmasında Türkiye Türkçesinde zamirlerin durumunu göstermenin yanında zamirlerin tarihî süreç içerisindeki durumlarına da değinmiştir. Yazar, zamirleri *Kişi Zamirleri, Gösterme Zamirleri, İyelik Zamirleri, Dönüşlü Zamirler, Soru Zamirleri, Belirsiz Zamirler* ve *İlinti Zamirleri* başlıkları altında yapı özelliklerine yer vererek incelemiştir.

Lars Johanson (2021) *Turkic* adlı çalışmasında, *Pronominals* başlığı altında Türk dili ve Türk lehçelerinde zamirlerin durumunu incelenmiştir. Tarihî Türk dilleri ve lehçeli ile ilgili kullanımlara yer veren yazarın eseri güncel olması bakımından önem arz etmektedir.

Zamirler genellikle yukarıda sözü edildiği gibi türlerine göre şahıs zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri, dönüşlülük zamirleri, belirsizlik zamirleri olarak incelenmiştir. Bunun yanı sıra Johanson (2021), işteş zamirler (r*eciprocal pronouns)*, Serebrenikov-Gadjieva (2018: 131-132), olumsuzluk zamirleri (hiçbir), genelleştirici zamirler (*barı* 'hepsi') başlıklarına yer vermişlerdir.

Çeşitli gramer kitaplarının yanı sıra zamirler üzerine müstakil makaleler yazılmış, bildiriler sunulmuştur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Mecdut Mansuroğlu (1949: 501-519) *Türkçede Zamir Çekimi* adlı makalesinde zamirlerin genel özelliklerinden ve adlardan ayrılan yönlerine dikkat çekmiştir. Daha sonra şahıs zamirleri ve işaret zamirlerinin çekimli biçimleri ve eğri (oblik) hâllerine yer vermiştir.

Doerfer (1977: 208-214), *Zu Türk Bana "Mir", Sana "Dir"* adlı çalışmasında Türkçede 1. ve 2. Teklik şahıs zamirlerinde görülen ünlü değişikliğini ele almıştır. Araştırmacı çalışmasında şahıs zamirlerinin yönelme hâlinde görülen ünlü değişikliğini *qa* "aile" anlamında kullanılan sözcüğün allomorfu olmaması ve eklendiği sözcükte benzeşmeye neden olması ile açıklar.

Han-Woo Choi (1991: 191-196), *Ana Altayca İyelik Zamiri *n* başlıklı çalışmasında Ana Altayca iyelik zamiri *n foneminin Altay dillerinde kullanımını incelemiş, şahıs ve işaret zamirleri ve bu zamirlerin çekiminde korunduğunu belirtmştir.

Sema Barutçu Özönder (1992: 71-75), *Eski Türkçe Kaltı ve Nelük Kelimeleri Üzerine* adlı çalışmasında *kaltı* ve *nelük* sözcüklerinin yapısını incelemiş ve oluşum biçimlerini ele almıştır.

Mustafa Öner (1998: 401-411) *Türkçede Soru ve Belirsizlik* başlıklı makalesinde Türk dilinde soru ve belirsizlik sözcüklerinin semantik olarak iç içe olduğunu ve soru sözcüklerinin belirsizlik ifadelerine kaynaklık ettiğini belirtir.

Claus Schönig (1995: 33-64) *Bemerkungen zu den altaischen Personomia* adlı çalışmasında Türkçe, Klasik Moğolca ve Tunguz dillerindeki şahıs zamirlerinin kökenlerini, özelliklerini incelemiştir. Schönig, Köktürkçe üzerinden şahıs zamirlerinin çekimli biçimlerinde görülen sapmalar ve ünlü değişimlerini incelemiştir.

D. Tömörtogoo (2006: 229-233) *Moğolca'nın İkinci Şahıs Zamirinin Kökeni ve Değişimi* (Çev. Yavuz Kartallıoğlu), araştırmacılar tarafından Altay Dilleri arasında zamirlerin benzerliği çok kez dile getirilmiştir. Bu nedenle diğer dillerdeki zamirlerin kökeni ve gelişimi bizim çalışmamız için de önemlidir. Tömörtogoo Eski ve Orta Moğolca eserlerde teklik ikinci şahıs zamirinin çi-, çin- çim- olmak üzere üç ayrı kökte bulunduğunu ifade etmektedir. Moğolca şahıs zamirlerinin kökünü o zamirin ilgi hâlinde korunduğunu ve ilgi hâlinde aramanın doğru olacağını ifade eden yazar, çin- kökünün eski bir *tin köküne dayandığını; Eski Moğolca çin biçiminin birinci şahıs zamiri nim <*min'den analoji yoluyla türediğini belirtmiştir.

Bilgehan Atsız Gökdağ (2011: 9-22) *Dil-Beden İlişkileri Bağlamında Dönüşlülük Zamirleri* adlı çalışmasında sayı ve dönüşlülük ifadelerinin birçok dilde beden ve bedenin parçalarıyla ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Türk lehçelerinde de

Çuvaş *ha*, Yakut *beye*, Tuva *bot*, Altay *boy*, Karaçay-Balkar *kesi*, Türkiye Türkçesi Gagavuz Türkçesi *kendi*, Irak Türkmen, Güney Azerbaycan, Karagas *bile* diğerlerinde ise *öz* sözcüğünün dönüşlülük zamiri olarak kullanıldığını belirtmiştir. Gökdağ, Türkçede kullanılan dönüşlülük zamirlerinin beden, nefs, öz, vücut, boy anlamlı sözcüklerden oluştuğuna değinmiştir.

Eyüp Bacanlı (2014: 43-61) *Türk Dillerinin Şahıs Zamirlerinde Düzensizlikler* adlı çalışmasında Türk dilinin kuralcı ve sağlam yapısına rağmen zamirlerde *süplesyon, apofoni, genişleme, sinkretizm, biçim bolluğu* gibi birtakım düzensizlikler görüldüğünü belitmiş ve Eski Uygurcada tanıklanan örneklere yer vermiştir.

Ahmet Akçataş (2010: 1-14) *Semantic Content of Pronouns in Turkey Turkish* adlı makalesi zamirlerin anlamsal açıdan ele alınması bakımından önemli bir çalışmadır. Akçataş, çalışmasında zamirlerin "yerine geçme" özelliğinden hareketle bütün sözcüklerin zamir olabileceğini, zamirlerin de sadece isimlerin değil diğer sözcüklerin yerine kullanılabileceğini belirtmiştir.

I. BÖLÜM

YAPILARI VE OLUŞUMLARI BAKIMINDAN ZAMİRLER

1.1. Zamir Kavramı ve Genel Özellikleri

1.1.1. Zamir Kavramı

Literatürde canlı ve cansız varlıkları şahıs, işaret, soru, belirsizlik gibi çeşitli yönlerden temsil eden, tek başına anlamı olmayan ancak içinde bulundukları bağlama göre farklı anlamlar kazanan sözcükler zamir kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir. Bugün dil bilgisi terimi olarak kullandığımız ve bu çalışmanın konusunu oluşturan zamir sözcüğü, Arapça *zamîr* "iç, iç yüz, kalp, gönül, akıl" sözcüğüne dayanmaktadır. Sözcük Batı literatüründe Alm. *pronom*, Fr. *pronomen*, İng. *pronoun*, İtal. *pronome* terimleri ile karşılanmaktadır. Gencan (1979: 254), Sebzecioğlu (2016: 321) gibi bazı araştırmacılar tarafından Türkçe *adıl* terimi kullanılsa da *zamir* teriminin kullanım sıklığı daha fazladır. Zamir kategorisi geçmişten günümüze araştırılmış, incelenmiş ve ayırt edici özelliklerinden hareketle çeşitli zamir tanımları yapılmıştır. Ancak hem Türk dili çalışmalarında hem de diğer birçok dilde zamirlerin sınırları kesin olarak çizilememiş, bu nedenle zamir için farklı tanımlar yapılmıştır:

Gencan'a göre (1979: 254) tümcede adların, önce geçmiş kavramların yerlerini tutan ve söyleyenle kendisine söylenen kimseleri hatırlatan sözcüklere adıl denir.

Ediskun (1999: 156), zamirleri cümlede isimlerin yerini tutan "elçi" sözcükler olarak nitelendirmiştir.

Türkçede şahıs zamirlerini inceleyen Kocasavaş'a göre (2004: 29) zamir, diğer nesne adları gibi direkt nesneyi karşılayan kelimeler olmayıp, konuşan (mütekellin), konuşulan (hitap edilen), üçüncü şahıs (gaip) (mütekellim ve muhatabın dışındaki) gibi varlıkları temsilî olarak veya işaret etmek suretiyle belirleyen kelimelerdir.

Göksel-Kerslake'ye göre (2005: 230) göre zamirler, daha önce bahsedilen kişilere, şeylere veya durumlara atıfta bulunurken kullanılan, referansları bağlamdan açık olan veya içeriği yalnızca kısmen belirtilen ifadelerdir.

Ergin'e göre (2009: 262-263) zamirler, nesneleri temsil veya işaret yoluyla karşılayan kelimelerdir. Zamirler, nesnelerin gerçek dildeki karşılıkları olmayan fakat gerekince onları ifade edebilen kelimelerdir.

Korkmaz'a göre (2009: 399) zamirler adların yerlerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir.

Banguoğlu'na göre (2015: 356) ardında "bir nesne" veya "kimse" kavramı olan, dolayısıyla bir adın yerini tutan *sen, şu, biz, onlar, öteki, kendi, başkası* gibi kelimelere zamir (*pronom*) denir.

Zamir yerine *adıl*, terimini tercih eden Sebzecioğlu'na göre (2016: 320) adıl, adların yerine kullanılabilen, onlara gönderimde bulunan dilbilgisel anlama sahip sözcüklerdir. Tümce içerisinde adı gördüğümüz her konuma bir adıl yerleştirmek mümkündür.

Çeşitli zamir tanımlarından hareketle zamirlerin en belirgin özelliği *yerine geçme* ve *temsil etme* işlevidir. Zamirler, kendisinden önce ya da sonra bahsedilen kişilere, varlıklara, durumlara ya da olaylara atıfta bulunarak onları temsil ederler.

1.1.2. Zamirlerin Genel Özellikleri

Zamirleri diğer sözcük türlerinden ayıran belli başlı özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklerden hareketle araştırmacılar da zamirleri kategorize etmeye çalışmışlardır. Bu başlıkta, zamirlerin genel özellikleri, zamirlerin diğer sözcük türlerinden ayrılan yönleri ve zamirlerle ilgili tartışmalı konular ele alınmıştır.

1.1.2.1. Sözcük Türü Olarak Zamirler

Zamirlerin yapısal ve anlamsal özelliklerinden hareketle ayrı bir tür olup olmadığı tartışılagelen konulardan biridir. Zamirler, isimlerin aldığı eklerin çoğunu alması bakımından isim türüne yaklaştırılmış; isimlerden ayrı özellikler sergilemeleri nedeniyle de isimlerden ayrı tutulmuştur. Bu da zamirlerin ait olduğu sözcük grubunu tespit etmeyi güçleştirmektedir. Ergin (2009: 264), Korkmaz (2009: 403) gibi araştırmacılar zamirlerin isimlerden farklı özellikleri bulunmasına rağmen nesnelerin ve şahısların yerini tutan sözcükler oldukları için zamirleri isim soylu sözcükler olarak değerlendirirler. Eraslan (2012: 240), tek başlarına bir anlamı olmadığı için zamirleri görevli sözcükler olarak nitelendirmektedir. Erdem (2005: 444-449), zamirlerin Türkçe dil bilgisi kitaplarında genellikle benzer yaklaşımlarla ele alındığını belirterek zamirleri isim cinsinden kelimeler olmalarının yanı sıra bazı

özellikleri itibariyle görevli kelimeler arasında gösterilebileceğini belirtmiştir. Erdem (2005: 444-449), dilbilimcilerin kelimeleri *açık sınıf* ve *kapalı sınıf* olmak üzere iki temel başlıkta ele aldığını belirterek açık ve kapalı grup arasındaki farkları sıralar ve zamirlerin sayıca az olması, türetime elverişli olmaması, cümle içerisinde dilbilgisel görevlerle kullanılması bakımından kapalı grup içerisinde değerlendirir. Sebzecioğlu (2016: 330), zamirleri sözdizimsel işleve sahip oldukları için Erdem gibi kapalı grup içerisinde değerlendirmiştir.

1.1.2.2. Anlamsal Açıdan Zamirler

Zamirlerin kendi başlarına anlamları yoktur. Temsil ettikleri kişilere ya da varlıklara göre anlamaları değişmektedir. Örneğin, konuşan kişi *ben* zamiri ile temsil edilirken dinleyen *sen* zamiri ile temsil edilir. Ya da bir varlığı işaret etmek için kullandığımız işaret zamiri varlıkla aramızdaki mesafenin durumuna göre değişmektedir. Kısacası roller, mesafeler değiştiğinde kullanılan zamirler de değişmektedir. Araştırmacılar zamirlerin sabit bir anlamı olmadığı konusunda hemfikirdirler. Ediskun'a göre (1999: 156) zamirlerin başlı başına anlamları yoktur. Zamir hangi ismin yerini tutuyorsa, anlamı o isimle olan ilgisi sırasında belirir, kavranır. Güven'e göre (2015: 342) zamirler tek başlarına ve doğrudan herhangi bir varlığı karşılamayan ancak kurduğu bağa göre ilgili varlığı temsilî olarak karşılayan kelimelerdir. Anlam bağlamında bahsi geçen ismi temsil eder, bu yüzden de dil bilgisel bir anlam taşırlar. Aktardıkları anlam gerçek dünyada somut olarak bulunur. Sebzecioğlu (2016: 326), zamirlerin "boş sözcük (empty word)" olduklarını ve sözlüksel bir anlama sahip olmadıklarını; kişi, belirsizlik, aitlik gibi kategorik anlamları olduğunu belirtir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Eski Uygurcada da zamirler doğrudan bir varlığı karşılamak yerine temsil işlevinde kullanılmış ve kategorik anlamlarıyla metinlerde yer almıştır. Ancak bazı zamirlerin Budist terminolojiye ait kavramları karşılamak için kullanıldıkları ve zamir kökenli bazı sözcüklerin sözlüksel anlam kazandığı görülmektedir.

1.1.2.3. Sayıları Bakımından Zamirler

Türkçede diğer sözcük türleri göz önüne alındığında zamir olarak nitelendirebileceğimiz sözcük sayısı nispeten sınırlıdır. Bu çalışmada asıl zamirler olarak adlandırdığımız birincil zamirlerin yanı sıra zamir olmayıp aldıkları eklerle zamir göreviyle kullanılan sözcükler de bulunmaktadır. Buradan hareketle zamirlerin

sayısı ve kapsamı hakkında iki temel çıkarım yapmak mümkündür. Öncelikle asıl zamirler olarak nitelendirebileceğimiz sözcükler, *kapalı gruba* ait sözcüklerdir ve türetime elverişli değillerdir. Ayrıca kişiler ve varlıkların yerini tutan belirli kelimeler olduğu için sayıları sınırlıdır (Korkmaz, 2009: 399; Eraslan, 2011: 448; Sebzecioğlu, 2016: 320). Ancak cümle içerisinde her türlü adın, varlığın yerini tutabilen ve belirli bir kişi ya da nesneye bağlı olmadan kullanılabildikleri için zamirlerin kapsamı düşündüğümüzden daha geniştir (Korkmaz, 2009: 339; Sebzecioğlu, 2016: 320). Akçataş (2010: 4), zamirlerin "yerine geçme" özelliğinden hareketle bütün sözcüklerin zamir olabileceğini, zamirlerin de sadece isimlerin değil, diğer sözcüklerin yerine kullanılabileceğini belirtmiştir.

Asıl zamirlerin dışında isim, fiil gibi farklı sözcük kategorilerine ait dil unsurları, gramatikal süreçlerden geçerek cümle bağlamında zamir işlevinde kullanılabilmektedir. Bu şekilde kullanılan sözcüklerin sayısı ise sınırsızdır. Örneğin, *teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekleri, +ki aitlik eki, +DAçI, +gUçI, +mIş sıfat fiil eklerinin +lAr çokluk* ekiyle kullanılmasından oluşan ve geçici zamir işleviyle kullanılan sözcükler Eski Uygurcada sıklıkla kullanılmıştır. Ancak bunlar kategorik anlamda zamir türüne ait sözcükler olmayıp içinde bulundukları bağlama ve duruma göre zamir işleviyle kullanılmaktadır. Sonuç olarak zamir kategorisine ait sözcüklerin sayısı sınırlı olmakla birlikte zamir işleviyle kullanabilecek sözcüklerin sayısı sınırsızdır.

1.1.2.4. Dağılım Özelikleri Bakımından Zamirler

Zamirler cümlede temsil işlevinde kullanılan sözcüklerdir. Temsil ettikleri nesne, varlık ve kişilerin yerine kullanılmaktadır. Örneğin, *ol* zamiri özneyi temsil ettiğinde cümlenin genellikle başında kullanılırken kopula olarak kullanıldığında cümlenin sonunda yer almaktadır. Bu nedenle zamirlerin cümlede sabit bir yoktur. Zamirlerin, konumları cümlede temsil ettikleri unsurun bulunduğu yere ve kullanıldığı işleve göre değişebilmektedir. Bunun yanında zamirlerin anlamı kullanıldığı cümlenin anlamına göre değişmektedir. Örneğin, belirsizlik zamiri olarak kullanılan *kayusı* "bazısı" olumsuz cümlede kullanıldığında "hiç birisi" biçiminde anlamını işaretlemektedir. Yine aynı şekilde *ançakıya* olumlu cümlede "biraz" anlamında kullanılırken olumsuz cümlede "hiçbir" anlamında kullanılmaktadır. Buradan hareketle zamirlerin bulunduğu konuma göre işlevi ve

anlamı değişebilmektedir. Bu yüzden zamirlerin esnek dağılım özelliği sergilediğini söylemek mümkündür.

1.1.2.5. Cinsiyet Bakımından Zamirler

Dillerde cinsiyet farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Temelde dilbilgisel cinsiyet ve sözlüksel cinsiyet olmak üzere iki farklı isimlendirmeden bahsedebiliriz. Almanca, İngilizce, Arapça gibi birçok dilde cinsiyeti göstermek için ekler ya da tanımlık ifadeleri (artikeller) taşıyan dilbilgisel cinsiyet kategorisi bulunmaktadır. Almancada varlıkların cinsiyetini belirtmek için kullanılan *der* (eril), *die* (dişil), *das* (nötr/cinsiyetsiz) artikelleri ve zamirlerin cinsiyetini belirtmek için teklik 3. şahıs zamiri "o" *er* (eril), *sie* (dişil), *es* (nötr) üç farklı şekilde kullanılmaktadır. İngilizcede de teklik 3. şahıs zamiri *he* (eril), *she* (dişil), *it* (nötr) olmak üzere cinsiyeti ifade etmek için kullanılan dilbilgisel unsurlardır. Türkçede ise ayrı bir dilbilgisel cinsiyet kategorisi bulunmamaktadır.[1] Ancak erilliği ve dişilliği ifade etmek için bazı sözlüksel[2] unsurlar kullanılmaktadır. (Ergin, 2009: 128; Kocasavaş, 2004: 460; Demirci, 2014: 101).

1.1.2.6. Zamirlerde Çokluk

Zamirlerin çokluk biçimleri araştırmacılar tarafından dikkat çekici bulunmuş ve zamirler için ayırt edici özelliklerden biri olmuştur. 1. ve 2. şahıs zamirlerinin çokluk biçimleri Türkçenin çokluk eki +lAr yerine +z ile yapılmıştır. +z'nin çokluk eki olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bang (1996: 15), *be-, bi-; se- si-* köklerinin çoğul durumda *biz, siz* < *bi-z, si-z* şeklinde görüldüğünü ve +z'nin çoğul şekli belirttiğini ifade etmiştir. Menges (1968: 120), Türk dilinde, diğer Altay dillerinde karşılığı olmayan +z çokluk eki olduğunu belirtmiştir. Ergin (2009), Banguoğlu (2015), Kotwicz (1936) gibi bazı araştırmacılara göre bu +z *düallik* (ikilik) eki olarak nitelendirilmiştir. Serebreninnikov-Gadjieva (2018: 126), +iz ekini toplu çokluk eki olarak nitelendirmiştir. *biz, siz* zamirlerinden sonra kullanılan +ler çokluk eki ise saygı unsuru ya da tevazu amacıyla kullanılmıştır. Grønbech (1995: 63), zamirlere eklenen +lAr çokluk ekinin Uygurca döneminde yüceltilen birine hitap ederken kullanıldığını belirtir. Grønbech'e göre (1995: 63) Eski Türkçede başlangıçta ast üst ayrımı yoktur ve +lAr çokluk ekinin birden çok kişiye hitap

[1] Türkçede kategorik anlamda cinsiyet olmamakla birlikte Kerimoğlu-Doğan (2015), +çA, +içe, +um gibi eklerle türetilen sınırlı sayıda sözcük olduğunu belirtir. Bkz. Kerimoğlu C.-Doğan G. (2015).

[2] Türkçede hayvanlarda erilliği ifade etmek için koç, horoz, teke; dişiliği ifade etmek için koyun, tavuk, keçi gibi sözlüksel cinsiyet ifadeleri bulunsa da erillik (masculine/eril/müzekker) ve dişillik (feminine/dişil/müennes) belirten bir cinsiyet kategorisi bulunmamaktadır.

ederken *sizler* biçiminde gerçek anlamda çokluğu ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak Uygur döneminde yüksek rütbeli kişilere karşı saygı amacıyla kullanılmıştır. Grønbech, bu durumu Uygurların bozkır göçebe hayatından farklı olarak ticaret yolları üzerinde bulunan şehirlerde yaşamaları ile ilişkilendirmiştir. Böylelikle nezaketle hitap etmek için yeni bir zamirlik kategori ortaya çıktığını ve nezaket kullanımının zamirlerin yanı sıra geçmiş zaman ve emir kipine de aktarıldığını belirtmiştir.

Bilindiği üzere Eski Uygurca metinlerin çoğunluğu dinî metinlerden oluşmaktadır. Bu yüzden eserlerde soylu kişilere, devrin hükümdarlarına, din büyüklerine hitap ederken ya da onlardan söz ederken sıklıkla *sizler* biçimi; inananlardan, günahkârlardan ve halktan kişilerden bahsedilirken tevazu göstermek için ise genellikle *bizler* biçimi kullanılmıştır. Bu kullanımların yanı sıra gerçek çokluğu ifade etmek için de *bizler* ve *sizler* biçimleri kullanılmıştır.

1.1.2.7. Zamirlerde Ekleşme

Ekleşme, bir kelimenin müstakil hüviyetini kaybederek ek hâline geçmesi hadisesidir. Buna göre ekleşen bir kelime müstakil hüviyetini kaybeder, eklendiği kelimenin uyumuna bağlanır ve birden fazla şekil alır (Kocasavaş, 2004: 71). Korkmaz (2009: 403), Türkçenin eklemeli bir dil olduğunu ve bu yüzden ekleşmeye meyilli olduğunu, zamirlerin ekleşmesinin de fiil çekiminde şahıs ekinde görüldüğünü belirtmiştir. Demirci (2014: 99), dilbilgiselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan zamirlerde ekleşmenin, Orhun abidelerinde (Kül Tigin Güney 9) geçen *Türük bodun ölteçisen* cümlesini, şahıs zamirinin ekleşmeye doğru gidişin başlangıcı olarak görülebileceğini belirtmiştir. Hülya Gökçe (2010: 92), şahıs eklerinin, şahıs zamirlerinin gramatikalleşmesi sonucu ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunların yanında Eski Uygurcada zamirlerin kopula işlevi ile kullanıldığı örneklerde ve zamirlerle kurulan bazı gramatikal yapılarda önceki ek ya da sözcükle birlikte kullanıldığı örnekler bulunmaktadır.

1.1.2.8. Zamirlerde Kök Değişikliği

Zamirlerle ilgili en dikkat çekici özelliklerden biri çekim sırasında meydana gelen ünlü değişikliğidir[3]. Bilindiği gibi Türkçe yapı bakımından eklemeli diller

[3] Bacanlı, teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinde görülen ünlü değişikliğini "apofoni" (ünlü nöbetleşmesi) terimi ile açıklar. Bkz. 2014: 48.

arasında yer almaktadır. Eklemeli dillerde sözcüklerin köklerinde değişiklik meydana gelmemektedir. Ancak Eski Türkçeden günümüze bazı zamir köklerinde değişiklik meydana gelmesi araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Eski Türkçede teklik 1. ve 2. şahıs zamirleri (*ben~men, sen)* yönelme hâl eki aldıkları zaman; *ol* şahıs zamiri ise çekime girdiği zaman, zamir köklerinde değişiklik meydana gelmektedir. Bu konuda farklı varsayımlar ve görüşler olmakla birlikte iki temel görüş ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Mansuroğlu (1949: 511) ve Banguoğlu'nun (2015: 358) belirttiği, teklik 1. ve 2. şahsın yönelme hâlinde görülen değişiklik *ol* zamirinin yönelme hâli *aŋa* biçiminden örneksemeyle ortaya çıkmasıdır. Banguoğlu (2015: 358) bu değişikliğin bir damak-geniz sesdeşinin (ng/ŋ) seslileri kalınlaştırma etkisi olabileceğini belirtmiştir.[4] Erdal (2004: 194), Korkmaz (2009: 400), Eraslan (2011: 449) gibi araştırmacılar ise e>a ses değişikliğini, yan yana bulunan seslerin birbirini etkilemesi sonucu damaksıl /ŋ/ sesinin etkisi ile gerçekleştiğini savunurlar. Bir başka görüş de Doerfer'e aittir. Doerfer (1977: 212), şahıs zamirlerinin yönelme hâlinde görülen ünlü değişikliğini *qa* "aile" anlamında kullanılan sözcüğün alomorfu olmaması ve eklendiği sözcükte benzeşmeye neden olması ile açıklar.

1.1.2.9. Zamir /n/si

Zamir /n/'si literatürde, *pronominal n, zamir n'si, zamir ünsüzü, iyelik zamiri n, adıl n*'si, *zamircil n, zamirsel (pronominal) n, yardımcı konsonant n, yardımcı ünsüz n, koruma ünsüzü n, türeme ünsüzü n* gibi farklı isimlendirmelerle yer alan ve üçüncü şahıs zamirlerinin çekimleriyle birlikte, üzerine hâl kavramı almış isim tamlamalarında ortaya çıkan görevli dil elemanıdır (Alyılmaz, 2011: 515). Zamir /n/'sinin kaynağı ve kullanımı ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşleri şu şekilde kategorize edebiliriz:

Tekin (1980: 10-17), söz konusu /n/'yi 3. şahıs zamiri **in*'in bir parçası olarak görür. Choi (1991: 191-196), "Ana Altayca İyelik Zamiri *n" başlıklı çalışmasında Ana Altayca iyelik zamiri *n foneminin Altay dillerinde şahıs ve işaret zamirleri ve bu zamirlerin çekiminde korunduğunu ifade etmektedir. Choi, Talat Tekin'in Ana Altayca için tasarladığı teklik 3. şahıs zamirinin **in* değil **i* ve iyelik zamiri **n* morfemlerinden oluştuğunu ifade etmektedir. Bu düşüncesine kanıt olarak da Mançuca 3. teklik şahıs zamiri /i/ ve Moğolcadaki 3. şahıs /i/ zamirini

[4] Banguoğlu, bu değişikliğe örnek olarak Teŋri > Taŋrı, müŋüz > boynuz örneklerini gösterir. Bkz. 2015: 358.

göstermektedir. Buna ek olarak Altayca *n iyelik zamirinin genitif ekine kaynaklık ettiğini ifade etmektedir.

Banguoğlu (2015: 358), *zamircil n (n pronominal)* şeklinde adlandırdığı /n/ sesinin, yükleme hâlinde *beni*, *seni* şekillerinden örneksemeyle 3. şahıs zamirine ve daha sonra gösterme zamirlerinde de kullanılan sesin, koruma sesteşinin yerini aldığını ifade eder.

Ünal (2019: 63-64), Proto-Türkçe ilgi hâli eki *-(X)n olduğunu ve bu ekin bugün pronominal *n* olarak adlandırdığımız eke kaynaklık ettiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Proto-Türkçe ilgi hâli ekinin, zamirlere eklenen yükleme hâli eki +nI ve zamirlerle hâl ekleri arasına giren +In+ ~ +nI+ ~ +n+ ekleri, iyelik eklerinden sonra kullanılan belirtme eki +(X)n ~ +(I)n ~ +nI ve araç durumu eki +(X)n ~ +(I)n ile bir ve aynı olduğunu ifade etmiştir.

1.1.2.10. Zamirlerde Katmerli Çekim

Zamirlerin özellikle Eski Uygurcada birden fazla hâl ekini üst üste alması sık rastlanan bir durumdur. Birden çok hâl ekinin üst üste kullanılması hem şahıs hem işaret hem de soru zamirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Korkmaz (1995: 90), bu durum için "ek yığılması" terimini kullanmıştır. Korkmaz'a göre ek yığılmaları dilin zaman içerisinde değişikliğe uğraması ile ilişkilidir ve ek yığılması, bir ekin işlek olan görevini aynı ek ile kuvvetlendirmek ya da aşınmaya uğramış bir ekteki görev tazelenmesi ihtiyacından doğmuştur. Sertkaya (1996: 13-37), zamirlerde üst üste hâl eki kullanılması için "katmerli çekim" ifadesini kullanmış ve bu durumu Moğolcanın etkisi ile izah etmiştir. Ersoy (2017: 23-34), katmerli çekimin sadece zamirlerde görülmesinden hareketle bunun zamirlerle ilgili özel bir durum olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra katmerli çekimin sebepleri arasında iki hâl ekinden ilkinin karakterinin etkili olduğunu düşünür. Karşımıza çıkan örneklerin büyük çoğunluğunda ilk hâl ekinin ilgi eki olduğunu ifade eden Ersoy, Leyla Karahan'ın ilgi ve belirtme eklerinin hâl kategorisine ait olmadığı düşüncesinden hareketle katmerli zamir çekiminin sebebini ilgi ekinin hâl eki olmamasıyla ilişkilendirir. İlgi eki dışındaki hâl eklerinin üst üste kullanılmasını ise bulaşmayla izah etmiştir. Bacanlı, *biziŋerü, biznide, sintede, minidin, siznidin* gibi sözcüklerde görülen /ni/, /i/, /in/ fonemlerinin önceki çekim sistemlerinin kalıntısı olduğunu belirtir ve bu durumu gövde genişlemesi olarak nitelendirir.

1.1.2.11. Zamirlerin Edatlara Bağlanması

Zamirler genel olarak ad soylu sözcükler olarak nitelendirilmekte ve çekimli hâlleri adlarla benzerlik göstermektedir. Ancak zamirlerin adlardan ayrılan yönleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri kendilerinden sonra gelen edatlarla bağlanma biçimidir. Zamirler, edatlara bağlanırken hâl eklerini almaktadır. Eski Uygurcada sıklıkla karşımıza çıkan örneklerden hareketle bulunma hâl eki, yükleme hâl eki, çıkma hâl eki, ilgi hâl eki kullanılmıştır. Eski Uygurcada metinlerde zamirler, hâl ekleri ile edatlara bağlanarak çeşitli anlam ilgileri kurmuştur. Bu durum zamirlerin farklı işlevlerde kullanılmasına olanak sağlamıştır.

1.1.2.12. Zamirlere Eklenen Yükleme Hâl Eki

Zamirlerle ilgili ayırt edici özelliklerden biri yükleme hâl ekinin isimlere eklenen yükleme hâl ekinden farklı oluşudur. Eski Türkçede yükleme hâli; yalın isimlerden sonra +(X)g, iyelik ekli isimlerden sonra +(X)n ve zamirlerden sonra +nI olmak üzere üç farklı şekilde çekimlenmektedir. Eski Türkçenin erken dönemlerinde sadece zamirlere eklenen +nI yükleme hâl ekinin, Eski Uygurcanın erken tarihli metinlerinden itibaren kademeli olarak kullanımı artmış ve zamirlerin yanı sıra yalın ve iyelik ekli isimlerden sonra da kullanılan yaygın bir ek hâline gelmiştir (Ağca, 2021: 224). Grønbech (1995: 29), +nI'yı zamirlere has yükleme eki olarak ele alır ve bu ekin *beni, seni, anı, bunı* şekillerine bakılarak yapılmış olabileceğini, Eski Uygurcada önce *biz* ve *siz* zamirlerine, buna bakarak da 1. şahıs ve 2. şahıs çokluk iyelik eklerine (*biz-ni, ınız-nı, ınızlar-nı* vs.) getirildiğini belirtir. Grønbech, eğer bir sözcükte +nI yükleme durumu eki varsa o sözcüğün zamir olduğunu ifade etmiş ancak *ne* soru zamirinin bu eki almamasından ötürü kendi ölçütünü yetersiz görmüştür. Erdal (2004: 201), yükleme hâlinin zamirlerin çekimli hâllerinin yanı sıra +lIg ve +sIz ekli biçimlerine de eklendiğini belirtmiştir. Zamirler, isim işleviyle kullanıldığında isimlere gelen +(X)g yükleme hâl eki de kullanılmıştır.

1.2. Asıl Zamirler

Literatürde canlı ve cansız varlıkları şahıs, işaret, soru, belirsizlik gibi çeşitli yönlerden temsil eden, tek başına anlamı olmayan sözcükler zamir kategorisinde ele alınmaktadır. Bu başlık altında literatürde zamir olarak nitelendirilen sözcükler ve bu sözcüklerin çekimli biçimlerini incelenmiştir.

1.2.1. Şahıs Zamirleri

Kocasavaş'a göre (2004: 31) şahıs zamirleri konuşan, hitap edilen ve hakkında konuşulan kişileri temsîlî olarak karşılayan kelimelerdir. İnsanlar konuşmalarında veya yazılarında kendi adlarını kullanmak yerine adlarını temsil eden zamirleri kullanırlar (Demirci, 2014: 43). Sebzecioğlu'na göre (2016: 321) kişi zamirleri bir bağlam içerisindeki konuşucu, dinleyici ve hakkında konuşulan kişi olarak adlandırılabilecek katılımcılara gönderimde bulunur. Bütün varlıklar teklik ve çokluk biçimleri ile üç şahısta toplanır. Bunlardan birincisi konuşan veya konuşanlar: *ben, biz*; ikincisi kendisine söz söylenen veya söylenenler: *sen, siz*; üçüncüsü de sözü edilen şahıs, nesne veya şahısları ve nesneleri karşılayan *o, onlar*'dır. Bunlar gramerlerde birinci, ikinci ve üçüncü şahıs olarak gösterilir (Korkmaz, 2009: 405). Birinci şahıslar söz söyleyeni, ikinci şahıslar söz söyleneni, üçüncü şahıslar ise sözü edilen, gıyabında konuşulanı (hem şahıs hem de nesne) gösterir (Eraslan, 2011: 450).

Eski Uygur Türkçesinde de şahıs zamirleri üç teklik, üç çokluk olmak üzere altı şahıstadır. Schönig (1995: 36), ilk iki kişinin yalnızca şahıs zamirini gösteren biçimler olarak işlev görürken üçüncü kişinin mesafe gösteren işaret zamiri olarak işlev gördüğünü ifade etmiştir. Schönig'e göre (1995: 36) dilbilgisel olarak her türlü durum ve sayıda şahıs zamirlerinin ünsüzü sabittir -1. kişi için B, ikinci kişi için S, üçüncü kişi için ø-. Bang (1996), **bä-, *sä-* zamir köklerinin yanı sıra *a*[5] zamir kökünden söz etmiştir.

1.2.1.1. Teklik 1. Şahıs Zamiri men

Eski Uygur Türkçesinde teklik 1. şahıs zamirinin yalın hâli daima b->m- değişmesi ile *m(e)n, men* ve *min* şeklindedir. Mansuroğlu (1949: 511), b->m- değişikliğinin sondaki /–n/ sesi ile oluştuğunu ifade etmiştir. Uygur metinlerinde zamir ünlüsünün yazılmadığı örneklere daha çok rastlanmaktadır (Kocasavaş, 2004: 84). Arçın (2021: 196), *benge* (OKD 186) dışında ön seste *m*-'li şekillerin görüldüğünü ve kök ünlüsünün *–e-, -i-, -a-* olmak üzere değişkenlik gösterdiğini ifade etmiştir.

Teklik 1. şahıs zamirinin kökenine ilişkin birçok araştırma bulunmaktadır. Bang (1996: 12), *ben* kökünün genişlemiş bir şekil olduğunu ve aslen 1. teklik şahıs zamirinin *be* kökünden *ben* şeklinde oluştuğunu; Menges (1968: 120), yalın ve

[5] Bang, Uygurcada belirsizlik zamiri olarak da kullanılan adın "bunun dışında, başkaca, -den başka" sözcüğünün de bu a kökünden dın eki ile oluştuğunu düşünmektedir. Bkz. Bang, 1996.

çekimli hâllerin *bi-* kökünden oluşturulduğunu ifade etmiştir. Kotwicz (1936), Ana Altaycada teklik 1. şahıs zamirinin *bi kökü ve buna eklenen +n teklik ünsüzünden oluştuğunu belirtmiştir. Choi (2010: 280), Moğolca 1. ve 2. şahıs zamirlerinin (*bi* "ben", *çi* "sen") sonunda +n morfeminin bulunmamasından hareketle Türkçe *ben* ve *sen* biçiminin sonundaki +n'nin de morfem olabileceğini şu şekilde ifade eder: "Moğolca ve Korece şekillere bakılırsa Türkçe *ben* ve *sen* zamirinin *ben* < **bi* + *na / ne*, *sen* < **se* + *na / ne* şekillerinde olup ilk dönemde kişi zamiri **bene* ve **sene*'nin son ünlüsü olan /e/'nin düşmesiyle *ben, sen* şekillerinin ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilir."

Teklik 1. şahıs zamiri Runik yazıtların bir kısmında *ben, bini, baŋa, ve baŋaru* biçiminde diğer Eski Türkçe metinlerde *men* biçimindedir. Tunyukuk Yazıtında teklik birinci şahıs zamiri *ben* ve *men* olmak üzere iki biçimde karşımıza çıkar. *ben* biçimi şahıs zamiri; *men*'li biçimler ise şahıs unsuru olarak kullanılmıştır (Erdal, 2004: 198; Ponaryodov, 2008: 90-94). Ponaryadov, *men*'li biçimlerin sadece şahıs unsuru olarak kullanıldığını ve şahıs eklerinin VIII. yüzyıl gibi erken bir tarihte oluştuğunu belirtmiştir. Eski Uygur Türkçesinde teklik 1. şahıs zamirinin hâl ekleri ile kullanımı şu şekildedir:

1.2.1.1.1. Teklik 1. Şahıs Zamirinin Yükleme Hâli

Eski Uygur Türkçesinde teklik 1. şahıs yükleme hâli *meni, mini* biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Teklik 1. şahıs zamirinin isim olarak kullanıldığı ***m(e)nig*** *adganmak igid ezüg titir* "Benliğe tutunmak yanıltıcıdır." (BT ID 78) örneğinde yükleme hâl eki isimlere gelen yükleme hâl eki ile aynıdır.

Kocasavaş'a göre (2004: 118) Eski Türkçede zamirin yükleme çekiminin çokluk şekillerdeki örneklere (*bizni, sizni, silerni, sizlerni, anlarnı* vb. gibi) bakılarak +nı / +ni yükleme eki ile yapılmıştır (*bi+ni veya ben+ni, bin+ni > *beni, bini*). Benzer ünsüzlerden birinin düşmesiyle ek, +ı/+i farzedilmiş ve şahıs zamirleri de genellikle diğer isimler gibi çekimlenmeye başlamıştır. Grønbech (1955: 29) bu ekin *beni, seni, anı, bunı* şekillerine bakılarak yapılmış olabileceğini belirtir. Ek Eski Uygurcada önce *biz* ve *siz* zamirlerine, buna bakarak da 1. şahıs ve 2. şahıs çokluk iyelik eklerine getirilmiştir: *biz-ni, ınız-nı, ınızlar-nı* vs.

öz biligsiz ters kılınçın bilmez ukmaz kim meniŋ aşnukı ajunta kılmış öz kılınçım ***meni*** *ince emgetür tip* "Benim önceki varoluşta yaptığım davranışlar beni böyle incitir diyerek kendi cahilce davranışlarını bilmez anlamaz." (TT VI 16-17).

amtı köŋülüŋdeki ne busuşuŋ sakınçıŋ erser ***mini*** *körmiş sevinçke ırak tarkarkıl* "Şimdi yüreğinde ne keder ve düşüncen varsa, beni görmenin sevinci için onu uzaklaştır." (TT X 196-198).

1.2.1.1.2. Teklik 1. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli

Eski Uygurcada teklik 1. şahıs zamirinin yönelme hâli her zaman *maŋa* biçimindedir. Bu kullanımda söz başı b->m- değişikliği, e>a ünlü değişikliği ve /ŋ/ sesi dikkat çekmektedir. Gabain'e göre (2013: 137) yönelme hâlinde zamir kökündeki +n ile +ke kaynaşarak ŋ'ye dönüşmüştür. Şirin (2015: 63), kelime başındaki dudak (labial) ünsüzünün /b/, kelime sonundaki /n/ ünsüzünün etkisiyle genizsilleşerek gerileyici benzeşmeye (regresif asimilasyon) uğradığını belirtmiştir. Zamir kökünde meydana gelen ünlü değişikliğinin (e>a) sebebi ise Erdal (2004: 194), Korkmaz (2009: 400), Eraslan (2011: 449) gibi araştırmacıların belirttiği gibi yan yana bulunan seslerin birbirini etkilemesi sonucu damaksıl /ŋ/ sesinin etkisi ile gerçekleşmiş olmalıdır.

üd erür amtı ***maŋa*** *ulug törlüg burhanlar işin işlegülük* "Şimdi benim için büyük Buda işini yapma zamanıdır." (BT III 409-411).

1.2.1.1.3. Teklik 1. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli

Eski Türkçede, +dA eki hem bulunma hem de çıkma hâlini ifade etmek için kullanılmıştır. Eski Uygurcada teklik 1. şahıs zamirinin bulunma-çıkma hali *minde~minte* biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle edatlara bağlanırken kullanılan *mintide* gibi katmerli çekimleri de bulunmaktadır. Arçın (2021: 196), Uygur Türkçesinde zamir köküne eklenen bulunma ve ayrılma ekinin ünsüz uyumuna uymadığına dikkat çekmiştir: *minte, mintide, mintedin* vb.

mente *yme yavız* y(a)vlak* kıl[ınç] bar* "Bende de fena, kötü davranışlar var!" (HT V 289-290).

1.2.1.1.4. Teklik 1. Şahıs Zamirinin Çıkma Hâli

Eski Uygruca metinlerde çıkma hâli, +dA, +dAn ve +dIn olmak üzere üç farklı ekle yapılmıştır. 9. yüzyıl öncesi metinlerde +dA ve +dAn ekleri kullanılırken, 9-11. yüzyıllarda +dAn ve +dIn bir arada kullanılmış ve 11. yüzyıldan sonra yazılan metinlerde ise +dIn kullanılmıştır (Ağca, 2021: 238). Teklik 1. şahıs zamirinin çıkma hâli de *mintin, m(i)nt(i)n, mintirdin* biçimleriyle tanıklanmıştır.

sn inçip ***mintirdin*** *bir uçlug köŋül-in eşidgeli kınmakıŋ edgü erür* "Şimdi bizden anlamlı bir zihinle duymak istemeniz iyidir." (BT VIII B 49-50).

mintin *bir şlok […] bititser alku ol tözün t(ınlıg)lar maytrı burkanag tuşarlar* "Benden bir mısra … yazdırırsa bütün bu asil yaratıklar Maytri Burkan'a rastlarlar." (Maitr 27.3-5).

1.2.1.1.5. Teklik 1. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli

İlgi hâlinin asıl işlevi isimleri isimlere bağlamaktır. Bunun yanında isimleri, ism cümlelerinde fiillere, zamirleri bazı edatlara bağladığı görülür (Eraslan, 2012: 132). Eski Uygurcada teklik 1. şahıs zamirinin ilgi hâli *miniŋ~meniŋ* biçimlerinde kullanılmıştır.

bökünki künte bo nom-lug oruntakı bir işteş kamag ulug kuvrag bir ikintişke tizlerin çökidip ayaların kavşurup köŋülin sakunı tilin sözleyü amtı ***meniŋ*** *iyin sözleyü y(a)rlıkazunlar* "Bugün, bu Bodhimanda'da (bir araya toplanmış) tüm büyük cemaat birbirlerine dizlerini büküp avuçlarını birleştirerek düşündükleri fikirleri dile getirerek şimdi nezaketle beni takip etmelidir." (BT II 1279-1285).

1.2.1.1.6. Teklik 1. Şahıs Zamirinin Yön Hâli

Teklik 1. şahıs zamirinin yön hâli Köktürkçede sıklıkla kullanılan yön hâl eki +gArU ile yapılmıştır.

sen kayuta barsa bir bitig kamılta kod bir bitig ***mengerü*** *ıd* "Nereye gidersen Kamıl'a bir mektup bırak, bana bir mektup gönder" (HamTou 26.10-11).

1.2.1.2. Teklik 2. Şahıs Zamiri

Eski Uygur Türkçesinde teklik ikinci şahıs zamirinin yalın hâli genellikle kök ünlüsü yazılmaksızın *sn (~s(e)n)* ve nadiren *sin* şeklinde geçmektedir (Kocasavaş, 2004: 183). Bang (1996: 11) *sen* zamirinin *se* kökünden genişlemiş şekil olduğunu belirtmiştir. Menges (1968: 120), teklik 2. şahıs zamirinin ünsüzünün Türkçe ve

Tunguzcada s-; Moğolca'da t- (çi- < *ti-) biçiminde olduğunu ifade etmiştir. Tömörtogoo'ya göre (2006: 229-233) Eski ve Orta Moğolca eserlerde teklik ikinci şahıs zamiri *çi-, çin- çim-* olmak üzere üç ayrı kökte bulunmaktadır. Moğolca şahıs zamirlerinin kökünü, o zamirin ilgi hâlinde korunduğunu ve ilgi hâlinde aramanın doğru olacağını ifade eden yazar, *çin-* kökünün eski bir **tin* köküne dayandığını; Eski Moğolca *çin* biçiminin birinci şahıs zamiri *nim* <**min*'den analoji yoluyla türediğini belirtmiştir. Arçın (2021: 198), ön seste *s-* ünsüzü sabitken kök ünlüsünün *-e-, -i-, -a-* biçiminde değişkenlik gösterdiğini ifade etmiştir.

*ançama yarssınçıg otun karımak **sen** kim togmışta berü altm(ış) yaşka tegi küç küsün et kan üstelü ökliyü turdı* "Ne kadar iğrenç ve kabasın sen (ey) ihtiyarlamak! doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et kan hep artıp çoğalıp durdu." (Maitr 12. 42-48).

1.2.1.2.1. Teklik 2. Şahıs Zamirinin Yükleme hâli

Eski Uygurcada teklik 2. şahıs zamiri *seni, sėni* biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Eraslan (2012: 245), teklik 2. şahıs yükleme hâlini <*sin+ni / *si+ni biçiminde izah etmiş ve *sini* şeklinin daha yaygın kullanıldığını belirtmiştir.

*tün kün **sėni** umunıp saŋa amranmakın ölür men* "Gece gündüz seni bekleyip sana (olan) aşkımdan (işte şimdi) ölüyorum." (DKAMP 1031-1032).

1.2.1.2.2. Teklik 2. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli

Eski Uygurcada teklik 2. şahıs zamiri yönelme hâl eki aldığında kök ünlüsü ince sıradan kalın sıraya geçerek *saŋa* biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Banguoğlu (2015: 358), Erdal (2004: 449) gibi araştırmacılar *sen* zamirinin yönelme hâlindeki ünlü değişikliğini damak-geniz sesinin kalınlaştırıcı etkisi ile açıklamışlardır. Mansuroğlu (1949: 511), ünlü değişikliğinin teklik 3. şahıs zamirinin yönelme hâli *aŋa* etkisi ile oluştuğunu ifade etmiştir.

*takı **saŋa** buşı tavar kergek erser badari bramannaŋ (ev)iŋe barıp buşı kolgıl* "Eğer sana sadaka gerekirse Badhari brahmanın evine git ve sadaka iste!" (Maitr 104-6).

1.2.1.2.3. Teklik 2. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli

Eski Uygurca metinlerde, teklik 2. şahıs zamirinin bulunma hâli –ek yığılması ile teşkil edilen şeklin dışında- normal çekimde –e->-i- değişmesi ile *sinte* şeklindedir (Kocasavaş, 2004: 236). Erdal (2004: 197), teklik 2. şahıs zamirinin

katmerli çekiminde *sintede, sintede adın* örneklerinin yanı sıra *sintide, sintide öŋre* biçimlerinde görülen +dX ekini bulunma-çıkma hâl ekinin daralması ile izah etmiştir.

*[b]o [yėrt]inçüde **sėnide** üstün sevgülük taplaguluk ed t(a)var bulm[az] m(e)n* "Bu yeryüzünde senden üstün sevilecek mal mülk bulamam." (DKAMP 1036-1038).

1.2.1.2.4. Teklik 2. Şahıs Zamirinin Çıkma Hâli

Uygurcada teklik 2. şahıs zamirinin çıkma hâli normal çekimde -e->-i- değişmesi ile *sindin* şeklindedir (Kocasavaş, 2004: 244). Bunun yanı sıra katmerli *sinitin, sindirtin* biçimleri de bulunmaktadır

***sėnidin** adrılguluk savıg köŋülümde arıtı [s]akınmaz ertim .. amtı **sėnidin** kėtip neçök uyag m(e)n* "Senden ayrılacağım düşüncesini gönlümden asla geçirmezdim. Şimdi senden nasıl ayrılacağım?" (DKAMP 4368-4370).

1.2.1.2.5. Teklik 2. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli

Eski Uygurcada teklik 2. şahıs zamirinin ilgi hâli *seniŋ* şeklindedir. Eraslan (2012: 245), genellikle *seniŋ (<sen+iŋ)* nadiden *siniŋ* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. Eski Uygurcada zamir kök ve ünlülerinin genellikle yazıldığı görülüyor (Kocasavaş, 2004:196).

*kntü özi yrlıkançuçı köŋülüg tükel bilge tŋri burhan **seniŋ** evine kelyük ol* "Kendisi merhametli ve bilge ilahi Buda senin evine gelecektir." (TT X 275-277).

1.2.1.2.6. Teklik 2. Şahıs Zamirinin Yön Hâli

Teklik 2. şahıs zamirinin yönelme hâli *saŋa* biçimindedir. Teklik 1. şahıs zamirinde olduğu gibi zamirin kök ünlüsü değişikliğe uğrayarak e>a olmuştur. Eraslan (2012: 245), *saŋa (<sen+ge)* şeklinde izah etmiştir.

*bo yme amrtapatr sögit-niŋ hu-asın **saŋa** ıdıp mini yme saŋa urunçak ıdyuk ol* "Şimdi size amrtapattra ağacının çiçeğini gönderip beni de sana teminat (olarak) gönderdi." (TT X 481-484).

1.2.1.3. Teklik 3. Şahıs Zamiri

Eraslan'a göre (2011: 450) üçüncü şahıslar sözü edilen, gıyabında konuşulanı (hem şahıs hem nesne) gösterir. Sözü edilen bir kişi veya dünyadaki canlı-cansız sayısız varlıktan her biri olabilir. Üçüncü şahıs konuşan ve muhatap dışında her şey için kullanılır. Sebzecioğlu'na göre (2016: 321) Türkçede hayvanlar ve cansızlar için birinci ve ikinci kişi adılları değil, üçüncü kişi adılları kullanılmaktadır. Hayvan ve

cansızların insanlara kıyasla özne olmaları önündeki zorluk da yine canlılık hiyerarşisiyle ilintilidir.

Eski Uygurcada teklik 3. şahıs zamiri için iki ayrı kökten söz edilmektedir. Bunlar metinlerde sıklıkla karşımıza çıkan ve bugün de "o" biçimiyle kullandığımız *ol* ve bazı kalıplaşmış sözcüklerde bulunan **in~ın* zamirleridir. *ol* zamiri insanlar için kullanıldığında teklik 3. şahıs zamiri; bir nesneyi, varlığı işaret yoluyla temsil ettiğinde ise işaret zamiri olarak kullanılmıştır.

1.2.1.3.1. Teklik 3. Şahıs Zamiri: *ol*

Eski Uygurcada teklik 3. şahıs zamiri yalın hâlde *ol* biçiminde kullanılırken çekime girdiğinde *an* biçiminde kullanılmıştır. Bang (1996: 10), üçüncü şahıs zamirinin yerini tutan ve *–n* ile genişleyen *a-* kökünden söz ederken; Mansuroğlu (1949: 517), teklik üçüncü şahıs zamirinin düz biçiminin *ol*; eğri (oblik) hâllerinin **a-* olmak üzere ayrı köklerle yapıldığını ifade etmiştir.

Menges (1968: 120), 3. şahıs zamiri *ol/an*'ın işaret zamirinin yerine kullanıldığını belirtmiştir. Eraslan (2012: 245) da *ol* sözcüğünün bir nesneyi temsil yoluyla karşılarsa şahıs zamiri; işaret yoluyla karşılarsa işaret zamiri, işaret yoluyla nitelerse işaret sıfatı olduğunu ifade eder. Eski Uygurcada teklik 3. şahıs zamirinin yalın hâli, çekimli hâlleri, yapım ekleri ve edatlarla kullanımları yapısal ve işlevsel açıdan çeşitlilik göstermektedir.

Arçın'a göre (2021: 163) *ol* zamiri ve onun çekimli biçimi olarak düşünülen *an+* zamiri birbirinden ayrı iki işaret zamiridir. Arçın, *an+*'ın zengin bir çekim şeklinin olması ve bu şekillerin farklı işlevlerde kullanılmasından hareketle Proto-Türkçe döneminde ayrı bir *a zamir kökü olduğunu belirtir.

1.2.1.3.1.1. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Yükleme Hâli

Eski Uygurcada teklik 3. şahıs zamirinin yükleme hâli *anı* şeklindedir. Yükleme ekinin, zamirlerin edatlara bağlanması sırasında ilgi yerine kullanıldığı da örneklerden anlaşılmaktadır (Kocasavaş, 2004: 289). Eraslan (2012: 246), yükleme hâlini < *an + nı biçiminde izah etmiştir.

*kim köŋül bilir nom yıltızın köŋül tözin körmiş bilmiş ötkürmiş tınlıglar erser ol timin **anı** körür, **anı** bilir, **anı** ötkürür* "Kalbi gören, fikirlerin kökünü tanıyan, kalbe nüfuz eden tüm canlılar, hemen onu görür, onu bilir, onu anlar." (TT VI 207-209).

1.2.1.3.1.2. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli

Uygurca teklik 3. şahıs zamirinin yönelme hâli normal çekimle *aŋa* ve aynı zamanda Köktürkçede olduğu gibi yön gösterme ekinin yönelmeye getirilmesiyle *aŋar* şeklindedir (Kocasavaş, 2004: 303). Erdal (2004: 200), Ağca (2021) Runik ve Manihaist metinlerde *aŋar*; Budist metinlerde *aŋa ~ aŋar* biçiminin kullanılmasından hareketle *aŋar* biçiminin daha eski olduğunu ifade etmiştir. Erdal, *aŋa, muŋa* gibi biçimlerin şahıs zamirlerinin yönelme biçiminden ortaya çıktığını belirtir. Erdal, *aŋar* şeklinin daha çok Manihaist metinlerde geçtiğini Budist metinlerde ise *aŋar* ve *aŋa* arasında düzensizlik olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra r'siz biçimlerin geç Uygur metinlerinde daha sık kullanıldığını belirtmiştir (2004: 200). Karahan (2009: 124-130), +(G)Ar ekinin +GArU yön gösterme ekinin kısalmış bir biçimi olmadığını ve +GA yönelme ekinin –r sesi ile pekiştirilmiş biçimi olduğunu ifade etmiştir. +GAr ekinin isimlere değil de sadece zamirlere gelmesinden hareketle +GArU eki ile aynı ek olmadığını ifade eden Karahan, tarihî metinlerde *aŋa* ile *aŋar* arasında anlam farkı olmadığını ancak *aŋar* ile *aŋaru* arasında anlam farkı bulunduğunu belirtmiştir.

emgek kirtüg bo emgek kirtü ***aŋa*** *atkak bolmış üçün atamış ol* "Bu ızdırap gerçeği ona obje olduğu için, koşulan (bağlanan) diye adlanmıştır." (Üç itigsizler 107a3).

neçe iglig kemlig agrıglıg tikiglig ***aŋar*** *yakın kelserler .. olarnı barça igintin agrıntın ozgurur öŋedtürür erti* "Nice hastalıklı, ağrılı, sancılı ona yaklaşsalar onların hepsi hastalık ve ağrıdan kurtulur, iyileşirdi." (AY 15170-15174).

1.2.1.3.1.3. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli

Eski Uygurcada teklik 3. şahıs zamirinin bulunma hâli *anta, (a)nta, anda, (a)nda* şeklindedir. Bu şekillerin yanında ek yığılması ile çekimler de yer almaktadır (Kocasavaş, 2004: 315). Eski Türkçede bulunma durumu eki, çıkma durumu (ablatif) görevinde de kullanıldığı için *anta*, "onda, ondan" anlamları taşıyabilir. Kök biçim *ol*, hem işaret zamiri hem de işaret sıfatı olması dolayısıyla, *anta* şahıs ve mekân bildirebilir (Şirin, 2015: 61). *anta* biçimi, mekânsal ve zamansal bir anlamda kalıplaşmıştır. *an+* zamiri kelime türü değiştirerek anlamda "orada"; zamansal anlamda "o zaman, sonra" biçiminde kaydedilmiştir (Arçın, 2021: 202). *ol* zamiri özellikle edatlarla kullanıldığında katmerli biçimde bulunma-çıkma hâl eki almaktadır.

öŋ ***anda*** *yorıyur erip tip timiş-i erser iş işlemeklig yörügin tuta ukıtmış ol kök kalık-nıŋ bar-ın tip* "Renk onda devam eder dediği ise iş yapma manasını tutarak göğün var olduğunu anlatmıştır." (Üç itigsizler 105a1-2).

1.2.1.3.1.4. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Çıkma Hâli

Eski Uygurcada teklik 3. şahıs zamirinin çıkma hâli *antın* ve *andın* şeklindedir (Kocasavaş, 2004:327). Eraslan (2012: 247), teklik 3. şahıs zamirinin bulunma-çıkma hâlinde aynı ek kullanıldığı için *antın* ve *andın* çıkma hâlinin yaygın olmadığını ifade etmiştir. Clauson (1972: 177), *andın* sözcüğünün *ol* zamirinin çıkma biçimi olduğunu ve çoğunlukla "oradan" "sonra" anlamlarında zarf olarak genellikle son çekim edatlarıyla kullanıldığını ifade etmiştir.

öküş [tın]lıg yertinçüler ***andın*** *belgürer* "Bütün canlılar ve dünyalar ondan ortaya çıkar." (ETŞ 12.37).

1.2.1.3.1.5. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Vasıta Hâli

Eski Uygurcada teklik 3. şahıs zamirinin vasıta hâli *anın* ve ek yığılmasıyla da (eşitlik + vasıta) *ançan* şeklindedir (Kocasavaş, 2004: 342). *anın* biçimi zamir olarak kullanıldığında "onunla" anlamındadır. Bunun yanı sıra Köktürkçe döneminde 3. şahıs zamiri ve vasıta durum eki kalıplaşarak *anın* (*an+ı+n) biçimini almıştır. Bu şekil Uygurcada da kullanılmaya devam etmiş ve "bu sebeple, bu yüzden" anlamlarında cümle başı edatı olarak kullanılmıştır (Erdal, 2004:200; Eraslan, 2012: 247; Kocasavaş, 2004: 342). Clauson (1972: 187) da *anın*'ı *ol* zamirinin vasıta eki almış biçimi olarak değerlendirir ve sözcüğün "bu yüzden, o sebeple" anlamlarıyla zarf olarak kullanıldığını ifade eder. İKP III'te *anın* "onunla" anlamında zamir olarak kullanılmıştır.

etin kanın satar ***anın*** *öz egidür* "(Onların) etini ve kanını satıyor ve kendilerini onunla geçindiriyorlar" (İKP III5.).

kugu kuş kanatıŋa urup ***anın*** *kalıyu barıpan öginе kaŋıŋa tegürmiş* "Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçmuş ve anasına babasına eriştirmiş" (IB 35).

1.2.1.3.1.6. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Eşitlik Hâli

Uygurcada teklik 3. şahıs zamirinin eşitlik hâli *ança* biçimindedir. Bu sözcük Kök Türkçe döneminden itibaren kalıplaşarak cümlede zarf ve sıfat işleviyle kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Eski Uygurcada *ança* üzerine farklı yapım ve çekim ekleri getirilerek farklı işlevlerde kullanılmıştır. Teklik 3. şahıs zamirinin eşitlik

hâlinden türetilen *ança-ka, ançata, ançada, ançan, anıça, antaça, andaça, ançgınça, ançakıya* gibi sözcükler "Zamirler ve Zamirlerden Türeyen Sözcük ve Sözcük Öbekleri" başlığı altında ayrıca incelenmiştir.

ança *sakınç sakındukta ikile olarnı ayıg kılınçlıg yėl tokıp ulug tamularda kemişür* "Böyle düşündüklerinde tekrar bunları kötü amellerin rüzgarı yakalayıp büyük cehennemlere fırlatır." (Maitr 70.23-26).

1.2.1.3.1.7. Teklik 3. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli

Eski Uygurcada teklik 3. şahıs zamirinin çekimli şekillerinde **an* kökünün çekime girmiş biçimleri kullanılır, *anıŋ* < **an* + *ıŋ* (Eraslan, 2012: 246). Kocasavaş (2004: 274), Bang'ın (1996) *a kökü varsayımından hareketle üç değişik biçimde açıklama yapmanın mümkün olduğunu ifade eder: 1- *a-nıŋ*, 2- *a-n-ıŋ* (-n-'nin teklik alâmati olarak alınması durumunda), 3- *an-nıŋ*> *anıŋ*. Buradan hareketle <*a-n-ıŋ* açıklamasının akla uygun olduğunu düşünür. Kocasavaş, bu şekilde ifade etse de Türkolojide genel görüş *ol* zamiri çekime girdiğinde kök değiştirdiği yönündedir.

altın yağız yirde erteçi iligler beg-ler barça ***anıŋ*** *adakınta yinçürü yükünür-ler* "aşağıdaki iyi ruhlar, geyik (renkli) yeryüzünde yaşayan hükümdarlar ve beyler, hepsi onun ayaklarına kapanıyor ve eğiliyor." (TT X 271-273).

1.2.1.3.1.8. Teklik 3. Şahıs Zamirinin Yön Gösterme Hâli

Kocasavaş (2004: 354)' a göre Eski Uygurcada metinlerde teklik 3. şahıs zamirinin yön gösterme hâli Köktürkçede olduğu gibi yönelme ekine yön gösterme eki +r'nin getirilmesiyle *aŋar, (a)ŋar* şeklindedir. Ancak Erdal (2004: 200) ,Karahan (2009: 124-130) ve Ağca (2021: 252-257)'ya göre *aŋar* biçimi yön gösterme eki değil yaklaşma hâlidir. *ol* zamirinin yön gösterme biçimi ise *aŋaru* biçimindedir.

bo hua ***aŋaru*** *iltip mamika kızka birgil* "Bu çiçeği oraya getir ve Mamika kıza ver." (TT X 463-464).

1.2.1.3.2. Varsayımsal *i-*ı ~ *in-*ın Zamir Kökü

Araştırmacılar *ol* şahıs zamirinin yanı sıra bir de **in*~**ın* kökünün varlığına dikkat çekmişlerdir. Menges (1968: 123), *i- arkaik üçüncü şahıs zamir kökünden bahsetmiş ve *inçe* "bunun gibi, böyle, böylece, biraz" sözcüğünü *i- kökü ile ilişkilendirmiştir. Gabain (2013: 140), *inçip* "fakat", *inçe* "böyle", *inaru* "buraya" gibi sözcüklerin **in* kökünden türetmeler olduğunu belirtir. Erdal (2004: 207), +I(n)+ ve +sI(n)+'ın bir zamanlar ayrı iki bağımsız zamir olabileceğini belirtir. Bu görüşünü

desteklemek için *ıntın-muntın*; *ınaru-berü* karşıtlıklarını ve *sıŋar* "yan, yönünde" *sıŋaru* "yönünde" edatlarını örnek verir. Arçın (2021: 201), Eski Türkçede **ın~*in'*in çekimli şekillerinden hareketle Proto-Türkçe' **ı~*i* biçiminde varsayımsal bir teklik üçüncü şahıs zamirinden söz eder ancak bu biçimin Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmadığını ve sadece kalıplaşmış bazı örneklerde bulunduğunu belirtir. Ünal (2019: 50), Moğolcada şahıs zamirlerinden *(ba, ta, anu)* hareketle Ana Altaycada asli biçimin art ünlülü olduğunu ifade etmiştir. Ünal, Eski Türkçedeki *ınaru, ıŋaru, ınça, ınçıp* örneklerini kanıt olarak gösterir ve *inçip, ince* gibi biçimlerin /ç/ sesinin etkisiyle ön ünlülü olduğunu belirtir.

Bütün bu veriler ayrı bir **in~*ın* kökünün varlığını işaret etmektedir. Ancak Eski Uygurcada **in~*ın* kökü ile tespit edilen sözcükler genellikle türemiş biçimdedir ve farklı anlam ve işlevlerle kullanılmıştır. Bu yüzden bu kök, "Zamir Köklerinden Türeyen Sözcük ve Sözcük Öbekleri" başlığı altında daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

1.2.1.4. Çokluk 1. Şahıs Zamiri

Eski Uygurcada çokluk 1. şahıs zamirinin yalın hâli *biz* şeklindedir (Kocasavaş, 2004: 361). Bang (1996: 15), *bä, bi* kökünün çoğul durumda *biz* olduğunu ve /z/ sesinin burada çoğul şekli belirttiğini ifade eder. Çokluk 1. şahıs zamiri sadece şahıs unsuru olduğu zaman b->m- değişikliği söz konusudur (Eraslan, 2012: 249) diğer durumlarda söz başı /b/ ünsüzü kullanılmıştır.

teŋrim ***biz*** *kamagan aşnukı burkanlarta edgü nom boşgut küçlüg tarnı bultumuz* "Tanrım, biz hepimiz önceki Budalardan iyi bir öğreti, güçlü bir sihirli büyü aldık." (TT VI 364-365).

1.2.1.4.1. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin Yükleme Hâli

Eski Uygurcada çokluk 1. şahıs zamirinin yükleme hâli, esasen *bizni<biz+ni* şeklinde olup buna yanı sıra ek yığılması ile de çekimlenmektedir (Kocasavaş, 2004: 385; Eraslan, 2012: 251).

açılm[ış] lėnhua teg yumşak bürtüglüg oglagu ėligin .. ėlig beg uzatı ***bizni*** *bürter erti kavrayur erti* "Açılmış nilüfer çiçeği yumuşak dokunuşlu, narin eliyle, hükümdar sürekli bizi sarmalayıp kucaklardı." (DKAMP 2331-2334).

1.2.1.4.2. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli

Eski Uygurcada çokluk 1. şahıs zamirinin yönelme hâli *bizke<biz+ke* biçiminin yanı sıra çoğunlukla ek yığılması (ilgi + yönelme) ile kullanılan *biziŋe* biçimi kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 250; Kocasavaş, 2004:394).

*tözünüm **biziŋe** yarlıkançuçı köŋül turgurmış bu buşımızını alıp asıg tusu kılıŋ* "Efendim, bize acıma duygunuzu gösterin! Bu sadakamızı alın, fayda sağlayın." (Kuanşi 160-162).

***bizke** yirçi bilge bakşı edgü edgü ögliler birle birikişip bir orunta birkerü erelim* "Bize yol gösteren bilge hoca ve iyi düşünenler ile birleşerek, bir yerde hep birlikte bulunalım." (ETŞ 13.83-84).

1.2.1.4.3. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli

Eski Uygurcada çokluk 1. şahıs zamirinin bulunma-çıkma hâli *bizte* biçiminde değil daha çok *biznide, biznite* biçimindedir.

***biznite** adın kim bolgay muŋa yaraglıg aş içgü b(e)lgürtdeçi* "Bizden başka kim olabilir buna uygun yiyeceği ve içeceği gösterecek?" (AY 15901-15902).

1.2.1.4.4. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin Eşitlik Hâli

Eski Uygurcada çokluk 1. şahıs zamirinin eşitlik hâli *biziŋçileyü* biçimindedir. Eşitlik hâl eki ve benzerlik +lAyU eki birlikte kullanılmıştır. Sözcük "bizim gibi" anlamındadır. Erdal (2004: 197-198), *biziŋçileyü* biçimini Orta Türkçe döneminde yükleme hâl eki yerine ilgi hâli ekinin kullanılmasıyla açıklamıştır.

*ol tütsüg barçaka tegip **biziŋçileyü** ök tütsülüg kuşat(ı)larıg b(e)lgürüp ol kuşat(ı)larıg körüp tütsüg yıdın tuyduklarınta ötrü ol kuşat(ı)rılartın altun öŋlüg y(a)ruklar ünmişin körgeyler* "O gölgelikleri, sayvanları görüp tütsü kokusunu duyduktan sonra o gölgeliklerden altın renkli ışıkların yükseldiğini görecekler." (AY 11211-11218).

1.2.1.4.5. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli

Çokluk 1. şahıs ilgi hâli *biziŋ* ve *biziŋ* biçimindedir ve Eski Uygurcanın son devresinde *biziŋ* biçimi yaygınlaşmıştır (Eraslan, 2012: 249; Kocasavaş, 2004: 372). Erdal (2004: 195), Köktürkçe, klasik öncesi özellikler taşıyan Manihaist metinler ve Soğdca yazmalarda *biziŋ*; Budist metinlerde ise *biziŋ* şeklinin kullanıldığını ifade etmiştir.

*m(e)n teŋleser m(e)n **biziŋ** elim(i)zde nom işin işleteçiler neŋ idi samtso açarika yėtdeçi yok* "Ben ülkemizde öğreti işini yapacak olanlar arasında kesinlikle Tripitaka Ustası'na ulaşacak olan olmadığını düşünüyorum." (HT VI 1368-1371).

*hormutza t(e)ŋri oglan[ı] beş teŋri **biznіŋ** üzütümüz sön [ye]klügün süŋüşüp balıg başl(ı)g boltı* "Hormutza tanrının çocukları beş tanrı ile bizim ruhlarımız, ezelde şeytanlarla savaşıp yaralandı." (Huast 7-10).

1.2.1.4.6. Çokluk 1. Şahıs Zamirinin Yön Hâli

Eski Uygurcada çokluk 1. şahıs zamirinin yön hâli *biziŋerü* biçimindedir. Ağca (2021: 240), +gArU yön hâl ekinin Manihaist Uygur metinlerinde sıklıkla kullanılırken, Budist Uygur metinlerde +gArU ekinin işlevini yaklaşma ekinin üstlendiğini belirtir. Manihaist Uygur metinlerinden Huastuanift'te *biziŋerü* biçimi yer alır.

*yme bėş t(e)ŋri y(a)rukın kuvrat(ı)glı friştiler xroşt(a)g p(a)dwaxt(a)g t(e)ŋri, t(e)ŋrigerü bardacı boşuntaçı bėş t(e)ŋri y(a)rukın **biz(i)ŋerü** k(e)lürdi erser biz adrok ėtip y(a)ratıp nomka kigürsüg törö bar erti* "Yine beş tanrı ışığı ile toplanmış olan melekler, Hroştag ve Padvahtag tanrılar, göğe doğru beş tanrının ışığı yükselip, serbest kalıp bize getirildiğinde bizim (onu) daha üstün tutarak tapınağa ulaştırmamız dinimizin gereğiydi." (Huast 259-268).

1.2.1.5. Çokluk 2. Şahıs Zamiri

Eski Uygurcada çokluk 2. şahıs zamirinin yalın hâli *siz*, -z >s değişmesiyle *sis* (Brahmi), *sizler* şeklindedir. b*iz* zamirinde olduğu gibi *siz* zamirinde de /z/ sesinin çokluğu belirttiği ifade edilmektedir (Bang, 1996: 15). Zamir, Brahmi metinlerinde *sis* şeklinde, bazı son devir Uygur metinlerinde de +ler çokluk ekiyle genişlemiş olarak *sizler* (< siz + ler) veya arkakik şekil olan *siler* (< *si + ler) şeklinde geçmektedir (Eraslan, 2012: 250). Erdal (2004: 195), geç tarihli metinlerde *senler, siler* ve *silerniŋ* biçimlerinin bulunmasını zamir çokluk eki /+z/'nin yerine +lAr çokluk ekinin daha düzenli kullanılması ile izah etmiştir. Eski Uygurcada çokluk 2. şahıs zamirinden sonra +lAr çokluk eki, din büyükleri, hükümdar ve üst düzey kişilere saygı göstermek için de kullanılmıştır.

*amtı **siz** tört türlüg tirin kuvragnıŋ yalavaçımız boluŋ* "Şimdi siz dört kısımlı cemaatin (ve) bizim elçimiz olun." (Maitr 91.23-25).

1.2.1.5.1. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin Yükleme Hâli

Eski Uygurcada çokluk 2. şahıs zamirinin yükleme hâli *sizni* ve *sizlerni* biçimindedir. Kocasavaş (2004: 446) nadiren *silerni* biçiminin de kullanıldığını belirtir.

kaçan burhan kutı-n bulsa men* ***silerni*** *barça anta kutarga men tep tedi* "Eğer Buda'nın sonsuz mutluluğunu bulursam sizleri, hepinizi o zaman kurtaracağım." (İKP LXXVI 4-7).

men yerçi-lep elitgey men ***sizni*** *bodunka tegürgey men tep tedi* "Ben, rehberlik edip sizi götüreceğim. İnsanların yanına ulaştıracağım.' dedi" (İKP LX 2-4).

1.2.1.5.2. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin Yönelme Hali

Çokluk ikinci şahıs zamirinin yönelme hâli, *siziŋe*, *size* (Yenisey), *siz(i)ŋe* ve +lAr çokluk ekinden sonra *sizerke, sizleriŋe* biçimlerinde kullanılmıştır (Gabain, 1988: 66). Eraslan (2012: 251), *siz* zamirinin yönelme hâlinin *sizke*, yaygın olarak *sizlerke* şeklinde olduğunu belirtmiştir.

ol bodisvt ***sizlerke*** *korkunçsuz buşı birgey* "Bu bodisatva sizlere korkusuz kurtuluş verecektir." (Kuanşi 52-53).

anın ***siziŋe*** *ötünür biz* "Bu yüzden size yalvarırız." (Maitr 91.18-19).

tıŋrim ***siziŋe*** *y(a)ragay anvamıg yutuzluk al(ı)nıŋ k(a)magın ögrünçün m(e)ŋin olursar anıg körtle bolgay* "Tanrım! Sana yakışacak! Tüm neşe ve mutlulukla oturduğunuzda "Anvam" ı eşiniz olarak alın, çok güzel olacak!" (M III 14.3-6).

1.2.1.5.3. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli

Eski Uygurcada çokluk 2. şahıs zamirinin bulunma-çıkma hâli *sizde* ve ek yığılması ile *siznide, sizinte, siziŋte* ve +lAr çokluk ekinden sonra *sizlerde* biçimlerinde kullanılmıştır.

adkanmakı ilinmeki kimniŋ birük / anacım-a ***sizte*** *yime boltukmasar / adınlarta kaçan erser az övke-si / az teŋinçe törügeymü umuguma* "Eğer bir kimsenin bağlanması, ilişmesi ey anacığım, sizde de bulunmamış olsaydı. Başkalarında bir gün hırs öfkesi az da olsa vücut bulur muydu? Ey umudum!" (ETŞ 15.46-49).

siziŋte *öŋi ödrülüp yalaŋuklar yėri kutsuz ülgüsüz osuglug boltı* "Sizden ayrıldıktan sonra insanlar alemi sanki kutsuz, nasipsiz oldu." (Maitr 91.27-29).

*közünmez idi tınl(ı)glar .. **siznide** yigedgeli udaçı .. sünüş çerig içinte .. korkınçda turmış tınl(ı)glarıg* “” (AY 12909-12912).

1.2.1.5.4. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin Çıkma Hâli

Eski Uygurcada çokluk 2. şahıs zamirinin çıkma hâli için +DIn çıkma hâl eki kullanılmıştır. *siznidin, sizdin, sizlerdin* biçimleri çıkma hâl ekli örneklerdir. Bunun yanı sıra bulunma-çıkma hâl eki de çıkma işleviyle kullanılmıştır.

siznidin burkan kutı bulmagınça tip ötünti “Sizden Burkan kutu bulmayınca diye arzetti.” (AY 10435-10436).

1.2.1.5.5. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli

Uygurcada çokluk 2. şahıs zamirinin ilgi hâli *siziŋ* (< siz + iŋ), *sizniŋ* (< siz + niŋ) ve *sizlerniŋ* (< siz + ler + niŋ) biçimindedir (Gabain, 1988: 66; Eraslan, 2012: 251; Kocasavaş, 2004: 435).

*t(e)ŋrim **sizniŋ** altun öŋlüg etözüŋüznüŋ y(a)rukı kirsiz arıg titir* “Tanrım sizin altın renkli vücudunuzun ışığı temiz ve saftır.” (AY 3591-3593).

*neçede berü bo evde barkda erip **sizlerniŋ** tözün yavaş köŋülüŋüzlerni artatmışım bar erser kop köŋülin kşanti bėriŋler* “Nicedir bu evde barkta olup sizlerin asil gönüllerinizi bozduysam bütün kalbinizle (beni) affedin” (DKAMP 2128-2132).

*tükel bilge teŋrim **siziŋ** munta kelmişiŋizke straystriş teŋri yiri kutı kıvı aşılur* “Mükemmel hikmetli tanrım! Sizin buraya gelmenizden dolayı Trāyāstrimşāh (adlı) tanrılar ülkesinin mutluluğu artar.” (Maitr 89.34-37).

1.2.1.5.6. Çokluk 2. Şahıs Zamirinin Yön Hâli

Eski Uygurca çokluk 2. şahıs zamirinin yön hâli *siziŋerü* biçimindedir.

*...kolumın karşurup **siziŋerü** alkangalı turur mn* “…kollarımı size doğru kavuşturup övmek için dururum”. (M III 9.4)

1.2.1.6. Çokluk 3. Şahıs Zamiri

Eski Uygurcada çokluk 3. şahıs zamirinin yalın hâli için *olar (<ollar)* biçimi kullanılmıştır (Kocasavaş, 2004: 485). Ediskun (1999: 157), üçüncü çoğul kişide *ol* ve *lar* arasına giren /*n*/’nin bugün kaynaştırma harfleri kuralına aykırı olduğunu ama bu /n/’nin *ol-lar* biçimindeki birinci /l/’nin /n/’ye dönüşmesi ya da *anlar*’daki /n/’nin devamı olabileceğini düşünür. Erdal (2004: 202), *olar*’ın hiçbir zaman çift /l/ ile yazılmadığını ve düşük bir ihtimal olarak *ol’*daki /l/’nin çoğul formun geri

oluşumundan geldiğini ifade eder. Çokluk 3. şahıs zamirinin katmerli biçimlerinin kullanılmamış olması dikkat çekicidir.

olar *bir teg üzeliksiz burhan kutına barzunlar* "Onlar en üstün aydınlanmaya ulaşsınlar." (BT II 1296-1297).

1.2.1.6.1. Çokluk 3. Şahıs Zamirinin Yükleme Hâli

Eski Uygurcada çokluk 3. şahıs zamirinin yükleme hâli *olarnı<olar+nı* biçiminde kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 252).

olarnı *yime amtı örtlüg temirlig tilgenler kolların koltukların bıçar usar* "Bunları da şimdi alevli demir tekerlekler, kollarını, koltuklarını biçer ve doğrar" (Maitr 72.12-16).

1.2.1.6.2. Çokluk 3. Şahıs Zamirinin Yönelme Hâli

Eski Uygurcada çokluk 3. şahıs zamirinin yönelme hâli **olarka** biçiminde kullanılmıştır.

ayu yarlıkadıŋız ***olarka*** "Onlara bildirmek lütfunda bulundunuz." (ETŞ 7.404).

1.2.1.6.3. Çokluk 3. Şahıs Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli

Uygurcada çokluk 3. şahıs zamirinin bulunma hâli *olarta* şeklindedir (Kocasavaş, 2004: 529).

bütün yėrtinçüdeki neçe alp katıg katıglanguçılar erti erser .. ***olarta*** *barça yal(a)ŋuz s(e)n utup yėgedip yal(a)ŋuk etözin tamudaki teg açıg emgek emgentiŋ* "Bütün yeryüzündeki katlanılması zor acılar çeken ne kadar insan var oldu ise onların hepsinin arasında sadece sen galip geldin." (DKAMP 2983-2986).

1.2.1.6.4. Çokluk 3. Şahıs Zamirinin Çıkma Hâli

Uygurcada çokluk 3. şahıs zamirinin çıkma hâli, bulunmanın çıkma fonksiyonunda da kullanılmasıyla *olarta,* devre sonunda *olartın* biçiminde kullanılmıştır.

bökünki künte ***olartın*** *inçip ozsun-lar kutrulzunlar* "Bugün onlardan böylece kurtulsunlar" (BT II 77-78).

1.2.1.6.5. Çokluk 3. Şahıs Zamirinin İlgi Hâli

Eski Uygurcada çokluk 3. şahıs zamirinin ilgi hâli *olarnıŋ~olarnaŋ* biçiminde kullanılmıştır.

men yime ***olarnaŋ*** *ögleri kaŋları boltum* "Ben de onların anaları babaları oldum." (Maitr 33.48-49).

...kök kalık uguşıntakı alku kamag tınl(ı)glar ulatı ***olarnıŋ*** *öz öz tirinleri kuvragları üçün ...* "Gökyüzündeki bütün canlılar ve ayrıca onların kendi akrabaları için…" (BT II 779-782).

1.2.2. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri varlıkları işaret ederek, göstererek karşılayan kelimelerdir (Korkmaz, 2009: 420). Gösterme zamiri terimini kullanan Banguoğlu (2015: 360), sözü edilen nesneleri "mekânda, zamanda ve tasavvurdaki yerlerinde adlarını anmadan göstermeye yarayan zamirler" şeklinde tanımlar ve gösterme zamirlerinin uzaklıklarına göre üç dereceli (yakın, az uzak, daha uzak) olduğunu belirtir. Gadjieva-Serebrennikov (2018: 122), (Sebzecioğlu) (2016: 323), işaret zamirlerini konuşucunun ve dinleyicinin konumuna göre yer bildiren zamirler olarak nitelendirirler. Sebzecioğlu (2016: 323) da işaret zamirlerinin mesafe bildirimi açısından derecelendirme içerdiğini ve bu zamirlerin bir adı nitelediğinde sıfat olarak kullanıldığını belirtir. Zaynalov (1993: 182), *bu* işaret zamirinin yakın mesafeyi; *o* işaret zamirinin uzak mesafeyi işaret etme işlevinin günümüzde ortadan kalktığını her iki zamirin de hem yakın hem uzak mesafeler için kullanıldığını belirtir.

Erdal (2004: 1999), Eski Türkçede iki tane aktif işaret zamiri ve üçüncüsünün çekim parçası olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Erdal, işaret zamirleri ile ilgili şu açıklamayı yapar: Tekil eğik zamirler son ekten önce pronominal /n/ alırlar. O zaman *bo* ve *ol* yalın gövdelerinden farklı olan *bun* ve *an* gövdeleri vardır. *bo* ve *bun* aynı zamanda şahıs zamirlerinde olduğu gibi ünlüde de değişiklik gösterir.

Eski Uygurcada varlıkları işaret yoluyla temsil eden *bu* ve *ol* işaret zamirleri kullanılmıştır. Bu sözcükler yalın hâlde ve çekimli biçimleriyle karşımıza çıkar. Johanson (2021: 518), 3. şahıs iyelik ekleri ve işaret zamirleriyle kurulan morfolojik yapıların "burası, orası" anlamlarında isimler oluşturduğunu belirtir. Eski Uygurcada da çekimli halleri cümlede zaman ve mekân anlamlarının yanı sıra hâl, miktar gibi farklı anlam ilgileri kurarak farklı işlevlerde kullanılmıştır.

1.2.2.1. İşaret Zamiri: bu

Eski Uygurcada yakındaki bir varlığı işaret etmek için *bu*[6] işaret zamiri kullanılmıştır. Mansuroğlu (1949: 508), *bu* işaret zamirinde baştaki /b/ sesinin birçok lehçede /m-/ olduğunu ifade eder ve bu durumun çekim esnasında araya giren /n/ sesinden kaynaklandığını belirtir. Gabain, *bu* işaret zamirini Eski Moğolca *mun* "o" ile ilişkilendirir. Arçın (2021: 209), *bu* işaret zamirinin kök ünlüsünün yazımında Brahmi metinlerinde ikilik söz konusu olduğu için asıl olanın belirlenmesinin güç olduğunu belirtmiştir.

bo *tek sarvaastivad ni'kay-lıg-lar-nıŋ taplag-ı erür* "Bu, yalnızca Sarvāstivāda okuluna mensup olanların kanaatidir" (Üç itigsizler 110b7).

bo *yme aŋsız uyatıp utsukup özin bilindi* "O kendi adına çok utandı, teslim oldu" (HT VII 1828-1829).

bu *ne emgeklig yer ermiş* "Bu ne çileli yermiş." (İKP IV.7).

1.2.2.1.1. bu İşaret Zamirinin Yükleme Hâli

Eski Uygurcada bu işaret zamirinin yükleme hâli b>m değişmesi ile *munı* biçiminde kullanılmıştır.

munı *eşidip sü ıdıp kılıntılar* "Bunu duyunca orduyu göndermek için hazırlıklara başladılar." (HT III 734-735).

1.2.2.1.2. bu İşaret Zamirinin Bulunma-Çıkma Hâli

Eski Uygurcada *bu* işaret zamirinin bulunma-çıkma hâli *munta~monta*[7] biçimlerindedir. Bulunma hâl eki ile kalıplaşarak daha çok "burada" anlamında kullanılmıştır.

yetti kün ***munta*** *eniŋ biziŋe nom* "Burada yedi gün kalın bize yasayı vaaz edin." (İKP XLIX 4-5).

1.2.2.1.3. *bu* İşaret Zamirinin Çıkma Hâli

bu işaret zamirinin çıkma hâli *munta* ve *muntın* biçimindedir. Sözcük zamir işlevinin yanı sıra "bundan dolayı, bu yüzden" alamında bağlaç işleviyle

[6] Türk dillerinde 4 biçimde görüldüğünü belirtirler: 1) Eski Türk, Türk, Azerbaycan, Altay, Kamuk, Uygur, Karay, Karaçay-Bakar, Gagauz, Türkmen ve Yakut dillerinde kullanılan *bu* biçimi; 2) Hakasçadaki *pu* forması; 3) Tuva (*bo*) ve Şor (*po)* dilleri için karakteristik olan o ünlülü biçimi; 4) sonu l ünsülü biçimi; Başk., Kzk. *Bŭl* 'bu'. Çuvaşçada başka bir kök vardır: ku "bu" Bkz. Serebrennikov-Gadjieva, 2018: 122.

[7] Bacanlı, *bo~bu, munta, monta, monda* şeklinde varyantlarının olmasını biçim bolluğu olarak izah etmiştir. Bkz. Bacanlı, 2014: 43-61.

kullanılmıştır. *bu* işaret zamirinin *muntın* çıkma hâli ilk kez Eski Uygurca döneminde kullanılmıştır.

muntın *turmış eymençim(i)zniŋ ülgüsin kolosın tuta teginser biz neŋ idi ohşatıgın yöleşürigin bilgeli bulu teginmez* "Bundan ortaya çıkan mahcubiyetimizin derecesini belirlemek istiyorsak, kesinlikle (buna uygun) bir karşılaştırma yoktur." (HT IX 1274-1278).

1.2.2.1.4. *bu* İşaret Zamirinin Yönelme Hâli

Eski Uygur Türkçesinde *bu* işaret zamirinin yönelme hâli *muŋar* ve *muŋa* olmak üzere iki şekildedir. *bu* işaret zamirinin ünsüzü çekim esnasında pronominal /n/'nin etkisiyle /m/ olmuştur. Erdal (2004: 200) ve Ağca (2021: 253-257) *bu* işaret zamirinin erken tarihli metinlerde *muŋar;* daha geç tarihli metinlerde ise *muŋa* biçiminde olduğunu belirtir.

biznite adın kim bolgay ***muŋa*** *yaraglıg aş içgü b(e)lgürtdeçi* "Bizden başka kim olabilir buna uygun yiyecek içeceği gösterecek?" (AY 15901-15901).

öŋre ajuntın eltü kelmiş aş azuk egsüser ilki ajund[ı]n eltü kelmiş tirig yorıgu[lu]k yol oruk kısılsar ***muŋar*** *takı [yok] kün ol artamaguluk* "Önceki varoluştan getirilen rızıklar azaltılırsa ve önceki varoluştan getirilen ve canlı olarak yürünebilecek yol kısaltılırsa, artık (bedenin) bozulmayacağı bir gün yoktur." (HT IX 1901-1904).

1.2.2.1.5. bu İşaret Zamirinin İlgi Hâli

Eski Uygurcada *bu* işaret zamirinin ilgi hâli *munuŋ~monuŋ* biçimlerinde kullanılmıştır.

bo kaz erser o[dgurak] bodis(a)t(a)v ol biz ne ***munuŋ*** *etin yegülük* "Bu kaz [mutlaka] bodisatva olmalı. Biz ne biçim insanlarız ki bunun etini yiyebilelim!" (HT III 784-785).

1.2.2.1.6. *bu* işaret Zamirinin Çokluk Biçimi

bu işaret zamirinin çokluk şekli, *bular, bolar* (<bu + lar)'ın yalın ve çekimli şekillerinde b->m- değişmesi görülmediği gibi zamir /n/'si de kullanılmaz (Eraslan, 2012: 264). *bu* işaret zamirinin çokluk biçiminin çekimli hâllerinde yapısal ve anlamsal bir değişiklik olmamıştır. Bu nedenle yalın ve çekimli hâllerine ilişkin örnekler aşağıda sıralanmıştır. *bular~bolar* biçiminde karşımıza çıkan zamir hem insanlar hem de diğer varlıklar ve nesneleri işaret etmek için kullanılmıştır.

inçe sakınçıŋ bolmazun ***bolar*** *meni bilmez tėp* "Bunlar beni tanımaz diye bir düşüncen olmasın. " (DKAMP 3921-3922).

burkan kentü köŋül erür köŋül ök burkan / ***bularnı*** *mat bölser bolur sansar-ta turgan* "Burkanın kendisi bizzat gönüldür, gönül de burkan. Bunları öylesine ayırt eden samsarada duran olur." (ETŞ 12.5-6).

ulug ėlige sulasapati hatunlı vipulaçandrė tėginli bolar ikigü meniŋler ol .. amtı ***bolarnı*** *saŋa urunçak tutuzur m(e)n* "Ey hükümdar! Hem Sulusapati kraliçe hem de Vipulacandra prens her ikisi de benimdirler. Şimdi bunları sana emanet ediyorum."(DKAMP 2006-2010).

bilmiş k(e)rgek ***bularnıŋ*** *.. igid ezüg çınsızın* "Bunların yanıltıcı ve gerçek dışılığını bilmek gerek" (AY 9814-9815).

bularnaŋ *ara üst-(ü)n miŋ yüz artukı tört elig bėre (ulug) sançıp atlıg (ta)mu erür* "Bunların içinde en üstün olanı 1144 mil (büyüklüğünde) Sanjiva adlı bir cehennemdir." (Maitr 81.35-38).

...takı y(e)me ***bularta*** *adın ne türlüg küsüşi sakınçı erser .. alkunı barça bütürgey m(e)n* "Ayrıca bunlardan başka ne tür isteği düşüncesi olursa hepsini tamanen yerine getireceğim." (AY 11800-11803).

1.2.2.2. İşaret Zamiri: *ol*

Eski Uygurcada *ol* şahıs zamiri hem şahıs hem de varlıkları işaretlemek için kullanılmıştır. *ol* uzakta bulunan nesneleri belirten işaret zamiridir. Zamirin, teklik ve çokluk şekilleri *ol* şahıs zamiri ile aynıdır (Eraslan, 2012: 266). Serebrennikov-Gadjieva (2018: 123), en uzakta olan varlığı işaret etmek için **ol*[8] zamir kökünün kullanıldığını ve /*o*/ ve /*l*/ olmak üzere iki unsurdan oluştuğunu belirtirler. Gabain (2013: 139), *ol* işaret zamirinin **an* olan eğik (oblik) kökünün **un* olması gerektiğini ancak Eski Türkçede tanıklanamadığını belirtir.

1.2.3. Soru Zamirleri

Canlı ve cansız varlıkları soru yoluyla temsil eden sözcüklere soru zamiri denir (Banguoğlu, 2015: 367; Demirci, 2014: 61; Korkmaz, 2009: 441). Soru zamiri cümlede fail, fiil, nesne, tamlayıcılar gibi unsurları soru yoluyla karşılarlar (Eraslan,

[8] ol işaret zamirinin Türk dillerinde görünümü şu şekildedir: 1) *ol* Eski Türkçe, Kazak, Karakalpak, Nogay, Tuva, Hakas, Yakut ve Şor dilleri; 2) *ul* Tatar ve Başkurt; 3) *u* Uygur; 4) *o* Azerbaycan, Türkçe; 5) *vŭl* Çuvaş. Bkz. Serebrennikov-Gadjieva, 2018: 123.

2012: 266). Soru zamirlerinin çekimi, isim çekimi gibidir ve zamir herhangi bir değişikliğe uğramaz. Türkçede soru zamirleri, canlılar için *kim* ve cansızlar için *ne* olmak üzere, iki tanedir. Bunun yanı sıra türemiş biçimleri bulunan **ka* unsuru vardır. Ancak **ka* unsuru kök olarak kullanılmaz, genişletilmiş şekilleri kullanılır. Erdal (2004: 214), soru ve belirsizler başlığında *kem/kim* "kim", *ne* "ne" *ka*+ zamir kökü ve **ka*+'nın muhtemelen genişlemiş biçimi olan *kañu* biçimini verir. Eski Uygrucada soru zamirleri asıl işlevlerinin yanı sıra belirsizlik zamiri işleviyle de kullanılmıştır.

Serebrennikov-Gadjieva (2018), soru zamirlerinin "canlı-cansız" belirtilerine göre farklılaştığını ve iki köke sahip olduğunu belirtir: /*k*/ unsuru canlılığı (kim?), /*n*/ unsuru ise cansızlığı (ne?) göstermiştir. Erdal (2004: 11) ise canlı-cansız ayrımının gramerle değil, Budist öğretide hayvanların konumu ile ilgili olduğunu belirtir.

Grønbech (1955: 28) ayrıca Türkçede soru zamirlerinin –mU, -gU gibi soru edatları olmaksızın bir ifadeyi soru durumuna çevirebileceğini belirtmiştir.

1.2.3.1. *ka Köklü Soru Zamirleri

Eski Türkçede *ne, kim* soru zamirlerinin yanında bir de **ka* kökünden bahsedilmektedir. Söz konusu kökün *kayu, kaçan, kaltı, kanı* gibi soru sözcüklerine kaynaklık ettiği düşünülmektedir. Menges (1968: 124), *kań / kan / kay* soru zamirlerinin *ne* ile aynı olduğunu; örneklerden hareketle **ka*'lı biçimlerin çoğunun zarf işleviyle kullanıldığını belirtir. Johanson (2021: 525) da **ka* kökünün birçok soru zamirinde yer aldığını ve daha çok konum ve yer değiştirmeyi ifade eden soru zarflarının **kan, *kay* kökleri ve hâl ekleri ile oluştuğunu belirterek şu örnekleri vermiştir: *kańu-da?, kan-da* "nerede / nereden?", *kan-dın?* "nereden", *kańu-garu* "hangi yönde?" Bang (1996) Türkçede soru ve belirsizlik zamirlerinin *kim, ne* ve **ka* kökünün türevleri olduğunu belirleyerek *kanı ~ kayu, kaç, kaçan* gibi soru sözlerinin varsayımsal **ka* köküne indirgenebileceğini belirtmiştir. Aşağıda yer alan örneklerin dışında **ka* kökünden türeyen diğer sözcükler "Zamir Köklerinden Türeyen Sözcük ve Söz Öbekleri" başlığında ele alınmıştır.

kaç: Erdal (2004: 214), sözcüğün anlamını "ne kadar?" olarak verir ve *neçe'*den farklı olarak sıfat işleviyle kullanıldığını; ayrıca *kaç* sözcüğünün donuk yapısından hareketle *neçe'*den daha eski ve kademeli olarak *neçe* ile yer değiştirmiş olabileceğini belirtmiştir. Erdal (2004: 215), ayrıca sözcüğün *kaçan* "ne zaman"

sözcüğüne de kaynaklık eden eşitlik ekinin kısa bir varyantı ile oluşmuş olabileceğini ifade etmiştir. Clauson (1972: 589), sözcüğün "kaç tane" anlamında soru zamiri olduğunu ancak bazen soru anlamı olmaksızın "birçok, birkaç, belirli bir sayıda" vb. anlamlarda kullanıldığını göstermiştir. Eski Uygurca metinlerde *kaç* soru zamiri bir ismin önünde kullanılarak daha çok sıfat işleviyle ve belirsizlik zamiri işleviyle kullanılmıştır.

kayu: *kayu* "hangi?, ne?" anlamlarında soru; "bazı" anlamında belirsizlik işlevi ile kullanılmıştır. *kaç, kaçan, kanı, kaltı, kalı* gibi sözcüklerle soydaştır ve farklı ekler alan tüm bu sözcükler dilde daha önceki bir aşamayı işaret etmektedir (Clauson, 1972: 632). Erdal (2004: 215), *kañu>kayu* "hangi" sözcüğünün kesin olmamakla birlikte *ka** kökü ile ilişkili olduğunu belirtmiştir.

*anı üçün t(e)ŋri t(e)ŋrisi burkan bo yirtinçüde on törlüg savlar ol .. öltükde üç y(a)vlak yollarka kigürdeçi .. **kayular** ol on tip tiser…* "Bu yüzden tanrı Buddha bu dünyada ölümden sonra üç kötü varoluş biçimine yol açan on türlü şey var (dedi). 'Bunlar hangileridir' dersen…" (BT II 239-244).

1.2.3.2. Soru Zamiri: *kim*

kim soru zamiri insanlar için kullanılan ve insanları soru yoluyla temsil eden zamirdir. Zamirin çekimi isimler gibidir ve çekim sırasında değişikliğe uğramaz. (Eraslan, 2012: 266). *kim* sözcüğü temelde soru zamiri olarak kullanılmakla birlikte gerek tek başına gerek başka yapılarla farklı işlevlerde kullanılmıştır. Bu işlevlerden en dikkat çekici olanı bağlaç işleviyle kullanılmasıdır. Eski Uygurcada farklı dinî çevrelerden çeviri faaliyetleri yapılması ve çeviri yapılan dillerin etkisiyle yeni yapılar ortaya çıkmıştır. *kim* soru zamiri Eski Uygurcada çeviri faaliyetlerinin etkisiyle Farsça *ki* bağlacına karşılık kullanılmıştır (Clauson, 1972: 720-721; Karahan, 2014: 58; Ş. Tekin, 1992:102). Hacıeminoğlu (1996: 97), Eski Türkçeden beri kullanılan *kim* sözcüğünün bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak da kullanıldığını ifade eder. *kim* soru zamiri kurduğu öbekler ve yalın biçimiyle belirsizlik zamiri ve bağlaç işlevleriyle kullanılmıştır.

***kimniŋ** munta sezikiŋiz-ler bolsar* "Kimin burada şüphesi varsa…" (BT III 580-581).

1.2.3.3. Soru Zamiri: *ne*

Eski Uygurcada insan dışındaki canlılar ve diğer nesneler içi kullanılan soru zamiri *ne*'dir. *kim* soru zamiri gibi, *ne* de belirsizlik fonksiyonunda kullanılmıştır.

Özellikle şartlı cümlelerde yer aldığında *ne* soru sözcüğünün diğer soru sözcükleri gibi, genellikle belirsiz bir anlam ifade eden "her ne" anlamı kazandığı görülmektedir (Şirin, 2015: 185). *ne* soru zamiri de *kim* gibi isim çekim eklerini alır, çekim esnasında ses değişikliğine uğramaz. Uygurcada iyelikli şekilleri kullanılmaz (Eraslan, 2012: 268).

Serebrennikov-Gadjieva (2018:127), Ön Türkçede hiçbir sözcük /*n*/ sesi ile başlamadığı için *ne* sözcüğüne şüphe ile yaklaşsalar da soru sözcüklerinin istisna olduğunu düşünmüşlerdir. *ne* sözcüğü hem tek başına hem de diğer sözcüklerle birlikte; bağlı cümle kurma, ünlem cümlesi kurma, pekiştirme, karşılaştırma, bağlaç, sıfat ve zarf gibi farklı işlevlerde kullanılmıştır (Menges, 1968: 124; Gabain, 1988: 73; Kalsın, 2016: 247-262; Karahan, 2014: 62). Tekin, Kök Türkçede *ne* sözcüğünün soru edatından sonra kullanıldığında olasılık bildirdiğini ifade etmiştir (2016: 118). Menges (1968: 124), *ne* soru zamirinin genellikle soru sıfatı olarak kullanıldığını, ayrıca soru zarfı işleviyle kullanıldığında biçimsel olarak çeşitlilik gösterdiğini ve çoğu zaman birden fazla hâl eki veya edat aldığını belirtir.

1.2.4. Dönüşlülük Zamirleri

Korkmaz'a göre (2009: 414-415) dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşıyan, onları anlamca katmerli kılan pekiştirilmiş bir tür şahıs zamiridir. Bunlara dönüşlülük zamiri denilmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlev yüklenmiş olmasındandır. Şahısların "aslını", "özünü" bildiren ve *kendi* sözüne iyelik eklerinin getirilmesiyle kurulan bu zamir; *kendim, kendin, kendi, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri* biçimleriyle bütün şahısları temsil eder. Güven'e göre (2015: 343) asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip ve anlam bakımından pekiştirilmiş (tekit edilmiş) olan şahıs zamirlerine, yaygın adıyla "dönüşlülük zamirleri" denir.

Dönüşlülük zamirinin şahıs zamiri mi yoksa ayrı bir zamir mi olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Demirci (2014: 51), dönüşlülük zamirlerinin sadece şahıslar için kullanılmadığı, hayvanlar başta olmak üzere nesneler için de kullanıldığını belirtmiştir. Ergin (2009: 272), bu zamirlerin asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip olduğunu, onların mânâ bakımından daha kuvvetlileri, katmerlileri olan şahıs zamirleri olarak belirtir ve dönüşlülük zamirlerinin "asıl, öz" mânâlarına gelen isimlerin iyelik eki almış şekillerinden ibaret olduğunu belirtmiştir. Tekin (2016: 116), "pekiştirme-dönüşlülük zamirleri" başlığı

altında ele aldığı dönüşlülük zamirlerinin bir adı ya da başka bir zamiri pekiştirmek için kullanıldığını ifade etmiştir.

Räsänen (1957: 38), Türkçe dönüşlülük zamirlerinin beden anlamına gelen sözcüklerden oluştuğunu ve genellikle şahıs zamirlerini pekiştirmek için kullanıldığını ifade etmiştir. Gökdağ (2011: 10)[9] ve Johanson (2021: 520) da birçok dilde "vücut, beden, öz, nefis, boy" anlamlarına gelen sözcüklerin dönüşlülük zamiri olarak kullanıldığını belirtirler. Eski Uygurcada dönüşlülük ifadeleri *öz* ve *kentü* biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu sözcükler tek başlarına dönüşlülük ifade ettiği gibi şahıs zamirlerini pekiştirmek için de kullanılmıştır.

1.2.4.1. Dönüşlülük Zamiri: *kentü*

Eski Uygurcada dönüşlülük ifade etmek için kullanılan sözcüklerden biri *kentü* sözcüğüdür. Güven (2015: 345), "kendi"[10] sözcüğünü Oğuzca bir unsur olarak değerlendirir ve "kentü" biçiminin, "kendi, özü" karşılığı ile Eski Türkçede çok anlamlılık ve işlevlilik kazanarak "kendi, zat, nefs ve öz" karşılığında isim olarak da kullanıldığını belirtir. Ayrıca *kendi* sözcüğünün asıl işlevinin dönüşlülük olmadığını; pekiştirme ve kuvvetlendirme fonksiyonunun daha belirgin olduğunu ifade etmiştir.

Banguoğlu (2015: 366), dönüşlülük zamirlerinin ululama ve küçüksünme çokluları olarak kullanıldığını belirtir. Grønbech (2011: 28), *kendi* sözcüğünün ve +ki eki ile zamir olarak kullanılan sözcüklerin tam bir zamir olmadığını belirtirken; Ediskun (1999: 157), "kendi" sözcüğünü bir varlığın "özü, aslı" anlamında kullanılan bir kişi zamiri olarak nitelendirir ve kişi zamirleri arasında ele alır.

Eski Uygurcada tek başına ve şahıs zamirleri ile kullanılan *kentü* sözcüğü zamirlere has yükleme hâl eki ve diğer hâl ekleri ile kullanılmıştır. Sözcükte yapısal bir değişiklik olmamakla birlikte "kendiliğinden" anlamıyla zarf; *kentü kentü* "her biri" anlamıyla ve pekiştirme anlamsal işleviyle kullanılmıştır. *kentü* dönüşlülük zamirinin kullanımına ilişkin örnekler şu şekildedir:

olar burkan kutın bulup artmışta basa anta kin ***biz kentü özümüz*** *köni tüz tuyunmakka irkleyü tegineyin kut kolunu küsüş küseyü biz* "" (BT II 1329-1333).

[9] Gökdağ, Türk lehçelerinde Çuvaş ha, Yakut beye, Tuva bot, Hakas pos, Altay boy, Karaçay-Balkar kesi, Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi kendi, Irak Türkmen, Güney Azerbaycan ve Karagas (Tofa) ağızlarında bile, diğerlerinde ise öz kelimesi dönüşlülük zamiri olarak kullanıldığını belirtir. Bkz. Gökdağ, 2011: 10.

[10] Kendi sözcüğü, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Gagauz, Tatar, Kırım Türkçesi gibi Çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Bkz. Güven, 2015: 345.

yana oluk yekler içkekler yigedürler, tıltag bolurlar ***kentülerni*** *öze ilenürler* "Ve onlar iblislerin kendilerini ele geçirmelerine ve kendilerine hükmetmelerine sebep olurlar." (TT VI 267-268).

ol yir suv yok kim kentü özi tegmeser ***kentüni*** *atamış ünüg anta ok eşidür tamu prit yılkı ajunta özi kirip emgeklerinte ozgurur* "Kuanşi im pusar'ın ulaşamayacağı hiçbir âlem yoktur. Kendisini çağıran sesi hemen işitir. Cehennemlikler açlık çeken ruhlar ve hayvanlar dünyasına girer, (onları) acılarından kurtarır." (Kuanşi 189-192).

ol ödün edgü ögli tegin ***kentüniŋ*** *kutı ülügi üçün kutı waxşiki* uduzup öz kadını* yeriŋe tegdi* "O sırada İyi Düşünceli Prens, kendi üstün gücü ve talihi (kut'u) sayesinde, koruyucu meleği izleyip, kayın pederinin ülkesine ulaştı" (İKP LXIII-LXIV).

1.2.4.2. Dönüşlülük Zamiri: *öz*

Sözcüğün esasen "en içteki (kısım)" anlamına gelen bir isim olduğunu ifade eden Erdal (2004: 209-210), sözcüğün "kendi" anlamında zamire dönüştüğünü ve bu anlamıyla Köktürkçede tanıklandığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra Erdal, *öz*'ün Köktürkçede oldukça yaygın olan diğer bir kullanımının *ben / men*'den ya da özneden sonra gelerek onları vurgulamak olduğunu ifade etmiştir. Şirin (2015: 121), de benzer bir açıklamada bulunarak *öz*[11] sözcüğünün "bir kimsenin manevi varlığı, deruni yanı" anlamından "kendi" anlamının da geliştiğini ve yazıtlar döneminden beri dönüşlülük zamiri olarak kullanıldığını belirtir.

Bang (1980: 54), *öz* zamirinin etimolojisine ilişkin şu açıklamayı yapmıştır: "ö-'den bir –z ismi teşkil edecek olursak *öz* çıkar. Bu kelimenin manası: "bir şeyin en iyi kısmı, içi; kalp, ilik; cevher, asıl" buradan "kendi, özi". Bang, ayrıca "hayat" anlamında Mani metinlerinde *tirig öz*; Burkan dinine ait metinlerde ise *isig öz* kullanıldığını ifade etmiştir. *öz* bağlı cümle yapılarında yalnızca / nadiren ana cümlenin öznesine atıfta bulunmak için kullanılabilir (Erdal, 2004: 209). Erdal (2004: 209-210) *öz*'ün Köktürkçede oldukça yaygın olan diğer bir kullanımının *ben / men*'den ya da özneden sonra gelerek onları vurgulamak olduğunu ifade etmiştir. Eski Uygurcada zamirler gibi çekim eki alan sözcük dönüşlülük zamiri olarak ve 'her biri' anlamlarında kullanılmış, pekiştirme yapmıştır.

[11] *öz* sözcüğünden *özek* "çekirdek, merkez", *özge* "başka", *özle-* "kendisine mâletmek", *özen* "bir şeyin merkezi", *özlüg* "canlı", özlük "kişisel, şahsi", *özür* "ruh" gibi sözcükler türetildiğini ifade eder. *öz* şahıs zamiri, dönüşlülük zamiri, sıfat ve ad gibi farklı işlevlerde kullanılmıştır. Bkz. Şirin, 2015: 122.

kaŋım ellig tilke kirmezün **öz** *kazgançım üze edgü kılınç kılayın tep sakıntı* “” (İKP XII 1-3).

meniŋ aşnukı ajunta kılmış **öz** *kılınçım meni ince emgetür* “Önceki varoluş biçiminde kendi yaptığım davranışlarım bana böyle acı verir” (TT VI 16-17).

öz-ni *ögüp yad-nı irip ölmigü az-lanu / övke öz-e örletilip öçeyü keg-lenü / ötgüt tutçı ters körüm-üg öritmek başlag-lıg / öŋi öŋi tsuy irinçü yazuk-lar yaztımız* “Kendisini övüp yabancıları yerip, ölmü azımsayarak öfke ile taciz edilip, öç ve kin bağlayarak her vakit durmadan ters görüş izhar etmek başta olmak üzere, başka başka fenalık, kötülük ve günahlara saptık.” (ETŞ 13.137-140).

ertmiş üdki alku kamag upasilarnıŋ upasançlarnıŋ ulatı olarnıŋ **öz öz** *tirinleriniŋ kuvraglarınıŋ y(i)me kayu neçe tamu yoluntakı emgekleri bar erser .. bökünki künte olartın inçip ozsunlar kutrurzunlar(!)* “Geçmiş zamandaki bütün rahip olmayan kadın ve erkeklerin ayrıca onların kendi cemaatlerinin ve cehennem yolundaki ne kadar sıkıntıları var ise bugün onlardan kurtulsunlar” (BT II 72-78).

1.2.5. Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirleri ya da belgisiz zamirler olarak adlandırılan zamir türü temsil ettikleri sözcüklerin konumunu, miktarını, durumunu ve ne olduğunu açıkça belirtmeyen sözcüklerden oluşmaktadır. Yerini tuttukları isimleri, varlıkları açık olarak göstermeyen zamirlerdir. Demirci’ye göre (2014: 56) bu zamirlerin gösterdiği nesnelerin miktarı, sayısı, mesafesi, yeri vs. bir belirsizlik gösterir. Hacıeminoğlu (1996: 50), isim gibi kullanılan ve ismin yerini tutan belirsizlik zamirlerinin kesin bir şeyi ya da kişiyi ifade etmediğini belirtir. Belgisiz ya da belirsiz zamir biçiminde adlandırılan bu zamir türüne ait sözcüklerin büyük çoğunluğu sıfat ya da soru zamirlerine aitlik, iyelik, yükleme durumu eklerinden birinin eklenmesiyle oluşmuştur (Banguoğlu, 2015: 368; Deny, 1942: 212; Ediskun, 1999: 166; Korkmaz, 2009: 432).

Gabain (1988: 73), soru sözcüklerinin bazılarının belirsiz zamir olarak kullanıldığını ifade ederken; Räsänen (1957: 46) tüm soru zamirlerinin belirsiz zamir olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Erdal (2004: 217-218), soru zamirlerinin belirsizlik fonksiyonundan söz etmiş ve bu sözcüklerin kullanıldığı farklı yapılara yer vermiştir. Türkçede soru ve belirsizlik kavramlarının semantik bakımdan iç içe göründüğünü ifade eden Öner (1999: 401-411), soru zamirlerinin belirsizlik

zamirlerine kaynaklık ettiğini belirtir.[12] Gabain (1988: 73), *belirsizler* başlığı altında soru sözcüklerinin belirsizlik ifade ettiğini göterir ve *kaç kün* "pek çok, birkaç gün"; *kaçan kata* "sık sık, eksеriya"; *neŋ yerdeki* "nerede, nerede olursa"; *neme* "ne ise" örneklerini verir.

Eski Uygurcada belirsizlik zamirleri; isim, sıfat, fiil türünden sözcüklerin ekler alarak ya da diğer zamir türlerinin işlev değiştirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Belirsizlik zamirlerinin çoğunluğu çeşitli gramatikal süreçlerden geçerek belirsizlik anlamı kazanmış ve belirsizlik zamiri işleviyle kullanılmıştır. Eski Uygurcada *biri, barı, kamagun, adın, alku, yumkı* gibi farklı sözcük türlerinden olup zamir işleviyle kullanılan sözcüklerin oluşumu ve anlamları "Diğer Sözcük Türlerinin Zamir Olarak Kullanılması" başlığı altınnda incelenmiştir. Soru sözcüklerinin işlev değiştirerek soru zamiri olarak kullanılması da çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmıştır.

+kI Ekli Zamirler

+kI eki isim soylu sözcükler ile şahıs ve işaret zamirlerinin çekimli biçimlerine eklenerek onlara aitlik, içinde bulunma gibi anlamlar vermektedir. Ekin türü ve işlevi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar tarafından ilgi zamiri, aitlik eki, zamirlik ek, isimden isim yapım eki gibi farklı isimlendirmeler yapılmış ve ekin çekim eki mi yapım ekimi olduğu tartışılmıştır.

Deny (1941: 191-194), eki zamirlik ek ya da karmaşık ek olarak nitelemiş ve Farsçadaki nisbet î'si ile aynı görevde olduğunu belirtmiştir. Gabain (1988), +ki'yi aitlik eki olarak adlandırarak ekin içinde bulunma belirttiğini, isim ve sıfatlar yaptığını ifade etmiştir. Banguoğlu (2015: 184), +kI ekini zaman ve yer adlarına gelerek, sıfat ve zamir yapan bir ek olarak tanımlar.

Bu başlık altında ekin Eski Uygurca metinlerde zamirler ve onların çekimli biçimleri ile kullanılışı ele alınmıştır. +ki ekinin isimlerden sıfat yapma işlevine ilişkin örnekler bir sonraki başlıktaincelenmiştir. +ki aitlik ekinin zamir kökenli sözcüklerle kullanımına ilşkin örnekler şu şekildedir:

antakı *savlarnıŋ yörüglerniŋ teriniŋ ırakın körüp öŋredin berü özi ėşidmedük nomlarıg ėşidip taŋlayu maŋadu tapıgçı begleriŋe ince tė tėdi* "Ondaki sözlerin

[12] Dil tarihi boyunca gördüğümüz iyelik eki kalıplaşması, bugünkü belirsizlik zamirlerini de doğurmuştur: *biri, bazısı, başkası, hepisi, kimi, kimisi, birisi; barı~barısı, barçası, neçesi, kamusı, kaysı* vb. Bkz. Öner, 1998: 405.

yorumların derinliğini, genişliğini görüp daha önce kendisinin işitmediği öğretileri işitip, şaşırıp hayretle hizmetindeki beylere şöyle dedi:" (HT VI 1356-1361).

Bizlerdeki *altı yollardakı kelmedik üdnüŋ uçı kıdıgı tükegingeketegiki alku kamag tınl(ı)glar bökünki künte ınaru ulatı burhan kutıŋ bulgıngakategi ikileyü takı kal teltük bolup yaŋılıp kövdüŋ etözin alku açıg tarka emgeklerig teginmezünler* "6 varoluş biçimindeki hepimiz, geleceğin sonuna kadar, bugünden Budalığa ulaşana kadar, tekrar yanılgıya düşmeye ve hata yapmaya devam etmeli ve bedenle ilgili tüm acılara katlanmamalıyız." (BT II 845-853).

anın kimler birök ***muntakı*** *yörügçe bışrunsar yorısarlar adakların irklemetin erdinilig vajırlıg tagda agdıngalı uyur* "Dolayısıyla eğer kimler bundaki yoruma uyarsa, kıymetli Elmas Dağı'na ayaklarını kıpırdatmadan tırmanabilir;" (BT IA1 14-17).

1.3. Diğer Sözcük Türlerinin Zamir İşleviyle Kullanılması

Eski Uygurcada asıl zamirler dışında isim, sıfat, zarf, fiil türünden pek çok sözcük erken dönemde kalıplaşarak ya da ekler aracılığıyla zamir işleviyle kullanılmıştır. Aslen zamir olmayan sözcükler, yükleme hâl eki, iyelik ekleri, +ki aitlik eki ve +AgU isimden isim yapım ekleri alarak zamir işleviyle kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesi döneminde *adın, alku, amarı, barça, barı, kamag, sayu, yumgı, tüzü, ulatı, üküşi* isim ve fiil kökenli sözcükler; *biri, birisi, biregüsi, ekigü, üçegü* gibi sayı sözcüklerinin iyelik eki almış ve çekime girmiş biçimleri zamir işlevinde kullanılmıştır. Bu sözcükler, aşağıda köklerine ve aldıkları eklere göre kategorize edilerek incelenmiştir.

1.3.1. Gramerleşme Yoluyla Oluşan Zamirler

1.3.1.1. İsim Kökenli Sözcüklerin Gramerleşmesi ile Oluşan Zamirler

1.3.1.1.1. İyelik Ekleri İle Oluşan Zamirler

####### 1.3.1.1.1.1. İsim + İyelik Eki

biri: Bir kelimesi aslında sayı ismi olup Türkçede belirsizlik sıfatı olarak kullanılır. Sözcüğün iyelik ekli biçimleri belirsizlik zamiri olarak kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 272).

…üç kögürçgen atayı laçınka kavıtur erken ***birisi*** *tutsukup ikegüsi korkınçlıg ozar bolur* "üç güvercin yavrusu (bir) doğan tarafından kovalanırken birisi yakalanıp, ikisi korkup kaçıyordu" (AY 16129-16134).

*birer erdini munçuk-tın / **bir-inte** miŋer yaruk-lar / birtem uz körü kanınçsız / birkerü yaltrıyu öner-ler* "Her bir taş ve boncuktan her birinden binlerce ışıklar, birden iyice bakıp doyamayacak şekilde, bir arada parıldayıp çıkarlar " (ETŞ 20. 41-44).

*birkerü ol alku-lar-nı birke sıgurur / **bir-ni** alkuka kigürmeki antag ok erür* "o bunların hepsini bire sığdırır. Biri de hepsine sokması öyledir" (ETŞ 9. 45-46).

1.3.1.1.1.2. İsim +AgU Yapım Eki + İyelik Eki / Yükleme Hâl Eki

biregüsi: Clauson (1972: 364), *bir* sözcüğünün topluluk eki (+AgU) almış biçimi olarak değerlendirir ve "tek başına, tek"; bazen "(birkaçından) biri" anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir. Eraslan (2012: 272), belirsizlik sıfatlarının iyelik ekleri ile belirsizlik zamiri olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

*m(e)n igledükte eŋ başlayu maŋa tört yekler yakın kelti .. **biregüsi** bedük berge tutmış .. ikintisi [uruk tutmış üçünç]i tultuk [tutmış törtinçi] bir kök ton[lug atlıg beg erti]* "Ben hastalandığımda bana en önce dört şeytan yaklaştı. Birisi büyük değnek tutmuş, ikincisi ip tutmuş, üçüncü hortum tutmuş, dördüncü mavi elbiseli atlı bir beydi." (AY 94-99).

ikigüni: 'iki' sayı sözcüğünün topluluk eki (+AgU) almış biçimidir. 'ikisi birlikte, her ikisi de' anlamlarında kullanılmıştır. İyelik ekleri ve zamirlere eklenen yükleme hâl eki ile kullanılmıştır.

*bu **ikigüni** ıdu y(a)rlıkadı* "Bu ikisini göndermeye tenezzül etti." (HT IX 874-875).

1.3.1.1.1.3. İsim +çA Hâl Eki + İyelik Eki / Yükleme Hâl Eki

barça: *bar* sözcüğünün eşitlik durum eki almış biçimi olan *barça*[13] "bütün, hep, hepsi, bütünüyle…" anlamlarına sahiptir (Clauson 1972: 356; Erdal, 2004: 376; Eraslan, 2012: 224). Korkmaz (1959: 299), sözcüğü <bar + ça şeklinde izah eder ve *barça* sözcüğünün, "bütün, her" anlamlarında belirsiz miktar sıfatı; iyelik ve çekim ekleri alarak bir isim gibi kullanıldığını ve bu durumda 'hepsi' anlamını veren belirsizlik zamiri olarak kullanıldığını ifade eder. İncelenen metinlerde *barça* sözcüğü "bütünüyle, tamamen" anlamlarında zarf; "hepsi" anlamıyla zamir; "bütün, her" anlamıyla sıfat olarak kullanılmıştır.

*hormutza t(e)ŋri hariçandrė ėligke balıkdın uluşın buyrukların yinçge kırkınların edin tavarın **barça** kodmatın bėrip ikileyü mitil balık[…]WĞ olgurtdı* "Indra Tanrı,

[13] Uygurcada kullanılan *bular barça* "bunların hepsi", *olarnı barça* "onların hepsi", *olar barça kamıgun* "hepsi birlikte" şeklinde de kullanılmıştır. Bkz. Clauson, 1972: 356.

hükümdar Hariścandra'ya ülkeyi, yöneticileri, ince cariyeleri, malı mülkü hiçbir şey bırakmadan verip, yeniden Mithilā (adlı) ülkeye … oturttu." (DKAMP 2012-2017).

anta ötrü m(a)hėnd(a)raşene [ėlig beg] ulug bedük kaŋlılarta telim üküş içgü ed tavar erdiniler urturup kay beltir sayu ėltip alkuka buşı bėrip ***barçasın*** *bėrür* "Yine Hükümdar Mahensrasėna, büyük, yüksek arabalara yiyecek içecek, mal mülg gibi pekçok kıymetli eşyayı yükletip, herkesi meydana toplayıp (orada bulunan) herkese sadaka olarak (elindekilerin) hepsini verdi." (DKAMP 2758-2762).

bultı sudurlar şastrlar yeti yüz bölök; ***barçanı*** *ulayu nomlayu katın katın tüşünlüklerde yatmalıklarda kutlug tavgaç uluşka kelti* "700 parça sutra ve şastr buldu. (Bunların) hepsini sayısız istasyon ve kervansarayda vaaz ederek kutlu Çin ülkesine geldi." (HT VIII 21-24).

1.3.1.2. Fiil Kökenli Sözcüklerin Gramerleşmesi ile Oluşan Zamirler

1.3.1.2.1. Ünlü Zarf-Fiil Ekleri ile Oluşan Zamirler

alku: Clauson (1972: 137), erken dönem sözcüklerinden biri olarak nitelendirdiği sözcüğün *alk-* kökü ile ilişkilendirir ve "hepsi, herkes, her şey" anlamlarını verir. Röhborn, *alk-* fiilinden donmuş bir zarf-fiil olarak nitelendirdiği sözcüğe "bütün, her şey, hepsi" anlamlarını verir. Wilkens (2021: 32), "hepsi, topluca, tam, tamamen" anlamlarını verir ve öbek biçimlerine yer verir. Korkmaz (2011: 58), sözcüğü zarf-fiil eki kalıplaşması altında ele alır ve "hep, tamamen" anlamında miktar zarfı olarak nitelemiştir. Ayrıca anlamdaşı olan *kamag*'ın etkisi ile sıfat olarak kullanıldığını ve isim çekim eklerini aldığını ifade eder. *alku* zarf işlevinin yanı sıra +nI yükleme hâl eki, +ka yönelme hâl eki ve +AgU topluluk eki ile kullanıldığında zamir işlevi üstlenmektedir.

kanyuda nigoşalarg sartlarg bulsar ***alkunı*** *öldürgey* "Öğretiyi dinleyenleri nerede bulursa hepsini öldürecek" (TT IIA 16).

ne köŋülinte sakınmışı ***alku*** *köŋülinçe bolur* "Kalbinizde ne tür düşünceler varsa, her şey isteğinize göre olacaktır." (TT VI 108-109).

takı y(e)me bularta adın ne türlüg küsüşi sakınçı erser .. ***alkunı*** *barça bütürgey men* "…bunlardan başka ne tür isteği varsa hepsini tamamlayacağım" (AY 11800-11803. VI).

birkerü ol ***alku-lar-nı*** *birke sıgurur / bir-ni alkuka kigürmeki antag ok erür* "o bunların hepsini bire sığdırır. Biri de hepsine sokması öyledir" (ETŞ 9. 45-46).

k(a)ltı bo munı teg bir yaŋlıg yorıgı üze ***alku-nı*** *tuyup boltı t(e)ŋri-ler-niŋ yalaŋuk-lar-nıŋ bahşı-sı* "Böyle bir yürüyüşle her şeyi anladı ve tanrıların ve insanların efendisi oldu." (BT ID 65-67).

k(a)ltı teŋridem kurėkar ev teg ***alkuka*** *sevgülük körü kanınçsız körklüg meŋizlig bolurlar burhanlar* "Burhanlar, tıpkı kutsal Kūṭāgāra'daki evlerinde (olduğu) gibi herkese sevgiyle bakan doyumsuz bir güzelliğe sahip olurlar." (DKAMP1601-1604).

sayu: *sayu* sözcüğü *sa-* fiil kökünden oluşmuş ve "her" anlamına gelen bir zarf-fiildir. "her" anlamına gelen diğer sözcüklerin aksine zarf-fiil karakterini korumuş ve nitelediği sözcüğü takip etmiştir (Clauson (1972: 858). Wilkens (2021: 592), "her biri, herkes" anlamlarını vermiştir.

azu sekiz (tü)men tü töpüm ***sayu*** *taluy (ö)güz osuglug sütler akzun* "Veya seksen bin (tel) saçımın her birinin ucundan nehirler gibi sütler aksaydı." (Maitr 33.3-5).

tüzü: Aslen fiil kökenli bir zarf olan *tüzü* sözcüğü cümlede "hepsi, her şey" anlamında kullanıldığında belirsizik zamiri işlevi ile kullanılmıştır. Clauson (1972: 573), *alku*'ya benzettiği sözcüğe "her şey" anlamını verir. Sözcüğün *tüz-* fiilinden türemiş sıfat olduğunu ancak bu sözcük ile anlamsal bağlantısının zayıf olduğunu ifade eder. Wilkens, (2021: 780), sözcüğe "tamamen, bütünüyle, hepsi, bütün, tam, büsbütün, her yerde" anlamlarını verir. Sözcük metinlerde çoğunlukla *alku, tüketi* sözcükleriyle ikileme olarak da kullanılmıştır. *tüzü* "hep, bütünüyle" anlamlarıyla zarf (Maitr 18.27); "her şey" anlamıyla zamir (Üç itigsizler 104b 11) olarak kullanılmıştır.

m(a)habutlarnıŋ ulatı bolmış öŋlüg kuvragnıŋ tüzüni ürtmek ***tüzüni*** *ürtmemeklig yörügi teginmekte ulatılar birle birikmez* "Mahābhūta'ların ve (Mahābhūta'lardan) olmuş renk topluluğunun (rūpa-kāya) her şeyi örtmek (veya) hiçbir şeyi örtmemek mânası, temas (vedanā) ve diğerleri ile bir olmaz" (Üç itigsizler 104b14-16).

1.3.1.2.2. Fiil Kökü + FİYE Kalıplaşması ile Oluşan Zamirler

adın: *ad-* fiiline -(x)n fiilden isim yapım eki eklenen sözcük "diğer, başka" anlamına sahiptir. Uygurcada hâl ekleri, +lAr çokluk eki almış biçimleri ve ve +AgU ekli biçimleri belirsizlik zamiri olarak kullanılmıştır. *adın* sözcüğünün *adınlar, adınlarka, adnagu, adnaguka, adınlarnı* gibi ekli biçimleri belirsizlik zamiri olarak kullanılmaktadır. Clauson (1972: 60), Röhborn (1977: 50), sözcüğü *ad-* fiil kökü ile ilişkilendirmiş ve "diğer, başka" anlamlarını vermiştir. Eraslan (2012: 270), < *ad-ı-n

"başka, başkası" anlamlarını verdiği sözcüğün aslen zarf olduğunu ve çekimli biçimlerinin belirsizlik zamiri işleviyle kullanıldığını ifade etmiştir. Bang (1996: 13) ise bu sözcüğün mevcut olmayan 3. şahıs zamirinin yerini tutan *a-* kökünden +dın çıkma durum eki ile oluştuğunu ve anlamının "oradan, oraya" olduğunu ifade etmiştir.

kim kayu tınlıg munı ötkürü usar munı yaŋılmadın burkanlar yarlıgınca köni ogurça ötkürser turkaru üzüksüzün yorıtsar işletser yime ***adnaguka*** *nomlasar ol tınlıg burkanlar yolıŋa kirmişke sanur* "Buna nüfuz edebilen, budaların öğretilerine göre ve doğru zamanda hatasız, her zaman ve sürekli olarak uygulayabilen, başkalarına daha da vaaz edebilen varlıklar, yola girenler arasında sayılır." (TT VI 191-194).

ikinti erser ***adınlar-ka*** *yala kodmış kılınç tüş-i-niŋ yügerü turmış-ın ukup* "İkincisi ise diğerleri tarafından işlenen iftira eyleminin sonucunun ortaya çıkacağını alayıp" (BT III 254-257).

bo ajunta bo nom erdinig boşgunsar tutsar ançakı-a ***adınlartın*** *todka uçuzka tegmek üze tegşilip agır tsuy-ı ötegi yanturu yana yinik bolur* "Bu varoluşta, önceki varlığın amellerinin cezasını çekenler, bu öğreti-mücevherini öğrenir ve sımsıkı sarılırlarsa, başkaları tarafından zaman zaman hor görülerek dönüştürülürler ve büyük suçlarının cezası yeniden kolaylaşır." (BT I D 106-110).

kentü öz-i adın-ıg tıdmatın. ***adın-ta*** *kentü öz-i tıdılmaz üçün anın atamış ol tıdıg-sız tip* "Kendi özü başkasını engellemeden, başkasında kendi özü engellenemez olduğu için, bu yüzden 'engelsiz' denmiştir." (Üç itigsizler 102b 11-12).

adınaguka *asıg kılmakıg öz etözke asıg kılmakıg yme* "Başkalarına fayda sağlamak kendine de fayda sağlamaktır." (BT ID 102-104).

bahşısı ince tėp tėdi .. antag erser nomlayu bėreyin tıdıgsız köŋilin in kulgakın tıŋlagıl kayu kişi tözintin berü irig yavgan üküş y(a)vlak köŋüllüg bolsar ol ***adınagunı*** *ölürgeli ugrayur* "Hocası şöyle dedi: 'Öyle ise anlatayım. Sessiz sakin bir şekilde pür dikkat beni dinle! Kim yaradılıştan kaba ve çok kötü kalpli ise o başka birini öldürmeye meyillidir." (DKAMP 84-90).

üküşi: Clauson (1972: 118), *üküş* sözcüğünü *ük-* fiili ile ilişkilendirmiş ve üküşi için "bunların birçoğu" anlamını vermiştir. Şirin (2015: 104), *ök-* "yığmak, biriktirmek" eyleminden +ş fiilden isim yapım eki ile *üküş* "çok" anlamında ad, sıfat

ve zarf olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Sözcüğün iyelik ekli biçimi zamir işlevi ile kullanılmıştır.

ikirçgü sizikleri tıltagınta ***üküşi*** *edgü yolka barmazlar* "Şüpheleri sebebiyle çoğu doğru yola varamazlar" (BT II 237-239).

yomkı~yomgı: Sözcük büyük ihtimalle *yom-* fiil kökünden -(X)k fiilden isim yapım eki ile türemiş olmalıdır. Clauson (1972: 935), "büyük miktarda bir araya toplanmış insan ya da eşya yığını" ve bazen "bütün" anlamında kullanılan sözcüğün *yomıt-* ile soydaş olduğunu ifade etmiştir. Arat, sözcüğün <*yum-u-k-ı* biçiminde oluşmuş olabileceğini belirtmiş ve Codex Cumanicus'ta yer alan *yomuk-* "toplanmak" fiiline yer vermiştir (1991: 325). Wilkens (2021: 913), sözcüğe "herkes, hepsi birden, hepsi, bütün" anlamlarını vermiştir.

olar bir teg ***yumgıgun*** *burhan kutıŋa yaguzun-lar* "Onların hepsi birlikte budalığa yaklaşsınlar." (BT II 1308-1309).

1.3.2. +kI Aitlik Ekiyle Oluşan Sözcükler

+kI ekinin türü ve işlevi tartışmalı konulardan biridir. Kimi araştırmacılar tarafından *ilgi zamiri, aitlik eki, zamirlik ek, isimden isim yapım eki* gibi farklı isimlendirmeler yapılmış ve ekin çekim eki mi yapım ekimi olduğu tartışılmıştır. Zamir, sıfat, isim türünden sözcüklere eklenerek onlara aitlik, içinde bulunma gibi anlam ilgileri kuran +kI eki, bir ismin yerini tutarak önceki ya da sonraki bir kavrama atıfta bulunduğunda zamir işleviyle kullanılan sözcükler türetmektedir. Ancak bu sözcükler kalıcı bir zamir değildir, sadece içinde bulundukları bağlama göre zamir işleviyle kullanılmıştır. Deny (1941: 191-194), eki zamirlik ek ya da karmaşık ek olarak nitelemiş ve Farsçadaki nisbet î'si ile aynı görevde olduğunu belirtmiştir. Gabain (1988), +ki'yi aitlik eki olarak adlandırır. Ekin içinde bulunma belirttiğini, isim ve sıfatlar yaptığnı ifade etmiştir. Banguoğlu (2015: 184), +ki ekini zaman ve yer adlarına gelerek, sıfat ve zamir yapan bir ek olarak tanımlar. Korkmaz (2009: 263-264), ekin, aitlik işlevi ile isim kök ve gövdelerini sıfat ve zamire dönüştürme özelliğine yer vermiştir. Ekin isim kök ve gövdelerine gelmesi ve ilgi, bulunma hâl eklerinden sonra kullanılabilmesi özelliklerinden hareketle ekin, edattan ekleşmiş olabilecğini belirtmiştir.

Ek, Eski Uygurcada isimlere, işaret ve şahıs zamirlerine, yer, yön, zaman ifade eden zarflara eklenmektedir. Eğlendiği sözcüğe ait olma, içinde bulunma ve

bağlılık anlamlarını vermektedir. +ki eki hâl eklerinden sonra kullanılır ve kendisinden sonra yükleme hâl eki, teklik 3. şahıs iyelik ekini ve +lAr çokluk ekini alabilir. +ki eki bir kişi ya da varlığın yerini tutarak geçici zamirler oluşturmaktadır. Ekin kullanıldığı sözcük önce ya da sonra bahsi geçen bir varlığa atıf yaparak zamir gibi kullanılır. +ki eki aşnu, kidin, kin, öŋre gibi yer-yön zarflarına geldiğini geçici olarak bir ismi ya da varlığı temsil eder. Bu durumda zamir işleviyle kullanılan sözcükler ortaya çıkmıştır.

y(e)me neŋ ol ayıg kılınçlarnıŋ ***amtıkı*** *teg yavlak tüşin utlısın bilmez ertim* "Yine o kötü davranışların şimdiki gibi kötü sonucunu bilmezdim." (AY 163-167).

ol ögrünç sevinçleri tıltagınta igleri emgekleri y(e)me tarıkıp kitip ***b(a)yakı*** *teg küçlüg küsünlüg boltılar* "O sevinçleri dolayısıyla hastalıkları, sıkıntıları da kaybolup önceki gibi güçlü kuvvetli oldular." (AY 15451-15454).

+kI aitlik eki ile geçici zamir işleviyle kullanılan sözcükler olduğu gibi -DAÇI, -gUçI, -mIş sıfat-fiil ekleri ve +lAr çokluk ekinin birlikte kullanılması ile oluşturulan sözcükler de bulunmaktadır. Ancak bu kullanımlar çalışmanın kapsamına alınmamıştır.

1.3.3. Yabancı Kökenli Sözcüklerden Oluşan Zamirler

amarı: (< Orta İr. **ahmāra*, Skr. *ahumara*) "sayısız, pek çok" anlamına gelen sözcük, Uygurcada "bazı, bazıları" anlamında belirsizlik zamiri işleviyle kullanılmıştır. Wilkens (2021: 42), Orta Farsça *abārīg* sözcüğü ile ilişkilendirmiş ve "bazıları, diğer, öteki, ötekiler, diğerleri" anlamlarını vermiştir.

amarıları *kızartmış temirlig kazguklar bir ikintişke kulgakra tokışu kelirler ..* ***amarıları*** *kızartmış temirlig çomakların başka tokışu yoğurtça miyilerin sançışu yiyürler .. amarıları örtlüg yalınlıg irpeklerin bir ikintişke irpekin irpeşü kelirler* "Bazıları da kızgın demir demirli kazıklar (ile) biri diğerine, kulağına doğru vuruşmak üzere gelirler. Bazıları kızgın demirli çomaklar ile başlarına vurarak yoğurt gibi beyinlerini çıkarıp yerler. Bazıları kızgın, alevli bıçakları ile biri diğerine, bıçkı ile birbirini biçmeye gelirler." (Maitr 68. 28-35).

kamag: Tekin'e göre (2019) kelimenin aslı *kamag* olduğuna göre –u türeme bir ses olmalı ve vasıta hâli eki –n ile gelince *kamagun* şekline girmiş ve buradan yanlış bölünme ile *kamagu* meydana çıkmış olabilir. Wilkens (2021: 325), sözcüğe "bütün, tüm, hep, hepsi, her şey" anlamlarını vermiştir. Şirin (2015: 180), *kamag*

sözcüğünün "hepsi, bütünü, tümü; toplam" anlamlarında aslen bir belirsizlik zamiri olduğunu ifade etmiş ve şu açıklamayı yapmıştır: "Doerfer, Clauson, Erdal gibi Türkologlar, bu sözcüğün Orta Farsçadan (hamāg) Türkçeye geçmiş olduğunu kabul ederler; ancak Altay dillerindeki veriler bu görüşleri çürütür. Sözcüğün kökü olduğu anlaşılan Eski Moğolcadaki kam- "bir araya gelmek" fiili ve bu fiilin türevleri Starosin-Dybo-Mudrak tarafından listelenmiştir. Ayrıca Modern Kıpçak lehçelerinde *kamag* sözcüğünün Moğolcadan alıntılanmış kökü *kama-* "çevirmek, sarmak, kuşatmak" anlamıyla kullanım alanındadır: Kzk., Kırg., Kklp. kama- vd." (Şirin, 2015: 181).

kezip üdçe kelip munta ***kamagka*** *ayaguluk kıltı bu nomlarıg* "Çağlar boyunca göç ederek buraya gelmiş ve herkesin dharmalara tapmasına neden olmuştur." (HT VIII 2096-2098).

Taŋ taŋlardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı. kamag üze yaruk boltu tir. "Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu. Her şeyin üzeri aydınlık oldu, der." (IB 21).

kutrulgu yol yıŋaklarıg tileyü koptın sıŋar il uluşlarıg keztiŋiz kutkarku tınlıgларıg taptukta kodmatın ***kamıgunı*** *kutkartıŋız* "Kurtuluş yollarını aradığınızdan beri, her yerde krallıklardan geçtiniz. Kurtarılacak canlıları bulduğunuzda, istisnasız hepsini kurtardınız." (TT III 60-62).

1.4. Zamir Köklerinden Türeyen Sözcükler ve Sözcük Öbekleri

1.4.1. Zamir Köklerinden Türeyen Sözcükler

1.4.1.1. Zamir + Hâl Eki Biçiminde Oluşan Sözcükler

1.4.1.1.1. Zamir + çA Eşitlik Hâl Ekiyle Oluşan Sözcükler

Zamir türünden sözcüklerin +çA ekiyle yeni sözcükler oluşturması yaygın bir kullanımdır. Korkmaz (1959: 281), +çA ekinin türlü cinsten zamirlerle kullanılışı en eski metinlerden bu yana kalıplaştığını ve anlam değişmesine uğradığını; ortaya çıkan yeni sözcüklerin ise yerine göre sıfatlaştığını ya da zarflaştığını ifade etmiştir.

Gabain (1988: 102), *teg* ve +çA eklerinin isim ve zamirleri sıfat yaptığını belirtmiştir. Ancak zamirlerin kelime teşkiline elverişli olmamasından hareketle bu +çA'nın ek mi edat mı olduğu konusunda şüpheleri vardır. *ince* sözcüğündeki +çe'nin eşitlik hâli; *ança* sözcüğündeki +ça'nın ise bir kuvvetlendirme ya da küçültme eki ile teşkil edildiğini ifade etmiştir. Räsänen (1957: 70), +çA'nın ünlü

uyumuna uyduğu ve önünde zamir /n/'si bulunduğu için hâl eki olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünür.

Korkmaz, aslında adlarda eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma görevinde ad çekim eki olan +çA'nın zamanla kalıplaşma yoluyla sınıf değiştirerek yapım ekine dönüştüğünü; sıfat, zarf ve ad türettiğini ifade eder. Eski Uygurca metinlerde +çA eşitlik eki getirilen zamirler asıl anlam ve işlevlerinin dışında kullanılmıştır.

ança: Teklik 3. şahıs zamiri ve +çA eşitlik hâl eki erken dönemde kalıplaşan sözcükler arasındadır. *ança* (*an+ça) "öyle, böyle, o kadar" (Wilkens, 2021: 48) anlamlarında farklı anlam ve işlevlerde kullanılmıştır. Korkmaz'a göre (1959: 310) *bu, şu* işaret zamirleri gibi, *ol* işaret zamiri de, +çA eki ile *ança, onca* vb. şekillerde "o kadar, nice, bütün" anlamlarında belirsiz bir miktar ya da sayıyı gösteren belirsizlik sıfatları yapar. Röhrborn (1977: 132), *ança* sözcüğünün "bu kadar, bu denli, biraz, az, böyle, böylece" anlamlarında zarf; "çok fazla, çok, o zaman" anlamlarında sıfat işlevine yer vermiştir. Gabain (2013: 149), *ança*'nın "bir miktar, biraz" anlamlarına yer vermiştir. Uçar (2017: 411), *ança*'nın yazıtlarda yüklemin önünde "şöyle, böyle" anlamlarında zarf; "çok fazla, pek çok, çokça, fazlaca, çokça, fazlaca" anlamlarında zarf ve "çok, fazla, pek çok" anlamlarında sıfat işleviyle kullanıldığını ifade etmiştir. Arçın (2021: 202), *an+* zamirinin +çA eşitlik durumu eki kalıplaşması sonucu tarz anlamında kullanılan zarf yapılarının oluştuğunu belirtmiştir.

uktuŋmu sen şanki yüz kalp üç asaŋı ödteki meniŋ emgenmiş kşan ödlerim ***ança*** *öküş artmadı* "'Anladın mı sen Şankha?' Yüz kalpa üç asamkhyeya müddetindeki benim cehdettiğim devirlerim biraz fazla artmadı" (Maitr 48.7-10).

inçe: Varsayımsal *ın~*in zamir köküne +çA eşitlik hâl ekinin eklenmesi ile oluşmuştur. Menges (1968: 123), *inçe* sözcüğüne "bunun gibi, böyle, böylece, biraz" anlamlarını verirken; Gabain (2013: 140), "böyle" anlamını vermiştir. *inçe* sözcüğünün "şöyle, böyle, öylece, yani" (Wilkens, 2021: 306) anlamlarında kullanılmış olması bu sözcüğün anlamsal olarak *ança*'ya benzerliğini göstermekte ve zamirlerle ilişkilendirilmesini olası kılmaktadır.

ol ödün subudi ikileyü t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan-ka ***inçe*** *tip ötünti* "O zaman Subudhi tekrar tanrı tanrısı burhana şöyle söyledi " (BT IF 19-21).

munça: Eski Uygurcada *bu* işaret zamirinin ünsüzü, b>m değişimine tabî olmuştur. *bu* işaret zamirinin eşitlik hâl eki almış biçimi *munça* metinlerde "bunca, bu kadar, böyle, aynı şekilde" (Wilkens, 2021: 479) anlamları ile hâl zarfı, miktar zarfı ve isimlerden önce kullanılarak sıfat görevlerinde kullanılmıştır. Korkmaz'a göre (1959: 307) bazı Uygurca, Eski Anad. vb. metinlerde *bunca, munça* ve *bir munça* sıfatları, +lar çokluk ve çekim ekleri alarak "bir çokları, bunca kimseler vb." anlamları ile alelade bir isim gibi kullanılır. Gabain (2013: 140), *bunca* ve *munça* "bunca, birçok" biçimlerinin işaret zamiri köküne eşitlik hâl ekinin eklenmesi ile yeni bir sözcük oluşturulduğunu ve hemen hemen sıfat olduğunu ifade etmiştir. Erdal (2004: 205), sözcüğün *mınça*[14] biçimine yer vermiştir. Arçın (2021: 210), *bu* işaret zamirinin eşitlik hâl eki ile kalıplaşması sonucu tarz anlamında kullanılan zarf yapılarının oluştuğunu ifade etmiştir.

tözün oglıma negü üçün ***monça*** *koduru ınçıklayu emgenür s(e)n* "Ey soylu oğlum! Niçin böyle feryat figan ederek ıstırap çekiyorsun?" (DKAMP 2644).

Hariçantri ilig begteg isig öz yme ıdalap adınagunı ölürmeyin tip ***munça*** *sakınmış krgek* "Hükümdar Hariçantra Bey gibi hayatımdan vazgeçip başkalarını öldürmeyeyim diye böylece düşünmüş olmalı." (U III 4).

neçe: *ne,* insan dışındaki canlı varlıkları ve nesneleri soru yoluyla karşılayan soru zamiridir. Temir (1956: 257), *neçe*'nin tek başına genellikle belirsiz zamir ve genelleyici zamir olarak kullanıldığını bunun yanı sıra bağlaç olarak da kullanıldığını beliritmiştir. Bang (1996: 21) ve Räsänen (1957: 70) sözcüğe "ne kadar?, kaç?" anlamlarıını vermişlerdir. Hacıeminoğlu (1996: 106), "nasıl, ne kadar" anlamlarını verdiği sözcüğün kullanım ve görevinin "nasıl?" gibi olduğunu belirtmiştir.

neçe Köktürkçede (BK K9) *nençe* "nice, pek çok" (Tekin, 2016: 135) biçiminde pronominal /n/ ile kullanılırken Eski Uygurcada pronominal /n/ olmaksızın kullanılmıştır.

ne soru zamirinin eşitlik hâl eki almış biçimi *neçe* Eski Uygurcada sözcük türü değiştirerek "nice, ne kadar, kaç, her ne kadar" anlamlarında zamir, sıfat ve zarf olarak kullanılmıştır. *neçe ... -sAr* yapısı ile "her ne kadar" anlamında koşul cümleleri oluşturulmuştur.

[14] Erdal, *mınça* biçiminin *bu* köküne dayandığını ve eğer *bu*'dan ayrı orijinal bir bi+ kökü yoksa *bu* işaret zamirinin aslının *bi+* biçimi olabileceğini belirtir. Bkz. Erdal, 2004: 205.

monça üküş tınl(ı)gka ***neçe*** *üz buz kılt(ı)m(ı)z erser teŋrim amtı bo on türlüg yazokda boşunu ötünür biz* "Bunca canlıya nefretle ne kadar çok zarar verdiysek; tanrım şimdi bu on türlü günahtan arınmayı dileriz." (Huast 157-161).

kança: Eski Türkçede kullanılan soru sözcüklerinden olan *kança* "nereye?, ne kadar" anlamlarında kullanılmış ve araştırmacılar tarafından varsayımsal **ka* kökü ile ilişkilendirilmiştir (Gabain, 1988: 72; Erdal, 2004: 214; Wilkens, 2021: 328). Korkmaz (1959: 320), *kança* sözcüğünün +çA ekinin kalıplaşması ile oluştuğunu ve bu sözcüğün lehçelerde belirsizlik ya da soru sıfatı olarak kullanıldığını belirtmiştir.

amtı bizni irinç yarlıg kılıp ***kança*** *barır siz* "Şimdi bizi mutsuz ve zavallı kılıp nereye gidiyorsunuz?" (İKP LXXVII-LXXVIII).

1.4.1.1.2. Zamir + DA Bulunma – Çıkma Hâl Ekiyle Oluşan Sözcükler

Eski Uygurcada, işaret zamirleri +dA durum ekiyle *anta, munta, muntada, antaça, mundaça, antada, antadın* vb. şekillerde birleşerek yeni anlamlar kazanırlar (Erdal, 2004: 204).

anta: *ol* işaret zamirinin bulunma-çıkma hâl eki ile kalıplaşmış biçimidir. Röhrborn (1977: 145-149), "o zaman, orada, ondan" anlamlarını verdiği sözcüğün farklı son çekim edatlarıtla kullanımlarına yer vermiştir. Arçın (2021: 202), *an+* zamirinin bulunma-çıkma hâl ekiyle çekime girmiş *anta* biçiminin, mekânsal anlamda "orada"; zamansal anlamda ise "o zaman, sonra" biçiminde kaydedildiğini belirtmiştir. *anta* sözcüğü yer ve zaman zarfı işleviyle kullanılmıştır. Ayrıca sözcüğün edat ve çekim ekleri ile oluşturduğu yapılar da cümledeki konumlarına göre zarf, bağlaç gibi çeşitli işlevlerde kullanılmıştır.

y(i)me bu tamudaki emgekler tolgaklar yakın barguluksuz erip inçip ***anta*** *oglagu et'özlüg bolurlar* "ayrıca, bu cehennemdeki ızdıraplar yaklaşılmaz olup, orada da narin bir vücuda sahip olurlar." (BT II 209-211).

kanta: Varsayımsal *ka kökü ve bulunma hâl ekinin kalıplaşması ile oluşan *kanta* "nerede?, nereden?, nereye?, niçin?" (Wilkens, 2021: 330) anlamlarında soru zamiri ve soru zarfı işleviyle kullanılmıştır. Bunun yanı sıra son çekim edatları ile "nerede kaldı ki, her nerede" anlamlarında kullanılmıştır.

ol ödün m(a)has(a)tvı tiginniŋ tapıgçıları tiginimiz keçdi tip kaçan bartı yorıŋlar ***kanta*** *ol istelim tip tiişdiler … ançagınça anası katun balıkda idiz kalıkda yatıp ıdıyur erken ertigü yavız tül tüşedi* "O zaman Mahāsattva prensin hizmetçileri:

‘Prensimiz gecikti, nereye gitti, hadi gidelim, nasıldır o arayalım’ diye konuştular. O sırada annesi kraliçe şehirde yüksek (bir) kulede yatıp uyuyorken çok kötü (bir) rüya gördü” (AY 16121-16127).

kayuta: *kayu* “hangi?” soru sözcüğünün bulunma-çıkma hâl eki almış biçimi olan *kayuta* “nerede?, nereye?” (Wilkens, 2021: 350) anlamında soru zamiri ve soru zarfı işleviyle kullanılmıştır.

kimler birök igleser [ag]rıtsar iglig etözinte [a]grıgı emgeki ***kayuta*** *erser [bur]han etözinte ol oronta altun yapşursar antak(ı)ya ok agrıgı sönüp igi öŋedür* “Eğer biri hastalanırsa ve ağrısı nerede ise (o zaman) buda'nın vücudundaki ağrının hastanın vücudunda olduğu yere bir altın parçası yapıştırırsanız, (o zaman) ağrısı hemen durur ve ıstırabı iyileşir.” (Xuan V 2408-2414).

toyun ***kayuta*** *yorısar olur[sar…] yatsar tünle küntüz agzınta üzüksüz namo but tėp sözleyür erti* “rahip nerede yürüse, (nerede) bulunsa… nerede yatsa gece gündüz ağzında daima ‘Buda’ya hürmetler olsun.’ diye konuşurdu.” (DKAMP 4027-4029).

munta: *bu* işaret zamirinin, bulunma-çıkma hâl ekiyle çekime girmiş biçimi mekânsal bir anlama sahip kalıplaşmış bir yapı meydana getirmiştir. Bu kalıplaşma sonucunda da kelime türü değişikliği söz konusu olmuştur (Arçın, 2021:209-210). Sözcük “bunda, burada, buradan” anlamlarının yanı sıra *basa, ınaru, ulatı, ötrü* gibi edatlarla sebep ve zaman ifade eden sözcük öbekleri oluşturmuş ve bağlaç işleviyle kullanılmıştır.

munta *turmalım adın otlug suvlug hualg çeçeklig yir ke baralım* “Burada durmayalım! Başka çimenli, sulak, çiçekli bir yere gidelim.” (U IV 56).

1.4.1.1.3. Zamir +DIn Çıkma Hâl Ekiyle Oluşan Sözcükler

antın ~ andın ~ andan: Clauson (1972: 177), sözcüğün *ol* zamirinin çıkma hâl eki almış biçimi olduğunu ve “bu yüzden”, daha az sıklıkla “ondan sonra” anlamlarında (genellikle bir son çekim edatıyla birlikte) zarf olarak kullanıldığını belirtmiştir. Wilkens (2021: 52), sözcüğe “oradan, ondan sonra, bunun üzerine” anlamlarını vermiştir. Sözcük tek başına ve çeşitli edatlarla kullanılmıştır.

mnçk sunçuk kidiz töşekde ulatı idişin tavarın yalıŋuz erksinip meniŋ ol işletdim ***andın*** *adın kertilerka yime ök tartıp birür erdimiz* “Yatak, dilenci kâsesi, keçe, döşek ve diğer kapkacağı yalnız gaspedip ‘beimdir’ (diye) işlettim. Bunlardan, diğer alelâde kimselere de çekip verir idik.” (Maitr 73.23-27).

ıntın: **ın* zamir köküne ayrılma hâl ekinin eklenmesiyle oluşan *ıntın* sözcüğü "öteki, öteki taraftaki" (Wilkens, 2021: 289) anlamında ve *kıdıg* sözcüğü ile birlikte Budist bir terim olan "öteki kıyı, karşı kıyı" anlamlarında *Nirvana* sözcüğünü karşılamak için kullanılmıştır.

nirvanlıg ***ıntın*** *kıdıgdakı yoltın ıragaylar* "Nirvanaya ait öbür dünya kıyısındaki yoldan uzaklaşacaklar." (AY 11394-11395).

kayudın: Zamir kökenli *kayu* sözcüğüne +dIn çıkma hâl ekinin eklenmesiyle oluşan sözcük "nereden?" (Erdal, 2004: 216) anlamıyla zarf işleviyle kullanılmıştır.

*kirtüdin kelmiş-ler-niŋ negü … **kayudın** erser kelmeki…* "Gerçekten gelenlerin nereden geldiğine gelince…" (BT ID 267-268).

muntın: *bu* işaret zamiri ve çıkma hâl ekinin kalıplaşması ile oluşan *muntın* (< mu+n+tın) biçimi "bundan, buradan" anlamlarının yanı sıra cümlede "bundan dolayı" anlamında sebep ifade eden bağlaç olarak kullanılmıştır. Clauson (1972: 291), *bu* zamirini açıklarken sırasıyla bulunma ve çıkma hâlinin "burada, bundan dolayı" anlamlarında zarf olarak kullanıldığını belirtir.

*ulug kerje [esri]ŋü tavar birle bulu tegintim(i)z **muntın** turmış eymençim(i)zniŋ ülgüsin kolosın tuta teginser biz neŋ idi ohşatıgın yöleşürügin bilgeli bulu teginmez* "Yüce keşişin cübbesini çeşitli eşyalarla birlikte özveriyle hissettik. Bundan, ortaya çıkan mahcubiyetin derecesini belirlemek istersek, bunun için (uygun) bir kıyas kesinlikle yoktur." (HT IX 1272-1278).

1.4.1.1.4. Zamir + İlgi Hâl Ekiyle Oluşan Sözcükler

neŋ: Erdal (2004: 213), *neŋ* sözcüğünü soru ve belirsizler başlığında ele alarak *ne* "ne?" soru zamirinin ilgi hâli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca sözcüğün belirsiz kullanımda "hiçbir şey" anlamına yer verir. Ağca (2010: 223), *neŋ* sözcüğünün Manihaist-Budist Türk çevresi metinlerinde hem "nesne" temel anlamıyla hem de gramerleşerek olumsuzluk ve yokluk şekillerini pekiştiren olumsuzluk niteleyicisi olarak "asla, hiç" anlamında kullanıldığını belirtir.

*meŋilig yatarlar nızvanısız arzılar .. **neŋ** olar mamika kız üçün busanmazlar* "Hırssız keşişler neşe içinde yatırlar Mamika kız için hiç endişelenmezler." (TT X 522-524).

yene ög kaŋ ogulnuŋ kızınıŋ utlısız törösüz kılmışın kördükte övkelig keklig köŋüli turp edgü ögli köŋüli olarnı üze azk(ı)ya yukak(ı)ya bolur burhanlarnıŋ

bodis(a)tv(a)larnıŋ Maitr edgü ögli köŋülleri ***neŋ*** *antag bolmaz* "(Ayrıca) anne ve baba, oğul ve kızının nankörlük yaptığını gördüğünde, içlerinde öfke yükselir ve o (çocuklara) karşı merhametleri çok küçük ve hafif olur. Budaların ve bodhisattvaların hayırseverliği hiçbir şekilde böyle değildir." (BT XXV 294-297).

1.4.1.1.5. Zamir + kA Yönelme Hâl Ekiyle Oluşan Sözcükler

kayuka: *kayu* "hangi" soru sözcüğünün yönelme hâl eki almış biçimidir. "nereye?, her neresi" anlamlarında kullanılır.

kayuka *erser tanyankusın tüşküsin arıtı bilinm(e)z ukunmaz* "Nereye yaslanacağı ya da nereye düşeceği kesinlikle bilinmez." (BT II 968-970).

neke: Cansız varlıkları temsil etmek için kullanılan *ne* soru zamiri ile yönelme hâl ekinin kalıplaşması ile oluşan *neke* sözcüğü "niçin?" anlamında sadece soru zarfı olarak kullanılmıştır. Erdal (2004: 212), Eraslan (2012: 268) gibi araştırmacılar *ne* soru zamirinin diğer zamirlerden farklı olarak hâl eki aldığı zaman /n/ ünsüzünü almadığına dikkat çekmiştir.

kaŋı kan inçe tep ayıttı ***neke*** *ıglayu* busuşlug keltin tegin inçe tep ötünti taştın ilinçüke önmiş erdim üküş yok çıgay emgeklig tınlıglarag körüp ıgladım* "Babası han, şöyle buyurdu: 'Niye ağlayıp üzüldün?' Prens şöyle arz etti: Dışarda eğlenmeye gitmiştim; yokluk ve acı çeken pek çok yaratığı görüp ağladım." (İKP V1-6).

1.4.1.2. Zamir + Hâl Eki + Hâl Eki Biçiminde Oluşan Sözcükler

1.4.1.2.1. Zamir + Belirtme ve Vasıta Hâl Ekleriyle Oluşan Sözcükler

anın: *ol* zamirinin vasıta hâl eki almış biçimi olan *anın* zamir olarak kullanıldığında "onunla" anlamındadır. Bunun yanı sıra Köktürkçe döneminde 3. şahıs zamiri ve vasıta durum eki kalıplaşarak *anın* (*an+ı+n) biçimini almıştır. Bu şekil Uygurcada da kullanılmaya devam etmiş ve "bu sebeple, bu yüzden" anlamlarında cümle başı edatı olarak kullanılmıştır (Erdal, 2004:200; Eraslan, 2012: 247; Kocasavaş, 2004: 342). Korkmaz (2011: 23), +n vasıta hâl ekinin zamirlerle kaynaşarak tarz ve sebep gösteren zarflar oluşturduğunu belirtmiştir. Clauson (1972: 187) da *ol* zamirinin vasıta eki almış biçimi olarak değerlendirir ve sözcüğün "bu yüzden, o sebeple" anlamlarıyla zarf olarak kullanıldığını belirtir. İKP III'te *anın* "onunla" anlamında zamir olarak kullanılmıştır.

etin kanın satar ***anın*** *öz egidür* "(Onların) etini ve kanını satıyor ve kendilerini onunla geçindiriyorlar" (İKP III5.).

1.4.1.2.2. Zamir + Eşitlik Hâl Eki + Vasıta Hâl Eki

ançan: **an* zamir köküne +çA eşitlik ve vasıta hâl eklerinin getirilmesi ile oluşan sözcük, tek başına kullanıldığında "sonra, biraz" anlamında; *ançan ançan* şeklinde tekrarlı kullanıldığında "biraz, derece derece" anlamındadır. Genellikle tekrarlı biçimiyle kullanılan sözcük cümlede bir durumun aşamalı bir şekilde gerçekleştiği anlamını verir. Eraslan (2012: 248), sözcüğe "aynı şekilde" anlamını verirken; Erdal (2004: 202) "biraz, derece derece" anlamını verimiştir. Cümlede miktar ve durum zarfı olarak kullanılır. Wilkens, (2021: 49) "yavaş yavaş, gittikçe" anlamlarına yer vermiştir.

lütsai beg ötünti, ötünmüş savı kirmedi ***ançan*** *savda kudı bolup ketdi* "Lütsai Bey cevap verci (ancak) verdiği cevap tatmin edici değildi. Bazı konularda kaybettikten sonra gitti." (HT VIII 1410-1412).

kaçan: Grønbech (1995: 47), *kaçan* "ne zaman" sözcüğünün zaman bildiren bir bağ olduğunu ve şart ile kullanıldığını ifade eder. Hacıeminoğlu (1996: 96), sözcüğün "ne zaman, -ınca/-ince, -dığı zaman" anlamlarında cümle başı edatı olarak kullanıldığını belirtir. Clauson (1972: 592), *kaçan* sözcüğünün "ne zaman, -dığında, her ne zaman" anlamlarında zaman ve belirsizlik zarfı olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Clauson, ayrıca sözcüğün morfolojisinin belirsiz olduğunu fakat *kañu* ve *kaç* ile aynı kökten geldiğini belirtir. Erdal (2004: 215), **ka* soru zamiri köküne +çA eşitlik ve +n vasıta hâl eklerinin eklenmesi ile oluşan sözcüğün "ne zaman?" anlamında nadiren soru zamiri; "-dığında" anlamında belirsizlik elementi olarak kullanıldığını ve bazen –sAr, -dOktA ile geçici cümleler kurduğunu belirtmiştir. Sözcüğün işlevine ilişkin farklı görüşler bulunması cümlede bulunduğu konuma göre farklı işlevlerde kullanıldığına işaret etmektedir.

kaçan *y(a)ruklı karaŋgulıka tegdükte yalıŋuz edgüli ayılı iki türlüg kılınçlar körüşürler* "Aydınlığa veya karanlığa geldikleri zaman (o zaman) hayır ve şer, bu iki çeşit amel olacaktır." (TT VI 185-188).

munçan: *bu* işaret zamirine +çA eşitlik ve +n vasıta hâl eklerinin eklenmesiyle oluşan sözcük, "bu şekilde, böyle" anlamlarıyla zarf olarak kullanılmıştır. Erdal (2004: 202), sözcüğü "biraz, derece derece" biçiminde anlamlandırmıştır.

m[un]çan *t(e)r[s] [tet]rü kuvraglıglar kanatların* [yıg]ınıp sekiz y(e)grmi [kün] tükeginçe bir[k](i)ye yme kişi utru [s]özledeçi ünmedi* "Böylece sapkın mezhebin üyeleri kanatlarını katladı (yani çekildiler) ve on sekiz gün boyunca rakip olarak tek bir kişi ortaya çıkmadı." (HT V 802-807).

1.4.1.2.3. Zamir + Eşitlik ve Bulunma–Çıkma Hâl Ekleri

ançata: Korkmaz (1959: 312), sözcüğün +dA bulunma-çıkma hâl eki ile genişletildiğini ve "ondan sonra, bunun üzerine" anlamında bir zarf olduğunu ifade etmiştir. Menges (1968: 123), eşitlik ve çıkma hâl eki alan **an* kökünün genellikle *kin* ve *timin* "sonra" son çekim edatlarıyla "bundan sonra" anlamında kullanıldığını belirtir. Gabain (1988: 115), sözcüğü cümle başı edatı olarak değerlendirmiştir. Erdal (2004: 202), "o zaman" anlamını verdiği sözcüğün genellikle *t* ile telaffuz edildiğini ve "ne zaman?" anlamında kullanıdan *neçete* sözcüğü ile bağlantılı kullanıldığını belirtmiştir. Eraslan (2012: 247), sözcüğe "tam o esnada, tam orada, ondan" anlamlarını vermiştir.

ol iki tegitler munçulayu yanıŋ keyirkençig kılınu uluyı sıgtayu talıp yüküp ***ançada*** *kin timin antıran öŋi yorıp bartılar* "O iki prens bu şekilde feryat ederek, ağlayarak yorulup bir süre sonra hemen oradan ayrıldılar." (AY 16118-16121).

neçede ~ neçete: *neçede~neçete* biçimlerinde kullanılan sözcük, *ne* soru zamirine +çA eşitlik eki ve bulunma-çıkma hâl ekinin getirilmesi ile oluşmuştur. Temir (1956: 257), "nasıl, olur olmaz, -dikten sonra, -dığı zaman" anlamlarını vermiştir. Erdal (2004: 213-215), sözcüğün ikincil *neçe* kökünden oluştuğunu ve "herhangi bir zaman, her ne zaman olursa" gibi zamansal bir anlama sahip olduğunu belirtmiştir. Çetin (2008), sözcüğün, geçmişe ya da geleceğe ilişkin "…-DIğIndA" anlamı taşıdığını ve bu anlamın, çoğunlukla şartlı birleşik cümleler ile sağlandığını belirtir ve şartlı cümleden sonra yeni cümleye "… -DukdA" biçiminde bir açıklamayla başlanabileceğini ifade etmiştir.

neçede *anity atlg ürlüksüz yat yatlanguçı kelip isig özümin kungalı ugrasar ol oğurda yme bu maŋa umug ınag bolgalı umaz anın amtı bo kızıg munta ok titeyin ıdalayın* "Aynı şekilde, gelip geçiciliğin düşmanı gelip beni hayatımdan çalmayı planlıyorsa, bu benim için bir umut ya da bir sığınak olmayacaktır. Bu yüzden bu kızı burada bırakayım vaz geçeyim." (TT X 539-543).

1.4.1.2.4. Zamir + Bulunma-Çıkma + Bulunma-Çıkma Hâl Ekleri

antada: Erdal (2004: 204), *antada* sözcüğüne "orada, sonra" anlamlarını vermiştir. Eski Uygurcada zamir köklerinin aynı hâl ekini üst üste alması sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. +dA hâl eki incelenen metinlerde zamir köklerinin edatlarla birleşmesinde en sık kullanılan eklerden biridir.

*alp sözlegülük savıg ayıtdıŋ maŋa boa gır ulug yėr suv törtünç ülüş on iğne tozgakı teg yenik bolup kök kalıkka uçup bargay ol ucuz ol .. **antada** miŋ tümen artuk alp ol* "Bana cevaplaması zor bir soru sordun. Bu uçsuz bucaksız yeryüzüne iğne (ucu büyüklüğünde) çiçek tozu gibi hafiftir ve (birgün) gökyüzüne uçup gidecektir. (Yani o kadar) hafiftir. O Budaların mükemmelliği tamamıyla anlatmak, bundan on binlerce kat daha zordur." (DKAMP 1591-1598).

muntada: *muntada*[15] "buradan" anlamında kullanılan sözcük, çoğunlukla edatlarla kullanılmış ve böylece bağlaç işleviyle kullanılmıştır.

*ay meniŋ kızım bilge biligin **mıntada** utdıŋ yėgetdtiŋ* "Ey benim kızım! Bilgeliğinle bunun da üstesinden geldin." (DKAMP 1128-1129).

1.4.1.2.5. Zamir + Bulunma-Çıkma ve Eşitlik Hâl Ekleri

andaça: Clauson (1972: 181), *anta*'nın eşitlik hâl eki almış biçimi olarak izah ettiği sözcüğü *hapax legomenon* olarak değerlendirir ve anlamının muhtemelen "aşağı yukarı, civarında" olduğunu ifade etmiştir. Röhrborn (1977: 149), *anta*'nın +ça ile kalıplaşmış eşdeğeri olarak nitelendirmiştir. Erdal (2004: 204), işaret zamirleri ile en çok birleştirilebilir hâl eki olarak +DA bulunma ekini işaret etmiş ve *antaça* için "orada" anlamını vermiştir.

*itiglig noml(a)rıg bolur üçün körkitgeli **andaça** ol **mundaça** ol timeklig adırtl(a)r üze anın kergekinçe kingürü sözlemiş erür* "Şarta bağlı dharmaları (saṃskṛtadharma) 'Oradadır, buradadır.' diye söylenen ayırt ediciler ile böylece gereğince genişleterek söylemiştir." (Üç itigsizler 101a6-7).

mundaça: *bu* işaret zamirinin bulunma ve eşitlik hâl eki almış biçimi olan sözcük "burada" anlamında kullanılmıştır.

[15] İKP XXXVII 4.'te *muntuda* biçimi geçmektedir. Hamilton, bu biçimi *muntada* biçiminin bir varyantı olarak değerlendirir. İkinci hecede karşımıza çıkan u'nun ilk hecede bulunan u ile benzeşmesi sonucu ortaya çıktığını ve bu *muntuda* yapısının işaret zamiri ve *munta* yer zarfı ile kaynaşmış yeni bir işaret zamiri olarak değerlendirir. Bkz. Hamilton, 2015: 90.

itiglig noml(a)rıg bolur üçün körkitgeli ***andaça*** *ol* ***mundaça*** *ol timeklig adırtl(a)r üze anın kergekinçe kingürü sözlemiş erür* "Şarta bağlı dharmaları (saṃskṛtadharma) 'Oradadır, buradadır.' diye söylenen ayırt ediciler ile böylece gereğince genişleterek söylemiştir." (Üç itigsizler 101a6-7).

1.4.1.2.6. Zamir + DXr + Hâl Ekleriyle Oluşan Sözcükler

İşaret, soru ve şahıs zamirlerine gelerek çıkma, uzaklaşma ifade eden +DXr ekinin Moğolca bulunma-çıkma hâl eki ile aynı olduğu düşünülmektedir. Tekin'e göre (2019: 295) *antran, andıran, antırdın* bütün bu şekillerde *öŋdüri, öŋdürti, kidirti, üstürdi, üstürti, kündüri* kelimelerinde Moğolcadaki bulunma hâl eki olan +tur, +tır görülmektedir (krş. *küntüz* <*kün+tüz*). Anlamı ve kullanılış alanı çok daraldığından bu ek kendisinden sonra zorunlu olarak bir de eski verme hâl eki +a ve vasıta hâl eki +n almış olmalıdır. Erdal (2004: 203), gramerinde Eski Türkçe +dXr+ / +dIr+ ekinin Moğolca çıkma hâl ekinin bir allomorfu olabileceğini belirtmiştir. Ancak yakın zamanda yaptığı çalışmada (2022: 132), *muntırdın, antıran* gibi işaret zamirleri; *mintirdin, sindirtin* 1. ve 2. teklik şahıs zamirleri; *kantıran, kantaran* gibi soru sözcükleri ve yön ifade eden sözcüklerde kullanılan +dXr+ biçimbiriminin Türkçe-Moğolca arasında ödünç alınan bir ek olmayıp *+dUr biçiminde arkaik bir biçimden geldiği ve Altayca olabileceğini belirtir. Erdal (2022: 132), *antıran, muntıran, kantıran* örneklerinde karşımıza çıkan +An biçimbiriminin gizemli olduğunu ve vasıta hâl eki olmadığını belirtir. Gül'ün (2016) *Moğolca İbni Mühennâ Lügati* adlı eserinde verdiği *nadur* "bana, bende", *mandur* "bizde", *tandur* "sizde", *tedendür* "onlarda" örneklerinde yer alan –dur bulunma-çıkma hâl eki ile Eski Uygurca örneklerde görülen ekin aynı işlevde kullanılması Moğolca-Eski Uygurca arasındaki benzerliği göstermektedir.

antıran: *anta ötrü odon han* ***antıran*** *ok kamag begleri birle atlanıp seŋrem etgülük yeg adrok yer oron talılap bo oronug tapladılar* "Bunun üzerine Çotan-Han bütün beyleri ile aynı yerden yola çıktı ve bir manastır kurmak için mükemmel bir yer aradılar ve bu yeri buldular." (HT V 2213-2218).

andırtın: *ol* işaret zamiri ile ilişkilendirilen ve *andıran~antran~andırtın* gibi varyantları olan sözcük "oradan" anlamında kullanılmıştır. Erdal (2022: 132), bu sözcükte yer alan +DXr ekinin Altayca bir unsur olduğunu belirtir. Ancak ekin daha önceki metinlerde kullanılmayıp Uygur Türkçesinde kullanılması dikkate değer bir durumdur.

ötrü anta tegip ta[gdı]n enetkek hanınıŋ [u]l[u]g balıkınta yme bir ay turdı, ***antırdın*** *uḍitaşiri elig han uduzgak [t]egürtçi kişi ıtdı* "Sonra oraya vardıktan sonra Kuzey Hindistan kralının başkentinde bir ay kaldı. Oradan Kral Uditaşri kumandan ve koruma gönderdi."(HT V 1357-1362).

kantıran: **ka* zamir kökü ve +DXr biçiminin birleşiminden oluşan sözcük "nereden?, nasıl?" anlamındadır (Wilkens, 2021: 330).

köŋülteki nomları takı ***kantıran*** *<bar> bultukar* "Gönüldeki öğretileri başka nasıl var olur" (AY 10371-10372).

mundıran ~ muntıran: *ol* işaret zamirinde olduğu gibi *bu* işaret zamiri de kalıplaşarak "buradan" anlamında kullanılmıştır.

muntıran *yene öŋtün küntün buluŋdın [ta]g tuta iki yüz bere yer [y]orıp yamaganka tegdi* "Buradan yine dağların arasından 200 mil güneydoğuya gitti ve Yambagan'a(?) ulaştı." (HT V 1629-1632).

mundırtın: *bu* işaret zamirinin +DXr eki ve çıkma hâl eki almış biçimidir. Caferoğlu (2015: 133), sözcüğün *muntırtın* biçimine yer vererek "bundan başka, buradan" anlamlarını vermiştir.

öŋ nomnuŋ bar erür ol buluŋı yıŋakı ***mundırtın*** *barır üçün anga sözlemiş ol yorıdı tip teginmekte ulatıl(a)r antag ermez yok erür buluŋı yıŋakı yok erür olarnıŋ otgurak orunı atı bolmaz yorıdı tip* "Renk dharmasının (rūpa-dharma) buradan gidecek o köşesi bucağı var olduğu için ona 'Yürüdü' diye söylemiştir. Temas (vedanā) ve diğerleri öyle değildir. Yoktur (onların) köşesi bucağı! Yoktur, onların kesinlikle yeri! (Bu yüzden onlara) 'Yürüdü' denmez." (Üç itigsizler 105a5-6).

sindirtin: Teklik 2. şahıs zamirinin +DIr eki ve çıkma hâl almış biçimidir. Sözcük anlamsal bir değişikliğe uğramaksızın çıkma-ayrılma ifade etmek için kullanılmıştır.

ülgülençsiz teŋlençsiz buyan edgü kılınçlıg bedük idiz yükmekig ***sintirtin*** *bu nom erdinig eşidteçiler y(e)me yitinçsiz tutunçsız ulug türlüg buyan edgü kılınçlarıg bulurlar kazganurlar* "Senin (sahip olduğun) sayısız erdem, büyüklük yığınını senden dinleyecek olanlar da bu erişilmez büyük, türlü erdemlerini kazanırlar." (AY 11272-11278).

1.4.1.3. Zamir + Hâl Eki + Yapım Eki Biçiminde Oluşan Sözcükler

1.4.1.3.1. Zamir + (Hâl Eki) + AgU Ekiyle Oluşan Sözcükler

negü: Bang (1996: 23) ve Erdal (2004: 211) sözcüğün *ne+ AgU* "niçin?" biçiminde oluşmuş olabileceğini belirtmişlerdir. Ancak Eraslan (2012: 268) ve Menges (1968: 124) sözcüğün *ne* zamirinin genişlemiş ve kalıplaşmış şekli olduğunu ifade ederek izahını *<ne+gü* şeklinde izah etmişlerdir. Sözcük metinlerde zamir ve zarf olarak kullanılmıştır.

ötrü ol yer suv ırşı teŋri bar erti .. tegin emgekin körü umatın teginke ince tep tedi ogrı tep tedüküŋüz ***negü*** *ol öz eçiŋiz* erti .. sizni ölzün tep* ince kıltı tezip bardı amtı ıglamayın turun men yerçilep elitgey men sizni bodunka tegürgey men tep tedi* "Oysa oralarda, Irşı diye bir cin vardı. Prensin acısını göremeyerek (=dayanamayarak) prense şöyle söyledi: 'Sizin hırsız dediğiniz de ne ki? O sizin öz ağabeyinizdi! Sizi ölsün diye (=sizi öldürmek kastıyla) bu hâle getirdi ve kaçıp gitti. Şimdi ağlamayın, kalkın. Ben rehberlik edip sizi götüreceğim. İnsanların yanına ulaştıracağım' dedi." (İKP LIX 1-7).

negüde: *negü* soru sözcüğünün bulunma-çıkma hâl eki almış biçimi olan *negüde* tek başına ve *ötrü* edatıyla kullanılmıştır. "neden dolayı?, niçin?" soru anlamlarının yanı sıra Gabain'in ifade ettiği gibi (1988: 115) "bundan dolayı" anlamı ile cümle başı edatı olarak da kullanılmıştır.

ötrü bolmagag sakıntm bolmag ***negüde*** *törüyür* "Sonra olmayı düşündüm: olmak nasıl ortaya çıkıyor?" (U II 6).

1.4.1.3.2. Zamir + Hâl Eki + gIn̂çA Ekiyle Oluşan Sözcükler

ançagınça: *ança* sözcüğüne –gIn̂çA[16] ekinin eklenmesiyle oluşmuş ve "bunun üzerine, bu sırada" anlamlarında zaman zarfı işleviyle kullanılmıştır. Gabain (1988: 87), -gIn̂çA zarf-fiil ekinin "-ınca, -dığı müddetçe, -ıncaya kadar" anlamına gelen ekin cümle belirleyicisi olarak kullanıldığını; *ançagınça* sözcüğüne ise "nihayet, o esnada" anlamını vermiştir ve sözcüğün *ança+k+ın+ça*'dan oluşmuş olabileceğini ifade etmiştir. Röhrborn (1977: 133), *ançakategınçe* (?) den kısalmış olabileceğine yer verir ve "o sırada, -dıktan sonra, dığı zaman" gibi anlamlarını verir. Korkmaz (1959: 312) da -gınça zarf-fiil eki almış *ançagınça*'nın "bu esnada, bu arada, nihayet" anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. Ş.Tekin (2019: 313),

[16] Uçar, ekin sıfat fiil kaynaklı olduğu ve sıfat fiil ekinin iyelik ve hal eki ile birleşerek –gIn̂çA ekini oluşturduğunu belirtmiştir. Bkz. Uçar, 2012: 49.

Maytrisimit'in notlar kısmında *ançagınça* "bu arada, nihayet" sözcüğünün aslında fiile gelen ve zarf tümleci yapan –gınçe (<-g+i+n+çe) "-dığı sürece, -nceye kadar" eki ile oluştuğunu ve zaman zarfı yaptığını belirtir. Erdal (2004: 202), "o zaman, bunun üzerine, bu sırada" anlamlarını verdiği sözcüğün muhtemelen *ança* ve "değin" anlamına gelen *-gınça* zarf fiil ekinin birleşmesinden oluştuğunu belirtir.

teŋri teŋrisi burkanka ayıtzun siz yime ***ançagınça*** *barıp … kınturuŋ* "Tanrılar Tanrısı Burkan'a sorsun. Siz de bu arada gidip … zahmete katlanın" (Maitr 20.20-22).

1.4.1.3.3. Zamir + Hâl Eki + kIyA Eiyle Oluşan Sözcükler

Zamirlerin çekimli biçimlerine eklenerek küçültme, miktar, kuvvetlendirme ifade eden +kIñA~kIyA eki yaygın bir kullanıma sahiptir. Erdal (1991: 47-48), ekin ilk kez +kIñA[17] biçiminde Tun. 9 ve KT G34'te görüldüğünü Uygurcada ise +kIyA, +kIñA biçiminde ikilik gösterdiğini ve sıfat, isim, zarf fonksiyonlu sözcüklere eklendiğini ifade etmiştir. Gabain (1988: 105), ekin kuvvetlendirme, küçültme ve sevgi kelimeleri teşkilinde kullanıldığını; Hacıeminoğlu (1996: 15), da +kInA/kIyA ekinin kuvvetlendirme, küçültme ve sayı ifadelerini ortaya koyan bir isimden isim yapım eki olduğunu ifade eder. Ek, Eski Uygurcada zamirlerin çekimli biçimlerine eklenerek sözcüğe küçültme ve kuvvetlendirme anlamı katmıştır.

ançakıya: Clauson (1972: 175), sözcüğün "çok az" anlamında *ança*'nın küçültme eki almış biçimi olduğunu belirtmiştir. Röhborn (1977: 133), sözcüğün "biraz, kısa bir süre için, kesinlikle" ve olumsuz cümlede "hiç" anlamlarında zarf olarak kullanıldığına ilişkin örneklere yer vermiştir. Erdal (1991: 52), sözcüğün etimolojisini dikkate alarak "Birisinin gözü önünde sanki "şu kadarcık" diyormuşçasına işaret parmağımızla bir şeyi işaret ediyor gibi düşünmeliyiz" şeklinde izah etmiştir. Sözcüğün *ançak(ı)yalıg* "bir şeyi olan" anlamı Wilkens (2021: 48) tarafından kaydedilmiştir. Sözcük Eski Uygurca metinlerde "çok az, en ufak, hiçbir şekilde" gibi çeşitli anlamlarda ve işlevlerde kullanılmıştır.

[17] Üstüner'e göre sıfat ve zarf gibi isim soylu kelimelerden sonra gelen +KInA eki, bu kelimelerin anlamlarına bağlı olarak "küçültme, sevgi, kesinlik" bildiren bir ektir. Ekin daha çok azlık, küçüklük, sevgi bildiren kelimelere eklenmiş olması, bugüne kadar bu ekin bir küçültme eki sayılmasına yol açmıştır. Daha çok Doğudaki Türk lehçelerinde işlek olan +KInA ekinin, eklendiği kelimelerin kök anlamını kesinleştiren, sıfatların azlık derecesini oluşturan bir pekiştirme ekidir. Bkz. Üstüner, 2003: 115.

on küçlüg tŋri burxan aŋar ***ançakıa*** *yme korkmatın aymatın süzük köŋül örütgülük tŋri* "On güçle donanmış olan ilahi buda, ondan en ufak bir korku duymadan, saf bir zihni uyandıran ilah" (TT X 350-352).

antakıya~antakıa: *anta* sözcüğüne +kIyA ekinin eklenmesi ile oluşan sözcük "hemen, derhal" gibi anlamlarda zarf olarak kullanılmıştır. Wilkens (2021: 52), sözcüğün, "ansızın, birdenbire" anlamalarına yer vermiştir. *antakıa, antakıya* biçimleri bulunan sözcüğün zaman zaman *ok* enklitiği ile anlamı pekiştirilmiştir.

antakya *ok iş küç bitürgüke yaraglıg uvutsuz avyatsız irig sarsıg bramanlarıg idertü idtiler* "Hemen onlara zulmetmek için (bu tür) meseleleri ele almaya uygun utanmaz, iğrenç Brahmanlar gönderdiler." (BT III 191-194).

munçakıya: *bu* işaret zamirine +çA eşitlik hâl eki ve +kIyA ekinin eklenmesi ile oluşmuştur. "böyle, aynı şekilde" (Wilkens, 2021: 479) anlamlarında zarf olarak kullanılmıştır.

mundag yanıŋ kimler sizni kolulayu / munılayu körgeli neŋ umasarına / ***munçakıa*** *ömek öze kutrulurlar / muna bu mat muŋadınçıg edgüŋ erür* "Bu şekilde kimse sizi kollayarak böylece görmeye hiçbir vakit muktedir olmasa bile onlar bu kadarcık düşünmekle dahi kurtulurlar işte bu öyle senin fevkalade bir iyiliğindir." (ETŞ 15.54-57).

muntakıya: *bu* işaret zamirinin +DA bulunma-çıkma hâl eki ve +kIyA küçültme eki almış biçimi "birden bire, aniden" (Wilkens, 2021: 480) anlamlarında zarf işleviyle kullanılmıştır.

közin körgey erki biz hanım(ı)znıŋ hanınıŋ nomlug tilgen küniŋe ***muntakıya*** *evirmişin* "Hükümdarımızın hükümdarının burada birdenbire (ortaya çıktığını) ve her gün Dharma çarkını nasıl çevirdiğini (kendi) gözlerimizle görmek ister miydik?" (HT VII 1242-1245).

1.4.1.3.4. Zamir + Hâl Eki + lAyU Ekiyle Oluşan Sözcükler

+lAyU eki eklendiği sözcüklere benzerlik anlamı katmaktadır. Eski Uygurcada da şahıs zamirleri ve işaret zamirlerine eklenerek "böyle, bunun gibi" anlamları katarak benzerlik ilgisi kurmuştur. +lAyU ekinin kökeni ve zamirlere getirilmesiyle oluşan sözcüklerin teşkiline ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Menges (1968: 124), Korkmaz (1959: 312) gibi araştırmacılar +lAyU ekinin, +lA- zarf fiil eki ve *u* zarf fiil ekinden oluştuğunu ifade etmişlerdir. Erdal (2004: 198), *ançulayu, munçulayu, bizinçüleyü, sizniçüleyi,* sözcüklerinde zamirlere eklenen benzerlik ekinin muhtemelen +çA + lAyU biçiminde oluştuğunu ancak *anılayu, munılayu* sözcüklerinde +lAyU benzerlik ekinin yükleme hâl eki üzerine geldiğini ifade etmiştir. Erdal (2004: 201), *teg* benzetme edatıyla oluşan *montag* ve *antag* biçimlerinin isim ve sıfat olarak kullanıldığını; +lAyU benzerlik eki ile oluşan *anılayu, munılayu* biçimlerinin ise zarf olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

anılayu: *ol* zamirine belirtme durum eki ile eklenen +lAyU eki "böyle, böylece" anlamlarında zarf olarak kullanılmıştır. Wilkens (2021: 50) *anılayu* için "böyle, böylece" anlamlarının yanı sıra "ayrıca, buna ilaveten, bununla beraber, hâlâ" anlamlarını vermiştir.

birök kayu kişi tutup anı buşı birser kök kalıgka okşatı buyan edgü kılınçıg bulurlar ***anılayu*** *ok takı utsarlar azlı saranlı nizvanig ötkürü topulu umazlar kirtü töznüŋ taplagın* "Eğer hangi kişi sahip olup onu sadaka verirse gökyüzüne benzeyen bir sevap kazanır. Açgözlülüğü ve hırsı bu şekilde yenebilseler de (henüz) gerçek kaidenin esasını tamamıyla anlayamazlar." (BT ID 166-169).

munılayı: *bu* işaret zamirine +nI yükleme hâl eki ve +lAyU benzerlik ekinin eklenmesi ile oluşmuştur. Sözcük "böyle, böylece" anlamlarına sahiptir. Erdal (2004: 201), *anılayu* ve *munılayu* "aynı şekilde" biçimlerinin zarf kullanımında olduğunu belirtir.

muntada ulatı ülgüsüz .. sansız edgü erdem[i] .. iyin kelgey olarnıŋ köŋülteki küsüşçe .. birök usar ***munılayu*** *.. bu törüçe yorıgalı .. utgurak bütgey bu işi* "" (AY 12742-12746).

ançulayu: Bu sözcüğün izahında farklı görüşler bulunmaktadır bunlardan ilki sözcüğün *ançula-* fiili ile ilgili olduğudur. Menges (1968: 124), *ançulayu* biçiminin zamirden türeyen *an-çu-la-* "böyle yapmak" < *a-n-ça-la- fiiline –u zarf-fiil eki eklenmesi ile oluştuğunu ifade etmiştir. Diğer görüş ise *ança* sözcüğü ile *ulayu* sözcüklerinin krasis ile birleşmesidir. Clauson (1972: 175), sözcüğün *ança* ve *ulayu* sözcüklerinin krasis ile oluşmuş olabileceğini ve *ançula-* fiili ile ilişkisi olmadığını belirtmiştir. Barutçu (2001: 83), *ançula <an+çu+la, ançulayu <an+çu+layu* "şüphesiz şunun/onun gibi" sözcüklerindeki +çu unsurunu enklitik edat olabileceğini

belirtmiştir. Erdal (2004: 198), *ançulayu, munçulayu, bizinçüleyü, sizniçüleyü* gibi benzerlik formlarının <+çA + lAyU biçiminde oluştuğunu belirtir. Hamilton (2015: 65), *ulatı* sözcüğünün izahını yaparken –la/-le ekinin "eklemek, ulamak" anlamlı *ula-* fiilinden geldiğini söyler ve savını desteklemek için aynı fiilin **ança ulayu* > *ançulayu* "öylece, o kadar, onca ekleyerek", **munça ulayu* > *munçulayu* "böylece, bu kadar, bunca ekleyerek" sözcüklerine kaynaklık ettiğini belirtmiştir. Johanson (2021: 578) *ançulayu* ve *munçulayu* sözcüklerinin "böyle / şöyle, yapmak" anlamında *ança, munça* zamirlerine eklenen +lA- ile oluştuğunu ifade etmektedir.

*adakın yorıp sizni at[ayu] / agızınta sizni öge alkayu / **ançulayu** amrar erti sizni tözügü / anası[n] b[abasın] oğlanı severçe* "Yürürken hep sizin adınızı anarlar, ağızları sizi öğüp alkışlayarak evlatlar anne babalarını nasıl severlerse sizi de hep öyle severlerdi." (ETŞ 7.197-200).

munçulayu: Clauson (1972: 767), *ançulayu*'nun izahında olduğu gibi bu sözcüğün de *munça* sözcüğü ve *ulayu* ekinin krasis yolu ile oluşmuş olabileceğini ifade etmiştir. Barutçu (2001: 84), *ançulayu* sözcüğünde olduğu gibi *munçulayu* sözcüğünün de <*mun+çu+layu* biçiminde oluştuğunu ve +çu unsurunun enklitik edat olabileceğini belirtmiştir. Erdal (2004: 198), benzerlik biçimlerinin +çA +lAyU biçiminde oluştuğunu belirtirmiştir. *munçulayu* da bu biçimde oluşmuş sözcüklerden biridir.

***munçulayu** küvrüg tokıp yarlıg yarlıgkap kim neŋ üntemeser yettinç kün temir sua açtı temir ışıg yorıdı* "Böyle davul çalınıp buyruk tekrarlıyordu; hiçbiri hiç ses çıkarmayınca yedinci gün, demir zincirleri açtılar, demir halatları çözdüler." (İKP XXXIII 1-4).

1.4.1.3.5. Zamir + edat/enklitik lA- + Ettirgenlik Eki + Ünlü Zarf-Fiil Ekiyle Oluşan Sözcükler

kaltı: Barutçu (1992: 71), *kaltı* sözcüğünün Köktürk yazısı ile yazılmış metinlerde iki-üç kez geçtiğini; iki yerde asıl anlamı "nasıl" (Toyok III 2v 11-12; Irk Bitig 45), birinde de şart cümlesinin bağı olarak "eğer" (Toyok 14-15) anlamında kullanıldığını belirtir. Bunun yanı sıra Manihaist ve Budist metinlerde *ançula kaltı, ançulayu kaltı, ince kaltı* biçimlerinde kullanıldığını belirtmiştir. *kaltı* sözcüğünün Köktürk, Manihaist ve Budist metinler dışında görülmediğini ifade eden Barutçu, bu sözcük ile ilgisi olduğu düşünülen *kalı* sözcüğünün "nasıl?, ne zaman?, eğer" anlamlarla DLT, KB, AH gibi metinlerde geçtiğini ifade eder (Barutçu, 1992: 71).

Barutçu, Clauson'un *kalı* sözcüğünü *kaltı*nın sonraki şekli olduğu düşüncesine karşı çıkar. Barutçu *kalı* ve *kaltı* sözcüklerinin ayrı Türk yazı çevrelerine sözcükler olarak kabul etmenin daha doğru olduğunu düşünür. Sözcüğün etimolojisine ilişkin verileri sunan Barutçu kendi görüşünü şu şekilde açıklar: *kaltı, kalı* kelimesinden –tı ile genişletilmiş bir zarf ve bağdır. Erdal (2004: 215), sözcüğün muhtemelen *ka+la+tı*'dan geldiğini, ilk hecedeki güçlü vurgu nedeniyle orta ünlünün yutulduğunu; *kalı* biçiminin ise Karahanlı Türkçesinde daha yaygın kullanıldığını ifade etmiştir.

ol ödün ***kaltı*** *tŋri ilig böğü han ince aidukta ötrü biz dıntarlar kamg ilteki budun ertiŋü ögrünçülüg boltumuz* "O zaman saygıdeğer hakan Bögü Kağan böyle buyurduktan sonra, biz rahipler ve şehirdeki tüm insanlar çok mutlu olduk." (TT IIA 52-54).

neçökleti~neçükleti: Erdal, sözcüğün *neçük* sözcüğü üzerine eklenen +lA ve +tI zarf eklerinin getirilmesi ile oluştuğunu ve "ne şekilde?, hangi yolla?" anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. Johanson (2021: 578) ise sözcüğün *neçük-le-t-i*? "nasıl?" biçiminde oluştuğunu ifade etmiştir. Sözcük *<ne+çe+ök+le-t-i* biçiminde oluşmuş olmalıdır. Sözcük metinlerde soru zarfı işleviyle kullanılmıştır.

neçükledi *meniŋ balıkımtakı uluşumtakı ig toga kitmez* "Neden benim başkentimdeki, ülkemdeki hastalık gitmiyor?" (U I 45).

netegleti: *neçükleti* ile benzer biçimsel özellik sergileyen *netegleti* sözcüğü *<ne+teg +le-t-i* biçiminde oluşmuş olmalıdır. Erdal (2004: 213), *neçükleti, netegleti, birtemleti, kaltı* sözcüklerinde +lA ve +tI zarf yapım eklerinin kullanıldığını belirtmiştir. Sözcük metinlerde soru zarfı işleviyle kullanılmıştır.

netegleti *emlegü ol* "Ne şekilde iyileştirmeli?" (AY 15242-15243).

1.4.1.3.6. Zamir + Hâl Eki + lIg Ekiyle Oluşan Sözcükler

Türk dilinin her döneminde sıklıkla kullanılan +lIg eki isimlere eklenerek yeni sözcükler türetmiştir. Bunun yanı sıra iki sözcüğü birbirine bağlamak için kullanılmıştır. Eski Uygurcada da teklik 1. şahıs zamirinin "ben, ego" anlamında isim olarak kullanıldığı *m(e)n meniŋlig köŋül* "ben ve benimin fikri", *m(e)n meniŋlig körümlüg* "ben ve benimin görüşlü", *m(e)n meniŋlig küvençlig y(a)vlak köŋül* "ben ve benimin kibirli ve kötü fikri," *m(e)n meniŋligsiz* "bensiz ve benimsiz," *m(e)n sakınčlıg* "ben düşünceli" (Wilkens, 2021: 471-472) örneklerinde tanıklanmıştır. Bu

örnekler sonraki bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bunun yanı sıra çokluk 1. şahıs zamirine eklenerek *biznilig* "bize göre" görelik anlamı katmıştır. İncelenen metinlerde +lig eki eklendiği zamire "varlık, mevcut olma" anlamı ya da görelik anlamı katmıştır. +lIg ekinin *neçe* sözcüğüyle kullanıldığı örnek bulunmaktadır. *neçelik* sözcüğü "nasıl olduğu" anlamında kullanılmıştır.

körü teginser biz bo etöznüŋ tözin ***neçeliki*** *y(a)ruk yaşuk közünü teginür* "Bu cismin tabiatına bakarsak, tabiatı açıkça görülür." (HT IX 1897-1899).

1.4.1.3.7. Zamir + (Hâl Eki) + sXz Ekiyle Oluşan Sözcükler

Türk dilinde canlı bir ek olan +sXz yokluk eki isim türünden sözcüklere eklendiği gibi zamirlere de eklenmiştir. Korkmaz (2009: 64), +sIz / +sUz ekinin "yokluk, eksiklik" bildiren olumsuz anlamda sıfatlar türeten bir ek olduğunu ve "sahip olma, kendinde bulundurma" anlamlı sıfatlar türeten +lI / +lU ekinin karşıtı olduğunu belirtmiştir. Ağca (2010: 161-162), zamir türünden sözcüklerin +sXz yokluk ekiyle kullanılmasının tarihsel Türk dili alanında çok yaygın olmadığını belirtir.

+sXz eki zamirlere eklendiği zaman asıl işlevi olan yokluk işlevini yerine getirmektedir. "bir şeyin var olmaması, bulunmaması" anlamlarını barındıran ek incelenen eserlerde teklik 1. şahıs zamiri *men, bu* işaret zamiri ve *ol* işaret zamirinin çekimli biçimleri ile kullanılmıştır.

mensiz: +sXz yokluk eki teklik 1. şahıs zamiri *men*'e doğrudan eklendiği gibi *meniŋsiz, meniŋligsiz* biçiminde de kullanılmıştır. *men* "benlik, ego" anlamlarında isim işleviyle kullanılmış ve *men* zamirinin +sXz yokluk eki almış biçimi *mensiz* Budist felsfede "benliğin yokluğunu" ifade etmek için kullanılan *anatman, niratmiya* terimlerine karşılık kullanılmıştır. *men* zamiri Çince ve Sanskritçe metinlerde benliği ifade etmek için kullanılan *atma* ve *atman* terimlerini karşılamak için kullanılırken bu terimlerin olumsuzluk ön eki almış biçimi olan *anitmiya, anatman* terimleri Uygurcada yokluk eki ile karşılanmıştır (Tokyürek, 2019: 430). *mensiz* tek başına kullanıldığı gibi isimler öbek oluşturarak Budist felsede yer alan kavramları karşılamak için kullanılmıştır.

kaçan kişi ***m(e)nsizin*** *bilü tüketser ötrü tözün yollar akınka uzatı tirenür* "Eğer insan benliğin var olmadığını zaten bilirse, o zaman asil yolların fırtınasına uzun süre direnir." (BT IB 109-110).

anta erteçi teŋrilerke alku nom-lar-nıŋ ***mensizin*** *amrılmış nirvan-nıŋ kirsizin aça adıra nomlayur siz* "Orada (Tuşita'da) bulunan tanrılara tüm unsurların (dharma) maddesizliği ve huzur bulmuş Nirvana'nın temizliğini ayrıntılı bir şekilde vaaz ediyorsunuz." (BT III 1011-1013).

munısız: *bu* işaret zamirinin belirtme hâl eki ve +sXz olumsuzluk eki almış biçimidir. Erdal (2004: 196), sözcüğe "bunsuz" anlamını vermiştir.

öçme amrılma yintem [bir] tözin tutsar / ütkiete kök kalıkıg kiŋ booş sıgurur / özinig ed ed sayu sığmışın körser / [üç] oguşta ***munısız*** *neŋ [bir] nom orun yok* "Sözme, sükûnet bulma her vakit bir tutarsa, küçücük deliğe gökyüzünü kolay ve rahatça sığdırır; kendisinin her şeye rahatça sığdığını görürse, her üç zümrede onsuz bir şey bir töre ve bir yer yoktur." (ETŞ 12.44-47).

1.4.1.3.8. Zamir + Hâl Eki + (X)p Zarf-Fiil Ekiyle Oluşan Sözcükler

-(X)p zarf-fiil eki *ançıp* ve *inçip* sözcüklerinde karşımıza çıkar. Bu sözcüklerin oluşum biçimleri kesin olmamakla birlikte bazı görüşler vardır. Temir (1956: 251), *ançıp* sözcüğünün Uygurca el yazmaları ve sonraki dönemlerde görülmediğini ama *inçip*'in sıklıkla yer aldığını belirtmiştir. *inçip*'in de ince, *inçek, inanda, intin* vb. sözcüklerde görüldüğü gibi *i 3. şahıs zamiri ile ilişkili olabileceğini belirtmiştir. Ancak sözcükte bulunan –p'nin isim yapım eki mi fiil yapım eki mi olduğu konusunda fikir belirtmeyerek *inç- <*i-n- <*i- "böyle yapmak" tahliline yer vermiştir.

ançıp: Clauson (1972: 173), *ançıp*'ın *ança erip* yapısının kısalması ile oluştuğunu düşünür. Erdal (2004: 201) sözcüğün *ança* sözcüğüne -(X)p ekinin getirilmesi ile oluştuğunu ifade eder. Erdal, *ançıp*'ın sadece Runik kaynaklarda, Bozkır Uygur kağanlığı yazıtlarında ve Irk Bitig'in hatime kısmında bulunduğunu, erken dönemde kaybolduğunu belirtmiştir. Tekin (2017: 26), Irk Bitig'in kolofonunda geçen sözcüğe "fakat, ama" anlamını vermiştir. Aydın (2018: 96), *ançıp* sözcüğünün Uygur Kağanlığı yazıtlarından Tes K 2, Tes D 3, Şu D 7, 8 ŞU B 1, 4, 5'te ve Altay yazıtlarından Biçiktu-Boom X (A 77)'de tanıklandığını belirtir ve sözcüğe "sonra" anlamını verir.

anıŋ èli üç yüz yıl èl tutmış ***ançıp*** *bodunı bardı* "Onun yurdu, üç yüz yıl yurt sonra halkı gitmiş" (Aydın, 2018: 35).

*amtı amrak oğlanım ança biliŋler: Bu ırk bitig edgü ol. **ançıp** alku kentü ülügi erklig ol* "Şimdi, sevgili çocuğum, şöylece biliniz: Bu fal kitabı iyidir. Fakat, (yine de) herkes kendi kaderi üzerinde güç sahibidir." (IB 66).

inçip: Hamilton (2015: 75) da emin olmamakla birlikte sözcüğün *ınçe erip* biçiminde olduğunu ve "ve/ama şöyle ki, ve/ama işte, ve/ama şu sonuç çıkıyor ki, zira vb." anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. *inçip* sözcüğünün *inçe*'den oluştuğunu belirten Erdal (2004: 339), sözcüğü bağlaçlar kısmında ele alarak "aynı şekilde, çünkü, buna rağmen, ama-fakat, öyleyse, o halde vb." anlamlarına yer vermiştir. Hamilton (2015: 75), emin olmamakla birlikte sözcüğün *ınçe erip* biçiminde olduğunu ve "ve/ama şöyle ki, ve/ama işte, ve/ama şu sonuç çıkıyor ki, zira vb." anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir.

*siz meni y(a)rlıkagay nomka tutgay dendar kılgay siz tep, **inçip** amtı[ka] tegi meniŋ köŋülüm neŋ ornanmaz yertinçü [ye]r s[uv]da e[v] bark içinte tep idi s(e)vmez [m](e)n* "-Siz bana merhamet edin, (beni) öğretinize bağlayın, dindarların arasına katın- dedi. Ancak şimdiye kadar benim düşüncem net değildi yeryüzünde ev bark içinde olmayı hiç sevmem (istemem)." (TT IIA 39-42).

1.4.2. Zamir Köklerinden Türeyen Sözcük Öbekleri

1.4.2.1. Zamir + Zamir Biçiminde Kurulan Öbek Yapılar

Eski Uygur Türkçesi döneminde özellikle yabancı dillerden çevrilen metinlere uygun karşılığı bulmak için çeşitli stratejiler kullanılmış, bazen kaynak dildeki sözcük olduğu gibi alınmış bazen de dildeki mevcut sözcükler terimleri karşılamak için kullanılmış, bu sözcüklere yeni anlamlar ve işlevler yüklenmiştir. Bu hususta zamir kökenli sözcüklerin kullanımı oldukça yaygındır. Bazen aynı zamir kökünün tekrar edilmesi bazen de farklı zamir köklerinin bir arada kullanılması ile yeni yapılar oluşturulmuştur. Bu başlık altında zamirlerle kurulan öbek yapılar incelenmiştir.

1.4.2.1.1. Aynı Zamir Kök ve Gövdelerinden Oluşan Öbek Yapılar

ança ança: Tek başına kullanıldığında "biraz, böyle, bu şekilde, öyle" anlamlarına gelen *ança* sözcüğünün tekrarlı biçimi "o kadar, o derece" anlamlarında kullanılmıştır. Korkmaz (1959: 310), *ança*'nın üst üste tekrarlanması ile kuvvetlendirilmiş belirsiz miktar sıfatı yaptığını ifade eder.

yalŋuz çuŋ lo atl(ı)g beg bu kamag uzanmaklarka ***ança ança*** *tegip yme neŋ tüketgeli umadı* "Sadece Zhong Lang adlı prens tüm bu becerileri zar zor elde etti (ancak) (bu becerileri) hiç mükemmelleştiremedi." (HT IX 815-819).

ançan ançan: *ol* zamir köküne eklenen eşitlik ve vasıta hâl eklerinden oluşan *ançan* sözcüğü tek başına kullanıldığı gibi tekrarlı biçimi ile de metinlerde tanıklanmıştır. Bu sözcük öbeği bir olayın ya da durumun "yavaş yavaş, kademe kademe" gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılmıştır. Röhborn (1977: 134), "yavaş yavaş, gitgide" anlamlarını vermiş; Wilkens (2021: 49), de "adım adım, arka arkaya, peş peşe ve yavaş yavaş" anlamlarını vermiştir. Ölmez-Röhborn (2015: 335), Çin. *jian* "kademeli olarak" yerine *ança* "biraz, birazcık" sözcüğünün, *ançan ançan* biçiminde çift kullanıldığını belirtmişlerdir.

yana birök sözleser sizl(e)r bilip öçmek erür bir bölüklüg ***ançan ançan*** *tanuklayur tiptiser sizl(e)r yörügi yme ök antag ermez* "Yine eğer, 'Bilip sönme (pratisamkhyānirodha) bir bölüklüdür, kişi derece derece tanıklar' diye derseniz (bunun) izahı da öyle (doğru) değildir." (Üç itigsizler 111b9).

antag antag: *ol* zamirinin yükleme hâl eki almış biçimi ve *teg* edatının kaynaşması ile oluşan *antag* sözcüğü tek başına "şöyle, böyle, bunun gibi, bunca, kadar" anlamlarına sahipken tekrarlı biçimi "nice nice" anlamına sahiptir. Erdal (2004: 201), *antag antag* sözcük grubunun "falan filan, şunun gibi" anlamlarıyla sözlü mesajların içeriğine atıfta bulunduğunu belirtmiştir.

anın bilge kişi köŋgüllüg kögüzüg arıg turug tutmış kergek kılmış mün yazukka ökünç köŋül öritmiş kergek kim ***antag antag*** *asıgka tusuka tegmek bolur* "Bu yüzden hâkim bir kimse, gönlünü temiz, saf tutması gerektir. İşlediği günahlara pişman olması gerektir; ancak o zaman işte böyle nice nice faydalara ulaşabilir" (Maitr 69.37-42).

kayu kayu: **ka* zamir kökünden oluşan *kayu* sözcüğünün tekrarlı biçimi *kayu kayu* "her kim olursa olsun" (Wilkens, 2021: 350) metinlerde "nice nice, hangi, her nerede" gibi farklı anlamlarda ve işlevlerde kullanılmıştır.

birök yene bu nom erdini içinteki ***kayu kayu*** *padakları ..* ***kayu kayu*** *yörügleri unıtılsar kalsar biz kamagun ol nomçınıŋ köŋüline kirip odunturu sakınturu teginip unıtduru teginmegey biz* "Eğer yine bu öğreti mücevheri içindeki pek çok söz, pek çok anlam unutulsa biz tamamen o öğretmenin aklına, düşüncesine girip uyandırıp (hatırlatıp) unutturmayacağız." (AY 12027-12034).

kentü kentü: Dönüşlülük zamiri olarak kullanılan *kentü* sözcüğü tek başına kullanıldığı gibi tekrarlı biçimiyle de "herbiri, kendi kendine" anlamlarında zarf olarak kullanılmıştır.

amarı tınlıglar çıgarı eŋirer yuŋ eŋirer kentir eŋirer .. böz bertetip kars tokıyur takı yeme adruk uzlar ***kentü kentü*** *uz işin işleyür* "Pek çok sayıdaki insan çıkrık çeviriyor, yün eğiriyor, kendir eğiriyor. Onlar, pamuklu beze (bezin argaçına) vurarak sağlamlaştırıyor ve yünlü kumaş dokuyorlar. Ayrıca diğer zanaatçılar kendi kendilerine, kendi işlerini yapıyorlar." (İKP II 2-6).

ötrü biz kamag t(e)ŋriler kuvragı ***k(e)ntü k(e)ntü*** *tirinimiz kuvragımız birle nomlug aşka tok bolup çoğumuz yalınımız asılgay üstelgey* "Sonra biz, bütün Tanrılar topluluğu kendi topluluğumuz ile öğreti aşına (öğretinin lezzetine) doymuş olup gücümüz artacak." (AY 11450-11454 VI 436).

men meniŋlig: *men meniŋlig* "benlik ve benliğe ait olan" Skr. *ātmātmīya* terimini karşılamak için kullanılmıştır. Öbeğin tam karşılığı "ben ve benim"dir.

burhan nomında ukıtgalır üçün ol ***men meniŋligniŋ*** *yokın yindem söz-lemiş ol* "Burhan öğretisinde anlatıldığı için o, ben ve benimin olmadığını her zaman söylemiştir." (Abid. 2600-2602).

mensiz meniŋsiz: Zamirlerin diğer sözcük türlerinden ayrılan yönlerinden birisi de türetime elverişli olmamalarıdır. Ancak Eski Uygurca eserlerde zamirlerin diğer sözcük türleri gibi yapım eklerini aldığı örnekler bulunmaktadır. *mensiz meniŋsiz* tekrarlı yapısında da teklik 1. şahıs zamirinin Eski Türkçenin en işlek eklerinden biri olan +sXz ekini aldığı görülmektedir. Wilkens (2021: 472), bu tekrarlı yapıya "bensiz ve benimsiz" anlamını vermiştir. Bu öbek "benliğin olmaması"nı ifade etmek için kullanılmıştır.

mensizin mensiz: *mensizin mensiz* "bensizligin bensizligi". Terim, "beden ya da benligin, nesnelerin bağ durumunun gerçek olmadığını" ifade eder. Ayrıca köpük, kabarcık, ateş, fidan, büyü, rüya, gölge, yankı, bulut ve ışık gibi on benzerligin aldatıcılığını da ifade eder (Tokyürek, 2019: 430).

ürlüksüz üçün emgekin emgek üçün ***mensizin mensiz*** *üçün kurugın körürler* "Fanilik için, ıstırabın ıstırabı için, benliksizligin benliksizligi için bosluk ile görür." (AY 7940-7941).

munı munçulayu: *bu* işaret zamirinin yükleme hâl ekli biçimi *munı* ve türemiş biçimi olan *munçulayu* birlikte kullanılarak "işte böyle" anlamıyla zarf; "bu yüzden" anlamıyla sebep ifade eden bağlaç işlevi görmüştür.

insadi başlatı tep bilmiş kergek namo but namo darm namo saŋ ***munı monçulayu*** *yarlıkamış erür* "İnsadi'nin başladığını bilmelisiniz. Budaya saygı öğretiye saygı topluluğa saygı aynen bu şekilde buyrulmuştur" (BT III 52-54).

muntag muntag: *bu* işaret zamiri ve *teg* benzetme edatının kalıplaşmasıyla oluşan *muntag* sözcüğü tek başına kullanıldığında "böyle, bunun gibi" anlamında zarf ve sıfat işleviyle kullanılmıştır. Sözcüğün tekrarlı biçimi "böyle böyle" anlamında belirsizlik ifadesi taşıyan zarf işlevindedir.

ol ödün katun bu savıg eşidip ulug busuşda kadguda turup açığı kelip közinte tolu yaşı birle t(e)rkin ilig begke barıp ay ulug ilig beg m(e)n ***muntag muntag*** *sav eşidtim bu ne sav ol .. azu biziŋ amrak ögükümüz eŋ kiçigi m(a)hasatvıg ıçgınmış ergey mü biz tip tidi* "O an kraliçe bu sözü işitip büyük kaygıya kapılıp, acıya boğularak, gözlerinde dolu yaş ile hemen hükümdara varıp: 'Ey büyük hükümdar ben böyle böyle söz işittim, bu ne demek oluyor, yahut bizim sevgili göz bebeğimiz en küçük (oğlumuz) Mahāsattva'yı kaybetmiş olmayalım?' dedi." (AY 16160-16167).

neçe neçe: *ne* soru zamirinin eşitlik durum eki almış biçimi olan *neçe* tek başına "kaç?, ne kadar?" anlamlarının yanı sıra şart cümlesinde "ne kadar olursa, olsa bile, rağmen" anlamlarıyla da kullanılmıştır. Menges (1968: 124), *ne* soru zamirinin eşitlik hâl ekli biçiminin "nasıl?" anlamının yanı sıra *neçe ... neçe* biçiminin bağlayıcı olarak kullanıldığını ifade etmiştir. *neçe* sözcüğünün tekrarlı biçimi için Wilkens (2021: 488) "her türlü, her ne kadar olursa olsun, kaç kere?" anlamlarına yer vermiştir. Bunun yanı sıra "nice nice" anlamında da kullanılmıştır.

neçe neçe *yazok-ug ürtünser ança ança ükliyür küçlüg küsünlüg bolur* "Günah ne kadar örtülürse o kadar güçlenir ve daha kuvvetli hale gelir." (BT III 650-652).

ne negü: *ne negü* "herhangi bir şey" ve "ne olursa olsun" anlamıyla kullanılmıştır. Clauson (1972: 776), sözcüğe "herhangi bir" anlamını verir. ***ne negü*** *aşlıglar* "Her şeyi yiyen (hem etobur hem otobur)" (U II 61) örneğinde öbek yapı bir kavramı karşılmak için kullanılmıştır.

birök özine kılmagu teg ***ne negü*** *iş işlegeli ugrasar ol ugurta bo montag tül tüşeyük m(e)n tėp sözleyür erti* "Eğer kendisi için yapılmayacağını düşündüğü herhangi bir

işi yapmaya niyetlenirse; o zaman (o işle ilgili) şöyle (bir) rüya gördüm derdi" (DKAMP 1173-1175).

öz öz: Eski Uygurcada *öz* dönüşlülük zamirinin tekrar grubu hâlinde (*öz öz*) kullanıldığı görülür (Eraslan, 2012: 261). Erdal (2004: 210) "her biri kendi" anlamını vermiştir. Gulcalı, (2015: 134) *öz öz* için "birer birer, teker teker, ayrı ayrı" anlamını vermiştir.

kim ol iligler hanlar ***öz öz*** *k(e)ntü k(e)ntü il ulışlarınta erk tartıp meŋi meŋilep ilkideki kılmış kazganmış buyan edgü kılınç tüşin utlısın aşayurlar* "O hükümdarların her birisi kendi ülkelerinde güçlenip, mutlu olup başlangıçta kazanmış oldukları erdemlerin semeresini alırlar" (AY 10873-10878).

özke özke: *öz* dönüşlülük zamirinin yönelme hâl ekli biçimi tekrarlı kullanılarak "her birine" anlmında kullanılmıştır.

samtso açari baş[ın] [ka]mag bursaŋ kuvragka* ***özke özke*** *öŋi [bu]şı berdi* "Başta Tripitaka ustası olmak üzere tüm manastır topluluğuna her birine özel bir sadaka verdi." (Xuan V 701-704).

1.4.2.1.2. Farklı Zamir Kök ve Gövdelerinden Oluşan Öbek Yapılar

ança munça: *ol* ve *bu* işaret zamiri köklerinin +çA eşitlik eki ile kalıplaşması sonucu oluşmuş bir sözcük öbeğidir. Korkmaz (1959: 308) *ança munça*'nın "bunca, bu kadar" anlamlarıyla miktar zarfı; "şöyle böyle" anlamlarıyla hâl zarfı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Wilkens (2021: 48), *ança munça*'ya "öyle veya böyle" ve "biraz" anlamlarını vermiştir.

etözlerine ***ança munça*** *tusulur* "Kendilerine az çok (şöyle böyle) fayda sağlar" (TT VI 262).

anılı munılı: *ol* ve *bu* işaret zamirlerinin +lI eki ile kullanılmış biçimidir. "o ve bu; onunla ve bununla" anlamlarında kullanılmıştır. Erdal (2004: 166–167), eki "antonymy and parallelism" başlığı altında inceleyerek +lI'lı isimlerin genellikle çift kelimelerle kullanıldığını, ama bazı örneklerde üçlülere de rastlandığını belirtir. Ekin iyelik eklerinden sonra, hâl eklerinden de önce kullanıldığına dikkat çekerek, +lI'lı kelime çiftlerinin hal eklerini paylaştığını ve teklik 3. şahıs iyelik ekiyle birlikte kullanıldığında da bazı örneklerde pronominal +n'nin geldiğine işaret eder. Uçar (2012: 135-145), ekin çekimli kelimelerle kullanılan gramatikal bir unsur olduğunu ifade eder ve cümlede bağlama ve birliktelik göreviyle kullanıldığını ve ortaya çıkan

yapıların cümlede zarf vazifesi gördüğünü ifade eder. *anılı munılı* öbeği de "o ve bu" anlamında kullanılmıştır.

anın kim: Karahan (2014: 98), Eski Uygurcada *anın kim* sözcük öbeğinin genellikle açıklama cümlelerinde kullanıldığını belirterek öbeği <*anın* "bu nedenle" + *kim* "ki" biçiminde izah etmiştir.

anın kim *kėrtgünçlüg köni körümlüg tınl(ı)glar erser namo but sözlemekde ulug agar ayag kөŋül öritmiş k(e)rgek* "Bundan dolayıdır ki inançlı (ve) temiz kanaatli canlılar ise "Buda'ya hürmetler olsun" denmesinde yüce (bir) saygı beslemiş olmalılar." (DKAMP 4037-3040).

anta munta: *ol* şahıs zamiri ve *bu* işaret zamiri köklerinin +DA bulunma-çıkma hâl eki ile kalıplaşması sonucu oluşmuş sözcük öbeğidir. Öbek, "orada burada, ileri geri, her tarafa" anlamlarında kullanılmıştır. Wilkens (2021: 51), "oraya buraya, her tarafa" anlamlarını vermiştir. Erdal (2004: 206), ifadenin işaret zamiri işlevini yitirerek "her türlü yerde" anlamında sözlükselleştiğini ifade etmiştir.

ayazta yulduz körü yagızta yer ıdışkayu ***anta munta*** *tileyü bulmamışsıg bolup terkin tavradı çetavan saŋramgaru bardılar* "Berrak gökyüzünde yıldızları izlediler ve yerdeki toprağı koklayarak orada burada bulmak istiyormuş gibi davranıp, aceleyle Jetavana Manastırı'na vardılar." (BT III 244-248).

inçe kaltı: Yalnızca Uygurcada tanıklanan "bunun gibi, mesela, gibi, şayet, ayrıca" anlamındaki *inçe kaltı* < *inçe* + *kaltı* şeklinde bir bağlaç öbeğidir (Karahan, 2014: 92).

inçe kaltı *kişi iligi bar erser erdinilig otrugka tegser kөŋül iyin erdini itigeli uyur birök iligi yok erser ötrü erdini idiyü umadın kurug kalır* "Eğer insanın eli varsa mücevher adasına vardığında gönlünce mücevher toplayabilir. Ama eli yoksa hazineleri toplayamaz ve sonunda eli boş döner." (TT VB 90-92).

ınaru berü: **ın* zamir kökü ve **be* zamir köküne yön gösterme eklinin eklenmesi ile oluşmuştur. Wilkens (2021: 289), "oraya buraya, şuraya buraya, her yerde, her tarafta" anlamlarını vermiştir. Sözcük öbeği ayrıca "ileri geri, aşağı yukarı" gibi anlamlarda kullanılmıştır.

grdakul tag üze ***ınaru berü*** *çankirmit kılıp yorıyu yarlıkadı* "Gṛdhrakūta Dağ'ı üzerinde aşağı yukarı volta atarak yürüyerek buyurdu" (TT X 513-514).

kaçan neŋ: Wilkens (2021: 317) sözcük grubuna "asla, hiçbir zaman" anlamını vermiştir. Sözcüğün *kaçanıŋ neŋ* biçimi de bulunmaktadır.

ay oğlum ulug karı yüz yigirmi yaşlag men ***kaçan neŋ*** *ezük sözlemeçi men bir bakar teŋinçe edim tavarım yok biş yüz bakar takı kanta (b)ulgay* "Ey oğlum! Ben çok ihtiyar ve 120 yaşındayım. Ben hiçbir zaman yalan söylemem. Bir bakırlık dahi malım mülküm yok." (Maitr 11.9-13).

kayu neçe: *kayu* "hangi?" ve *neçe* "ne?, ne kadar?" soru sözcüklerinin birlikte kullanılması ile oluşmuştur. *kayu neçe* "her kim olursa olsun, nasıl?, ne olursa olsun" (Wilkens 2021: 350) anlamlarında kullanılmıştır.

uz körkle köŋülke yaraşı öŋ-li bod sın-li tizig-lrke tükel-lig alku buluŋ yıngak-lrta alku ödlerte ***kayu neçe*** *yig üstünki öŋ-ler bar erser kirtgünç köŋül-ümüz üze tapıngu-luk orunlarka ötünür-biz* "Her coğrafyada ve her zaman, güzel ve hoş görümler ve figürlerin süsü ile bezenmiş yüce rüyetler ne olursa olsun, imanımızı ibadet edilecek yerlere çevirelim." (BT VII 712-715).

kayutın neŋ*: kayu* soru sözcüğünün çıkma hâli ve *neŋ* sözcüklerinden oluşan öbek "hiçbir yer" anlamındadır. *neŋ*'in olumsuz cümlelerde olumsuzluk pekiştireci olarak kullanılması yaygındır. Bunun yanı sıra *kim, kayu* gibi soru zamirleriyle "hiçbir yer, hiç kimse" anlamlarında öbek oluşturmuştur.

kayutın neŋ *söötin beri kelmeksüz siz / kaçan erser kayukma barmak(sız) siz / kamag orun sayu körser kolulayu / kaŋçıma bilgelerke tapmaksız siz* "Siz hiçbir yer ve zamandan gelmiş değilsiniz, hiçbir yer ve hiçbir zamanda gidecek değilsiniz, hiçbir yerde de bakıp gözletleyerek, ey babacığım bilgelere tapanlardan değilsiniz" (ETŞ 15.50-53).

kentü öz: Eski Uygurcada *kentü* ile *öz* kelimesi yaygın şekilde birlikte kullanılmıştır. Eraslan'a göre (2021: 262) bu kullanılışta bazen *kentü* bazen de *öz* kelimesi önce gelir. Teşkil tekrar grubu kabul edilebileceği gibi, sıfat tamlaması da kabul edilebilir. Genelde iyelik ekini *öz* alır.

bo muntag öŋreki burkanlar sözlemiş şlok nom ***kentü özi*** *ök köŋülinte klti* "Daha önceki Budalar tarafından vaaz edilen bu tür dörtlükler, kendiliğinden (doğal olarak) aklına geldi." (TT X 527-528).

kim kayu: *kim kayu* "herhangi bir, her kim olursa olsun, herhangi bir kimse" anlamlarında kullanılmıştır. Wilkens (2021: 380), Skr. *kaścit* sözcüğünün karşılığı olduğunu ifade etmiştir. *kim* sözcüğü soru zamiri, belirsizlik zamiri, bağlaç gibi farklı işlevlerde kullanılmasının yanı sıra *kayu* sözcüğü ile kurduğu sözcük öbeği "herhangi biri, bir kimse" anlamında belirsizlik zamiri, "herhangi bir …" anlamıyla belirsizlik sıfatı, "hangi...?" anlamında soru sıfatı olarak kullanılmıştır. *kim kayu* sözcük öbeğinin yükleme hâl eki ve ilgi eki almış *kimni kayunı* ve ilgi hâl ekli *kimniŋ kayunıŋ* biçimleri de metinlerde tanıklanmıştır.

birük bu sakınç ***kim kayu*** */ bışrunı … (t)üketser / biş timen kalp sansarta / birim ö[teg …b]irgülüg* "Eğer bir kimse düşünmeyi olgunluk içinde tamamlarsa, elli bin devirlik samsarāda … borç ve ödeme verilir" (ETŞ 20.211-214).

kimniŋ kayonuŋ *yazokın eşidmiş bolsar ol tınlıg anta bolsar köŋüli bulganur kertgönçi yanar* "Herhangi birinin günahını işitse o canlı orada olsa aklı karışır inancı değişir" (BT III 687-690).

kim neŋ: *kim* soru zamiri ve *neŋ* olumsuzluk pekiştireci birlikte kullanıldığında "hiç kimse" anlamındadır. Olmsuz cümlelerde belirsizlik zamiri olarak kullanılır. Öbek *kimke neŋ* biçiminde de aynı anlam ve işlevle kullanılmıştır. Bunun yanı sıra *neŋ kim* biçimi de belirsizlik zamiri işleviyle kullanılmıştır.

neŋ kimke *y(e)me iringülük övkelegülük ermez tip munçulayu köni oŋaru bökünüp ol ok emgeklerin süzük köŋülin teginmek aşamak erür* "" AY 6371-6375.

kltı çuen tsiu atlg bitigde sözleyür ***kimneŋ*** *birök bar erser yaruk yaşuk kirtgünçi ol kirtgünçi öze özlerdeki özeklerdeki yawa çigidem suwlardakı ögenlerdeki sargan otı yaşı yaş* "Ch'un-tsiu adlı kitapta dediği gibi: Kim parlak bir imana sahipse, imanı sayesinde vadilerdeki çiğdemler (yabani soğanlar) ve sularda nehirlerde bulunan taptaze sargan otu (gibidir)." (TT VB 120-124).

kimke neŋ *yiriŋü ermez alku öz kılınçı titir* "Kimseye kızmana gerek yok, her şey kendi amelindir." (TT VI 552-553).

neŋ inçip: *neŋ* olumsuzluk pekiştireci ve *inçip* sözcüklerinden oluşan öbek "hiçbir şekilde" anlamında kullanılmıştır.

kim alku burkanlar arıgın kelmişler ınçe ermezler kamagun barça bo nom erdini ugurınta törümeser b(e)lgürmeserler inçip ujik itig kiŋ yörüg üze boşgunmaktın

bilgeli ukgalı bolsar yme ***neŋ inçip*** *kiŋin teriŋin tüpkergeli arıḍı yme bolmaz* "Saflık içinde gelen tüm Budalar, bu öğreti mücevherinden ortaya çıkmasalardı, böyle olmayacaklardı. Kutsal yazılara ve açıklamalara göre öğrenerek (bazılarını) anlayabilse de, derinliğine hiçbir şekilde nüfuz edemez." (BT I A1 8-13).

öz öz kentü kentü: *kentü* ve *öz* dönüşlülük zamirleri birlikte kullanıldığında pekiştirme anlamının yanı sıra "her biri kendi" anlamında kullanılmıştır.

kim ol eligler hanlar ***öz öz k(e)ntü k(e)ntü*** *el uluşlarınta erk tartıp meŋi meŋilep ilkideki kılmış kazganmış buyan edgü kılınç tüşin utlısın aşayurlar* "O hükümdarların her biri kendi ülkelerinde güçlenip, mutlu olup başlangıçta kazanmış oldukları erdemlerin meyvesini alırlar." (AY VI 154-159).

1.4.2.2. Zamir + İsim Biçiminde Kurulan Öbek Yapılar

Eski Uygurcada teklik 1. şahıs zamiri *men* ve *bu, ol* işaret zamirleri isim türünden sözcüklerle öbek oluşturarak Budist terminolojiye ait kavramları karşılamak için kullanılmıştır.

men atkag: Budist terminolojide yer alan *ātma-grāha* "benlik kavramına tutunmak" (Soothill-Hodous, 1987: 238) terimini karşılamak için Eski Uygurca teklik 1. şahıs zamiri *men* ve *atkag* sözcüğü kullanılmıştır.

m(e)n tip atkanmakıg y(e)me birle tarkarmak… "Ben diye baglanmayı da yok etmek." (AY 6245-6246).

men az: Eski Uygurcada *ātma-tṛṣṇā* "ben hırsı, benliğe bağlılık" terimini karşılamak için *men az* "ben hırsı, ego hırsı" (Wilkens, 2021: 471) kavramı kullanılmıştır. *men az* kavramı Skr. *tṛṣṇā* "arzu, hırs" sözcüğü ile *ātma* "benlik" kavramında olduğu gibi Uygurcada da *men* "ben" ve *az* "hırs" sözcükleriyle oluşturulmuştur.

ol ***men az****-ıg basa basa (yüüz) yügerü yorıtmak üz-e bu az ugur-ınta anın tidmez üçün beş yükmekig anın söz-lemiş ol alp üngülük tep azu-ça yme bu beş yükmek-ler üç türlüg az-ka tayak-lıg erür* "O ego hırsını daima canlandırmak için bu hırs nedeniyle beş kümeyi bırakmadığı için zor yükselecek diye söylemiştir öte yandan bu beş kümeler üç türlü hırsa dayalıdır." (Abhid. 1131-1134).

men körüm: Eski Uygurcada teklik 1. şahıs zamiri *men* ve *körüm* sözcüğünden oluşan *men körüm* "ben görüşü, ben anlayışı, ben kavramı" için

kullanılmıştır. Kavram Skr. *ātma* "ben" *dṛṣṭi* "görme, görüş, fikir" sözcüklerinin birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur. Özellikle, görüneni gerçekmiş gibi görmek, dolayısıyla yanlış görüş olarak ifade edilmiştir (Soothill-Hodous:415). *ince kaltı öl şi-i toon-ta toz toprak eyin yapşınmışı teg* ***men körüm*** *men az yme ök yene ançulayu ok* "Tıpkı nemli elbisede toz toprağın yapıştığı gibi ben görüşü (ve) ben hırsı da aynı şekildedir."(Abhid. 2806-2807).

men küvenç: Eski Uygurcada teklik 1. şahıs zamiri *men* ve *küvenç* sözcüğünden oluşan *men küvenç* "ben (bilincinin) kibri" (Wilkens, 2021: 471) anlamında kullanılan sözcük öbeğidir. Budist terminolojideki Skt. *asmimāna* "ben kibri, kendini beğenmişlik" terimini karşılamak için kullanılmıştır.

kentü öz-ler-i ***men küvenç-lig*** *bolmış üçün umaz-lar adın-lar-ka asıra tüşüp ayıtgalı ötüngeli sansartın üngülük tıltagıg* "Kendileri ben kibirli olduğu için aşağıya düşüp samsaradan yükselecek vesileyi sormak için başkalarına tahammül edemezler" (Abhid. 1139-1141).

men sakınç: Budist öğretide, benliğin istemediği dört düşünce "ben düşüncesi, insan düşüncesi, canlı düşüncesi ve varlık düşüncesi"dir. *men sakınçsız tınlıg sakınçsız bolmak* "benlik ve ruhun (tözün) düşünülmemesi" Skr. *Nirmano nirahaṃkāro* (Tokyürek, 2019: 430). Bu düşüncelere sahip olan kişi bodisatva mertebesine ulaşamaz ve bunun bir sonucu olarak mutlak kurtuluşa ve mutluluğa ulaşamaz. Bu düşüncelerden *men sakınç* "ben düşüncesi" teklik 1. şahıs zamiri *men* ve *sakınç* sözcüğünden oluşmuş bir terimdir.

kim kayu bodistvalar ***m(e)n sakınçl(ı)g*** *tınl(ı)g sakınçl(ı)g yaşaglı sakınl(ı)g bolsar ... ol bodistv ermez* "Eğer Bodisatvalar ben düşünceli, canlı düşüncesi, canlı varlık düşünceli olursa (o zaman) bodisatva değildir." (BT IF 39-41).

asra mensiz sakınç: *asra mensiz sakınçlar* "alçak gönüllü ve özverili düşünceler" (Wilkens 2021: 74). "aşağı" anlamında yer yön ifade eden *asra* metaforlaşarak tek başına "alçak gönüllü" anlamında kullanılmasının yanı sıra *mensiz* sözcüğü ile öbek oluşturarak "alçak gönüllülük" ve "ben kibri olmaması"nı ifade etmek için kullanılmıştır.

alku anunmış bışrunmış nomlarıg ***asra mensiz sakınçlarıg*** *turum ara yokadturur* "Kalpte olgunlaşan tüm öğretileri ve alçak gönüllü bensiz düşünceleri hemen yok eder." (TT II B 65-71).

1.4.2.3. Zamir + Enklitik Biçiminde Kurulan Öbek Yapılar

Ercilasun'a göre (2008) enklitikler çeşitli sözcüklerle kullanılarak gramerleşmede rol oynar, ekleşip yeni sözcükler yapabilir[18]. Aşağıda yer alan yapılarda da zamir türünden sözcüklerle kullanılan enklitikler farklı yapılar oluşturmuş ve çişitli anlam ilgileri oluşturmuştur.

1.4.2.3.1. Zamir + Hâl Eki + çI Enklitiğiyle Oluşan Sözcükler

munaçı: *bu* işaret zamirine seslenma hâl eki ve +çI pekiştirme enklitiğinin eklenmesi ile oluşturulmuştur. Sözcük Eski Uygurca metinlerde "işte" anlamıyla ünlem işlevinde kullanılmıştır.

munaçı *m(e)n sizlerke isig öz bėrgelir üçün yakın keltim* "İşte ben sizlere hayat vermek için yanınıza geldim." (DKAMP 1708).

1.4.2.3.2. Zamir Gövdesi + Yapım Eki + kAn

ançagınça kan: Erdal (2004: 344), +kAn ekinin *amtı, aşnu, öŋre, ėrte* gibi zaman zarflarına eklenerek, onları nitelediğini ve *ançagınça kan*[19]'ın da analoji yoluyla oluştuğunu belirtmiştir. *ançagınça kan* "kısa bir süre sonra" anlamında kullanılmıştır. Wilkens (2021: 49) "çok geçmeden" anlamını vermiştir.

ançgınça kan *yarın yar'udı kün tugdı* "Kısa bir süre sonra şafak söktü ve güneş doğdu." (M I 6.19-20).

1.4.2.3.3. Zamir + (Hâl Eki) + mAt

Erdal (2004: 344), +mAt pekiştirme parçacığının şahıs, işaret ve soru zamirleri ile fiillere eklendiğini belirtmiştir. Enklitik eklendiği sözcüğün anlamını pekiştirmiştir.

burkan kentü köŋül erür köŋül ök burkan / ***bularnı mat*** *bölser bolur sansarta turgan* "Burkanın kendisi bizzat gönüldür, gönül de burkan. Bunların böylesine ayırt eden samsārada duran olur." (ETŞ 12.5-6).

muna ***bu mat*** *muŋadınçıg edgüŋ erür* "İşte bu öyle senin fevkalade bir iyiliğindir." (ETŞ 15.57).

[18] Detaylı bilgi için Bkz. Ercilasun 2008.
[19] Le Coq (1912), *kan* parçacığını *blut* "kan" ile ilişkelendirmiştir. Ancak, Erdal (2004: 344)'ın izahı daha olası görünmektedir.

1.4.2.3.4. Zamir + (Hâl Eki) + ok~ök

Erdal'a göre (2004: 343) klitik parçacık *ok* takip ettiği kelimeyi vurgular. Sesli harflerle biten bazı öğelere eklendiğinde ünlüsünü düşürür, örn. *inçe+k, ancak, antak* vb. gerçek şu ki *ança ok* ve *anta ok* da yaygındır, ikincisi *ançak*'tan daha fazladır. Uygurca ayrıca, *ok*'un ünlülerle biten tabanlardan sonra sesli harfini düzenli olarak koruduğu sayısız örneğe sahiptir. Örn. *bo ok, munta ok, antakya ok, yme ok* vb.

Eski Uygurcada da zamirlerin yalın ve çekimli biçimleri ile kullanılan enklitik *ok~ök* kendinden önce gelen sözcüğün anlamını pekiştirdiği gibi çeşitli anlam ilgileri de kurmuştur. Demirbilek (2020: 51), *ok~ök*'ün en çok zamirlerle kullanıldığını ve kalıplaşma yoluyla Türkçeye yeni ek ve sözcükler kazandırdığını ifade etmiştir. Ilgın (2020: 45), *ok~ök* enklitiğinin hâl, iyelik, çokluk eki almış şahıs, işaret, dönüşlülük ve topluluk zamirleri ile kullanılarak kendisinden önce konumlanmış ve ağırlayıcı görevini üstlenen zamirleri vurgulayıp ön plana çıkardığını belirtmiştir.

ancak: Röhrborn (1977: 133), sözcüğün *ança* ve *ok* enklitiğinin kaynaşmasıyla oluştuğunu belirtmiş ve "aynen böyle" anlamını vermiştir. Wilkens (2021: 48) sözcüğün "tam böyle, sadece, yalnız" anlamlarına yer vermiştir.

ançulayu ok: *ol* zamir kökünden türeyen *ançulayu* ve *ok* enklitiğinden oluşan öbek yapı "aynı şekilde" anlamıyla zarf ve cümle başı edatı olarak kullanılmıştır. Wilkens (2021: 49), sözcüğe "tamı tamına, aynı şekilde" anlamlarını vermiştir.

kurug sögüt-ke kelser bu söğüt yaşarıp amtı kurımış bu ırk yme ***ançulayu ok*** *ol* "Kuru ağaca gelse (eskiden) yemyeşil olan bu ağaç şimdi kurumuş. Bu fal da aynı şekildedir." (TT VII 28.7-9).

anta ok ~ antak ~ andak: Erken dönemde kalıplaşarak *anta* "orada, o zaman" anlamlarında zarf işleviyle kullanılan sözcüğünün *ok* enklitiği ile kuvvetlendirilmiş biçimidir. Metinlerde "derhal, hemen" (Röhrborn, 1977: 156; Wilkens, 2021: 51) anlamında kullanılmıştır. *anta ok* biçiminin yanı sıra *andak, antak* biçimleri de kullanılmıştır.

inçip ogulı kızı, bağrı böşüki kaşı kadaşı ölmiş ögi kaŋı üçün bu bitigi yiti kata okısar üzüti ***antak*** *kurtulur, teŋri yirinte barır azu burkanlar yirinte togar* "Ama ölen anne ve babanın oğlu ve kızı, arkadaşları ve erkek kardeşleri bu kitabı yedi kez okursa,

ruhları hemen özgürleşir ve tanrılar diyarına gider ya da Budalar diyarında doğar." (TT VI 124-126).

antag ok: Tek başına "bunun gibi, böyle" anlamlarında kullanılan *antag* sözcüğü *ok* enklitiği ile kullanıldığında "tam öyle, tam böyle" (Wilkens, 2021: 52) anlamlarındadır. Ayrıca *antag ok* "tıpkı" anlamında benzetme edatı işleviyle de kullanılmıştır.

ınçe ök erdi begimiz ***antag ok*** *erdi kaŋımız* "Aynen böyle idi efendimiz! Tıpkı bunun gibi idi babamız!" (Maitr 65.5-6).

antakıa ok ~antakıya ok: ol zamirinin +kIyA küçültme eki almış biçimi olan *antakıya* sözcüğü, *ok* enklitiği ile kullanıldığında "hemen, derhal" anlamlarına gelmektedir. Röhrborn (1977: 156), *antakıya ok* "hemen, çarçabuk" anlamlarında zarf işlevinde kullanıldığını belirtmiştir.

… ***antakıa ok*** tarıkar "Hemen ortadan kaldırır." (BT ID 315).

kimler birök igleser [ag]rıtsar iglig etözinte [a]grıgı emgeki kayuta erser [bur]han etözinte ol orunta altun yapşursar ***antak(ı)ya ok*** *agrıgı sönüp igi öŋedür* "Eğer biri hastalanırsa ve ağrısı nerede ise (o zaman) buda'nın vücudundaki ağrının hastanın vücudunda olduğu yere bir altın parçası yapıştırırsanız, (o zaman) ağrısı hemen durur ve ıstırabı iyileşir." (HT V 2408-2414).

bu ok: *bu* işaret zamiri *ok* enklitiği ile kullanıldığında "sadece bu" anlamında kuvvetlendirme semantik işlevini yerine getirmektedir.

bo ok *yaŋı kün yene meniŋ tıtsılıg kuvragımnıŋ nom şazın üşlünçisiŋedegi alko edgülerig bulgularıŋa tapgularıŋa ükligüleriŋe asılgularıŋa baştınkıta başḍınkı tıltagı basuḍçısı bolgay* "Sadece bu dolunay günü, öğrenci topluluğumun öğretim ve disiplinin sonuna kadar tüm Pāramitāları bulabileceği ve artırabileceği ilk sebebi ve yardımcısı olacaktır." (BT III 418-424).

inçek ~ ınçak ~ ınçe ök: Wilkens (2021: 306), *ınçe* ve *ök*'ün kaynaşması ile oluştuğunu belirtmiş ve "aynı şekilde, aynen, böyle, bu şekilde" anlamlarını vermiştir.

ınçe ök erdi begimiz antag ok erdi kaŋımız "Aynen böyle idi efendimiz! Tıpkı bunun gibi idi babamız!" (Maitr 65.5-6).

üçünç künte birköziŋetegi t(e)ŋriken ***inçek*** *kat(ı)glantı [anta] kin t(e)ŋri elig köŋüli az kogşadı* "Üçüncü gün hakan bir gözüne kadar öyle zorlandı ki ondan sonra ulu hakanın katı düşüncesi yumuşadı" (TT II A 28-30).

antak t(e)rkin butarlayu üçe bıça yırtıp taşgaru kemiştü ***ınçak*** *yügürtü bardı* "Hemen parçalayaıp üçe kesip dışarıya fırlattı ve öylece koşup gitti." (M I 7.15-18).

men ök: Ilgın (2020: 46), teklik 1. şahıs zamirinden sonra gelen *ök* enklitiğinin cümleye "tam (olarak), bizzat, mulaka, kesinlikle, şüphesiz" anlamlarını kattığını belirtmiştir.

munta ok: *bu* işaret zamirinin +DA bulunma-çıkma hâli kalıplaşarak "burada" anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün anlamı *ok* enklitiği ile pekiştirilmiştir.

neçede anity atlg ürlüksüz yat yatlanguçı kelip isig özümin kungalı ugrasar ol oğurda yme bu maŋa umug ınag bolgalı umaz anın amtı bo kızıg ***munta ok*** *titeyin ıdalayın* "Aynı şekilde, gelip geçiciliğin düşmanı gelip beni hayatımdan çalmayı planlıyorsa, bu benim için bir umut ya da bir sığınak olmayacaktır. Bu yüzden bu kızı burada bırakayım vaz geçeyim." (TT X 539-543).

neçük ~ neçök ~ neçüg: Sözcük, *neçük* <*neçe ok "nasıl?" biçiminde *ok* enklitiği ile vurgulanmıştır (Temir, 1956: 257; Räsänen, 1957: 71; Menges, 1968: 124). Korkmaz (1959: 315), *neçe* sözcüğünün *ok* kuvvetlendirme edatı ile genişletilmiş biçimi olduğunu ve zarf olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Sözcük "nasıl?" anlamında soru zarfı olarak kullanılmıştır. Çetin (2008: 243), sözcüğün şartlı cümlelerde yer aldığında soru işlevi dışında belirsiz bir "nasıl …-sA" yapısının karşılığı olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

ed tavar ***neçüg*** *bıçılur erser ançulayu yme et'özdekii ig agrıg ada tuta bıçılmakı kesilmeki bolzun* "Mal mülk nasıl kesilirse aynı şekilde vücuttaki hastalık da sıkıntı da kesilsin" (BT V 155-160).

neçükin ~ neçökin: *neçük* < ne+çe+ök sözcüğünün vasıta hâl eki almış biçimidir. "nasıl, niçin" anlamlarında zarf olarak kullanılmıştır (Erdal, 2004: 213; Menges, 1968: 124).

anta ötrü atlıg yüzlügke ınçe tep ayıttı ***neçükin*** *agı barım kazgansar üküş bolur* "Sonra, unvanlı ve önemli kişilere şöyle sordu: İnsan zenginlik ve varlık kazanmak isterse, (en) fazlasını ne ile elde eder? " (İKP XII 4-7).

negük ~ negök: Erdal (2004: 211), *negü* sözcüğü ile *ok* kuvvetlendirme unsurunun kalıplaşması ile oluştuğunu ifade etmiştir. Sözcük Eski Uygurcada "her ne, herhangi bir şey" anlamlarında kullanılmıştır.

ırak bars[ar] bolmaz ıraktakı kişi asan yanmaz ***negüg*** *yorap irü ırklasar büḍmez* "Uzun bir yolculuğa çıkarsa başarılı olamaz. Uzaktaki kişi sağlıklı bir şekilde geri gelmeyecek. Her ne (sır) dilekle kahine sorulursa, yerine getirilmeyecektir." (TT VII 28.3-7).

nelük: Clauson (1972: 777), *nelük* "niçin?" anlamını verdiği sözcüğün *negülük* biçimi ile eş anlamlı olduğunu bunun yanı sıra sözcüğün *negülük* biçiminin kısalmış bir biçimi olduğunu ifade etmiştir. Barutçu (1992: 74), *nelük* "nasıl?, niçin?" sözcüğünün *kalı* (<ka+lı) "nasıl?" da olduğu gibi *ne* soru zamirinden +lI zarf yapımı eki ile kurulmuş **neli* "nasıl, ne şekilde, ne gibi" şekline gittiğini ifade etmiştir. Sözcüğün, en erken örneğine Köktürk yazısı ile yazılı Irk Bitig 57 ile M I 33, 20'de rastlanmasını ve bu kelimenin Uygur-Türk çevresine mensup eserlerde geçmemesini, onun yerine aynı anlam ve fonksiyonda başka kelimelerin tercih edilmiş olmasıyla ilişkilendirmiştir. Erdal (1997: 111-112), "Irk Bitig Üzerine Notlar" adlı çalışmasında *nelük/nelök* sözcüğünün <*ne+le ök*'ten kurulmuş olabileceğini ve *neçök*'e benzediğini ifade eder. +lA'nın *birle, ekile, tünle, yanala* gibi belirteç türeten bir ek olduğunu belirtmiştir. Kaşgarlı, *nelük* sözcüğünü "niçin?" anlamına gelen bir edat olarak değerlendirmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 169).

kaŋı ***nelük*** *ölgey ol? Beglig ol. Köneki* ***nelük*** *toŋgay? Küneşke olurur ol*. "Gözde sevgilisi niçin ölsün? Beydir o. Kovası niçin donsun? Güneşte duruyor." (IB 57).

negülük ~ negülüg: Erdal (2004: 125), *ol*'un kopula olarak kullanıldığı bazı cümlelerde baştaki ünlüsünü kaybederek klitik olarak kullanıldığını ifade etmiş ve *negül* sözcüğünü <ne+gü+ol biçiminde izah etmiştir. Erdal'ın bu izahından hareketle *negülük* sözcüğünü <ne+gü+ol+ok? şeklinde açıklamak mümkündür.

negülüg *busuşlug erür sen teŋriya* "Neden kederlisin ey Tanrım!" (BT III 634).

utçı er körüp ınçe tep ayıtdı siz kişide adruk begrek er közünür siz siz ***neglük*** *ınçe irinç yarlıg boltuŋuz* "Sığıtmaç, onu görünce şöyle sordu: -Siz, ölümlülerin hepsinden farklı ve çok asil görünüyorsunuz. Niye böyle zavallı ve acınacak duruma düştünüz?-" (İKP LXVI 3-8).

ol ok: Teklik 3. şahıs zamiriyle kullanılan *ok* enklitiği cümleye "bizzat, tam olarak (o), kesinlikle, muhakkak, bir tek, yalnızca, sadece" anlamlarını katmıştır (Ilgın, 2020: 49).

bo montag emgeklig savlar sözleyür erken anıŋ arasınta yėr yarıltı .. avış tamudın ört yalın ünüp d(a)ntipalė eligniŋ ***ol ok*** *etözin yörgeyü alıp altın aviş tam[u]ka tartıp ėltü bartı* "Bu şekilde ızdırap verici sözler söylerken yer yarılmış. Avīci cehenneminden alevler yükselmiş (ve) Hükümdar Daṇḍāpala'nın vücudunu sararak alıp aşağıdaki Avīci cehennemine çekip götürüvermiş." (DKAMP 347-350).

1.4.2.3.5. Zamir + Hâl Eki / Yapım Eki + (y)mA

Temir (1956: 255), Uygurca el yazmaları, KB, DLT ve yeni lehçelerde de kullanılan *ma/me*'nin "ve, ayrıca" anlamlarına geldiğini ve genellikle zamirlerle kullanıldığını belirtmiştir. Gabain (1988: 105), aslen son çekin edatı olan *yme (ma / me)*' nin kuvvetlendirme yaptığını ve aynı türden olmayan vasıflıkları ayırdığını ifade etmiştir. Erdal (2004: 329), *yme*'nin bir yandan klitik özelliği bir yandan da bağlaç özelliği göstererek karmaşık bir görünüm sergilediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte gramerinde (2004: 347) +mA'yı klitik olarak değerlendirir ve *yme*'nin kısaltılmış bir çeşidi olabileceğini ve genellikle zamirlerle kullanıldığını belirtmiştir.

İncelenen metinlerde +mA *kayuma, ançama, kim ma, ançulayu ma, negüme, neme* örneklerinde olduğu gibi soru zamirleri ve işaret zamirlerinin yalın ve çekimli biçimleriyle kullanılmıştır. *+(y)mA* eklendiği sözcüğün anlamını kuvvetlendirme işlevinin yanı sıra zamirlerin bağlaç işleviyle kullanılmasını sağlamıştır.

ançama: *ançama, ol* zamirinin eşitlik hâli ve +(y)mA enklitiği ile oluşmuştur (Röhrborn, 1977: 134). Erdal (2004: 516), *ançama*'nın ünlem cümlesi yaptığını belirtmiştir. Eraslan (2012: 248), sözcüğe "bu kadar, bunca" anlamlarını vermiş; Wilkens (2021: 49), sözcüğün anlamını "ne kadar?, ne çeşit?, nasıl?" olarak vermiştir. *ancama ... inceme* yapısını ise "…ya göre …aynen öyle" biçiminde anlamlandırmıştır.

ançama *edgü meŋi erür küsemiş küsüşler kanmakı* "Arzu edilmiş arzuların yerine getirilmesi bu kadar güzel ve zevklidir" (Maitr 47.18-19).

ançakıa yme ~ ançakıya yme : Tek başına kullanıldığında "biraz, en ufak" anlamlarına gelen *ançakıya* sözcüğü *ançakıa yme* biçiminde olumsuz cümlede kullanıldığında "hiçbir şekilde, en ufak bile, biraz olsun bile" anlamlarıyla

kullanılmıştır. Wilkens (2021: 48), "asla, hiçbir şekilde, katiyen" anlamlarını vermiştir.

amuru kirtgünçlüg kutlug yalaŋoklar arıg aşsız bolmak törö üze agızlarıŋa ***ançakıa yme*** *aş tançu alıp yemediler* "Daima iman eden, sıhhatli insanlar, yemeksiz olun emrinden dolayı ağızlarına bir lokma bile atmazlar ve hiçbir şey yemezler." (BT III 321-325).

aŋama: *ol* zamirinin yönelme hâli *aŋa* ve *yme*'nin kaynaşması ile oluşmuştur. Wilkens (2021: 54), "ona da, onun için de" anlamlarını vermiştir.

bu yme andag ırk ol kök luuga kelser alkutın sıŋ[ar] edgü eḍiŋ yadılıp tur[ur] ilge kanga begke [işige] kaḍunga kelser oğulsuz erser o[gulı] bolur kurug kayata suv ak[ar] anasıŋa oguluŋa yme edgü tavar tegere körser ***aŋama*** *edgü tavar tapar* "Bu da böyle bir faldır. Mavi ejderha ile karşılaşırsanız, iyi adınız her yere yayılacaktır. Biri kral, prens ve prenses olur. Kraliçeyle tanışırsan, çocuğun yoksa çocukların olur. Kuru kayalardan nehirler akar. Annesine ve çocuğuna da iyi mal mülk içinde görse onun için de mal mülk bulur." (TT VII 29.8-16).

ançulayuma: Röhrborn (1977: 138), *ançulayuma*'nın *ançulayu* ve *yme*'nin kaynaşmasıyla oluştuğunu belirtmiş ve "ve, ayrıca" anlamlarına yer vermiştir.

k(a)ltı ogul oglan ergüsinte erürçe ançulayuma bu yir suv bu on kat kök t(e)ŋri yaratukta aŋa okşayur "Tıpkı erkeksi bir çocuk insan gücünden doğduğu gibi, aynı şekilde bu yeryüzünün (ve) on kat mavi gökyüzünün yaratılması da ona benzer." (M I 14.14-16).

kayuma: *kayu* soru sözcüğüne +(y)mA pekiştirme enklitiğinin eklenmesi ile oluşan sözcük "kim olursa olsun, ne olursa olsun, her kim olursa olsun" (Wilkens, 2021: 350) anlamlarında kullanılmıştır. Bunun yanı sıra *kayu* sözcüğünün yönelme hâl eki almış biçimi *kayukama* da kullanılmıştır.

azu yme kin keligme ödte koluta açıg tar[qa] kılınç tüşin ***kayuma*** *orunta aşagalı tegimlig bolmayın ajun ajunta* "ya da daha sonraki bir zamanda herhangi bir yerde: Tüm varoluşlarda amellerin acı meyvesinden pay almayabilirim." (BT XIII 13,140).

kayutın neŋ söötin beri kelmeksüz siz / kaçan erser ***kayukma*** *barmak(sız) siz* "Siz hiçbir yer ve zamandan gelmiş değilsiniz, hiçbir yer ve hiçbir zamanda gidecek değilsiniz." (ETŞ 15.50-51).

neme: Clauson (1972: 777) *neme* biçiminin *ne* soru zamiri ve +mA enklitiğinin birleşiminden oluştuğunu ifade etmiştir. "bir şey, herhangi bir şey" vb. anlamları ile belirsiz zamir olarak kullanımı başlangıçta nadirdir.

satıgka barsa kişi kaçsa tavar yok bolsa ***neme*** *tapmaz negüme bütmez* "Ticaret yaparsanız; bir köle kaçarsa veya mallar kaybolursa, hiçbir şey geri alamazsınız." (TT VII 28.40-41).

nemen: Erdal (2004: 213), sözcüğün *ne yme* biçiminden gelen *neme* sözcüğününe vasıta hâl eki eklenmesi ile oluştuğunu ve "nasıl!" ya da "ne?" gibi ünlemsel soru anlamı taşıdığını belirtmiştir. Menges (1968: 124), "nasıl?" anlamını verdiği sözcüğün -ma/-me birleşiminden oluştuğunu ifade etmiştir. Wilkens (2021: 489), sözcüğe "hani ya, ne" anlamlarını vermiştir. Sözcük Eski Uygurca metinlerde ünlem işlevinde kullanılmıştır.

bo kişig biltiŋiz mü tip ayıttı: tavgaç xan: ***nemen*** *kim erti bilmedim tip tidi* "Bu kişiyi tanıyor musunuz diye sordu. Çin hakanı: Peki, (onun) kim olduğunu bilemedim diye söyledi" (BT I A14).

negü yme ~ negüme: Wilkens (2021: 489), *negü* ve *yme*'nin kaynaşması ile oluştuğunu ve olumlu cümlede "herhangi"; olumsuz cümlede "hiç, hiçbir şey" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Sözcüğün yönelme hâl eki almış biçimi olan *negükeme* de kullanılmıştır.

satıgka barsa kişi kaçsa tavar yok bolsa neme tapmaz ***negüme*** *bütmez* "Ticaret yaparsanız; bir köle kaçarsa veya mallar kaybolursa, hiçbir şey geri alamazsınız." (TT VII 28.40-41).

biz bu bitigni kim alıp kelser ***negükeme*** *tıldamayın bütürüp birür biz* "Teslim etmezsek, bu belgeyle gelene mazeretsiz olarak tamamen teslim edeceğiz." (SammlUigKontr2 Mi 17.8-10).

1.4.2.4. Zamir + Hâl Eki + Edat Biçiminde Kurulan Öbek Yapılar

Zamir kökenli sözcükler çeşitli hâl eklerini alarak cümlede edatlarla öbek oluşturmuş ve bu öbekler farklı işlevlerde kullanılmıştır. Zamirler hâl eklerini almaları bakımından adlarla benzerlik göstermektedir. Ancak edatlarla öbek kurarken hâl eklerini almaları bakımından adlardan ayrılmaktadır.

1.4.2.4.1. Zamir + Hâl Eki + adın

adın edat işlevi ile kullanıldığında zamirlerin bulunma-çıkma durumu ile çekimlenir ve "ayrıca, bundan başka vb." anlam ilgileri kurar. *adın* edatı şahıs zamirleri ile kullanıldığında anlamsal ve işlevsel bir değişiklik olmazken işaret zamirlerinin çekimli hâlleri ile kullanıldığında bağlaç işleviyle kullanılan öbek yapılar ortaya çıkmıştır.

biznide adın: Çokluk 1. şahıs zamirinin bulunma-çıkma hâli ile *adın* "başka, diğer" edatından oluşan öbek yapıda herhangi bir anlamsal değişiklik olmaksızın "bizden başka" anlamında kullanılmıştır.

biznide adın *balık uluş ordu karşı <kent suzak ev bark>kögçi közetçi neçe tözün yavaş t(e)ŋriler erserler .. olar barça bizinçileyü ök titip ıdalap kodgay kemişgeyler* "Bizden başka ülkeyi, sarayı koruyan ne kadar asil Tanrı varsa, onların hepsi de bizim gibi terk edecekler." (AY 11404-11409).

bolarta adın: *bu* işaret zamirinin çokluk biçimi ile kullanılan *adın* edatı "bunlardan başka" anlamında kullanılmıştır.

takı y(e)me ***bularta adın*** *ne türlüg küsüşi sakınçı erser .. alkunı barça bütürgey men* "…bunlardan başka ne tür isteği varsa hepsini tamamlayacağım" (AY 11800-11803).

muntada adın: *bu* işaret zamirinin bulunma- çıkma hâl eki ile birlikte kullanılan *adın* edatı "ayrıca, bundan başka" anlamlarında bağlaç işlevinde kullanılmıştır.

eçisi tegin inçe kikinç berti barsnıŋ irbişniŋ manunıŋ arslannıŋ böriniŋ tilküniŋ aşı erser yalaŋuz yintem isig et kan erür ***muntada adın*** *takı öŋi aş içgü yok kim bo alaŋurmış aç barsıg tirgürgülük tip tidi* "Ağabeyi prens şöyle cevap verdi: "Kaplannın, parsın, vaşağın, aslanın, kurdun, tilkinin yemeği ise sadece sıcak et (ve) kandır, bundan başka yiyecek, içeceği yoktur ki bu zayıflamış aç kaplanı diriltsin." diye söyledi." (AY 15888-15895).

sintede adın: Teklik 2. şahıs zamirinin katmerli çekimi ile kullanılan adın edatı "senden başka" anlamındadır.

bu muŋ[da tarta ***sėnt]ede adın*** *biziŋe umug ına[g bolt]açı tınl(ı)g arıtı yok* "Bu sıkıntılı (zamanlarda) senden başka bize umut olacak kimseyi asla bulamayız." (DKAMP 279-281).

1.4.2.4.2. Zamir + Hâl Eki +ara

ara edatı zamirlere ilgi ya da yükleme hâl eki ile bağlanmıştır. Hacıeminoğlu'na göre (1996: 80) hem bir çekim edatı olan hem de isim hâl eklerini alarak bir isim gibi kullanılan *ara* sözü, şekil bakımından –ra cihet ekiyle yapılmış bir mekân zarfını hatırlattığı gibi, bir zarf-fiili de düşündürmektedir. Bu keime edat olarak kullanıldığı zaman da cümlede mekân zarfı görevini görür. Bu edatın ar- fiil kökünden -a zarf-fiil ekiyle yapılmış olması ihtimali daha kuvvetlidir. Johanson (2021: 546), *ara*'nın zamirlerin *bizni ara* "aramızda" gibi eğik durumunu yönettiğini ifade etmiştir.

anıŋ ara ~ anıŋ arasınta: *anıŋ ara* "hemen, derhal, bu esnada, bu arada" anlamalarında cümlede zaman ve durum zarfı işlevlerinde kullanılmıştır. İyelik ekli biçimi de *anıŋ arasınta* "bu esnada" anlamında zarf işlevinde kullanılmıştır.

anıŋ ara *t(e)ŋri elig kutınıŋ öz açımaklıg sakınç üze isig özümüz ugrınta agır busuşka tegip basa basa tenşilarıg ıdıp onar artok ayıtmak ıdu y(a)rlıkap sınam[ış]* "Bu sırada, kutsal imparatorun majesteleri, yaşamlarımız için kendi şefkatli eğilimi ile büyük ölçüde endişelendi ve birbiri ardına imparatorluk habercileri gönderdi, on defadan fazla aradı." (HT IX 949-954).

yana ök yalınayu turur trižulin alıp tŋri burxanag sançgalı kılıntı ***anıŋ arasınta*** *ol ört yalın teg držuli* "Yine orada duruyor, alevler saçıyor. Üç çatallı çatalını aldı ve ilahi Buda'yı delmeye çalıştı. O sırada o ateşli ve aleve benzer çatal..." (TT X 358-360).

olarnaŋ ara: *ol* zamirinin çokluk biçimi ve *ara* edatından oluşan öbek yapı "onların arasında" anlamında kullanılmıştır.

kim ***olarnaŋ ara*** *et yumgak etüzlügler temir tumşukluglar kargalar kuzgunlar örtlüg yalınlıg etüzin et yumgak etüzlüglerig soka talmayu yiyürler erser olar öŋre ajunta koyun ölürgüçi etçiler erdi* "Bunların arasında et ve yumak vücutlular, demir gagalılar, kargalar ve kuzgunlar, alevli vücutları ile döverek, parçalayarak yerler; bunlar evvelki âlemde koyun öldüren kasap idiler." (Maitr 74.49-55).

bularnaŋ ara: *bu* işaret zamirinin çokluk biçimi ile kullanılan ara edatı "bunların arasında, bunların içinde" anlamlarında kullanılmıştır.

işidiŋler kamag çmbudvip uluştakı tınlıgların bu sekiz ulug örtlüg tamular agır tsuylug yazuklug tınlıgların kın kzgut emgek tolgak kılgulug üçün belgülüg bolmış

*erürler .. **bularnaŋ ara** aŋ üst(ü)n miŋ yüz artukı tört elig bire (ulug) sençip atlıg (ta)mu erür* "İşitin, bütün dünyadaki yaratıklarabu sekiz büyük, alevli cehennem ve ağır günah işlemiş olan yaratıklara işkence ya da acı vermek için ortaya çıkmıştır. Bunların içinde en üstün olanı 1144 mil (büyüklüğünde) Sañjiva adlı cehennemdir." (Maitr 81.30-38).

1.4.2.4.3. Zamir + Hâl Eki + basa

"sonra" anlamında son çekim edatı olan *basa* zamirlerin bulunma-çıkma hâli ile çekimlenir. *anta basa, antada basa, munta basa, una basa* gibi örnekler mevcuttur. Grønbech (1995: 36), *bas-* "basmak, sıkıştırmak" fiilinden *basa* "sonra, tekrar, takriben" anlamlarında ünlü zarf fiil ekleriyle oluşan edatlar arasında değerlendirmiştir. Kaşgarlı *basa*'yı "sonra" anlamında bir edat olarak değerlendirmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 444).

anta basa: *ol* zamirinin bulunma-çıkma hâl eki ile kalıplaşan ve "o zaman" anlamında kullanılan *anta, basa* edatıyla öbek oluşturmuş ve "ondan sonra, bunun üzerine" anlamında cümle başı edatı olarak kullanılmıştır. Karahan (2014: 88), *anta basa* biçimini cümle başı bağlayıcısı olarak değerlendirmiş ve Eski Uygurcada cümleleri zaman bakımından sıralamak için kullanlıdığını ifade etmiştir. *anta basa'*nın katmerli çekimi olan *antada basa* da aynı anlam ve işlev ile kullanılmıştır.

*amrak siŋilimezni ölürüp aŋar yala kodsar biz aḍı kötrülmiş tegüçi atı baḍsar alko bodun bukun anıŋ negüsiŋe bolup süzülür **anta basa** biz bramanlar agırlıg ayaglıg bolgay biz tep antakya ok iş küç bitürgüke yaraglıg uvutsuz avyatsız irig sarsıg bramanlarıg idertü idtiler* "Sevgili kız kardeşimizi öldürür ve böylece ondan şüphelenirsek, adı ulu olup, aşağılanırsa, ki onunla bütün halk (yine de) arınır. Ondan sonra biz brahmanlara hürmet ederiz deyip hemen onlara zulmetmek için (bu tür) meseleleri ele almaya uygun utanmaz, iğrenç Brahmanlar gönderdiler." (BT III 186-194).

***antada basa** şakimuni teŋri teŋrisi burkanıg bir körmişke bakşım siz tip yinçürü yükünüp sevip taplap toyın bolup vzanpat edgüsiŋe tegd(i)* "Bundan sonra Şāamuni'yi Tanrılar Tanrısı Burkan'ı bir defa görmekle "Siz üstadımızsınız!" diye secdeye vararak sever ve kabullenir." (Maitr 56.9-13).

munta basa: "sonra, başka" anlamlarına sahip *basa* edatı *bu* işaret zamirinin bulunma-çıkma hâli ile "ayrıca, bundan başka, o zaman" anlamlarında bağlaç ve edat işlevleriyle kullanılmıştır.

munta basa *yirtünçünüŋ ürlüksüzin bilmiş ukmış k(e)rgek* "O zaman kişi dünyanın geçici olduğunu bilmelidir." (BT II 914-915).

bu yörügüg blgülüg kılgalı anı üçün küşalun atlg kuşawati şastrda sözleyür. tartıp tınlıgların taşgaru öntürti sansarlıg kök titgdin tip yana ***munta basa*** *bu nom erdininiŋ ograyu tüz taplagın sözledükte burxanıŋ nom nomlamaklıg iligi erdi.* "Bu tanımı açıklığa kavuşturmalı bunun için Kü-sche-lun denilen kuşavati-şaştra'da '(inanan) samsaranın solgun çamurundan canlıları çekip çıkardı der. Yine ayrıca, yasanın bu cevherinin (yani Budist öğretisinin) çok içten kabulünü tartışırken de burkanın öğretiyi vaaz etme eliydi:" (TT VB 83-87).

1.4.2.4.4. Zamir + Hâl Eki + berü

berü edatı özellikle zaman ifade eden zamir kökenli sözcüklerle kullanıldığında "-den itibaren" anlamında bir zamanın başlangıcına atıfta bulunur. *berü* edatının kökenine ilişkin çeşitli düşünceler bulunmaktadır. Bang (1996: 16), *be* kökünden "bana doğru", anlamında *berü* sözcüğünün ve bundan "taraf, den beri" anlamlarında sözcükler türediğini ifade etmiştir. Hacıeminoğlu (1996: 83), *berü* edatının ya *ber-ü* biçiminde zarf fiil eki ile ya da *be-rü* biçiminde yön eki ile yapılmış olabileceğini düşünür ancak diğer birçok araştırmacının ileri sürdüğü birinci kişi zamirinden ortaya çıktığı düşüncesine karşı çıkmaktadır. Erdal (2004: 332), *berü* son çekim edatının teklik 1. şahıs zamiri *ben* ve *bo* işaret zamiri ile ilişkili olabileceğini ifade etmiştir. *berü* tek başına isim türünden sözcüklere eklenmesinin yanı sıra zamir kökenli sözcüklere eklenerek çeşitli anlam ilgileri kurmuştur.

ançadınberü: ol işaret zamirinin +çA eşitlik hâl eki ve çıkma hâl ekleri ile kullanılan berü edatı "o zamandan beri, o zamandan itibaren" alamlarında kullanılmıştır. Wilkens (2021:) sözcüğe "o andan sonra, daha sonra" anlamlarını vermiştir.

kaçan lovudi han özi yen[e] [adın ajunka] bardı erser ***ançadınberü*** *bo no[m] [ordosında]kı agılıkta b(e)klig turup* "Ama İmparator Lovudi'nin kendisi (başka bir varoluş biçimi) girer girmez, o zamandan itibaren bu sutra (sarayın) hazinesinde sıkıca kilitli (kalmalıdır)" (BT XXV 157-159).

antada berü: *ol* işaret zamirinin bulunma-çıkma hâli ile ilgi kuran *berü* edatı bir olayın, durumun başlangıcına atıfta bulunur ve metinlerde "o zamandan beri" anlamında kullanılmıştır.

tüzün maytrı bodisvt teŋri teŋrisi burkanta öŋrerek yalaŋuk etüzin ıdalap tujit teŋri yėrinte togdı .. ***antada berü*** *tujit teŋri yirinteki yıl sanasar tükel tört miŋ yıl ertdi* "Asîl Maytrı boddhisattva, Tanrılar Tanrısı Burkan'dan önce insanlar âlemini bırakıp, Tuṣita (adlı) tanrılar diyârında doğdu. Bundan itibaren, Tuṣita (adlı) tanrılar diyarındaki yıllar sayılsa, tamamı 4000 yıl geçti." (Maitr 103.4-10).

munçada berü: *bu* işaret zamirinin +çA eşitlik hâl eki ve bulunma hâl eki almış biçimi ile kullanılan *berü* edatı "o andan itibaren, o zamandan beri" anlamlarında zarf işlevindedir. Wilkens (2021: 479), sözcük öbeğine "uzun zamandan beri, o zamandan beri" anlamlarını vermiştir.

munçada berü *t(e)ŋri ogulı mitrı burkan kelgey tipen küdügli ert(i)ŋ(i)zler* "O zamandan beri, tanrının oğlu, burkan Mthra'nın geleceğini umuyorsun." (M II 5-6).

kaçandınberü: *kaçan* soru sözcüğünün çıkma hâli ile kullanılan *berü* edatı "uzun zamandır, nice zamandır" anlamlarında kullanılmıştır. Wilkens (2021: 317), "ne kadar zamandan beri, ne zaman için" anlamlarına yer vermiştir.

kaçandınberü *gavdam toyınka yala kodgu uçlug başlıg sav tapmaz erdimiz* "Uzun zamandır rahip Gautama'ya iftira atabilecek keskin bir söz bulamamıştık" (BT III 181-182).

neçede berü: *neçe* soru sözcüğünün bulunma-çıkma hâli ile kullanılan *berü* edatı "nicedir, ne zamandır" anlamında zaman zarfı işleviyle kullanılmıştır.

neçede berü *bo evde barkda erip sizlerniŋ tözün yavaş köŋülüŋüzlerni artatmışım bar erser kop köŋülin kşanti beriŋler tėp tėdi* "Nicedir bu evde barkta olup sizlerin asil gönüllerinizi bozduysam bütün kalbinizle (beni) affedin dedi" (DKAMP 2128-2132).

1.4.2.4.5. Zamir Hâl Eki + birle

Grønbech (1995: 31), dört eski edattan birisi olarak değerlendirdiği *birle*'nin, *bir* ve +la ekiyle oluştuğunu ifade etmiştir. Hacıeminoğlu (1996: 85), *birle*'nin Eski Türkçe, Karahanlı, Harezm, Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesinin Eski Anadolu sahalarında çok kullanılan bir çekim ve bağlama edatı olduğunu ve *bir + ile*

biçiminde izah etmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Erdal (2004: 333), *birle* edatının "bir" sayı sözcüğü ve +lA zarf yapım ekinden oluştuğunu belirtmiştir. Sözlük anlamı "ile, birlikte, beraber" olan *birle* edatı zamirlerin yükleme durumu ekiyle birleşir. Cümleye birliktelik, beraberlik anlamı katarak hâl zarfı işlevi görür. *birle* edatıyla kurulan öbek yapılar herhangi bir anlam ve işlev değişikliğine neden olmaksızın ifadeye birliktelik anlamı katmıştır.

alp katıg er ***anı birle*** "…acımasız er onunla…" (DKAMP 2487).

ança yime ***mini birle*** *tuşgulug edgü kılınçları bar erdi* "Ve yine bana rastlamasından mütevellit sevapları (iyi amelleri) mevcut olmuştu." (Maitr 111.30-31).

mamika kızka yakın kelip ınçe tip tidi… ay kızım ***mini birle*** *bir oguşluk turur sn* "Mamika adlı kıza yaklaşıp şöyle konuştu: Ey kızım sen benimle aynı soydansın" (TT X 472-473).

bo kşantakı adınl(a)r köŋülin bildeçi bilge biliniŋ ulatı ***munı birle*** *bir kşanlıg adınl(a)r köŋüliniŋ birle eksük üçün basutçısı tüşürülüp kemişilip ertmişüdke bululur üçün bilmetin öçmek anın sözlemiş ol* "Bu andaki başkalarının gönlünü bilen idrâkin ve bununla birlikte bir anlık başkalarının gönlünün; ikisinin birlikte yardımcı sebebi eksik olduğu için, geçmiş zaman düşürülüp atılarak bilmeden sönme bulunduğundan bu sebeple yarım olarak gönül yeri ve dharma yerigeçtiğinde-söndüğünde bilmeden sönme bulunur diye söylemiştir. " (Üç itigsizler 119b14-15; 120.1-3).

[m(e)n] t(e)ŋri m(e)n ***sizni birle*** *t(e)ŋri yeriŋerü ba[agay] [m(e)n] dendarlar ınçe kikinç berdiler biz arŋg [biz biz] [den]dar biz t(e)ŋri ay(ı)gın tüketi işleyür biz* "'Ben efendiyim, sizinle birlikte tanrı ülkesine gideceğim.' Rahipler şöyle cevap verdiler: Bizler mukaddes ve dindar kişileriz. Biz tanrı(nın) buyruklarını bütünüyle uygularız" (TT II A 1-3).

sizni birle *şmnanç bolur biz* "Biz sizinle birlikte rahibe olacağız!" (Maitr 51.45).

1.4.2.4.6. Zamir + Hâl Eki + ınaru~ıŋaru~naru

Zamir kökenli sözcüklerin bulunma-çıkma hâli ile çeşitli öbekler kuran *ınaru~ıŋaru~naru* edatı bir olay ya da durumun başlangıç zamanına atıfta bulunarak "-dan itibaren", ya da "-dan sonra" anlamı taşır. Kaşgarlı eserinde *naru*'nun "taraf" anlamında bir edat olduğunu belirtmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2020: 444). Clauson (1972: 190), *aŋaru~ıŋaru~ınaru* sözcüklerini birlikte ele alır ve *an (ol)* zamirinin yön

gösterme biçimi olduğunu ve erken dönemden itibaren "(bir yerden/zamandan) ileri" anlamıyla son çekim edatı olarak kullanıldığını belirtir. Gabain (1988: 99), *ınaru* için "ileri, buraya, itibaren" anlamlarına yer vermiştir. Erdal (2004: 332) ise "ileri, ayrıca" anlamlarını verdiği sözcüğün hem son çekim edatı hem de zarf olduğunu ve bu sözcüğün kökünün *ınça* "böyle", *ıntın* "diğer taraf" *ınçıp* "böylece" ve belki teklik 3. şahıs iyelik ekinin kısa bir biçimbiriminde yaşadığını belirtmiştir.

antada ınaru: ol işaret zamirinin katmerli çekimi ile öbekleşmiştir. Sözcük Köktürk ve Uygur Yazıtlarında *anta ıŋaru* "ondan sonra" biçiminde kullanılmıştır. Eski Uygurcada katmerli çekimi de bulunmaktadır.

*ol savag işidip şanki çkvirt ilig yiti erdnisi kamag çmbudvip uluştakı iligler begler birle ayagka tegimlig maytrı bodisvtag bakşı tutar .. **antada ınaru** kün küniŋe bodisvtag kö(rg)eli k(elir) titrü teriŋ nom işidür* "Bu sözleri işitince dünya hükümdarı Şankha yedi cevheri ve bütün dünyadaki hükümdar ve beyler ile birlikte hürmete lâyık Maytrı bodhisattvayı üstat telakki eder. O andan itibaren her gün bodhisattvayı görmeye gelir, derin vaazını dinler." (Maitr 38.38-45)

muntada ıŋaru: *bu* işaret zamirinin katmerli zamir çekimi ile *ıŋaru* edatından oluşan öbek yapı "o zamandan beri" anlamında bir olayın, durumun başlangıcına atıf yapmak amacıyla kullanılmıştır.

muntada ınaru *elig (k)olti altı yüz tümen yıl ert(ser) bu çambudvip uluş üç türl(üg) ulug çog yalınka tükellig bolgay* "Öteden beri elli … sayısız (koti= 6000000) yıllar geçince bu dünya (jadbudvipa) üç çeşit büyük ışığa sahip olacak." (Maitr 20.4-8).

*mn **muntada ınaru** bolun edmeyin sizinte ınaru saçılıp yeklerke olurdmayın yme* "Bundan böyle esir olmayacağım! Sizden ayrılıp iblislere bir daha katlanmayacağım." (M III 25).

1.4.2.4.7. Zamir + Hâl Eki + kez

montada kez: "defa, kez" anlamlarına gelen *kez* edatı *bu* işaret zamirinin katmerli bulunma hâli ile kullanılmış ve miktar anlamı katmıştır.

montada kez *irinç tınl(ı)g bolgay mu* "Bu kadar zavallı bir canlı olur mu?" (AY 15884).

1.4.2.4.8. Zamir + Hâl Eki + kėn

Erdal (2004: 333), *kėn* "sonra" edatının vasıta hâl ekiyle oluştuğunu ve *kėdin, kėsre, kėrü, keçe* gibi sözcüklerle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Li (2022: 310), aslen *kė "arka, geri" anlamına gelen sözcüğün son çekim edatı veya zarf işleviyle kullanıldığını ifade etmiştir. Zamirlerin çıkma haliyle sentaktik bağ kuran *kėn* edatı "+dan/+den sonra" anlamı taşır ve birlikte kullanıldığı zamirle cümlede bulunduğu yere göre zarf ve bağlaç işleviyle kullanılmıştır.

anta kėn ~ antada kėn: "sonra" anlamında kullanılan *kėn* edatı *anta* ile öbek oluşturarak "ondan sonra" anlamında kullanılmıştır.

üçünç [künte] bir köziŋe tegi t(e)ŋriken inçek kat(ı)glantı ***[anta] kėn*** *t(e)ŋri elig köŋüli az kogşadı ol* "Üçüncü gün hakan bir gözüne kadar (?) öyle zorlandı ki ondan sonra ulu hakanın düşüncesi yumuşadı" (TT IIA 28-30).

samtso [aça]ri bo oronta y(e)grmi kün [tur]dı ***anta kėn*** *yene öŋtün [tag]dın buluŋça beş kün [yor]ıdı* "Tripitaka ustası burada 20 gün kaldı. Daha sonra kuzeydoğu yönünde beş gün seyahat etti." (HT V 1771-1775).

ötrü ol yekler yigey ***antada kėn*** *yme friştiler ingey* "Sonra o şeytanlar yiyecek. Ondan sonra da melekler inecek." (BT V 278-280).

andın kėn: Karahan (2014: 100) *andın kin* "ondan sonra" < *andın* "ondan" + *kin* "sonra" yapısının öbekleşmiş sıralama bağlacı olduğunu ifade etmiştir.

tişi balıkka kelser edgü ol. bu kişi burunda etüz emgenmiş, amtıma emgenip soŋ yorıyu edgüke teger. ***andın kin*** *meŋilig bolur*. "Dişi balıkla tanışırsa bu iyi. Bu kişi eskiden fiziksel olarak hastaydı. Şimdi acı çekse bile daha sonra yürüyerek iyiliğe ulaşacaktır. Bunun üzerine mutlu olur." (TT VII 46-47).

munta kėn~ muntada kėn: *bu* işaret zamirinin bulunma-çıkma hâl eki almış biçimi ile öbek oluşturan edat "bundan sonra, daha sonra" anlamlarında zarf ve sıralama bağlacı işleviyle kullanılmıştır.

birök takı y(i)me kim kayu ***munta kin*** *yadıltaçı alku kamag tınl(ı)glarta biz kalimdu totuk il kelmiş t(e)ŋrim alik birle bökünki bo kut kolunmaklıg uguşumda öŋi boltaçılar bar erserler alkgun barça ulug kut kolunmaklıg taluy ügüzke kirip ...* Ayrıca, (yani) Kalimdu Totuk ve İl Kelmiş Tenrim Alik bugün için kurtuluş dilediğimiz bu nesillere ait olmayan, daha sonra (samsara'da) yayılan tüm olası

varlıklar, o zaman hepsinin büyük denize girmesi (gerekirse) duanın; (BT II 901-908).

üstün teŋri yirinte altın yalaŋuk etüzinte ulatı nırvanlıg orun bultaçı bolur .. idiş tavar buşı birser kop kamag ajunta bilge biligke tükellig bolur içgü ot buşı birser .. alku iğler nızvanılarıg üzmeledeçi bolur .. anın siz bolgay siz ***muntada kėn*** *tört tümen yaşlıg tınlıg* "yukarıda tanrılar yerinde (teŋri yiri=skr. devaloka) aşağıda insan vücudunda vb. Nirvāna yerini bulur. Kap ve malı sadaka olarak verse, bütün âlemlerde (ajun=skr. gati) hikmete (bilge bilig= skr. prajna) sâhip olur. Sadaka olarak içecek ve ilâc verse, bütün hastalıkları, ihtirasları yok eder. Bu sebepten siz, şu andan itibaren istikbâlde 40000 yıl yaşayan yaratık olacaksınız." (Maitr 54.22-30).

neçete kėn: *ne* zamir kökünden türeyen *neçete* sözcüğü *kėn* edatıyla birlikte "bir süre sonra, nice zaman sonra" anlamlarında zaman ifadesi için kullanılmıştır. Wilkens (2021: 488), "biraz sonra" anlamına yer vermiştir.

kaçan anta tegdükte ötrü inileri mahas(a)tvı tiginiŋ tonı kamış butıkı üze asgın turup tururın sını süŋüki saçı birle arkuru turkuru yatmışın akmış kanı toprakda titig yoğrulup yirke yukup turmışın körtiler .. ne anı körüp ök etözlerin ol süŋük üze kemişip ögsirep tınsırap kamıltılar .. ***neçede kėn*** *timin öglenip ötrü iliglerin ötrü kötürüp ulug ünin ulıdılar* "Oraya vardıktan sonra, küçük kardeşleri Mahāsattva prensin elbisesinin kamış budağına asılı olduğunu, kemiklerinin saçlarıyla (karışıp) darma dağınık durduğunu akan kanının toprakla çamur (gibi) yoğrulup yere yapıştığını gördüler. Onu görünce kendilerini o kemiklerin üzerine fırlatıp, kendilerinden geçerek yıkıldılar. Bir süre sonra kendilerine gelip sonra ellerini (yukarı) kaldırıp yüksek sesle feryat ettiler." (AY 16096-16106).

1.4.2.4.9. Zamir + Hâl Eki + körü

Erdal (2004: 333), çoğu son çekim edatının ünlü zarf fiil ekleriyle oluştuğunu belirtir ve *körö* "göre" edatına yer verir. Li (2022: 329), aslen *kör-* "görmek" fiili ile ilişkilendirilen edatın *köre, göre, körö* biçimlerinden hareketle ilk dönemlerde *körö* biçiminde kullanılmış olabileceğini belirtmiştir.

muŋar körü: *kör-* fiilinin ünlü zarf fiil eki ile gramerleşmesinden oluşan *körü* edatı ve *bu* işaret zamirinin yaklaşma hâli birlikte kullanılarak iki unsur arasında "kıyas, karşılaştırma" ifadesi oluşturmuştur.

amt[ı] yme samtso açari birle [bir] çambudiviplıg erip inçip [biz] nomug adırtsız bir tatıg bultumuz burhan bahşım(ı)z [munta] tugyuk ol samtso açari [anta] barmazun ***muŋar körü*** *[ol] yer oron uç kıdıg yavız [yer] tep tetir* "Şimdi bu Jambudvipa'da Tripitaka ustasıyla yaşıyoruz ve dharmada ayrım gözetmeksizin rızkımızı elde ettik. Burhan hocamız burada doğdu. Tripitaka ustası oraya (Çin'e) gitmesin. Buradaki (toprak) ile karşılaştırıldığında, o ülke kötü bir 'sınır ülkesi'dir." (HT V 162-164).

1.4.2.4.10. Zamir + Hâl Eki + kėsre

antada kėsre: Zamirlerin çıkma hâli ile kullanılan *kėsre* edatı "sonra" anlamındadır. İşaret zamirleri ile kurduğu morfosentaktik yapı ile cümleye zaman anlamı katar ve zarf işlevinde kullanılmıştır. Tekin (2016:130), *kėsre* sözcüğünün *anta* ile kullanıldığında cümle bağlayıcısı işlevi gördüğünü belirtmiştir. Köktürkçe döneminde *anta* ile kullanılan edat, Eski Uygurcada *anta*'nın katmerli çekimi *antada* ile kullanılmıştır.

yme arkun yer t(e)ŋri nede ötrü bolgay y(a)ruklı k(a)ralı k(a)ltı adrılgay antada kisre ne bolgay tepen biltimiz "Ayrıca yerin ve göğün neden dolayı yok olacağını ışık ve karanlığın (birbirlerinden) nasıl ayrılacağını, ondan sonra da ne olacağını öğrendik." (Huast 207-211).

1.4.2.4.11. Zamir + Hâl Eki + öŋi

öŋi sözcüğü tek başına kullanıldığında "eşsiz, benzersiz; başka, diğer; çeşitli, muhtelif; farklı, başka" başta olmak üzere farklı anlamlara gelirken özellikle zamirlerin bulunma-çıkma hâli ile kurduğu öbek yapılarda "bundan başka, ayrıca" anlamlarında kullanılmış ve zamirlerin bağlaç işleviyle kullanılmasına olanak sağlamıştır.

andıran öŋi: *andıran* "oradan" sözcüğü ile kullanılan *öŋi* edatı "buradan başka, oradan başka" anlamlarında kullanılmıştır.

ol iki tegitler monçulayu yaŋın keyirkençig kılınu ulıyu sıgtayu talıp yügüp ançata ken temin ***andıran öŋi*** *yorıp bartılar* "O iki prens bu şekilde feryat ederek, ağlayarak yorulup bir süre sonra hemen oradan ayrıldılar." (AY 16118-16121).

antada öŋi: Cümleleri zaman bakımından sıralar. Eski Uygurca *anta basa* bağlacıyla aynı anlam ve işlevdedir (Karahan, 2014: 108). "bundan başka" anlamının

yanı sıra +ki aitlik ekiyle başka bir ismin sıfatı olarak "diğerleri" anlamında kullanılmıştır.

antada öŋi *arhant pratikubutlar ulatı kamag şraviklar azu kamag nızvanılarıg basmış yalaŋuklar bilgeler alku munı bilmez ukmaz ötkürü umazlar* "Bunların dışında, arhantlar, pratyekabudalar, tüm śrāvakalar ya da tüm tutkuları bastıran insanlar ve bilgeler bunu idrak edemez ve anlayamazlar." (TT VI 209-211).

antada öŋiki *yalaŋuklar tınlıglarıg kolulasar esrük kişi teg tene muna yorıyur* "Diğer insanları ve varlıkları düşünürseniz, sarhoş insanlar gibi dolaşırlar," (TT VI 214-215).

munda öŋi: *bu* işaret zamirinin bulunma-çıkma hâli *öŋi* edatıyla "bundan başka, ayrıca" anlamlarında kullanılmıştır.

neŋ bu birdemlig ermez. 'engeyü bululur tiptimişi erser adırur öŋdün sözlegüçi bilip öçmekig bilmetin öçmek ***munda öŋi*** *üçün anın amtı adırmış erür* "Asla bu (engelleme) tam değildir. 'Hususî olarak bulunur.' Diye dediği ise önde söylenilen bilip sönmeyi (pratisaṃkhyānirodha) ayırır. 'Bilmeden sönme (apratisaṃkhyānirodha) bundan ayrı olduğu için, işte bu yüzden ayırmıştır." (Üç itigsizler 117b 13-15).

sintede öŋi: Teklik 2. şahıs zamirinin katmerli çekimi ve *öŋi* edatından oluşan öbek yapı "senden başka" anlamında kullanılmıştır.

meniŋ köŋülüm yürekim ***sintede öŋi*** *kitip bargusı yok* "Benim gönlümün senden başkasına gidesi yok" (TT X 466).

1.4.2.4.12. Zamir + Hâl Eki + öŋre

öŋ "ön" sözcüğünün +re'li biçimi *öŋre* Köktürkçede "ileride, doğuda" anlamında kullanılan sözcük Eski Uygurcada "önce, -den önce" anlamında edat işleviyle kullanılmıştır (Tekin, 2016: 129; Li, 2022: 377). "önce" anlamıyla öncelik-sonralık ifade eden edat zamirlerin çıkma durumu ekiyle sentaktik bağ kurmuştur.

anta ok ***anıŋ öŋre*** *azuntakı köni körüm öritmiş teŋri burkan nomın eşidmiş tıŋlamış ögretigi üze bo şlok nom köŋilinte kelti* "Hemen daha önceki yaşamında gerçek bir sezgiyi uyandıran ilahi Buda'nın öğretisini dinleme pratiğinin bir sonucu olarak, aklına aşağıdaki öğreti mısraları geldi." (TT X 519-522).

kentü özinin katıglanmakıŋa köŋülin yürekin v(a)jir teg kılıp alku bizni barçautup yėgedip ***biznide öŋre*** *burhan kutın bultaçı boltı* "Kendisinin gayret etmesinden dolayı kalbi elmas gibi sertleşip tamamen mağlup edip bizden önce Buda saadetini bulacak oldu." (DKAMP 3750-3753).

1.4.2.4.13. Zamir + Hâl Eki + ötrü

Clauson (1972: 64), *ötrü / ötürü* biçimlerini vermiş ve bunlardan *ötürü* biçiminin daha seyrek kullanıldığını belirtmiştir. Zarf olarak kullanıldığında "sonra, bunun üzerine" anlamlarında kullanılan sözcüğün edat olarak kullanıldığında "-den dolayı" anlamına geldiğini belirtmiştir. Erdal (2004: 328) *ötrö* biçimine yer verdiği edatın "sonra" anlamının yanı sıra bağlaç işleviyle kullanıldığında "bunun üzerine, ondan sonra" anlamlarına geldiğini ifade etmiştir. Zamirlerin bulunma-çıkma hâliyle ve zamir gövdeleriyle bağ kuran edat, eklendiği zamirin türüne göre cümleye farklı anlamlar katar ve zamirlerle kurulan öbek yapılar çoğu zaman bağlaç işleviyle kullanılır.

anta ötrü: Karahan (2014: 96), Uygurcada, *ol* işaret zamirinin +tA bulunma-çıkma hâli ile *ötrü* "sonra" edatının oluşturduğu yapının sıralama bağlacı olarak kullanıldığını belirtir. Bunun yanı sıra *anta ötrü* "o zaman" anlamıyla zaman zarfı işleviyle de kullanılmıştır. Katmerli çekimi *antada ötrü* "bunun üzerine" cümle başı edatı işleviyle kullanılmıştır.

iki biligig köŋültin ınaru kiterser üç kurug üze adgangularıg tarkarsar biligsiz bilig ödün ödün öçülür örüli kodılı adganmak köŋül ***anta ötrü*** *amrılur* "O kalpten iki (tür) ilmi yayarsa, üç katlı boşluktan vişayayı kaldırırsa, o zaman cehalet yavaş yavaş ortadan kalkar." (BT IB 81-85).

antada ötrü *wadjiwanta tŋri on kat kök tŋride öz ton türdi* "Bunun üzerine on katlı cennetteki tanrı wadjiwanta elbisesini kaldırdı." (M III 8).

antagın ötrü: *ol* zamirinin *teg* edatı ve vasıta hâl ekiyle kaynaşmasıyla oluşan *antagın* "bu şekilde, böylece" (Wilkens, 2021: 52) sözcüğü *ötrü* edatıyla "böylece" anlamında zarf ve bağlaç işleviyle kullanılmıştır.

m(e)n küentso nom agılıknıŋ keŋin teriŋin tutup ötgürü keŋ nomlayur men çın kertü alp yörüglerig ***antagın ötrü*** *içtin sıŋar nom açılur turulmak tutulmak üze* "Ben Huan Zhang öğreti hazinesinin derinliğini ve genişliğini (anlıyor) gerçek ve zor öğretileri

açıklıyorum. Böylece içindeki öğretiler ortaya çıkar ve berraklaşır. ” (HT VIII 1452-1458).

muntagın ötrü: *mundagın* “böylece” ve *ötrü* edatından oluşan öbek yapı, “bundan dolayı” anlamı ile sebep ifade eden bağlaç olarak kullanılmıştır.

antag yok erdi t(ı)nlıglar tugmadaçı hatunlug uluşta tayanmadaçı kök kalıknıŋ örtügiŋe yapıgıŋa ***muntagın ötrü*** *künli aylı iki yarutdaçılar yarutdılar kök teŋrig* “Yeryüzü âleminde ortaya çıkmayan ve gökyüzünün örtüsüne yaslanmayan hiçbir canlı yoktur. Bundan dolayı gün ve ay iki aydınlatıcı gökyüzünü aydınlattılar.” (HT VIII 732-734).

nede ötrü: Menges (1968: 124), *ne* soru zamirinin bulunma hâli ve *ötrü* son çekim edatının oluşturduğu yapıya “niçin, neden dolayı?” anlamlarını vermiştir. Johanson (2021: 548), Eski Türkçede *ötrü* gibi bazı son çekim edatlarının çıkma durumu eki ile “-den dolayı” anlamı taşıdığını ifade eder ve *nede ötrü* “neden dolayı” örneğini verir.

yme arkun yer t(e)ŋri ***nede ötrü*** *bolgay y(a)ruklı k(a)ralı k(a)ltı adrılgay antada kisre ne bolgay tepen biltimiz* “Ayrıca yerin ve göğün neden dolayı yok olacağını ışık ve karanlığın (birbirlerinden) nasıl ayrılacağını, ondan sonra da ne olacağını öğrendik.” (Huast 207-211).

negüde ötgürü: *nede ötrü* biçiminin yanı sıra metinlerde *negüde ötrü* < *ne* + *AgU +de ötrü* biçimi de “neden dolayı?, niçin?” anlamlarında sebep ifadelerinde kullanılmıştır.

ançulayu yime tutyak nizvanılıg otuŋta ötrü kılınçlıg otlar örtenür yalarlar ötrü bodisvt ince sakınur ol tutyak nızvanı yime ***negüde (ö)tgürü*** *belgürer* “bunun gibi yine varlığa bağlanma ihtirâı (tutyak nızvanı = skr. Upadana-kleşa) ihtiras odunu vasıtasıyla derhal var olma (kılınç = skr. bhava) ateşleri alevlenir ve parlar. Bunun üzerine bodhisattva şöyle düşünür: ‘Bu varlığa bağlanma ihtirâsı (tutyak nizvanı = skr. Upadana kleşa) da hangi sebepten dolayı zuhur eder’” (Maitr 41.28-32).

1.4.2.4.14. Zamir + Hâl Eki + soŋ

anta soŋ: *soŋ* edatı “son, -den sonra” (Wilkens, 2021: 620) anlamında zamirlerin bulunma hâli ile kullanılmıştır. Sözcük başlangıçta bir nesnenin fiziki olarak “son”u veya arkası anlamında kullanılırken isim olarak “son”, sıfat olarak

"daha sonraki, sonraki" ve zarf ya da sen çekim edatı olarak "sonra" anlamında zaman ifade etmek için kullanılmıştır (Li, 2022: 433).

antın kezigçe sol butın antın bilin kögüzin antın sol [iligin antı]n kelmiş başın ***anta soŋ*** *[oŋ iligin] kesip kapala içinte urmuşın sakınu* "Sonra sol ayağını, sonra kalçasını ve göğsünü, sonra sol elini (sonra) kalan kafasını, sonra (sağ elini) kesip kafatası kabına koyduğunuzu hayal edin." (BT VIII A 324).

1.4.2.4.15. Zamir + Hâl Eki + takı

Clauson (1972: 466), sözcüğün erken dönemde cümle başında "ve, dahası" anlamlarında bağlaç olarak kullanıldığını ya da bir veya iki kelime sonra de/da anlamında kullanıldığını belirtir. Hacıeminoğlu (1996: 98), *takı* edatının Türkçenin bütün devrelerinde bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığını belirtmiştir. Zamirlerle kullanıldığı örneklerde de zamirin anlamını kuvvetlendirmiştir. *andın takı, antada takı, kanta takı, kayuta takı, muŋar takı, muntuda takı* örneklerinde zamirin anlamını "ve, daha" anlamlarında pekiştirmiştir.

mün kadaglık kara bulıt üstün sumir tagnıŋ töpösiŋe ***andın takı*** *teŋriler ordosıŋa kirti.* "Sümer Dağı'nın zirvesine kara bir günah bulutu geldi ve oradan tanrıların sarayına girdi." (BT III 125-128).

ol işiler sigiriyü tegip bars agzınta kençkiyesin suculu alsar balıg başlıg kanlıg yinlig kençkiyesin iki emiği ikin ara kuçup sever amrayur erser ***antada takı*** *yigrek ayagka tegimlig maytrı bodisvt nızvanılıg yeklerig barslarıg buu altızmış kamag biş ajun tınlıglarag seve amrayu küçlüg yarlıkançuçı bilig öritir* "bu kadın seğirterek varıp kaplanın ağzından yavrucuğunu çekip alsa; yaralı, üstü başı kan içinde olan yavrusunu bağrına basıp sevse, bundan daha iyisi olarak: Hürmete lâyık Maytrı bodhisatva, ihtiras şeytanları kaplanları bu bütün beş varlık şekli içinde bulunan yaratıkları sevmek için büyük bir acıma duygusu besler." (Maitr 33.18-28).

ezüg sözle[g]üçi tınl(ı)g tamuda togmışda bo [yılkı ajun]ınta barsarlar y(i)me [isig] özlerin tit[ip] ezüg armak sav sözlemezler .. kanta takı sutasomė ėlig sözlegey erti "Yalan söyleyen canlı cehennemde doğduğunda bu hayvan varlığına geçseler de canlarından vazgeçip yine (de) yalan söz söylemezler. Neredeyse Hükümdar Sutasoma söyleyecekti." (DKAMP 1779-1784).

una muntag üküş sakınç uuka tıdıg kılgu erser ***kayota takı*** *edgülük işke tıdıg ada kılmagay mu* "Peki, bu kadar düşünce uykuyu engelliyorsa, o zaman iyiliklere engel olan bir tehlike olmaz mı?" (BT III 702-705).

öŋre ajuntın eltü kelmiş aş azuk egsüser ilki ajund[ı]n eltü kelmiş tirig yorıgu[lu]k yol oruk kısılsar ***muŋar takı*** *[yok] kün ol artamaguluk* "Önceki varoluştan getirilen rızıklar azaltılırsa ve önceki varoluştan getirilen ve canlı olarak yürünebilecek yol kısaltılırsa, artık (bedenin) bozulmayacağı bir gün yoktur." (HT IX 1901-1904).

muntada takı *artokrak muŋaguluk taŋlaguluk ne sav bolgay tep anta ötrü ol tolun ay beş ygermi tünle yığılmış beş yüz arhantlar teŋri teŋrisi burhanıŋ üç törlüg ugrın arıg erdükiŋe tanuk boldılar* "Hangi sözler bundan daha güzeldir, dediler. Sonra, (ayın) on beşinci dolunay gecesinde, toplanan beş yüz arhant, tanrı-tanrı Buda'nın üç sebeple elde edilen saflığına tanık oldu." (BT III 566-571).

1.4.2.4.16. Zamir + Hâl Eki + tapa

tapa son çekim edatı *tap-* "bulmak" fiilinin ünlü zarf fiil eki ile kalıplaşması sonucu oluşmuştur (Erdal, 2004: 333; Li, 2022: 457). Şahıs zamirlerin yükleme hâli ile öbek kuran *tapa* edatı "+A doğru" anlamında kullanılmıştır. Bu öbeklerde anlam değişikliliği görülmemektedir.

olar ***mini tapa*** *kelip kılmış yazukların kşanti kıltılar olar munta etüz kodup yalaŋuk ajunınta togarlar* "Bunlar bana doğru gelip işledikleri günahları için af dilediler (kşanti kıl-). Bunlar burada öldükten (etüz kod-) sonra insanlar âleminde doğarlar" (Maitr 78.1-5).

amtı ol tükel bilge maytr(ı burkan) ***bizni tapa*** *küden (kelmüş erür)* "Şimdi bu mükemmel hikmetli Maytrı (burkan) bize doğru misafir (olarak gelmiştir)." (Maitr 89.28-29).

amrak köŋülin ***sini tapa*** *çıŋaru körür* "Sevgi dolu kalple sana doğru derinden bakar." (TT X 481).

1.4.2.4.17. Zamir + Hâl Eki + taş

muntada taş*: taş* "dış" anlamlarının yanı sıra edat olarak da kullanılmış ve zamirlerin bulunma-çıkma hâli ile öbek yapılar kurmuştur. *bu* şaret zamirinin katmerli çekimi ile öbek oluşturarak "bundan başka, ayrıca" anlamlarıyla edat ve bağlaç işlevinde kullanılmıştır.

el sayukı ulug beglerde iki yü[z] kişi kirdi** ***muntada taş*** *neçe toyın egil erser olarn[ı] barça kapıgta taştın kur[ça] kezikçe olgurtdı* "Herbiri büyük beylerden 200 kişi girdi bundan başka ne kadar rahip ve rahip olmayan kişi varsa onların hepsini rütbe ve sıralarına göre kapıdan dışarı oturttu." (HT V 688-693).

1.4.2.4.18. Zamir + Hâl Eki + teg

Zamirlere yükleme hâl ekiyle bağlanan ve "benzer, gibi" anlamları taşıyan *teg* edatı cümlede morfosentaktik yapı kurmuştur. Şahıs zamirleri, işaret zamirleri ve soru zamirleriyle bağ kuran *teg* edatı Köktürkçe döneminden itibaren zamirlerle kalıplaşmaya başlamıştır. *anı teg* "öyle", *bizni teg* "bizim gibi" gibi ayrı yazılan biçimlerin yanı sıra kalıplaşmış biçimler olan *antag* "öyle", *muntag* "böyle", *büntegi* "böylesi", *neteg* "nasıl", *sizinteg* "sizin gibi" biçimleri de karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar cümleye benzerlik anlamı katarak hâl zarfı görevinde kullanılmıştır. *teg* edatı zamirlere + nI yükleme hâl eki ile bağlanmıştır (Ağca, 2021: 247). Tekin (1963: 196-198), Uygurcada *anı teg, bunı teg* biçimleri ile *antag~andag, muntag~mundag* biçimlerinin yan yana görülmesini bu biçimlerin gelişiminin 8. Yüzyıl Orhon Türkçesinde henüz tamamlanmamasıyla izah etmiştir. *teg* edatı Eski Uygurcada şahıs zamirleri, soru zamirleri veişaret zamirleri ile kullanılmıştır. Şahıs zamirleri ile kullanıldığında sözcüklerin anlam ve işlevi değişmemektedir. Şahıs zamirleri ile kullanımına ilişkin örnekler şu şekildedir:

kop kamag meŋi-leriŋiz-ni kodup kutsuz kıvı ***bizni teg*** *erinç umugsuz tınlg oğlanların kutgargalı kolmış kutnuŋ töpösinte tüşügüni bir teg erkelegeli* "Bizim gibi bahtsız zavallı ve umutsuz varlıkları istenen mutluluğun zirvesinden kurtarmak, herkesi eşit sevmek için tüm zevklerinden vazgeçip bu dünyaya inmeye tenezzül ediyorsun Tanrım!" (BT III 785-789).

sansarta irinç ***mini teg*** */ sakınsar erti kim me yok şaşmaksız burkan bolmışta sakıngıl mini maytri!* "Samsarā'da benim gibi bir cefakârı düşünecek bir kimse bile yok; şaşmaz burkan olunca, beni de düşün Maitreya!" (ETŞ 17. 5-8).

ogşatı erme mü kim ***sizni teg*** *edgü kutlu tınglg lar amranmak nizvanıka korkınç köŋül öritmişleri* "Sizin gibi iyi, ağırbaşlı varlıkların aşk tutkusu karşısında bir korku duymaları gerekmez mi?" (U IV75).

bu ... biz ***sizni teg*** */ burkanlıg kün teŋrig körgeli / bukagut[akılar] emgeklig / bu sansart[a kaltımız]* "… biz sizin gibi burkan güneş tanrıyı görmek için biz zincirdekiler eziyet içinde bu samsarāda kaldık." (ETŞ 7.109-112).

antag ~ anı teg: Clauson (1972: 177), *ol* zamirinin eğik kökü *an* ve *teg* edatının kaynaşması ile oluştuğunu ve "bunun gibi, böyle, böylece" anlamlarında zarf olarak kullanıldığını; *teg* edatının, *ol* zamirinin eğik kökü *an* ile kısa sürede kaynaştığını ve sonra *bu* zamiri ile kaynaştığını ifade etmiştir.

Röhborn (1977: 150), *antag*'ın *anı teg*'in ikincil biçimi olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre *antag -anı teg*'in aksine- daha önce bahsedilen kişilere (bunun gibi, onun gibi) atıfta bulunularak kullanılmadığını ve bu anlamsal kısıtlama nedeniyle *antag'*ı *ol* altında listelemenin yanıltıcı olduğunu belirtmiştir.

ol k(amag) emgeklikler emgekinte ***antag*** *kutrulur anı üçün bu bodisvt kuanşi im tip atanur* "Bu bütün ızdırap çekenler ızdıraplarından böylece kurtulurlar; onun için bu bodhisattva, Kuanşi im diye adlandırılır." (Kuanşi 11-13).

yme ***antag*** *bar edgü ögli ol.. antag bar.. nomug taplaglı kişi ler* "Ve böyle iyi niyetliler vardır. Öğretiye bağlı böyle insanlar var." (M III 12)

[apam] birök ölümlüg matar agzın [a]çıp kelser ol ödün temin [bu]suşlug [e]mgekin [ö]gsireyürler antagı […] erser tusulmaz "Eğer ölümcül Mātār ağzını açıp yakınlaşsa, o zaman hemen sıkıntı veren bie ızdırapla kendilerinden geçerler. Öylesi … ise faydalanılmaz." (DKAMP 599-600).

montag ~ muntag ~ munı teg: *muntag~montag* gibi araştırmacılar tarafından farklı biçimlerde okunan sözcük *bu* işaret zamirinin yükleme hâli ve *teg* edatının kalıplaşması ile oluşmuştur. Ayrıca *munı teg* biçimi de metinlerde tanıklanmıştır. Tekin (1963: 196-198), *büntegi* sözcüğünün izahını yaptığı çalışmasında *muntag* sözcüğünün *bunı teg* "bunun gibi, böyle" biçiminden /e/ ünlüsünün benzeşmeye uğraması sonucu geliştiğini ifade etmiştir. Clauson (1972: 349), bu sözcüğün *antag* ile eş anlamlı olduğunu belirtmiştir. Erdal (2004: 201), *montag* için "bunun gibi, böyle" anlamlarını vermiş ve sözcüğün kaynağını, gösterme zamirinin eğik kökü ile *teg* "gibi" edatının birleşmesi olduğunu belirtmiştir[20]. *munçulayu teg* (ETŞ 15,78);

[20] *montag* ve *antag* biçimlerinin isim ve sıfatlarla; *anılayu* "aynı şekilde" ve *munılayu* "böylece" biçimlerinin ise zarf kullanımında olduğunu belirtir. Bkz. Erdal, 2004.

munıtag (TT III 26); *muntaglar (*ETŞ 18,18); *munı teg* (BT III 311); *bo munı tag* (BT II 232) örneklerinde olduğu gibi çeşitli kullanımları bulunmaktadır.

kın////g köŋülüŋüz öze kıltıŋız edgü tüzüke kılmış edgüleriŋiz tüşinte kızıg oruntakılar barça öntiler uzatı üzüksüz ***munitak*** *ulug asıg kıltıŋız* "Kalbinle herkese iyilik ettin... Elde ettiğin iyiliğin sonucu sıkıntılı yerlerdekilerin hepsi yükseldiler. Uzun ve kesintisiz böyle büyük faydalar sağladınız." (TT III 103-105).

umugsuz irinz (erinç) monkul (moŋul) kal aguluk yılkıta tutçı üşüksüz ***munıteg*** *tokumug ajunug unıtmaklıg tooz topraka batılıp turkaru monkul ertiler* "Umutsuz, sefil, duygusuz, deli, zehirlenmiş hayvan varlığının içinden, bu şekilde yeniden doğuşlarını hep unutup toza gömülmüş, hep akıllarından çıkmışlardı." (TT III 25-27).

neteg: *ne* soru zamiri ve *teg* son çekim edatının kalıplaşması ile oluşan sözcük "ne gibi" anlamında kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 776; Erdal, 2004: 213). Erdal, *neteg*'in ikincil taban durumuna geldiğini ve pronominal kök olarak işlev gördüğünü ifade etmiştir. Menges (1968: 124), *neteg*'in Eski Uygurcada bağlı cümle oluşturmak için kullanıldığını ve *ançulayu* ile ana cümleyi başlattığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra *neteg* sözcüğü genellikle *kaltı* ile kullanıldığı zaman "tıpkı, gibi" anlamıyla edat olarak da kullanılmıştır.

takı yme alkınçsız kögüzlüg bodisvt teŋri burkanka ınçe tip ötüg ötünti teŋrim bu kuanşi im pusar neçükin ne alın çevişin bu çambudvip yir suvda yorıyur tınlıglarka asıg tusu kılur nom nomlayur alı çevişi ***neteg*** *erki* "Ve yine Tükenmez gönüllü bodhisattva (skr. Akşayamati) tanrı Burkan'a şöyle (bir) soru sordu: 'Tanrım bu Kuanşi im pusar ve ne gibi usullere, çarelere baş vurarak bu Jambudvîpa (denen) dünyada yaşayan canlı varlıklara fayda sağlar, (onlara) dini öğretir, baş vurduğu usulleri, çâreleri nelerdir acaba? " (Kuanşi 96-100).

kerekü içi ne teg ol? Tügünüki ne teg ol? Közünüki ne teg ol? Körüglüg ol. Egni ne teg? Edgü ol. Bagışı ne teg? Bar ol tir. "Çadırın içi nasıl? Bacası nasıl? Penceresi Nasıl? İyidir. İpleri nasıl? Var, der." (IB 18).

1.4.2.4.19. Zamir + Hâl Eki + tegi

teg- fiilinden oluşan *tegi* zarfı, son çekim edatı olarak isimlerin yönelme hâlinden sonra mekânda "-dek, kadar" ve zamanda "-e kadar" anlamlarında kullanılmıştır (Clauson, 1972: 477). Edat, "dek" (Erdal, 2004:334), "-e kadar" (Li, 2022: 484) gibi anlamlarda kullanılmıştır. *tegi* edatı zamirlerin yönelme hâli ile

kullanılmış ve zamirlere bazen birleşik bazen ayrı yazılmıştır. Eklendiği zamirle zaman ilgisi kurmuş ve zamirlerle oluşturulan yapı genellikle zarf işleviyle kullanılmıştır.

ançagınçaka tegi: *ançagınça* sözcüğünün yönelme hâl eki +kA *tegi* edatıyla birleşiminden oluşan sözcük "o zamana kadar" anlamıyla zarf işlevinde kullanılmıştır (Röhrborn, 1977: 132).

ançagınçaka tegi *erklig kan ilinteki üç yavlak yoltakı açıg tarka emgeklerig [idi] körmegey[ler] tip tidi* "O zamana kadar erlik han ülkesindeki üç kötü yoldaki acı ve ızdırapları asla görmeyecekler dedi." (AY 14031-14034).

kaçankadegi: *kaçan* soru söcüğünün yönelme hâli ve *tegi* edatıyla kaynaşmasından oluşmuştur. "ne zamana kadar, nice zamana kadar" anlamlarındadır.

kayu ajunta kılular erki / [kaŋımız] suusıŋa kili / kamag iliniŋ meŋilig bolmakı / karaçu bodunuŋ bili / ***kaçankadegi*** *kaygusuz yırgazun* "Hangi âlemde acaba babamızın saadetine hudut yapılır; bütün memleketinin mes'ûd olması karaçu halkının bili; nice zamana kadar kedersiz rahat etsin" (ETŞ 11.159-163).

monçaka tegi : *bu* işaret zamirinin katmerli çekimi ve *tegi* edatı birlikte "şimdiye kadar, bu zamana kadar" anlamlarında kullanılmıştır.

seni[ŋ] ėçiŋ adın uluşka satıgka bartı.. ür kėç boltı ***monçaka tegi*** *arıtı kelmez* "Senin ağabeyin başka bir memlekete ticaret için gitti. Uzun zaman oldu. Şimdiye kadar (gelmedi). (Artık) asla gelmez" (DKAMP 1016-1019).

neçeketegi: *ne* soru zamirinin eşitlik ve yönelme hâl eki ile *tegi* edatının birleşmesiyle oluşan sözcük "hangi dereceye kadar?" anlamında kullanılmıştır (Menges, 1968: 124). Sözcük genellikle iki cümle arasında *ança* ile "ne zamana kadar … o zamana kadar" anlam ilgisi kurar ve bağlaç işlevinde kullanılır.

neçeketegi *... tolmagınçaka tegi* "ne zamana kadar … dolmayıncaya kadar" (Maitr 83,46-47).

kltı temir kazkukug yirke tokısar ***neçekedegi*** *yirte yatsar yogunatu uzayu umazerser ançulayu yme ol biziŋ tsui irinçülerimz esilmedin öklimedin korayu turzun* "Nasıl ki, bir demir kazık yere çakıldığında, topraktayken daha kalınlaşamaz veya daha uzun olamaz (ancak paslanma ile azalır), böylece günahlarımız, artmak yerine, sürekli olarak azalır." (BT IV 42-45).

ol ogul ***neçeketegi*** *tirig erser yiti türlüg adaka emgenür* "(insan) oğlu yaşadığı sürece yedi tür tehlikeyle karşı karşıyadır:" (BT V 342-343).

1.4.2.4.20. Zamir + Hâl Eki + tėmin

anta temin*: ol* zamiri ve +DA bulunma-çıkma hâl eki ile öbek oluşturan *tėmin* edatı "hemen" anlamında zarf işlevinde kullanılmıştır.

antran kopup teŋri burkanıŋ köligesiŋe sakıntı ***anta timin*** *ök korkınçı ayınçı sönti muntada ulatı sansız tümen tınlıglarka köligesi öze sag tusu kılu yarlıkadı* "Oradan da kalkıp Tanrı Burkan'ın gölgesine sığındı, orada hemen korkusu geçti. Bundan sonra sayısız yaratıklara gölgesi ile haşmetle hizmet etti." (Maitr 5.30-35).

ançada timin: *ança*'nın bulunma-çıkma hâli ile kullanılan sözcük öbeği "daha sonra, derhal" (Wilkens, 2021: 48) anlamlarında olup zarf ve edat işlevindedir.

kirtü tözke tegdükde ***ançada timin*** *yaŋılmaz* "Gerçek köke ulaştıktan sonra (artık) hemen yanılmayacaksınız." (BT I D 198-199).

tarkargalı kitergeli usarlar m(e)nli kişili körümüg ***ançada timin*** *ötkürürler kirtü töznüŋ taplagın* "Ego ve insan görüşünü ortadan kaldırabilenler, gerçek ilkenin kabulüne hemen nüfuz ederler." (BT ID 269-271).

1.4.2.4.21. Zamir + Hâl Eki + ulatı

Gabain (1988: 95), *ulatı* edatının <*ula*- "bağlamak" fiilinin –t ettirgenlik eki ile oluştuğunu ve "ve, ve diğerleri" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.

anta ulatı: Erdal (2004: 403), "diğerlerine ek olarak, vb., dahil" anlamlarını verdiği edatın bulunma hâl eki ile çekimlendiğini belirtmiştir. *ulatı* edatı şahıs ve işaret zamirlerinin bulunma-çıkma durumu ile kullanılarak "-den başka, ayrıca" anlamlarında öbekler kurmaktadır. Bu sözcük öbekleri bağlaç işleviyle kullanılmıştır.

küntin sıŋar tagtın yıŋak ikidin taŋ yailık itgülük öŋtün yıŋak kidin yıŋak ikidin sıŋar bulaŋ ***anta ulatı*** *aşlık küdenlik ulug kiçig kapıg kudug oçuk taş sokgu tegirmen agılık komsoluk ulatı yılkıga atlıg kişige batıglıkka tegi tözü tüketi itmiş kergek* "Güneyde ve kuzeyde aynı yazlıklar her iki tarafta, doğuda ve batıda iki kanatta inşa edilecek, ardından mutfak ve misafirhane, irili ufaklı kapı, kuyu, şömine (soba), taş değirmeni, depo odaları, sığırlar için ahır ve insanlar için tuvalete kadar her şey eksiksiz hazırlanmalıdır." (TT VI 83-88).

munta ulatı: Eski Uygurcada, işaret zamirleri +dA durum ekiyle *anta, munta, muntada, antaça, mundaça, antada, antadın* vb. şekillerde birleşerek yeni anlamlar kazanırlar (Erdal, 2004: 204). Bu türden bir yapı olan *muntada* sözcüğüne, *ulatı* eklendiğinde "bunun yanı sıra" anlamı verilir. Benzer biçimde *muntada ken* "bundan sonra", *muntada öŋre* "bundan önce", *muntada üstün* "bunun üzerine", *muntada adın* "bunun dışında" gibi örnekler çoktur (Erdal, 2004: 204). Sıralama cümlelerinde görev alan bir bağlaçtır (Karahan, 2014: 109).

muntada ulatı *irteki baxşı-lar-nıŋ alp kılsıg yorıgta yorımış-lar-ın bitig ujik üküş bolgay tip bitimedimiz* "Önceki guruların geri kalanının yaşadığı zorlu dönüşüm hakkında yazmak çok fazla olacak diye yazmadık." (BT VIII 148-151).

antran kopup teŋri burkanıŋ köligesiŋe sakıntı anta timin ök korkınçı ayınçı sönti ***muntada ulatı*** *sansız tümen tınlıglarka köligesi öze sag tusu kılu yarlıkadı* "Oradan da kalkıp Tanrı Burkan'ın gölgesine sığındı, orada hemen korkusu geçti. Bundan sonra sayısız yaratıklara gölgesi ile haşmetle hizmet etti." (Maitr 5.30-35).

1.4.2.4.22. Zamir + Hâl Eki + utru

Clauson (1972: 64), *utur- zarf-fiilinin kısalmış biçimi olan sözcüğün muhalefet veya düşmanlık iması olsun ya da olmasın "karşı, zıt" anlamlarında zarf ve son çekim edatı olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Li (2022: 527), *utru*'nun "-e karşı" anlamında zamirlerin ilgi hâli ile kullanıldığını belirtmiştir.

biziŋe utru: *biz* zamirinin katmerli çekimiyle öbek oluşturan *utru* "-e karşı" "bize doğru, bize karşı" anlamında kullanılanılmıştır.

ögümüz kaŋımız biziŋe utru körüp ayıtsar biz ikegü negü tip ötünelim sözlelim "…annemiz babamız bize karşı bakıp sorduklarında biz ikimiz ne diye cevap vereceğiz…" (AY 16113-15115).

1.4.2.4.23. Zamir + Hâl Eki + üçün

üçün, Eski Türkçede amaç ya da sebep ifade eden edattır. *üçün* edatı zamirlere *anı üçün, olarnı üçün, kimni üçün* gibi örneklerde görüldüğü gibi yükleme hâl ekiyle bağlanmıştır. Ancak *ne* soru zamiri ve türevleri yalın biçimde *üçün* edatı ile bağlanmıştır (Grønbech, 1995: 32). Clauson (1972: 28), bir isimden sonra "-den dolayı, uğruna, için" anlamlarında; bir fiilden sonra genellikle "-den dolayı" daha az

sıklıkla "amacıyla" anlamlarında kullanıldığını belirtir. Hacıeminoğlu (1996: 93) "hakkında, hususunda, dolayısıyla, sebebiyle, yüzünden, maksadıyla" anlamlarında kullanılan sebep ve amaç bildiren çekim edatı olduğunu belirtmiştir. Karahan (2014: 107), *uçun~üçün~içün~için* biçimlerine yer verdiği edatı < uç+u-n biçiminde tahlil etmiş ve "hakkında, hususunda, dolayısıyle, sebebiyle, yüzünden, maksadıyla" anlamlarıyla sebep ve gaye bildiren çekim edatı olarak izah etmiştir.

anı üçün: *anı üçün* Türk dilinin ilk yazılı kaynaklarından itibaren karşımıza çıkan öbek yapılarından biridir ve sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam etmiştir. Eski Uygurca döneminde de sebep ifade eden cümlelerde kullanılmıştır.

ol yokug biligli bilge bilig ograyu burkanlar biligi titir. ***anı içün*** *tınlıglar edgü köni yolçı yirçi bulup alku türlügüg yok kurug körser ol tınlıg köŋülü biligi burkanlar köŋülü biligi titir* "Hiçbir şey bilmeyen bilge bilince özelikle Buddha bilinci denir. Bu nedenle, canlılar iyi, gerçek rehberler bulduklarında ve sonra her şeyin boş olduğunu gördüklerinde, o zaman o canlının bilinci budaların bilincidir." (TT VI 152-155).

kim kayu kişi kuanşi im pusarka tapıg udug ayamak çiltemek atamak (kirt)günmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neŋ yoksuz bolmaz .. ***anı üçün*** *kamag yalaŋuklar alkugun kuanşi im pusar atın atamış kergek* "Herhangi bir kimse Kuanşi im pusar'a saygı ve hürmet göstermek, (onu) anmak, (ona) inanmak gibi şeylerde kulluk etmek için gayret etse o emeği hiç boşa gitmez. Onun için bütün canlı varlıkların Kuanşi im pusar adını anmaları gerekir." (Kuanşi 78-82).

bizni üçün

sansız sakınçsız kapk-lar-ta sansar-ta ***bizni üçün*** *serilü sanxa şirabapaşi atlg burhanka tuş bolup sahasırasmi miŋ közüg bultuŋuz* "Bizim hatırımız için samsarada kaldığın sayısız kalpalar sırasında, Simha Sri Vipaşyı adlı Buda ile tanıştın ve bin tane göz buldun." (BT III 1116-1120).

munı üçün: *bu* işaret zamirinin yükleme hâli ile öbek oluşturan *üçün* edatı tıpkı *anı üçün* gibi sebep ifade etmektedir.

az [ü]küş biltiler erser yme neŋ [t]ükel bilmiş ermezler ***munı üçün*** *keltim nom isteyü öŋi ırak oronka* "(Onu) az çok bilseler de, tam olarak öğrenmemişlerdir. Bu yüzden öğretiyi aramak için çeşitli uzak yerlere gittim." (HT V 1222-1226).

ne üçün: *üçün* edatı diğer zamirlerle hâl ekleriyle bağlanırken *ne* soru zamiriyle herhangi bir ek almaksızın öbek oluşturmuştur. *ne* soru zamiri *üçün* edatıyla "niçin?, neden?" anlamlarıyla kullanılmıştır. *negü üçün* biçimi de aynı anlam ve işlevde kullanılmıştır.

ne üçün *ol yalaŋuklar kanın munçulayu yaŋlıg agır ayag kılmakıg y(a)rlıkayur tip tiser .. sizler anı ınça biliŋler* "Niçin o insan hükümdarlar bu şekilde hürmet gösterme lütfunda bulunuyorlar acaba denirse, sizler bunu şöylece bilin:" (AY 11051-11055).

kün t(e)ŋri ***negü üçün*** *çambudivip* uluşug tegzinü yorır tep tėser kikinç* berür* "Güneş niçin Çambudivip ülkesini çevreler derse kara karanlığı uzaklaştırmak için (diye) yanıt verir." (Xuan V 168-171).

1.4.2.4.24. Zamir + Hâl Eki + üze

Clauson (1972: 280), *üze* edatının aslen "üstünde, üzerinde" anlamlarında zarf olduğunu ayrıca son çekim edatı olarak da kullanıldığını ifade etmiştir. Gönbech (1995: 32) *üze*'nin, *üstün* "üstte, yukarı" ile münasebeti olduğunu ancak teşkilinin açık olmadığını belirtmiştir. Edat, *üz* "üst kısım" köküne arkaik yönelme-bulunma eki +A'nın eklenmesiyle oluşmuştur (Şirin, 2015: 145; Li, 2022: 545). *üze* genellikle zamirlerin yükleme ve ilgi hâli ile kullanılır.

anı üze

süŋökümüz kalgınça isig özümüz batgınça tag arıgda yükünç kılıp nom sözlep katnayu yorıp ***anı üze*** *asıg tusu kılalım* "Kemiklerimiz var olduğu sürece ve hayatımız "sona erinceye" kadar dağda ve ormanda (Buda'ya) eğilerek, sutralar okuyarak (meditasyon yaparak), ileri geri adım atarak, fayda sağlayalım." (HT IX 1952-1956).

munı üze: bu işaret zamirinin yükleme hâli ile öbek oluşturan üze edatı "bunun üzerine, bununla, bu seretle" (Wilkens, 2021: 479) anlamlarında kullanılmıştır.

ölitip ootlug oprılarıg yalın üze küyü[r]mişig birgerü tartdı yol azmışlarıg y(a)rutup nizvanilıg suv üze k(a)raŋkuda erkeçlendeçilerig tözüni teggülük kıltı ıntın kıdıgka ***munı üze*** *bilmiş k(e)rgek ayıg tıltag[lı]g kılınçlar üze tüşer kodı [ed]gü tıltaglıg kılınçlar üze [ag]tınur üstün* "Alevlerle yanan ovayı ıslatıp yoldan çıkmışların

hepsini çekip kurtadı. Tutku (kleśa) suyu ile karanlıkta dalgalananları aydınlatıp toptan karşı kıyıya ulaştırdı. Bu nedenle şöylece bilmek gerekir: [İnsan] kötü kaynaklı davranışlar ile aşağı alçalır; iyi kaynaklı davranışlar ile yukarı çıkar" (HT VI 1670-168).

bolarnı üze

aşnukı tokuz elig şlok birle kamagu tört altmış bölük boltı: ***bularnı üze*** *timin bilge bilig ukuldı köni yörüg közündü* "Önceki 49 dize ile birlikte toplam 54 parça oldu. Bunlar aracılığıyla hikmet, hemen anlaşıldı ve gerçek tefsir ortaya çıktı." (BT IA2-25).

1.4.2.4.25. Zamir + Hâl Eki + yana

Erdal (2004: 328-338), edatın *yan-* "dönmek" fiilinden ünlü zarf fiili ile oluştuğunu ve Köktürkçede art ünlülü olup Eski Uygurcada *yene, yene, yene ök* biçimlerinin olduğunu ifade etmiştir. *yan-* "dönmek, geri dönmek" fiilinden oluşan *yana~yene* "yine, tekrar" edatı zamirlerle birlikte kullanılarak "böylece, ayrıca, bundan başka" anlamlarında kullanılmıştır.

pramit tiser intin kıdıgka tegmek tip titir ***anta yaŋa*** *anıŋ on türlüg atı erür* "Pāramitā 'karşı kıyıya ulaşmak' anlamına gelir. Ayrıca onun (Pāramitā'nın) 10 türlü ismi var." (BT ID 37-39).

II. BÖLÜM

İŞLEVSEL AÇIDAN ZAMİRLERİN İNCELENMESİ

Zamirler asıl işlevleri olan temsil etmenin yanı sıra dil kullanıcılarının ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli biçimlerde işlev değişikliğine uğramıştır. Zamirlerin işlev değiştirmesi farklı yollarla gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, işlev değişikliği ya da fonksiyon değiştirme (*convertion*)[21] olarak da adlandırılan yöntemdir. Sarı (2015: 66), bir sözcüğün türetme olmaksızın başka bir işlevde kullanılmasını işlev değişikliği olarak izah eder. Bu yöntemde dilsel unsur herhangi biçimsel bir değişiklik olmaksızın doğrudan farklı bir işlevde kullanılır. Eski Uygurcada *ne, kim* soru zamirlerinin bağlaç işleviyle kullanılması, *bu, ol* işaret zamirinin işaret sıfatı işleviyle kullanılması bu tür işlev değişikliğine ilişkin örneklerdir. İkinci yöntem Türk dilinin en erken tarihli metinlerinde de görülen türetmedir. Türk dilinin sondan eklemeli bir dil olması ve birden çok eki üst üste alabilmesi türetim yöntemiyle oluşturulan sözcüklerin oranını arttırmıştır. Eski Uygurca döneminde de zamir kökenli sözcükler çeşitli ekler alarak farklı anlam ve işlevlerde kullanılmıştır. Bir diğer yöntem ise gramerleşmedir. Gramerleşme, bağımsız sözlüksel birimlerin ve düşük gramatikal kategorilerin yoğun gramatikal kategorilere yükselmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Gökçe, 2013: 23; Demirci, 2017: 135). Zamirler de kendi başlarına kategorik işlevleri olan sözcükler olmakla birlikte gramatikal süreçlerden geçerek farklı gramer kategorilerinde kullanılmıştır.

2.1. Zamir Türleri Arası İşlev Değişikliği

2.1.1. Soru Zamirlerinin Belirsizlik Zamiri Olarak Kullanılması

Zamirler, farklı sözcük türleri yerine kullanılabildiği gibi farklı zamir türleri yerine de kullanılmıştır. Henüz Köktürkçe döneminde de karşımıza çıkan bu kullanımlar, Türk dilinin işlevselliğini göstermesi açısından oldukça dikkate değerdir. Eski Türkçede belirsizlik zamiri olarak kullanılan sözcüklerin büyük çoğunluğu soru zamirlerinin işlev değişikliğine uğrayarak belirsizlik işlevi kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Belgisiz ya da belirsiz zamir biçiminde adlandırılan bu zamir türüne ait sözcüklerin büyük çoğunluğu sıfatlar ya da soru zamirlerine aitlik, iyelik, yükleme hâl eklerinden birinin eklenmesiyle oluşmuştur (Banguoğlu,

[21] Sarı, işlev değişiminin bazı araştırmacılarca *null affixation, null derivation* veya *zero derivation*, yani 'sıfırbiçimli ekleme' veya 'sıfır türetim', 'sıfırla türetim' olarak da ifade edildiğini belirtir. Bkz. 2015: 66.

2015: 368; Ediskun, 1999: 166; Korkmaz, 2009: 432). Gabain (1988: 73), Räsänen (1957: 46), Grønbech (1995: 28), Erdal (2004: 210-211) soru zamirlerinin belirsizlik zamirleri olarak kullanıldığını ifade eden diğer araştırmacılardır. Soru zamirleri ve belirsizlik zamirleri arkasında bilinmezlik barındırması özelliği bu işlevde kullanılmasına olanak sağlamış olmalıdır.

kayu: *kayu* soru sözcüğü soru yoluyla bir sözcüğün yerini tuttuğunda "hangi, ne?" anlamında soru zamiri olarak kullanılırken; +ları, +sı iyelik ekli biçimleri "bazısı", olumsuz cümlede ise "hiçbiri" anlamında belirsizlik zamiri işlevinde kullanılmıştır. Bu kullanımların yanı sıra *kayutın neŋ* ve *kayukama* biçimleri de "hiçbir" anlamıyla belirsiz sıfat ve belirsiz zamir olarak kullanılmıştır.

muntag tetökde ol aç[ari]larda ***kayusı*** *erser tetinip s[öz]ledeçi bolmadı* "Böyle söyleyince hocaların hiçbiri konuşmaya cesaret edemedi." (HT V 538-540).

kayusı *örtlüg (temirli)g orunluklar öze olur(urlar) ...* ***kayusı*** *örtlüg yalınlıg temirlig yaŋalar öze olurup* ***kayusı*** *örtlüg temirlig atlar öze atlanmış ...* "Bazısı alevli (demir)den tahtlar üzerinde otururlar, bazısı alevli, demirden filler üzerinde otururlar, bazısı alevli demirden atlar üzerine binmiş" (Maitr 112.36-45).

tamudın kurtulup bu kiçig tamularda togmış erür biz .. munta togup kayusı kalınlık etüzlüg ***kayusı*** *kalın etüzlüg* ***kayusı*** *söğüt etüzlüg kayusı ataz etüzlüg alku toyın başlıg erür biz .. turkaru otun yalar biz* "Cehennemden kurtulup küçük cehennemlerde doğduk. Burada doğunca kimi asma vücutlu, kimi *bağ (=kalın) vücutlu, kimi ağaç vücutlu, kimi sulama kanalı vücutludur ve hepimiz râhip başlıyız. Dâima ateşte yanarız." (Maitr 73. 46-53).

kayusın *yime ker(gek) yarıp şişin teverler* "Bazısını da … yarıp şişlere dizerler." (Maitr 84.15-16).

amtı munta bo kamag kuvrag arasınta ***kayosınıŋ*** *antag sezikiŋizler bolsar ne üçün kaŋımaz tükel bilge biliglig teŋri teŋrisi burxan bo alko künlerte udmış yegedmiş kutlugta kuḍlug pıravrıklıg yaŋı künüg turguru yarlıkap posad pıravrik kılu yarlıkadı erki tep teser amtı bo pıravariklıg törönüŋ avantın tiltegin sözleyü berelim* "Şimdi burada tüm cemaatten herhangi birinizin böyle bir şüphesi varsa ve neden babamız, tanrıların mükemmel bilge tanrısı Buda tüm bu günlerde üstün, kutsanmış Pravarana Poşatha ve Pravarana günlerini takip edin diye buyurur o zaman şimdi bu Pravarana töreninin nedenini sizlere söyleyelim." (BT III 78-87).

kayuları *yime yılı(g) yumsak köŋüllüg tevsiz kürsüz kılınçlıg erserler kılmış tsuyların ökünü tijit kşanti kılu öğren(miş erser)ler* "Bazıları da sıcak yumuşak kalpli, hilesiz, ameller işleseler işlenmiş günahlarını itiraf edip af dilemeye alışmış (iseler)" (Maitr 71.25-29).

kayutın neŋ *söötin beri kelmeksüz siz / kaçan erser* ***kayukma*** *barmak(sız) siz* "Siz hiçbir yer ve zamandan gelmiş değilsiniz, hiçbir yer ve hiçbir zamanda gidecek değilsiniz" (ETŞ 15.50-51).

kim: *kim* soru zamiri, yan cümle kuruluşunda kullanılmasının yanı sıra belirsizlik zamiri işlevinde de kullanılmıştır. Bilinmeyen, belirsiz bir kişinin yerine kullanıldığında "birisi, bir kimse" anlamlarıyla belirsizlik zamiri olarak kullanılmıştır. *kim* soru zamirinin yapısal bir değişiklik olmaksızın farklı bir gramatikal işlevde kullanılması işlev değişikliği (conversion) ile izah edilebilir. *kim* soru zamiri tek başına belirsizlik ifade ettiği gibi olumsuzluk pekiştireci *neŋ* ve başka bir soru sözcüğü olan *kayu* ile de belirsizlik işlevinde kullanılmıştır. Gabain (1988: 109), *kim kim* "kim olursa, herkes", *neçe neçe* "nice nice" gibi soru sözcüklerinin tekrarlı kullanımının belirsizlik ifade ettiğini belirtmiştir.

kimke *yime neŋ nom nomlay(u) yarlıkamadı* "(henüz) hiçbir kimseye dini öğretmek lütfunda bulunmadı" (Maitr 7.22-23).

bu kişige ***kim kim*** *yavız sakınsa negüme kılu umaz* "Eğer bir kimse bu kişiye karşı kötülük düşünse, (ona) zarar veremez." (TT VII 28. 26).

birük bu sakınç ***kim kayu*** */ bışrunı ... (t)üketser / biş timen kalp sansarta / birim ö[teg ...b]irgülüg* "Eğer bir kimse düşünmeyi olgunluk içinde tamamlarsa, elli bin devirlik samsarāda … borç ve ödeme verilir." (ETŞ 20.211-214).

kimniŋ kayonuŋ *yazokın eşidmiş bolsar ol tınlıg anta bolsar köŋüli bulganur kertgönçi yanar* "Herhangi birinin günahını işitse o canlı orada olsa aklı karışır inancı değişir" (BT III 687-690).

kim ma *yok* "Hiç kimse yok" (BT XIII 2.75).

munçulayu küvrüg tokıp yarlıg yarlıgkap ***kim neŋ*** *üntemeser yettinç kün temir sua açtı temir ışıg yorıdı* "Böyle davul çalınıp buyruk tekrarlıyordu; hiçbiri hiç ses çıkarmayınca yedinci gün, demir zincirleri açtılar, demir halatları çözdüler." (İKP XXXIII 1-4).

mundag yanıŋ ***kimler*** *sizni kolulayu / munılayu körgeli neŋ umasarına / munçakıa ömek öze kutrulurlar / muna bu mat muŋadınçıg edgüŋ erür* "Bu şekilde kimse sizi kollayarak böylece görmeye hiçbir vakit muktedir olmasa bile onlar bu kadarcık düşünmekle dahi kurtulurlar işte bu öyle senin fevkalade bir iyiliğindir." (ETŞ 15.54-57).

nekim *iş kılsa büter* "Her ne yaparsan yap işe yarayacaktır." (TT VII 28.37).

muntaglar: *muntag* "böyle, bu şekilde" anlamında sıfat ve zarf işleviyle kullanılan sözcüğe +lAr çokluk ekinin getirilmesiyle belirsizlik işlevi kazanmıştır. Aşağıda yer alan örnekte önceki cümlede sıralanan unsurların hepsi için kısaca "böyle şeyler" anlamında *muntaglar* ifadesi kullanılmıştır. +lAr çokluk ekinin eklendiği sözcüğü geçici olarak zamirleştirmesi sık karşılaşılan bir durumdur.

asıgsız butadı öd kün keçürmekim öze ayıg kılınçlıg agır yük yüdmekim öze aşḍım öklitḍim kılınçımın ***muntaglar*** *öze* "Faydasız karışık bir hayat geçirmekle, kötü işlerin ağır yükünü yüklenmekle, hareketimi böyle şeyler ile doldurdum, çoğalttım" (ETŞ 18.16-18).

negü: Soru zarfı olarak nitelendirilen *negü* sözcüğü aldığı ekler ve birlikte kullanıldığı diğer sözcüklerle "herhangi bir" ya da "hiçbir şey" anlamlarında belirsizlik ifade etmek için kullanılmıştır.

kamag tınl(ı)glar bökünki künte ınaru ötkürü burkan kutın bulgınçakategi turkaru b(e)lgüsüz nomnuŋ tözin bilip ukup ikileyü takı ***negüke*** *azlanmaksız yapşınmaksız bolzunlar* "Tüm varlıklar, bugünden Budalığa ulaşana kadar her zaman işaretlenmemiş öğretinin kökünü tanımalı, anlamalı ve tekrar bir şeyi arzulamamalı veya hiçbir şeye sarılmamalıdır." (BT II 1358-1363).

mu künte mınça adak kıznıŋ orpak telük ***negüsi kimi*** *bar tip inaçike inisiŋe oguluŋa çam çarım kılmaz men* "Bugünden itibaren Aday kızın eşyası, herhangi bir malı mülkü var mı diye sorup İneçi'ye, küçük kardeşine ve oğluna itiraz etmem." (Mi01 9-12).

neŋ: Erdal (2004: 213), belirsizler başlığında yer verdiği sözcüğün "hiçbir şey" anlamına yer vermiştir. "Hiçbir şey" anlamıyla belirsizlik zamiri işlevinde kullanılmıştır.

bir ugur[ta yumu]şçular ulugı kaz satgın [algalı] bolmadın aşukup ınaru [berü] yügürüp neŋ kılınçsız [erdi] "Bir defasında baş uşakları hiç kaz [eti] satın almadığı için aceleyle buraya koştururken [yol göstereni olmadığından] hiçbir şey yapamamış" (HT III 772-776).

2.2. Zamir ve Zamir Kökenli Sözcüklerin İsim İşlevinde Kullanılması

Eski Uygurcada Budizmden yapılan çevirilerin etkisiyle teklik 1. şahıs zamiri *men, men* zamirinin yokluk eki almış biçimi *mensiz* ve *ol, bu* işaret zamirleri ve **ın* zamir kökü *bu kıdıg, ol kıdıg, ıntın kıdıg* örneklerinde isim unsuru ile birlikte kullanılmış ve sırasıyla Budist terminolojiye ait "bu dünya" (samsara), "öteki dünya" (nirvana) kavramları karşılamak için isim gibi kullanılmışlardır.

ıntın: **ın* varsayımsal zamir kökü ile ilişkilendirilen sözcük "öteki, öte taraftaki, öbür dünya" anlamlarıyla *nirvāna* sözcüğünü karşılamak için kullanılmıştır. Budist çevreye ait metinlerde sıklıkla *ıntın kıdıg* biçiminde karşımıza çıkar.

üç yavlak yoldakı tınl(ı)glar kuvragı asılgay üstelgey t(e)ŋri yeri kişi ajunı esilgey kooragay sansarlıg taloy ügüz içinde tegzingeyler nirvanlıg ***ıntın*** *kıdıgdakı yoltın ıragaylar* "Üç kötü yoldaki canlılar topluluğu artacak. Tanrılar (ve) insanlar alemi zarara uğrayacak. Saṃsāra denizi içinde dolaşacaklar. Nirvanaya ait öbür dünya kıyısındaki yoldan uzaklaşacaklar." (AY 11390-11395).

ölitip ootlug oprılarıg yalın üze küyü[r]mişig birgerü tartdı yol azmışlarıg y(a)rutup nizvanilıg suv üze k(a)raŋkuda erkeçlendeçilerig tözüni teggülük kıltı ***ıntın kıdıgka*** *munı üze bilmiş k(e)rgek ayıg tıltag[lı]g kılınçlar üze tüşer kodı [ed]gü tıltaglıg kılınçlar üze [ag]tınur üstün* "Alevlerle yanan ovayı ıslatıp yoldan çıkmışların hepsini çekip kurtadı. Tutku (kleśa) suyu ile karanlıkta dalgalananları aydınlatıp toptan karşı kıyıya ulaştırdı. Bu nedenle şöylece bilmek gerekir: [İnsan] kötü kaynaklı davranışlar ile aşağı alçalır; iyi kaynaklı davranışlar ile yukarı çıkar." (Xuan VI 1670-1678).

men: Budist Türk çevresinde ortaya konan metinlerde Skr. *ātman* "kişisel varoluşun temeli, benlik, ego" terimini karşılamak için Uygurca teklik 1. şahıs zamiri *men* kullanılmıştır. *men*[22] zamiri herhangi bir ek almaksızın kullanılabildiği gibi +lIg ve +sXz eklerini alarak ve isim türünden sözcüklerle öbekler kurarak çeşitli kavramları karşılamak için kullanılmıştır. Sözcüğün isimlere eklenek yükleme hâl

[22] Eski Uygurca metinlerde *men* "benlik" kavram alanına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Arıcan 2022.

ekini alması BT ID 78'de yer alan *m(e)nig adganmak igid ezüg titir* "Benliğe tutunmak yanıltıcıdır." örneğinde isimlere eklenek yükleme hâl ekini alması, isim olarak kullanılışını desteklemektedir. Benlik kavramını karşılamak için men zamirinin seçilmesi ise tesadüfi değildir. Kaynak dillere baktığımızda "benlik" kavramının teklik 1. şahıs zamirleri ya da şahsiyet, kişilik, kendi sözcükleri ile ifade edildiği görülmektedir.

men *tip atkanmakıg tarkarıp nom tip atkanmakıg tarkarmamak* "Benliğe bağlanmayı bozup Dharma'ya bağlanmayı bozmamak." (AY 6230-6231).

m(e)n *tep adkantaçılarnıŋ tüşmeklerin takı [n]egü tegü kergek* "Bir ben inşa edenlerin (kötü hayatlara) düştüğünden başka ne demeli?" (HT VIII 843-844).

men atkag: Budist terminolojide *ātma-grāha* 'benlik kavramına tutunmak' (Soothill-Hodous, 1987: 238) terimini karşılamak için kullanılmıştır.

m(e)n *tip atkanmakıg y(e)me birle tarkarmak…* "Ben diye baglanmayı da yok etmek." (AY 6245-6246).

men az: Eski Uygurcada *ātma-tṛṣṇā* "ben hırsı, benliğe bağlılık" terimini karşılamak için *men az* "ben hırsı, ego hırsı" kavramı kullanılmıştır. *men az* kavramı Skr. *tṛṣṇā* "arzu, hırs" sözcüğü ile *ātma* "benlik" kavramında olduğu gibi Eski Uygurcada da *men* "ben" ve *az* "hırs" sözcükleriyle oluşturulmuştur.

ol ***men az****-ıg basa basa (yüüz) yügerü yorıtmak üz-e bu az ugur-ınta anın tidmez üçün beş yükmekig anın söz-lemiş ol alp üngülük tep azu-ça yme bu beş yükmek-ler üç türlüg az-ka tayak-lıg erür* "O ego hırsını daima canlandırmak için bu hırs nedeniyle beş kümeyi bırakmadığı için zor yükselecek diye söylemiştir öte yandan bu beş kümeler üç türlü hırsa dayalıdır." (Abhid. 1131-1134).

men körüm: *ātma-dṛṣṭi* kavramının Uygurca karşılığı *men körüm* olarak karşımıza çıkar ve 'ben görüşü, ben anlayışı, ben kavramı' için kullanılmıştır. Kavram Skr. *ātma* "ben" *dṛṣṭi* "görme, görüş, fikir" sözcüklerinin birlikte kullanılmasıyla oluşmuştur.

inçe kaltı öl şi-i toonta toz toprak eyin yapşınmışı teg ***men körüm*** *men az yme ök yene ançulayu ok* "Tıpkı nemli elbisede toz toprağın yapıştığı gibi ben görüşü (ve) ben hırsı da aynı şekildedir."(Abhid. 2806-2807).

men küvenç: Eski Uygurcada teklik 1. şahıs ve isim unsuruyla oluşturulan sözcüklerden biri "ben hırsı, ego hırsı" anlamında kullanılan sözcük öbeğidir. Budist terminolojideki Skt. *asmimāna* 'ben kibri, kendini beğenmişlik' terimini karşılamak için kullanılmıştır.

ayıglamış ol kamag edremliglerniŋ köni nomlamakın tutmış ol men meniŋ küvençlig y(a)vlak köŋülüg "Tüm erdemlilerin gerçek öğretilerini küçümsemiş ve 'ben ve benimin kibirli, kötü huylarını' benimsemiştir." (HT VIII 373-376).

mensiz:Teklik 1. şahıs zamiri +sXz yokluk ekini alarak Budist terminolojiye ait *anattā*, *anātman* "ruh yok, ben yok, benliksiz" (Soothill-Hodous, 1987: 288) kavramları karşılamak için kullanılmıştır.

bo közüngü bilge bilig-niŋ ögdisi on şlok erür kirtü töz erip çın kirtü töz ***mn-siz*** *erür* "Bu ayna bilgeliğin övgüsü 10 mısradır. (O) gerçek tözdür, gerçek töz bensizdir" (BT VIIIB 151).

kaçan ***kişi m(e)nsizin*** *bilü tüketser ötrü tözün yollar akınka uzatı tirenür* "İnsan benliğin var olmadığını zaten biliyorsa, o zaman asil yolların akıntısına uzun süre direnir." (BT IB 109-110).

adırtılmış nomlarta yene kişi mensizin ***nom mensizin*** *ikegüni birle bilip bo ikegüni adıra bilteçi bilge biligke y(e)me ilinmek yapşınmak* "Seçilmiş kanunda yine kişi benliksizliği ile kanun benliksizliğinin ikisini bilmektir. Bu ikisini ayırabilecek bilgiye bağlanmaktır." (AY 6242-6245).

asra mensiz sakınç: Terim Eski Uygurcada "alçak gönüllü ve özverili düşünceler" (Wilkens 2021: 74) anlamıyla kullanılmıştır. "aşağı" anlamında yer yön ifade eden *asra* metaforlaşarak tek başına "alçak gönüllü" anlamında kullanılmasının yanı sıra *mensiz* sözcüğü ile öbek oluşturarak "alçak gönüllülük" ve "ben kibrinin olmaması"nı ifade etmek için kullanılmıştır.

alku anunmış bışrunmış nomlarıg ***asra mensiz sakınçlarıg*** *turum ara yokadturur* "Kalpte olgunlaşan tüm öğretileri ve alçak gönüllü bensiz düşünceleri hemen yok eder." (TT II B 65-71).

2.3. Zamirler ve Zamir Kökenli Sözcüklerin Sıfat İşlevinde Kullanılması

Sıfat ve zamir sözcük türleri ayrı birer sözcük türü olarak ele alınır ve her iki sözcük türünün işlevleri birbirinden farklıdır. Ancak işaret zamirleri ve işaret

sıfatlarının aynı sözcükler olması akıllara hangisinin aslî olduğu sorusunu getirmektedir. Zamirler, bir ismin, bir varlığın yerine geçerek onları temsil eden sözcüklerken; sıfatlar, bir ismin önünde kullanılan ve ilgili sözcüğü soru, sayı, belirsizlik, işaret, nitelik gibi yönlerden belirten sözcüklerdir. Farklı türden sözcüklerin bir ismin önüne gelerek sıfat işleviyle kullanılmasından hareketle zamirlerin aslî, sıfatların ise ikincil olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden bazı soru, belirsizlik ve miktar sıfatlarının zamirlerin işlev değiştirmesi ile kullanılan sözcükler olduğunu söyleyebiliriz. Lewis (1967), Ergin (2009: 247), Eraslan (2012: 174), Banguoğlu (2015: 351) gibi araştırmacılar işaret sıfatlarının aslında işaret zamirleri olduğu konusunda hemfikirdirler.

2.3.1. Zamir Kökenli Sözcüklerin Vasıflık Sıfatı İşlevinde Kullanılması

muntag *emgekin tolgakın kim erser kişi ara kirip tegindeçi bolmaz* "Bu tür ızdırapları ve acıları kim olsa insanlar arasına girip katlanmaz" (BT II 992-994).

kın////g köŋülüŋüz öze kıltıŋız edgü tüzüke kılmış edgüleriŋiz tüşinte kızıg oruntakılar barça öntiler uzatı üzüksüz ***munitak*** *ulug asıg kıltıŋız* "Kalbinle herkese iyilik ettin... Elde ettiğin iyiliğin sonucu sıkıntılı yerlerdekilerin hepsi yükseldiler. Uzun ve kesintisiz böyle büyük faydalar sağladınız." (TT III 103-105).

ne üçün kaŋımaz tükel bilge biliglig burkan bo yarlıgıg yarlıkadı tep teser amtı ***muntag*** *yörügin inçe ukmış kergek* "Niçin babamız mükemmel bilge tanrı burkan bu sözleri vaaz etti? dersen şimdi böylesi yorumlarını şöyle anlamak gerek." (BT III 495-498).

2.3.2. Zamir Kökenli Sözcüklerin İşaret Sıfatı İşlevinde Kullanılması

ol ve *bu* işaret zamirleri bir varlığın, nesnenin yerine kullanıldıkları zaman işaret zamiri işleviyle kullanılırken bir ismin önünde kullanılarak onu işaret ettiğinde işaret sıfatı işlevi ile kullanılmıştır. Köktürkçe döneminden itibaren eserlerde gördüğümüz bu durum Eski Uygurca döneminde de devam etmiştir. *ol* ve *bu* işaret zamirlerinin herhangi bir morfolojik değişikliğe uğramadan kullanılması işlev değişikliğine (*fonksiyonel değişim*, *conversion*) örnektir.

yme teŋri ilig dindarlar birle iki kün tün ***bu*** *savlarıg sözleştiler* "Ve ilahi kağan rahiplerle iki gün (iki) gece boyunca bu konuları konuştular (tartıştılar)" (TT II A28).

bu bu *itiglerig kılu tüketdükde ötrü sim(a)b(a)nhu (?) d(a)r(a)nı üze arıg suvug bir otuz kata arvap törtdin yıŋak saçsun* (AY 12516-12519).

kim kayu tınlıg ***bu*** *kuanşi im pusar erdemin bügülenmekin kutadmakın eşidser atın atayu tutsar men ince kolulayur men ol tınlıgnıŋ edgü kılınç utlısı ertiŋü öküş titir* "Herhangi bir canlı varlık, bu Kuanşi im pusar'ın kabiliyetini, büyü gücünü ve canlı varlıkları mesut etmesini işitse, adını durmadan ansa; ben ant içerim: o canlı varlığın o iyi emellerinin sonucu (mükâfâtı) pek çoktur." (Kuanşi 214-217).

teŋrim ***bu*** *yėrtinçüde togmuş kamag tınlıglarta togmak ölmek bu iki törlüg törü ertiŋü agır titir* "Tanrım bu yeryüzünde doğmuş bütün canlılarda, doğmak (ve) ölmek bu iki türlü yasa çok önemlidir." (TT VI 225-227).

ant(a) ötrü a(yagka) (tegimlig) maytrı bodisvt ***ol*** *yalınayu turur altun öŋlüg bözük tuta ornınta turup ulug agar ayamakın teŋri teŋrisi burkanka yükünüp ince tip ötünti* "Bunun üzerine h(ürmete) (lâyık) Maytrı bodhisattva, o pırıl pırıl parlayan altın renkli kumaşı tutup yerinden kalktı; büyük bir hürmetle Tanrılar Tanrısı Burkan'ın önünde eğilip hürmetle şöyle dedi: " (Maitr 24.1-7).

... ***ol ol*** *yir orunlarıg barçanı yarutgay yaşutgaylar* "O yerlerin sarayların tamamını aydınlatacak" (AY 11252-11254).

kimniŋ kayonıŋ yazokın eşidmiş bolsar ***ol*** *tınlıg anta bolsar köŋili bulganur kertgönçi yanar* "Herhangi birinin günahını işitmiş olsa, o canlı orada olsa, aklı karışır ve imanı dağılır." (BT III 687-690).

ol *ödün* ***ol*** *kuvragda sekiz tümen tört miŋ bodistwalar alku burkan biligiŋe tegdiler* "O zaman bu topluluktan seksendört bin Bodisatva budalık bilgisine eriştiler." (TT VI 424-425).

ol *taluy suwı ertiŋi korkınçıg adalıg ol* "O okyanusun suyu son derece korkunç ve tehlikelidir." (İKP XXVI 4-6).

2.3.3. Zamir Kökenli Sözcüklerin Soru Sıfatı İşlevinde Kullanılması

İsimlerin, varlıkların önünde kullanılarak onları soru yoluyla belirten sözcüklere soru sıfatı denir. Soru sıfatları aslen soru zamiri olan sözcüklerden oluşmaktadır. Bunlar arasında *kaç, kayu, ne* ve bunların türevlerinin soru sıfatı işleviyle kullanılması yaygındır.

kaç törlüg *tınlıglarnıŋ pıravriki büter* ***kaç törlüg*** *tınlıglarnıŋ pıravriki bütmez erki tep amtı anı sözleyü berelim yete törlüg tınlıglarnıŋ piravriki eridi bütmez* "Pravāranā'da kaç tür canlı başarılı olacak ve Pravāranā'da kaç tür canlı başarılı olmayacak? deyip şimdi bunu söyleyiverelim: yedi türlü canlının Pravāranāsı başarılı olmayacak" (BT III 617-620).

kayu ödün *burkan yirtinçüde belgürser siz .. ol ödün bizni yime unıtmaŋ* "Hangi devirde burkan olarak dünyada zuhur ederseniz, o devirde bizi de unutmayın!" (Maitr 18.48-51).

ötrü bimbazari ilig beg çivakıg okıp ***kayudın*** *yıŋak ayagka tegimlig tükel bilge teŋri burkan bolur erdi* "Sonra, hükümdar Bimbasāra Jivaka'yı çağırıp -Saygıdeğer, bilge, ilâhî buda hangi tarafta olur-" (TT X 81-84).

kayu neçe *yılkı yoluntakı emgekleri bar erser bökünki künte olartın inçip ozsunlar kutrulzunlar ..* ***kayu neçe*** *prit yolundakı emgekleri bar erser bökünki künte olartın inçip ozsunlar kutrulzun* "(herhangi birinin) hayvan varlığında ne kadar sıkıntısı var ise bugün onlardan (sıkıntılardan) kurtulsunlar. (Herhangi birinin) preta varlık yolunda sıkıntıları var ise bugün onlardan kurtulsunlar" (BT II 79-85).

bu yirtinçü içinte üç miŋ ulug miŋuluştarta ***kayu neçe*** *bar erser kamag tınl(ı)g oğlanı tamuluglar ulatı tılkı prit ajunı barça tarıksun birkerü bularnıŋ alku emgeki küntin yıŋak otrugda ... yir orun sayu turtaçı* ***kayu neçe*** *bar erser .. öŋi öŋi baglıg kişiler uzatı ögrünçlüg bolsunlar* "Bu ülke içindeki üç bin ulu, bin ülkede ne kadar insanoğlu varsa cehennem ve hayvan açlık ruhu dünyasından ve bunların bütün sıkıntısından uzaklaşsın. Güney dvīpada yaşayan ne kadar başka bağlı kişiler varsa daima sevinçli olsunlar." (AY 11910-11930).

ne: *ne* soru zamiri herhangi bir hâl eki almaksızın bir ismin önünde kullanıldığında soru sıfatı işleviyle kullanılmıştır (Menges, 1968: 124).

ka kadaş beg yutuz yime birikinitge ertiŋü amrak bolur ***ne*** *köŋülinte sakınmışı alku könülünçe bolur* "Büyük ve küçük kardeşler, karı koca da birbirlerini çok severler. Kalbinizde hangi düşünceleri (arzuları) barındırırsanız, her şey isteklerinize göre olacaktır." (TT VI 107-109).

kim ol ganṭaxast yanga ***ne türlüg*** *işde kötüg[de] burun iligin işletip kop işin ködügin neteg bütürür erser ançulayu boşgut boşgundaçı tüzünler yme nomlug tayakıg*

aşaguda yegüde kirtgünçlüg ilig krgek "Nasıl ki fil Gandhahaşti her işinde hortumunu ve ön ayağını kullanarak tüm işini yapıyorsa, aynı şekilde ders öğreten asiller (saiksaşlar) de helal olan yemeği yerken inançlı eli gerekir" (TT VB 50-53).

awış tamudakı örtlüg yalınlıg yirde açıg emgek emgenmişde ökünserbiz ***ne*** *tusu bolgay anı üçün mn taz artukaç birle ökünürbiz bilinürbiz* "(sadece) avicii cehennemindeki ateş havuzunda acı ve azaba katlandıktan sonra tövbe etsek, ne faydası olacak? Bu yüzden ben Taz ve Artukaç tövbe eder af dileriz." (TT IVB 25-28).

agı barım saçılur tökülür takı antag bolur ol kapıg tunur antag adrulur ***ne*** *tusu bolur* "Mal mülk saçılır, dökülür ve böyle olur. O kapı kiliti böyle ayrılır. Ne faydası olur?" (TT VI 233-234).

neçe: *neçe* soru sözcüğü ve türevleri bir ismin önünde kullanıldığında "nice, ne kadar?" anlamlarında soru sıfatı işleviyle kullanılmıştır. Korkmaz (1959: 315), *neçe, nice, nice* vb. şekillerin isimlerin nitelik ve niceliklerini sorgu yolu ile tâyin eden kullanılışlarında, "ne kadar? kaç? nasıl?" kelimelerinin anlamdaşı olan soru sıfatlarını yaptığını belirtmiştir.

monça üküş tınl(ı)gka ***neçe*** *üz buz kılt(ı)m(ı)z erser teŋrim amtı bo on türlüg yazokda boşunu ötünür biz* "Bunca canlıya nefretle ne kadar çok zarar verdiysek; tanrım şimdi bu on türlü günahtan arınmayı dileriz." (Huast 157-161).

bo yėrtünçide ***neçe*** *edgüler bar erser .. ol barça karaja tontın belgürmiş edgüler ol tėp bilmiş k(e)rgek* "Bu dünyada ne kadar iyilik varsa, (bunlar) bütünüyle rahip cübbesinin sebep olduğu iyiliklerdir, diye bilmek gerekir" (DKAMP 1250-1253).

Braman erür men eŋ kenki et'özüg elḍinteçi yeg üstünki otaçılar eligi aguluk okug tartdaçı erür men ***neçökin*** *meniŋ yene yaŋılmakım bolgay tep* "Son bedeni koruyacak, zehirli oku çıkaracak doktorların eşsiz kralı "Ben brahmayım" bende de nasıl bir hata (başarısızlık) olabilir?" (BT III 520-524).

2.3.4. Zamir Kökenli Sözcüklerin Belirsizlik ve Miktar Sıfatı İşlevinde Kullanılması

Eski Uygurcada, işaret zamirleri ve soru zamirleri aldıkları eklerle belirsizlik sıfatı olarak kullanılmıştır. Korkmaz'a gre (1959: 310) *bu, şu* işaret zamirleri gibi, *ol* işaret zamiri de +çA eki ile *ança, onca* vb. şekillerde "o kadar, nice, bütün"

anlamlarında belirsiz bir miktar ya da sayıyı gösteren belirsizlik sıfatları yapar. Bunun yanı sıra Korkmaz (1959: 314) *ne* soru zamiri ile +ça ekinin birleşmesinden meydana gelen *neçe, nice* vb. belirsizlik sıfatlarında, miktarda eşitlik vazîfesindeki +ça eki kalıplaşması olduğunu ve *ne* zamirinin de bünyesindeki sorgu nüansını kaybedip, anlamca *bunca, munça, anca* ve *barça* belirsizlik sıfatları yaptığını belirtir. Eski Uygurcada soru zamirleri ve işaret zamirlerinden oluşan sözcükler tek başlarına ve tekrarlı biçimleriyle belirsizlik ve miktar sıfatı işleviyle kullanılmıştır.

ança *sav yarlıkaduk(ta) yitinçsiz yitiz yağız yir tebreyür* "Bunca sözleri buyurduğunda erişilemeyecek kadar yüksek olan yağız yer titrer." (Maitr 48.22-23).

ançakıa *münegülük münsüz erip / ay yultuztın adırmış teg erdükintin / arka kamag paramıtlar arasınra/ alkuta yig adruk öze kögülür siz* "Kusur denilecek en küçük bir kusur bulunmayıp, ay ve yıldızdan ayrılmış gibi olduğunuz için, diğer bütün faziletler arasında her şeyden, üstün seçkin olarak, siz anılırsınız" (ETŞ 15.30-33).

amuru kertgönçlüg kutlug yalaŋoklar arıg aşsız bolmaklıg törö üze agızlarıŋa ***ançakıya*** *aş tançu alıp yemediler* "Daima sadık kutlu insanlar yemek yeme emrine göre ağızlarına hiçbir lokma yemek alıp yemediler" (BT III 321-325).

(t(e)ŋri) t(e)ŋrisi burkan şakilar işi … ***antag*** *türlüg titrüm (teriŋ) nom nomlayu yarlıkadı* "(Tanrılar) Tanrısı Burkan Şākya kadınları … bunca türlü derin (anlaşılması güç) dini haşmetle vaaz etti." (Maitr 23.23-25).

ol ***antag*** *uzun künün tünün bir tümen altı miŋ yıl yaş yaşap emgek emgenürler* "Bu kadar uzun uzun gün ve gecede 16000 yıl yaşayıp acı çekerler." (Maitr 84.46-48).

t(e)ŋri kaŋım çambudivip yertinçüte antag balıkdakı ***antag antag*** *atl(ı)g bir tözün kişi üç erdinike tapıg udug agır ayag kılgıluk süzök kertgünç köŋül öritmiş* "Tanrı babam jambudvīpa yeryüzündeki bu şekildeki bir soylu kişi üç mücevhere hizmet (edip) saygı göstermek için temiz bir gönül oluşturmuş." (AY VI 945-950).

anın bilge kişi köŋgüllüg kögüzüg arıg turug tutmış kergek kılmış mün yazukka ökünç köŋül öritmiş kergek kim ***antag antag*** *asıgka tusuka tegmek bolur* "Bu yüzden hâkim bir kimse, gönlünü temiz, saf tutması gerektir. İşlediği günahlara pişman olması gerektir; ancak o zaman işte böyle nice nice faydalara ulaşabilir" (Maitr 69.37-42).

tegin kutı ülügi üçün adasız tudasız ***kaç kün*** *içinte erdinilig oturakka tegdiler* "Prensin kutu ve talihi sayesinde, tehlikesiz ve engelsiz olarak birkaç gün içinde mücevher adasına eriştiler" (İKP XXXIII 5-8).

tuç t(e)ŋri burhan öŋd[ün]inte ***kaç*** *bere yer yorısa[r] bir stup ol* "Bu tunçtan tanrı Buddha [heykelinin] doğusunda birkaç mil yürünürse [orada] bir tapınak yer alır." (HT III 763-765).

kayu *tınlıg biligsiz ayıg kılınçlıg erip, ters tetrü törüge kirtgünç kirtgünser tükel türlüg törüsüz ayıg kılınçlıg iş işleser ötrü kamag ayıg kılınçlıg şimnu ters tetrü nomlug tirtiler ongzin yilpig yekler kuzgun koburga ulatı yawlag irü belgüler alku ewde barkta közünür, kelip örletir* "Eğer herhangi bir varlık cahil ve günahkârsa ve sahte öğretilere inanırsa ve kesinlikle yasadışı günah şeyler yaparsa, o zaman tüm kötü şeytanlar sahte öğretmenler, ruhlar, cinler şeytanlar, kuzgunlar, baykuşlar ve uğursuz kuşlar korkunç sesli ve her türlü kötü alametleri onlara evde görünür ve onlara eziyet eder." (TT VI 56-62).

kayu kayu *tütrüm teriŋ sakınç sakınur (e)rki siz* "Nice nice derin istiğraklara dalarsınız siz." (Maitr 39.14).

birök yene bu nom erdini içinteki ***kayu kayu*** *padakları ..* ***kayu kayu*** *yörügleri unıtılsar kalsar biz kamagun ol nomçınıŋ köŋüline kirip odunturu sakınturu teginip unıtduru teginmegey biz* "Eğer yine bu öğreti mücevheri içindeki pek çok söz, pek çok anlam unutulsa biz tamamen o öğretmenin aklına, düşüncesine girip uyandırıp (hatırlatıp) unutturmayacağız." (AY 12027-12034).

bu bitig çambudiwip yir suwda ***kayu kayu*** *yėrte bodunta bar erser anta sekiz bodistwlar ezrua kormuzda teŋri ulatı kamag yaruk teŋriler kutlar waḳşiklar turkaru kua yawışgun yıdın yıparın ince ayayur agırlayurlar tapınur udunurlar kaltı burkanlarıg tapınur udunurça burkanlarta adruksuzın tutarlar* "Bu kitap dünyanın neresinde ve hangi insanlarla birlikte olursa olsun, sekiz Bodhisattva, tanrılar Ezrua ve Hormuzda diğer tüm parlak tanrılar ve iyi ruhlar her zaman onu çiçeklerle saracak öyle saygı gösterirler sanki Budalara tapıyormuş gibi budalardan farksız tutarlar." (TT VI 141-146).

kayutın neŋ *söötin beri kelmeksüz siz / kaçan erser* ***kayukma*** *barmak(sız) siz* "Siz hiçbir yer ve zamandan gelmiş değilsiniz, hiçbir yer ve hiçbir zamanda gidecek değilsiniz" (ETŞ 15.50-51).

takı yme ***kim kayu*** *tınlıg siziksiz kirtgünç köŋlün bu bitigig bititser azu adınaguga okıtsar azu nomlatsar, ayayu agırlayu tutsar antag bar kim ol tınlıg örtke örtenmez suwda ölmez tagda öŋ yirte kanta yorısar bars irpiz börü ulatı yawlak tınlıglar tezerler* "Ve ayrıca, imanlı bir kalbe sahip olan herhangi varlıklar bu kitabın nüshasını yazdırsa veya başkalarına okutsa veya vaaz ettirsin ve onu şereflendirsin ki, bu varlıklar ateşte yanmaz, ölmez eğer dağlarda veya çölde nereye giderseniz gidin, kaplanlar, vaşaklar, kurtlar ve diğer kötü yaratıklar kaçarlar." (TT VI 112-117).

takı yme ***kim kayu*** *tişi tınlıg urı ogul tileser kuanşi im pusarka tapınu udunu teginip atın üzüksüz atasar ötrü köŋülteki teg körkle kutlug ülüglüg urı ogul kelürür .. birök kız tileser yime körkle kız kelürür* "Ve yine herhangi bir kadın, (bir) erkek çocuk dilese, Kuanşi im pusar'a saygıyla tapınır, uyar, adını durmadan anarsa, sonunda gönlüne göre güzel, mesut (bir) erkek çocuğu (dünyaya) getirir. Fakat kız çocuğu dilese, yine güzel (bir) kız çocuğu (dünyaya) getirir." (Kuanşi 73-77).

körmez yana ol kılınçımın ***kimni kayonı*** *üze erser yme tıdgalı sergürgeli* "Benim amelimin (kötülükleri) kime isabet ederse onu engelleyebileceğini görmüyorlar." (BT III 148-149).

ulug erenlerniŋ tözüniye .. birök kim ***kayu*** *tınl(ı)glar bu nom erdinig eşidserler .. ötrü üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutıŋa agınçsız evrilinçsiz bolurlar* "Ey büyük beylerin soylusu, bazı canlılar bu öğreti mücevherini dinledikten sonra mükemmel aydınlanmaya geri dönüşü olmaksızın ulaşırlar." (AY 11286-11291).

edg(ü) oğlanım bu yat bu ***muntag*** *tü(rlüg) emgeklerig körüp azkıya ançakıya yime ajunlarıg ögmez men alkamaz men takı ne ayıtmış kergek öküşüg ögmez men* "İyi! Oğlum, bu yabancı, bunca acıları görüp varlık şekillerinden birazını bile övmem; Daha ne demeli, hepsini övmem!" (Maitr 85.53-58).

monça *üküş tınl(ı)gka neçe üz buz kılt(ı)m(ı)z erser teŋrim amtı bo on türlüg yazokda boşunu ötünür biz* "Bunca canlıya nefretle ne kadar çok zarar verdiysek; tanrım şimdi bu on türlü günahtan arınmayı dileriz." (Huast 157-161).

üküş türlüg igde ***munça*** *türlüg emgekde et'özüm köprügi king bolzun* "Beni her türlü hastalıktan ve bu tür rahatsızlıklardan kurtar! Vücudumun köprüsü geniş olsun." (BT V 265-269).

bu munça *korkınçıg adaka kirip ölgey siz bizni irinç kılgay siz* "Bunca korkunç tehlikelere girip ölürsünüz ve bizi mutsuz kılarsınız." (İKP XVIII 4-6).

munçulayu teg yılayu savlar öze / mundag yaŋlıg uṣik ekşer pazak öze / muŋadınçıg öggülüg siz anacıma / ***munçakıa*** *şlok ötünür men* "Bunun gibi büyülü sözler ile böylesi harfler ve mısralar ile fevkalade methedilmeye değersiniz, ey anacığım, fakat ben ancak bu kadar medhiye manzumesi sunabilirim." (ETŞ 15.78.81).

ötrü ol yekler ç(a)ştenė ėlig begniŋ ***monçulayu*** *küçlüg yavlak savın ėşidip övkelerinte ötgürü artukrak bulganıp anta ok yekler oy[unı]n oynayu bödiyü yırlayu ayaların* "Hükümdar Caṣtana'nın bu derece hiddetli (ve) haşin sözlerini duyan şeytanların, öfkelerinden dolayı çok fazla canları sıkıldı. Hemen oyunlarını oynayarak, dans ederek, şarkı söyleyerek yumruklarını (sıktılar)" (DKAMP 3515-3519.

alkınçsız kögüzlüg bodisvt siz inçe biliŋ ukuŋ .. bu pusar ***munçulayu*** *taŋ adınçıg alp erdemin kamag tınlıglarka asıg tusu kılu kutgarur* "Tükenmez gönüllü bodhisattva siz (bunu) böyle bilin, anlayın! Bu Kuanşi im pusar, bütün canlı varlıklara işte bu derece hayret verici, seçkin fedakârlık fazileti ile fayda sağlar, (onları) kurtarır." (Kuanşi 148-150).

takı ol uluşta ***neçe*** *irinç yarlıg koltguçılar bar erser alku anta kovradı beş yüz koltguçı tegin anta egidti alku meŋilig boltılar* "Üstelik o ülkede nice zavallı ve acınacak dilenci varsa hepsi oraya toplandılar. Prens, beş yüz dilenciyi orada doyurdu hepsi mutlu oldu." (İKP LXXI-LXXII).

a ***neçe*** *yme samsarnıŋ utını yavızıya arıgsızlıg çalpaŋ teg kaltı* "Ah samsaranın ne büyük küstahlığı ve kötülüğü! Çamurlu kir gibi kaldı!" (BT III 300-302).

2.4. Zamir ve Zamir Kökenli Sözcüklerin Zarf İşlevinde Kullanılması

Banguoğlu'na göre (2015: 371) fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan ya da değiştiren kelimelere zarf (adverbe) denir. Banguoğlu (2015: 382), gramerinde *zamirsi zarflar* (adverbe pronominal) başlığı altında bazı zamir kökenli sözcüklerin zarf işleviyle kullanılmasından söz eder. Bu sözcüklerin soru ve gösterme zamirlerinin yer-yön hâlleri ile bazı dış çekim hâllerinden doğduğunu belirtmiştir.

Räsänen (1957: 241), zarfların çoğunun isim köklerinden ya da zamirlere eklenen durum ekleri ile türetildiğini belirtmiştir. Bunların donmuş dilin eski katmanına ait olduğunu ifade eden Räsänen, etimolojilerinin diğer Altay dillerinde hatta Ural dillerine kadar takip edilebileceğini belirtir.

İşaret zamirlerinin muhtelif hâl ekleri ile mekân durumunu gösterme yetenekleri ve aynı zamanda soyutluk özellikleri, onları yer ve zaman zarfları ile de birbirine yakınlaştırır, hatta aynılaştırır. İşte bu benzerlik yüzünden birçok dilciler bu tip sözleri *evezlik-zerf* (zamir-zarf) ulamı altında incelerler (Zeynalov, 1993: 181).

2.4.1. Zamir Kökenli Sözcüklerin Hâl Zarfı İşlevinde Kullanılması

Zarflar, kategorik işlevde kullanılan sözcükler olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk dilince zarflar genellikle isim, fiil ve zamir gibi sözcüklerin gramerleşmesiyle oluşmuştur. Eski Uygurcada zamir kökenli birçok sözcük gerek türetim ekleri alarak gerekse gramerleşerek hâl zarfı işlevinde kullanılmıştır.

ança: *ança* Köktürkçe döneminden itibaren hâl zarfı işlevinde kullanılmıştır. Sözcüğün bu işlevi Eski Uygur Türkçesi döneminde de devam etmiştir. Clauson (1972: 172), *ol*'un eşitlik hâli *ança* "bu kadar" anlamının yanı sıra erken dönemde daha çok "böylece" anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

tek kirtgünç köŋül üçün ***ança*** *utlısı bolur* "Sırf imanlarından dolayı mükafatları böyle olacaktır." (TT VI 50-51).

antag yok erdi ***ançada*** *törölüg uz savlarıg körkitmedeçi* "O devirde bu şekilde helâl, hünerli sözler söylemeyen yoktu." (HT VIII 1310-1312).

ançulayu: *ançulayu* benzerlik ifade eden hâl zarfıdır, cümle başı edatı olarak da kullanılır. *ok* edatıyla kuvvetlendirilebilir (Eraslan, 2012: 231). Hacıeminoğlu (1971: 120) da *ançulayu*'nun zarf ve cümle başı edatı olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Karahan (2014: 65-66), *ançulayu*'nun sözü cümle içinde zarf olarak; cümle başında da bağlaç olarak kullanıldığını belirtmiştir. Yaygın olan *ançulayu* bağlacı "aynı şekilde, öyle yaparak, böyle, bunun gibi" gibi anlamlarla, benzerlik ifadesi ile cümleleri bağlar.

adakın yorıp sizni at[ayu] / agızınta sizni öge alkayu / ***ançulayu*** *amrar erti sizni tözügü / anası[n] b[abasın] oğlanı severçe* "Yürürken hep sizin adınızı anarlar,

ağızları sizi öğüp alkışlayarak evlatlar anne babalarını nasıl severlerse sizi de hep öyle severlerdi.” (ETŞ 7.197-200).

kirtü köŋül köni kirtgünç üçün turkaru buşı ulatı altı paramitka katıglanur ertiler ***ançulayu*** *katıglanıp burkan yolın tüketti burkanlarnıŋ akmaz akıtmaz artamaz buzulmaz arıg turug etüz boltılar* “İnanan yürekleri ve dosdoğru imanları nedeniyle, her zaman sadaka vermeye ve altı erdemden diğerini bu şekilde yapmaya gayret ettiler, Buda yolunu tamamladılar ve çalışkan ve tembel olmayan, saf temiz bir beden oldular.” (TT VI 134-137).

and(ı)ran: *ol* işaret zamiri ile ilişkilendirilen ve genellikle “oradan” anlamında kullanılan sözcük aşağıdaki örnekte “büsbütün” anlamıyla kullanılmış ve hâl zarfı işlevindedir.

’eŋ kėninte ölgülük ol tėp .. odgurak bilip ėşidip y(i)me tagun askançu sözlemekniŋ münin kadagın bilmedin ***and(ı)ran*** *kėtgeli tıdılgalı arıtı umazlar* “En sonunda ölecektir dedi. Net bir şekilde bilip, işitip de dedikodu yapmanın günahını anlamadan, asla büsbütün ortadan kaldıramazlar.” (DKAMP 3230-3233).

anılayu: *ol* zamir köküne benzerlik eki +lAyU’nun eklenmesiyle oluşan sözcük hâl zarfı olarak kullanılmıştır. Eski Uygurcada zarf işleviyle sıklıkla kullanılmıştır. Erdal (2004: 201), *anılayu* biçiminin her zaman zarf kullanımında olduğunu belirtmiştir.

birök kayu kişi tutup anı buşı birser kök kalıgka okşatı buyan edgü kılınçıg bulurlar ***anılayu*** *ok takı utsarlar azlı saranlı nizvanig ötkürü topulu umazlar kirtü töznüŋ taplagın* “Eğer hangi kişi sahip olup onu sadaka verirse gökyüzüne benzeyen bir sevap kazanır. Açgözlülüğü ve hırsı bu şekilde yenebilseler de (henüz) gerçek kaidenin esasını tamamıyla anlayamazlar.” (BT ID 166-169).

antag: Köktürkçe döneminde *ol* zamiri ve *teg* edatının kalıplaşmasıyla oluşan sözcük isimlerin önünde sıfat işleviyle kullanıldığı gibi bir işin, kılınışın nasıl yapıldığını belirttiği cümlelerde zarf işleviyle kullanılmıştır. Eski Uygurcada da aynı işlevlerde kullanılmıştır.

ol k(amag) emgeklikler emgekinte ***antag*** *kutrulur anı üçün bu bodisvt kuanşi im tip atanur* “Bu bütün ızdırap çekenler ızdıraplarından böylece kurtulurlar; onun için bu bodhisattva, Kuanşi im diye adlandırılır.” (Kuanşi 11-13).

ig agrıg ölüm ulatı ada tuda bolur agı barım saçılur tökülür takı ***antag*** *bolur ol kapıg tunur antag adrılur ne tusu bolur* "Hastalık, ölüm ve diğer zorluklar ortaya çıkar. Mal mülk azalır. Ve şöyle olur: O kapı (diğerlerinin arkasından) kilitlenir ve böylece (evden ve avludan) ayrılır. Ne faydası olur." (TT VI 232-234).

anta ok: *anta* "o zaman, orada" sözcüğün cümlede bulunduğu yere göre hâl zarfı ya da cümle başı edatı işleviyle kullanılmıştır. Sözcüğün +kIyA ekli türevi olan *antakıya ok* da aynı işlevde kullanılmıştır.

ne ölserler ***anta ok*** *ün iştilürler tiriliŋler* "Öldüklerinde, hemen bir ses işitilir: Dirilin!" (DKAMP 81.62-63).

ol yir suv yok kim kentü özi tegmeser kentüni atamış ünüg ***anta ok*** *eşidür tamu prit yılkı ajunta özi kirip emgeklerinte ozgurur* "Kuanşi im pusar'ın ulaşamayacağı hiçbir âlem yoktur. Kendisini çağıran sesi hemen işitir. Cehennemlikler açlık çeken ruhlar ve hayvanlar dünyasına girer, (onları) acılarından kurtarır." (Kuanşi 189-192).

bo muntag osuglug savnıŋ yegin kudıkısın ay kün üze emgenmedi<n> adırtlıg kılıp ***antak(ı)ya ok*** *yaratıp ötinmiş erür* "Bu tür bir sözün iyi ya da kötü oluşunu gece gündüz düşünmeye [gereksinim duy]maksızın ayrı bir şekilde hemen [kendiliğinden] bulup söylemiştir." (HT VI 1278-1282).

kimler birök igleser [ag]rıtsar iglig etözinte [a]grıgı emgeki kayuta erser [bur]han etözinte ol oronta altun yapşursar ***antak(ı)ya ok*** *agrıgı sönüp igi öŋedür* "Eğer biri hastalanırsa ve ağrısı nerede ise (o zaman) buda'nın vücudunda o yere bir altın parçası yapıştırırsanız, (o zaman) ağrısı hemen durur ve ızdırabı iyileşir." (Xuan V 2408-2414).

antakya ok *iş küç bitürgüke yaraglıg uvutsuz avyatsız irig sarsıg bramanlarıg idertü idtiler* "Hemen onlara zulmetmek için (bu tür) meseleleri ele almaya uygun utanmaz, iğrenç Brahmanlar gönderdiler." (BT III 191-194).

inçe: **in* zamir kökü ile ilişkilendirilen sözcük "böyle, şöyle, böylece" anlamlarıyla hâl zarf işleviyle kullanılmıştır. Genellikle *inçe tėp tedi* "şöyle söyledi" yapısında kullanılmıştır.

[m(e)n] t(e)ŋri m(e)n sizni birle t(e)ŋri yeriŋerü ba[agay] [m(e)n] dendarlar ***inçe*** *kikinç berdiler* "'Ben efendiyim, sizinle birlikte tanrı ülkesine gideceğim.' Rahipler şöyle cevap verdiler" (TT II A 1-3).

anı üçün teŋri burkan ol yazuklug tınlıglarka ***inçe*** *tip yarlıkadı* "Bu nedenle ilahi Buda o günahkâr canlılara şöyle buyurdu:" (TT VI 447-448).

kaŋı ellig inçe tep yarlıgkadı amrak ögüküm seni ***inçe*** *seber men ayadakı yençü 2 monçug teg közdeki* "Babası kral, şöyle buyurdu: 'Sevgili yavrum, ben seni avucumun içindeki iki inci tanesi kadar, gözümdeki … severim" (İKP VI 5-8).

ol kamag burkanlar bu b(e)lgülerig körüp ötrü bügü biligleri üze bilip t(e)ŋridem közleri üze ırakdın <ok> körü y(a)rlıkap ınçıp öŋin öŋin k(e)ntü k(e)ntü oŋaru evrilmiş ıduk tillig erdinileri üze bir ünin bu nom erdinig nomladaçı nomçıg öge alkayu ***ınça*** *tip y(a)rlıkagaylar* "Bütün o Budalar, bu işaretleri görüp sonra doğa üstü güçleri ile bilip Tanrısal gözleriyle uzaktan görüp buyurarak böylece türlü türlü kendilerine doğru yöneltilmiş kutsal dili mücevherler ile bu öğreti mücevherini öğretecek öğretmeni tek bir ağızdan övüp şöyle buyuracaklar." (AY 11263-11270).

ötrü biz kamag t(e)ŋriler kuvragı k(e)ntü k(e)ntü tirinimiz kuvragımız birle nomlug aşka tok bolup çoğumuz yalınımız asılgay üstelgey "Sonra biz, bütün Tanrılar topluluğu kendi topluluğumuz ile öğreti aşına (öğretinin lezzetine) doymuş olup gücümüz artacak." (AY 11450-11454).

kentü: *kentü* "kendi" dönüşlülük zamirine vasıta hâl eki eklendiğinde işin nasıl yapıldığına atıfta bulunarak zarf işleviyle kullanılmıştır.

ötrü biz tört m(a)haraç t(e)ŋriler k(e)ntü yeklig içgeklig öz öz kuvraglarımız birle közinmez et'özin ol elig hannıŋ süü<s>iŋe çerigiŋe art basut bolup yagısın yavlakın ***k(e)ntün*** *yavarturgay biz* "Bunun üzerine biz dört Mahārāja Tanrılar kendi cinli perili topluluğumuzla beraber gizlenmiş bedenimizle o hükümdarın askerine yardımcı olup düşmanını kendiliğinden mağlup ederiz." (AY 10834-10840).

munça: *munça, bunca* sözcükleri genellikle miktar ya da belirsizlik zarfı ve belirsizlik sıfatı işleviyle kullanılsa da bazı örneklerde "böyle" anlamında bir hâl zarfı olarak kullanılır (Korkmaz, 1959: 307).

adınagunı ölürmeyin tip ***munça*** *sakınmış krgek* "Başkasını öldürmeyeyim diye böyle düşünmüş olmalı." (U III, 4-4).

munçulayu: Benzerlik ifadesi taşıyan +lAyU isimlere ve zamir türünden sözcüklere eklenmiştir. Zamirlere eklendiği zaman "böyle, bu şekilde" anlamlarıyla

zarf işleviyle kullanılan sözcükler oluşmuştur. *munçulayu* biçiminin yanı sıra *munı munçulayu* biçimi de zarf işleviyle kullanılmıştır.

Sutasome elig beg kelmişiŋe baranas balıkdakı tınl(ı)glar ertingü sevinip bir ikintiske okışu elig beg kelmiş amtı umugsuz ınagsız bolm[agay] biz tep ***monçulayu*** *teşdiler* "Hükümdar Sutasoma'nın gelişine Bārānas halkı pek çok sevinip birbirlerini çağırarak 'Hükümdar gelmiş. Artık umutsuz, çaresiz olmayacağız' diye söyleştiler" (DKAMP 1502-1508).

insadi başlatı tep bilmiş kergek namo but namo darm namo saŋ ***munı monçulayu*** *yarlıkamış erür* "İnsadi'nin başladığını bilmelisiniz. Budaya saygı öğretiye saygı topluluğa saygı aynen bu şekilde buyrulmuştur" (BT III 52-54).

amtı yitürdüm eŋ kiçigi sever amrak ögükümin yavlak b(e)lgü utlısı .. idi ezüg bolmadı tip ***monçulayu*** *yıgladı* "'Şimdi kaybettim en küçük sevgili yavrucuğumu; (bu) fena işaretin sonucu hiç yalan olmadı.' deyip böylece ağladı." (AY 16281-16284).

ol ogurta bo yagız yir katunı altı türligin tebredi kamşadı ***munçulayu*** *çoglanıp on küçlüg tükel bilge teŋri teŋrisi burkan magat uluşka keli yarlıkadı* "O sırada bu toprak tanrıçası altı kez titredi ve sarsıldı. On güçle donanmış kusursuz bilge tanrı Buddha, böyle parlak bir şekilde Magadha krallığına girmeye tenezzül etti." (TT X 162-167).

aç kız ig kegen bolmaguluk yat yagıka basınmaguluk iş kütügüg işleyür m(e)n tip ***munçulayu*** *sakınmış kergek* "Kıtlığın, hastalığın yabancı düşmanların bozgununun olmadığı bir iş-güç yaparım diye düşünmüş (olsa) gerek." (AY 11130-11133).

kılu tüketmiş agır ayıg kılınçlarım arısun alkınsun kılmaduk agır ayıg kılınçlarıg ikileyü takı kılmaz m(e)n tip :: ***munçulayu*** *sözleyü ökünü kakınu bilinü ukunu kşantı ç(a)mhuy kılsarlar :: ötrü tsuy irinçü agır ayıg kılınçlar arıyur alkınur* "İşleyip tamamlamış olduğum kötü davranışları ikinci bir defa daha işlemem diyerek böylece söyleyip pişmanlık bildirip (suçları) açıklayıp bağışlanma dileseler; (ancak) ondan sonra kötü, fena davranışlar silinir, temizlenir." (AY 4292-4299).

temir yumgaklıg tamuda süvri taşlıġ tamuda ***munçulayu*** *ontın sıŋarkı tolp kök kalık uguşıntakı alku tamulardakı bökünki künte emgek teginteçi* "Demir top cehenneminde, keskin taşlı cehennemde on yöndeki bütün gök elementindeki bütün cehennemlerde bugün böylece acı çekiyor" (BT II 402-407).

ogurda ***munçulayu*** *sakınç kılıp küngerü yüzlenip edgü yıdlg yıparlıg tütsük küyürüp sakınçın ontun sıŋarkı [sic] burkanag tapınmış kergek* "Bu şekilde meditasyon yaparak ve güneşe dönerek güzel kokulu tütsü yakıp zihninizle dünyanın on bölgesindeki Budalara ibadet etmeli." (TT V 71-73).

munılayu: *bu* işaret zamirinin +lAyU benzerlik eki almış biçimi olan *munılayu* zarf işleviyle kullanılmıştır. Erdal (2004: 201), *anılayu* gibi *munılayu* sözcüğünün de her zaman zarf işlevinde kullanıldığını belirtir.

mundag yaŋın kimler sizni kolılayu / ***munılayu*** *körgeli neŋ umasarına / munçakıa ömek öze kutrulurlar / muna bu mat muŋadınçıg edgülüg erür* "Bu şekilde kimse sizi kollayarak, böylece görmeğe hiçbir vakit muktedir olmasa bile onlar bu kadarcık düşünmekle dahi kurtulurlar; işte bu öyle senin fevkalade bir iyiliğindir." (ETŞ 15.54-57).

bitigde ***munılayu*** *sav urdı* "Mektupta bu şekilde söz yazdı." (HT V 2363).

montag ~ muntag ~ munı teg: Köktürkçe döneminde *anı teg* > *antag* "onun gibi, öyle" biçiminde olduğu gibi Eski Uygurca döneminde *bunı teg* > *muntag* "bunun gibi, böyle" anlamlarıyla kalıplaşarak zarf işleviyle kullanılmıştır.

bizni ölürmegil ölürmegil ne emgek erser monta ok emgenelim .. isig özümüzni adırma tėp ***montag*** *tėyürler* "'Bizi öldürme!' Azabımız ne ise burada çekelim. (Bizi) canımızdan ayırma.' deyip bu şeklinde feryat ederler." (DKAMP 215-217).

ulug azruaya siz ne tıltagın ne ugurın ***muntag*** *sözleyür siz* "Yüce Azruaya siz hangi sebepten böyle söylüyorsunuz." (AY 10213-10214).

neŋ inçip: Olumsuzluk pekiştiricisi işlevinde kullanılan *neŋ* sözcüğü *inçip*'le birlikte kullanıldığında "hiçbir şekilde" anlamıyla zarf işlevinde kullanılmıştır.

çınıyu sözleser buyanın bilge biligin yme ***neŋ inçip*** *yitmez bo nomug ukmakka* "Bilgeliğin faydasını doğru bir şekilde söylese yine de bu öğretiyi anlamaya hiçbir şekilde yetmez." (BT I D 93-94).

yitinçsiz yitiz yağız yir teprep kökke agtıngay .. kim m(e)n ötünü teginmiş bu kirtü savım ***neŋ ınçıp*** *idi adınsıg bolu teginmegey* "Ulaşılmaz, geniş yeryüzü hareket edip göğe yükselecek, söylemiş olduğum bu gerçek sözüm hiç başka türlü olmayacak…" (AY 11809-11812).

özin: *öz* sözcüğü "kendi" anlamıyla dönüşlülük zamiri olarak kullanılırken aldığı vasıta hâl eki ile bir işin nasıl yapıldığını ifade etmek için "kendiliğinden" anlamıyla zarf işleviyle de kullanılmıştır. Sözcüğün *ök* pekiştirme enklitiği ile kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır.

Vinayta ulatı vıçıdıramalarnıŋ / vaşır teg katıg tözin / vyakiyan kılu vitiş alsarsen / vınçuranıŋ sözin / önişi önmeyik uşik ekşer / ögin ök bililgey ***özin*** "Vinaya başta olmak üzere vinidramaların vajra gibi sert kökünü vyākhyāna yapıp, ders alırsan vinçuranın sözünü henüz hatıra gelmemiş olan harf ve heceler kendiliğinden derhal belli olur" (ETŞ 11.9-14).

üdsüz kolusız ada tudalar ***özin ök*** *tarıkar öz eltingülük ed tavar erdini yinçü çaç kaş keŋ ucuz bolur* "Vakitsiz aksilikler kendiliğinden uzaklaşır. Kendisi için istediği mal-mülk, mücevherler, inci, firuze fazlasıyla değersiz olur." (AY VI 183-186).

ince k(a)ltı sögüt kesser [aşnu]ça yıltızın kesgülük ol [ötr]ü büri budıkı ***özin*** *yokatur* "Eğer bir ağacı keserseniz, önce köklerini kesmeniz gerekir. Sonra tomurcuklar ve dallar kendi kendine ölecek." (HT V 313-315).

2.4.2. Zamir Kökenli Sözcüklerin Soru Zarfı İşlevinde Kullanılması

Soru zarfları fiilleri soru yoluyla niteleyen sözcüklerdir. Bu sözcükler aslen zamir kökenli olup aldıkları çeşitli eklerle cümlede soru zarfı işleviyle kullanılmıştır. Eski Uygurcada soru zarfları *ne, kim* soru zamirleri ve **ka* zamir köküne eklenen hâl ekleri, yapım ekleri ve edatlarla oluşturulan sözcük gruplarından meydana gelmiştir. *kanta, kança, neçük neteg* vb. sözcükler temelde bilinmeyen bir varlığın yerini, durumunu soru yoluyla temsil eden sözcükler olması bakımından zamirdirler. Ancak cümlede kullanıldıkları konum göz önünde bulundurulduğunda zarf işlevi ön plana çıkmaktadır.

kança: "nereye?" anlamında soru zarfı işlevinde kullanılmıştır.

amtı bizni irinç yarlıg kılıp ***kança*** *barır siz* "Şimdi bizi mutsuz ve zavallı kılıp nereye gidiyorsunuz?" (İKP LXXVII-LXXVIII.)

ötrü atası kilimbė [yek] öz pada ordusıŋa kelip amrak kızın bulmadın ince tėp tėdi .. meniŋ kızım ***kança*** *baryuk ol tėp tegreki tėri yekler ince tėp tėdiler* "Daha sonra babası şeytan Hiḍimbaḥ kendi sarayına gelip sevgili kızını bulamayınca şöyle dedi:

‘Benim kızım nereye gitti?’ Çevresinde toplanan şeytanlar şöyle dediler:” (DKAMP 3836-3840).

amrak begim.. mėni o[run]ta yatguru kodup ***kança*** *bargalı sakınur siz.. azu y(i)me adın sever amrakıŋız bar erki anı üçün meni kodup barır siz* “Sevgili hükümdarım! Beni, evimizde, yatağımızda bırakıp nereye gitmeyi planlıyorsunuz? Herhalde başka bir sevgiliniz olacak ki beni bırakıp gidiyorsunuz!” (DKAMP 3626-3629).

kanta: *kanta* “nerede?” anlamında soru zarfı işlevinde kullanılmıştır.

bo meniŋ amrak atacımın ***kanta*** *ėltür sizler* “Benim sevgili babacığımı nereye götürüyorsunuz?” (DKAMP 3151-3152).

takı yme kim kayu tınlıg siziksiz kirtgünç köŋülün bu bitigig bititser azu adınaguga okıtsar azu nomlatsar ayayu agırlayu tutsar antag bar kim ol tınlıg örtke örtenmez suwda ölmez tagda öŋ yirte ***kanta*** *yorısar bars irpiz böri ulatı yawlak tınlıglar alku tezerler* “Ve yine, bu kitabı, sağlam inmanlı kimseler kopyalar veya başkalarına okutsa veya vaaz ettirip saygı duyarsa, ki o canlı ateşte yanmaz ve suda ölmez (ve) dağlarda veya çölde nerede dolaşırlarsa, kaplan, vaşak, kurt ve diğer kötü yaratıkların hepsi (ondan) kaçarlar.” (TT VI 112-117).

bahşıs[ı] arhant bo ötmek ***kanta*** *bar erki tep t(e)ŋridem köz ü[z]e kördi* “Hocası rahip, bu ekmek nerede var ki diye ilahî gözüyle gördü.” (HT V 2069-2073).

kayuta: Tek başına kullanıldığında “ne?, hangi?” anlamlarına gelen kayu sözcüğü bulunma-çıkma ekiyle soru zarfı işlevinde kullanılmıştır.

toyun ***kayuta*** *yorısar olur[sar…] yatsar tünle küntüz agzınta üzüksüz namo but tėp sözleyür erti* “rahip nerede yürüse, (nerede) bulunsa… nerede yatsa gece gündüz ağzında daima ‘Buda’ya hürmetler olsun.’ diye konuşurdu.” (DKAMP 4027-4029).

neçük ~ neçök ~ neçüg: Bir olayın, durumun nasıl gerçekleştiğini soru yoluyla belirten *neçük* “nasıl?, niçin?, ne şekilde?” anlamlarıyla soru zarfı işleviyle kullanılmıştır.

teŋrim elig törüg agı barım tutar agı barım alkınsar el törü ***neçük*** *tutar biz teŋrim* “Haşmetlim devleti ve onun kurumlarını, varlık ve zenginlik ayakta tutar. Varlık ve zenginlik tükenirse, devleti ve kurumlarını nasıl sürdürebiliriz, haşmetlim” (İKP IX).

ed tavar ***neçüg*** *bıçılur erser ançulayu yme etözdeki ig agrıg ada tuta bıçılmakı kesilmeki bolzun* "Mal mülk nasıl kesilirse aynı şekilde vücuttaki sıkıntı ve tehlikeler de kesilsin." (BT V 155-160).

neçükin: *neçük* sözcüğünün vasıta hâl eki almış biçimi olan sözcük "niçin?" anlamında soru zarfı işlevinde kullanılmıştır.

anta ötrü atlıg yüzlügke ınçe tep ayıttı ***neçükin*** *agı barım kazgansar üküş bolur* "Sonra, unvanlı ve önemli kişilere şöyle sordu: İnsan zenginlik ve varlık kazanmak isterse, (en) fazlasını ne ile elde eder? " (İKP XII 4-7).

körser köŋülüg uzatı üzüksüz ***neçükin*** *tegmegey kalısız nirvan meŋiziŋe* "Durmadan uzun süre kalbe bakarsan, Nirvana sevincine nasıl ulaşılmaz?" (BT I B 86-87).

neçükleti ~ neçökledi: "niçin?" anlamında sebep ifade eden soru zarfı olarak kullanılmıştır.

yılkı ajunınta barmış tınl(ı)g ***neçökledi*** *ezüg sav sözlemedi erki* "Hayvan varlığına girmiş (olan) canlı niçin yalan söylemedi acaba" (DKAMP 1787-1788).

negü: *ne* soru zamirinin türevlerinden olan *negü* biçimi ve bundan türeyen sözcükler "neden?, niçin?" anlamlarında soru zarfı işlevinde kullanılmıştır.

ötrü umug ınag tükel bilge t(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan bilip ukup ol iglig toyınka ınçe tėp ayıtuy(a)rlıkadı .. tözün oğluma ***negü*** *üçün monça koduru ınçıklayu emgenür s(e)n* "Daha sonra (canlıların) umudu, tam bilge, Tanrıların Tanrısı Buda, bilip anlayarak o hasta rahibe şöyle sordu: Ey soylu oğlum! Niçin böyle büsbütün feryat figan ederek ıstırap çekiyorsun?" (DKAMP 2641-2645).

sizler ***negü*** *ança ked k[orkar] sizler* "Sizler niçin bu kadar çok korkuyorsunuz?" (AY 88-89).

it tişin kuidürüp, ***negüge*** *türtser tu önmez bolur* "Bir köpeğin dişini yakıp (küllerini) nereye sürse (vücuttaki) tüyler dışarı çıkmaz." (TT VII 23.3-4).

bo etöz y(i)me ***negüke*** *k(e)rgeklig ol .. ölüm ödi yagudukda 'eŋ öŋre öz ornınta yatıp tolp etözi titreyür bezer..* "Bu vücut da ne için gereklidir? Ölüm vakti yaklaştığında ilk önce kendi yatağında yatıp bütün bedeni titrer." (DKAMP 2855-2859).

neglük ~ negülük: "neden?, niye?" anlamlarında soru zarfı işlevinde kullanılmıştır.

utçı er körüp inçe tep ayıtdı siz kişide adruk begrek er közünür siz siz ***neglük*** *inçe irinç yarlıg boltuŋuz* "Sığıtmaç, onu görünce şöyle sordu: -Siz, ölümlülerin hepsinden farklı ve çok asil görünüyorsunuz. Niye böyle zavallı ve acınacak duruma düştünüz?-" (İKP LXVI 3-8).

kaçan kişili nomlı birlen tarkarsar barlı yoklı birlen kiterser baştınkı erür bo yörüg artuk takı ***negülüg*** *ol* "İnsan ve öğretiden vazgeçilirse, varlık ve yokluk ikisi birlikte kaldırılırsa, bu yorum en iyisidir bunun ötesinde ne vardır?" (BT IB 2-4).

negü üçün: "niçin?" anlamında soru zarfı işlevinde kullanılmıştır.

tözün oglıma negü üçün monça koduru ınçıklayu emgenür s(e)n bo savag èşidip ol toyun atasın körmiş ogulı teg ertiŋü katıglanıp küçin közin açıp t(e)ŋri burhan(ı)g körti "Ey soylu oğlum! Niçin böyle feryat figan ederek ıstırap çekiyorsun? Bu sözü işiten o rahip, babasını görmüş çocuk gibi fevkalade bir gayret gösterip güçlükle gözlerini açarak Tanrı Buda'yı gördü." (DKAMP 2644-2648).

neke: *ne* soru zamirine yönelme hâl ekinin kalıplaşmasıyla oluşan sözcük "niçin?, nasıl?" anlamlarında sadece soru zarfı işlevinde kullanılmıştır.

kaŋı kan inçe tep ayıttı neke ıglayu busuşlug keltin tegin inçe tep ötünti taştın ilinçüke önmiş erdim üküş yok çıgay emgeklig tınlıglarag körüp ıgladım* "Babası han, şöyle buyurdu: 'Niye ağlayıp üzüldün?' Prens şöyle arz etti: Dışarda eğlenmeye gitmiştim; yokluk ve acı çeken pek çok yaratığı görüp ağladım." (İKP V1-6).

netegin: *neteg*'in araç durumu almış biçimi olan *netegin* "nasıl?" anlamında soru zarfı işlevinde kullanılmıştır (Erdal, 2004: 213).

aşnuça kiginç birti ***netegin*** *turmakın anta basa y(a)rlıkadı munçulayu ögretiŋüsin tört tugumın tuymış tnl(ı)glarıg tüzün y(a)rlıkançuçı köŋül bilge bilig üze tirtürdi* "Önce nasıl kalınacağını yanıtladı. Bunun üzerine dört doğum biçimindeki canlıların böylece yetiştirilmesi gerektiğini (öğretmeye) buyurdu. Merhamet ve bilgeliğin herkes için toplanmasına(?) izin verdi" (BT IB 42-46).

netegin *tözi titir tiser yme burhan kutılıg kurka kezigke kirgeli ograsar kirtgünç erklig küç kergek* "Neden kökü denir? derse ve eğer kişi Buda saygınlığının dereceleri dizisine girmeyi planlıyorsa, o zaman inancın güçlü gücü gereklidir." (TT VB 24-26).

2.4.3. Zamir Kökenli Sözcüklerin Miktar ve Belirsizlik Zarfı İşlevinde Kullanılması

ança: *ol* zamirinin +çA eşitlik hâl eki almış biçimi "az, biraz, bunca" anlamlarında fiillerin önünde kullanılarak miktar ilgisi kurmuş ve zarf işlevinde kullanılmıştır.

ne kergek boltı kim ***ança*** *emgenip bu yerke keltiŋiz* "Ne gerekti de bunca acı çekip buraya geldiniz" (İKP XLVII 2-4).

ançakıya ~ ançakıa (yme): *ançakıa tek başına* olumlu cümlelerde "biraz, birazcık" anlamlarıyla miktar zarfı olarak kullanılırken; olumsuz cümlelerde "hiçbir şekilde" anlamıyla yine miktar zarfı olarak kullanılmıştır. Sözcük çoğunlukla *yme* edatıyla kullanılmış ve pekiştirilmiştir.

edg(ü) oğlanım bu yat bu muntag tü(rlüg) emgeklerig körüp azkıya ***ançakıya*** *yime ajunlarıg ögmez men alkamaz men takı ne ayıtmış kergek öküşüg ögmez men* "İyi! Oğlum, bu yabancı bunca acıları görüp varlık şekillerinden birazını olsun övmem; nerede kaldı ki hepsini öveyim" (Maitr 85.53-57).

yrlıknçuçı köŋüllüg süüsin tegresinte tegriplep ***ançakıa*** *yme korkmatın aymanmatın olurur* "Yardımsever ordusunu etrafına kurduktan sonra, en ufak bir korku duymadan orada oturur." (TT X 336-339).

kayo tınlıgnıŋ köŋülinte baştınkıta baştınkı nirvanlıg burgapadisi(?) ornanmış bolsar ol tınlgnıŋ köŋülinte yaŋılmak tegli nom ***ançakya*** *yme kirgeli umaz* "Herhangi bir canlı varlığın zihni öncelikle Purnapada nirvanasına çekilirse, o zaman 'hatalı' denilen öğreti o canlı varlığın zihnine hiçbir şekilde nüfuz edemez." (BT III 501-505).

bo ajunta bo nom erdinig boşgunsar tutsar ***ançakıa*** *adınlartın todka uçuzka tegmek üze tegşilip agır tsuyı ötegi yanturu yana yinik bolur* "Bu dünyadaki bu öğreti mücevherini öğrense ve (onu) tutsa, onları geçici olarak diğerlerinden gerçek olarak alarak değiştirip değeri yine değersiz olur." (BT ID 106-110).

[vidi]ş başlayu tüketip ***ança[k(ı)ya]*** *boltukta bir braman [ol] kuvragta taştın turup yıg[la]p yene küler erdi* "Dersler başlamış az bir zaman geçmişti ki bu topluluğun dışında bir Brahman ayağa kalkıp ağlar sonra yine gülerdi." (HT III 800-803).

ince k(a)ltı hanme han teŋridem irü b(e)lgü körmek üze ***ancak(ı)ya*** *bilti nomug fu ki atl(ı)g oronta* "Örneğin, İmparator Han Ming (rüyasında) ilahi bir alamet

gördüğünde, dharmayı çok az ve (sadece) Fu Yi denilen yerde anladı." (HT IX 719-722).

ançama: *ança* zarfı ve +mA parçacığının kalıplaşmasıyla oluşan sözcük "o derece, bu kadar" anlamlarıyla zarf işlevinde kullanılmıştır.

ançama *edgü meŋi erür küsemiş küsüşler kanmakı* "Arzu edilmiş arzuların yerine getirilmesi bu kadar güzel ve zevklidir." (Maitr 47.18-19).

ançan ançan: Ölmez-Röhborn (2015: 335), Çin. *jian* "kademeli olarak" yerine *ança* "biraz, birazcık" sözcüğünün, *ançan ançan* biçiminde çift kullanıldığını belirtmiştir. Sözcük zarf işlevinde kullanılmıştır.

yana birök sözleser sizl(e)r bilip öçmek erür bir bölüklüg ***ançan ançan*** *tanuklayur tiptiser sizl(e)r yörügi yme ök antag ermez* "Yine eğer, 'Bilip sönme (pratisamkhyānirodha) bir bölüklüdür, kişi derece derece tanıklar' diye derseniz (bunun) izahı da öyle (doğru) değildir." (Üç itigsizler 111b9).

ança munça: *ança* ve *munça* sözcüklerinin birlikte kullanılmasıyla oluşturulan sözcük öbeği "şöyle böyle, az çok " anlamlarıyla zarf işlevinde kullanılmıştır.

etözlerine ***ança munça*** *tusulur* "Kendilerine az çok (şöyle böyle) fayda sağlar" (TT VI 262).

alku ödte sözler üçün kentü özüm / adınlarka kergek bolgay sakınç öze / ***ança munça*** *yığıp koştum bıratya şiri / asıg bolup tınlıglarka burkan bolzunlar* "Her zaman söylenmek için ben Pratyaya Śri, başkalarına gerek olur düşüncesi ile bunları şöyle böyle toplayıp, bizzat nazmettim; canlılara faydalı olsun, onlar da burkan olsunlar." (ETŞ 14B.29-32).

aŋama: *ol* zamirinin yönelme hâl eki ve +(y)mA enklitiğiyle birleşmiş biçimidir. "bu denli, o kadar, o derece" anlamlarında zarf işlevinde kullanılmıştır.

bu yme andag ırk ol kök luuga kelser alkutın sıŋ[ar] edgü eḍiŋ yadılıp tur[ur] ilge kanga begke [işige] kaḍunga kelser oğulsuz erser o[gulı] bolur kurug kayata suv ak[ar] anasıŋa oguliŋa yme edgü tavar tegere körser ***aŋama*** *edgü tavar tapar* "Bu da böyle bir faldır. Mavi ejderha ile karşılaşırsanız, iyi adınız her yere yayılacaktır. Biri kral, prens ve prenses olur. Kraliçeyle tanışırsan, çocuğun yoksa çocukların olur.

Kuru kayalardan nehirler akar. Annesine ve çocuklarına iyidir. Mal mülk görse o kadar mal mülk bulur." (TT VII 29.8-16).

antag: *ol* zamiri ve *teg* edatının kalıplaşmasından oluşan sözcük "öyle" anlamının yanı sıra "o kadar" anlamıyla da zarf işlevinde kullanılmıştır.

meniŋ ***antag*** *küçüm küsünüm yok kim teŋri burkannıŋ edgüsin erdemin kiŋ alkıg küleyü sözlegülüg ne yime tire yıgyırak ayu bireyin ḥimavanti tagnıŋ yıŋakınta bagirati atlıg ögüz kıdıgınta kapilvastu atlıg küsençig körkle balıg bar* "Benim Tanrı Burkan'ın iyiliğini, fazîletlerini tafsilâtiyle överek söyleyebilecek kadar gücüm kuvvetim yoktu ancak bunun hakkında topluca (şunu) söyliyeyim: Himalaya dağı cihetinde Bhāgīratha adlı ırmağın kıyısında Kapilavustu adlı şirin ve güzel bir şehir vardır." (Maitr 13.36-44).

munçakıa: *munça* "biraz" sözcüğün ve +kIyA küçültme eki ile oluşturulan sözcük "birazcık, bu kadarcık" anlamında miktar zarfı işleviyle kullanılmıştır.

mundag yanıŋ kimler sizni kolulayu / munılayu körgeli neŋ umasarına / munçakıa ömek öze kutrulurlar / muna bu mat muŋadınçıg edgüŋ erür "Bu şekilde kimse sizi kollayarak böylece görmeye hiçbir vakit muktedir olmasa bile onlar bu kadarcık düşünmekle dahi kurtulurlar işte bu öyle senin fevkalade bir iyiliğindir." (ETŞ 15.54-57).

alkınçsız kögüzlüg bodisvt siz inçe biliŋ ukuŋ .. bu pusar ***munçulayu*** *taŋ adınçıg alp erdemin kamag tınlıglarka asıg tusu kılu kutgarur* "Tükenmez gönüllü bodhisattva siz (bunu) böyle bilin, anlayın! Bu Kuanşi im pusar, bütün canlı varlıklara işte bu derece hayret verici, seçkin fedakârlık fazileti ile fayda sağlar, (onları) kurtarır." (Kuanşi 148-150).

2.4.4. Zamir Kökenli Sözcüklerin Zaman Zarfı İşlevinde Kullanılması

Zamir kökenli sözcükler henüz Kök Türkçe döneminde hâl ekleri ve edatlarla kalıplaşmaya başlamış ve zarf işleviyle kullanılmıştır. Eski Uygurca döneminde soru ve işaret zamirlerinin türemiş biçimleri gerek tek başlarına gerek edatlarla kurduğu öbeklerle zarf işleviyle kullanılmaya devam etmiştir.

anta: *ol* zamiri henüz Köktürkçe döneminde bulunma-çıkma hâl ekiyle kalıplaşmış ve "o zaman, sonra" anlamında zarf işleviyle kullanılmıştır. Bu işlevi Eski Uygurca döneminde de devam etmiştir.

monçulayu tüşeyü yatur erken yer tepremeki üze beliŋlep odunup kelti, ne odunu birle ök ***anta*** *korkınçlıgın busuşlugın ince tėp tėdi* "Böylece rüya görüp yatıyorken yerin titremesinden korkup uyanıverdi. Uyanır uyanmaz o anda korku (ve) kaygıyla şöyle dedi:" (AY 16132-16136).

anta basa tapıg-takı yigü içgü-ler-ig yme iç tapıgnı kutadturmış teg ök kutadturup ***antın*** *aş-nıŋ burun-ıntın alıp tapıg-ta kodup toorm-a-larka yme urup burxan-lar-ka budi-lar-ka tapındım sakınıp* "Bundan sonra, iç kurbanı kutsadığı gibi, ibadete ait yiyecek ve içeceği de kutsamalıdır; o zaman yemeğin tepesinden (bir şey) alıp sunu üzerine koymalı ve onu da koyup burhalara kendini tanıtmalıdır" (BT VII I.18-24).

ançagınça: Sözcük "o esnada, o sırada ve –dığı sürece" anlamlarıyla zaman zarfı işlevinde kullanılmıştır.

ançgınça kan *yarın yar'udı kün tugdı* "Kısa bir süre sonra şafak söktü ve güneş doğdu." (M I 6.19-20)

han bo savıg eşidip açıgı kelip yeriŋüyü boguzı tıkılıp yıglayı anıŋ küsüşin tilikin takı yme ança sözletgeli sakınıp turur erken ***ançgınça*** *ol yılan közünmedin yitlinip bardı* "Han bu konuşmayı işitince üzüntüsü onu sardı, boğazı sıkıştı ve hıçkıra hıçkıra ağladı; ve hala dileğini bu şekilde daha nasıl ifade edebileceğini düşünürken, o esnada o yılan görülmeden ortadan kayboldu." (BT XXV 92-94).

ançgınça *beş yıl [ert]di* "Aradan beş yıl geçti." (HT III 872-873).

ançgınça *şila-aditi elig begniŋ beş* yıldanberü yıgmı[ş] termiş agılıkdakı ordotakı neçe ed t(a)var erdi erser kalısız barça alkıntı* "Bu arada, kral Śīlāditya'nın son beş yıldır ambarlarda ve sarayda ne kadar mal mülk biriktirdiyse hepsi tamamen tükenmişti." (HT V 1148-1152).

ol ödün m(a)has(a)tvı tiginniŋ tapıgçıları tiginimiz keçdi tip kaçan bartı yorıŋlar kanta ol istelim tip tiişdiler ... ***ançagınça*** *anası katun balıkda idiz kalıkda yatıp ıdıyur erken ertigü yavız tül tüşedi* "O zaman Mahāsattva prensin hizmetçileri: 'Prensimiz gecikti, nereye gitti, hadi gidelim, nasıldır o arayalım' diye konuştular. O sırada annesi kraliçe şehirde yüksek (bir) kulede yatıp uyuyorken çok kötü (bir) rüya gördü" (AY 16121-16127).

ançadınberü: İlk kez Eski Uygurca döneminde karşımıza çıkan bu sözcük "o zamandan beri, o andan itibaren" anlamlarıyla zaman zarfı işleviyle kullanılmıştır.

kaçan lovudi han özi yen[e] [adın ajunka] bardı erser ***ançadınberü*** *bo no[m] [ordosında]kı agılıkta b(e)klig turup* "Ama İmparator Lovudi'nin kendisi (başka bir varoluş biçimine) girer girmez, o zamandan itibaren bu sutra (sarayın) hazinesinde sıkıca kilitli (kalmalıdır)" (BT XXV 157-159).

ançata: *ol* işaret zamirinin katmerli çekimi olan sözcük "o zaman" anlamıyla kalıplaşmış ve zaman zarfı işleviyle kullanılmıştır. *ançata* sözcüğü *ançadakı* biçiminde +ki aitlik ekiyle de kullanılmıştır.

ol iki tegitler munçulayu yanıŋ keyirkençig kılınu uluyı sıgtayu talıp yüküp ***ançada*** *kin timin antıran öŋi yorıp bartılar* "O iki prens bu şekilde feryat ederek, ağlayarak yorulup bir süre sonra hemen oradan ayrıldılar." (AY 16118-16121).

eltinser ***ançata*** *özümüz idimiz igemiz ogul elig ideleyü(?) alıp biz kulutlarıg iç ordoŋuzta örtiŋ* "O halde, hayatımız devam ediyorsa, şehzademiz ve arşın varisi Rabbimiz, bizleri, kulları koruyucu olarak kabul eylesin ve iç sarayınıza yükselmemize izin verin." (BT III 1103-1105).

andırtın berü: Herhangi bir olayın başlangıcına atıfta bulunmak için *ol* zamir kökünden oluşan *andırtın* ve *berü* edatı birlikte "o zamandan beri" anlamında zarf işlevinde kullanılmıştır.

andırtın berü *igi öŋedmiş tıltagı [samtso] açari ugrınta öŋre[din] tül körmiş una bo erür* "[Śīlabhadra'nın] kendi hastalığının o zamandan beri iyileşmesine sebep olan Tripiṭaka ustasından dolayı önceden rüya görmesinin [öyküsü] işte budur." (HT III 462-465).

anıŋ ara ~ anıŋ arasınta: *ol* zamirinin ilgi hâli ve *ara* edatı kalıplaşarak "o esnada, o sırada" anlamlarında zaman zarfı işleviyle kullanılmıştır. *ara* edatının yanı sıra *arasınta* biçimi de aynı işlevde kullanılmıştır.

bo montag emgeklig savlar sözleyür erken ***anıŋ arasınta*** *yer yarıltı* "Bu şekilde ıstırap verici sözler söylerken yer yarılmış" (DKAMP 346-347).

anıŋ arasınta *bo savlar pırsançı eligke eşiḍilti kamag kara bodun yığılıp ince tep teştiler* "Bu arada bu sözler kral Prasenajit tarafından duyuldu. Bütün insanlar toplanıp kendi aralarında şunları söylediler." (BT III 365-368).

ötrü ėlig beg tört beltir yolta yorıyu ***anıŋ arasınta*** *sansız üküş yeklerig körti* Ondan sonra, hükümdar dört yol ağzında yürürken, sayısız denecek kadar çok şeytan gördü" (DKAMP 3485-3487).

antadata berü: *antadata* sözcüğünde bulunma-çıkma hâl ekinin tekrar tekrar kullanılması dikkat çekicidir. Sözcük *berü* edatıyla öbek oluşturarak "o zamandan beri" anlamında zaman zarfı işleviyle kullanılmıştır.

k(e)ntü tugmış kılınmış meŋigü t(e)ŋri yerin unıtu ıḍḍı y(a)ruk t(e)ŋrilerde aḍrıltı ***antadata berü*** *t(e)ŋrim yek kılınçıŋa anıg kılınçl(ı)g ş(i)mnu ögümüzni sakınçım(ı)zını azgurdukın a[r]kun biligsiz ögsüz boltukumuz üçün …* "Kendi doğduğu yaratıldığı ezelî tanrı yerini unuttu ve ışık, tanrılardan ayrıldı. O zamandan beri tanrım, şeytanca davranışlarla günahkâr Şimnu aklımızı başımızdan aldıktan (sonra) düşüncesiz, akılsız, hâle geldiğimiz için …" (Huast 14-20).

antada ınaru

ol savag işidip şanki çkvirt ilig yiti erdnisi kamag çmbudvip uluştakı iligler begler birle ayagka tegimlig maytrı bodisvtag bakşı tutar .. ***antada ınaru*** *kün küniŋe bodisvtag kö(rg)eli k(elir) titrü teriŋ nom işidür* "Bu sözleri işitince dünya hükümdarı Şankha yedi cevheri ve bütün dünyadaki hükümdar ve beyler ile birlikte hürmete lâyık Maytrı bodhisattvayı üstat telakki eder. O andan itibaren her gün bodhisattvayı görmeye gelir, derin vaazını dinler." (Maitr 38.38-45).

ançaka tegi: Genellikle *neçeke tegi* yapısıyla kullanılan *ançaka tegi* "ne zamana kadar … o zamana kadar" koşul cümlelerinde kullanılmıştır.

k(a)ltı sizler ötünmiş teg neçeke tegi bu nom erdini bar erser .. ***ançakategi*** *köni nomlar kirtü yörügler yitlinmez batmaz* "Ne zamana değin bu öğreti mücevheri (Dharmaratna) var ise, o zamana değin doğru öğretiler (Dharma) gerçek yorumlar kaybolmaz, yok olmaz." (AY 5643-5646).

amtı neteg bu kök kalık nızvanı kılınçlar / alku tınlıg alkınmasar abamu bolgınça / ançulayu ok biziŋ yme kut kolunçlarımız / anı teg ök alkınmazun ***ançaka teginçe*** "Şimdi bu gökyüzü, hırs ve hareketler bütün canlılar nasıl ebediyete kadar ortadan kalkmazsa yine onlar gibi bizim saadet arzularımız da o zamana kadar öylece ortadan kalkmasın" (ETŞ 13. 45-48).

ançata temin: *ançata* "o zaman" ve *tėmin* "hemen, derhal" sözcükleri birlikte zaman zarfı işlevinde kullanılmaştır.

kirtü tözke tegdükte ***ançada timin*** *yaŋılmaz* "Gerçek köke ulaştığında hemen yanılmayacak." (BT ID 198-199).

anta ok: *ol* işaret zamirinin bulunma-çıkma eki almış biçimi *ok* enklitiği ile birlikte kullanılarak "o anda, o esnada" anlamında zaman zarfı işlevinde kullanılmıştır.

tumlug yüzlüg atavaki yek beliŋteg tölikin tŋri burkanag kılıçın sançgalı ogradı ***anta ok*** *kılıçı iki öŋi bolup yirke tüşti* "Uğursuz yüzlü şeytan Āṭavaka, ilahi Buda'ya korkunç bir güçle yaklaştı ve ilahi Buda'yı kılıçla delmek istedi. O anda kılıcı ikiye bölündü ve yere düştü." (TT X 354-358).

ıntınındınberü: Elmalı (2016:311), genellikle teklik 3. Şahıs iyelik eki ile kullanıldığını ve *berü* "beri, ileri, buraya" zarfı ile birleşerek "var olduğum zamandan beri, doğduğum günden beri" anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir.

süŋük-ke yilik-ke tegürü ***ıntınındınberü*** *kop süzük kirtgünç köŋül-in yalvargu ol* "Kemiklerine, iliklerine kadar, en derinden (gelen) tamamen temiz bir imanla yalvarmalıdır." (BT VIII 69-70).

kaçan neŋ: *ka zamir kökünden oluşan ve "-dığı zaman, her ne zaman" anlam ilgileri ile bağlı cümle oluşturan *kaçan* sözcüğü *neŋ* olumsuzluk pekiştireci ile "hiçbir zaman" anlamında kullanılmıştır.

açmak suvsamak emgekimiz ***kaçanıŋ neŋ*** *sönmez yig bolgay erti* "Açlık ve susuzluk ızdırabımız hiçbir zaman dinmez daha da artacak." (Maitr 110.21-23).

kaçandınberü: *kaçan* soru sözcüğü çıkma hâl eki ve *berü* edatıyla kullanıldığında soru zarfı işlevi yerine "uzun zamandır, nicedir" anlamlarında zaman zarfı işlevini yerine getirmiştir.

kaçandınberü *gavdam toyınka yala kodgu uçlug başlıg sav tapmaz erdimiz* "Uzun zamandır rahip Gautama'ya iftira atabilecek keskin bir söz bulamamıştık." (BT III 181-182).

kaçankategi: Zaman anlamı ifade eden soru sözcüğü *kaçan* "ne zaman?" soru zarfı işlevinin yanı sıra zaman zarfı işlevinde kullanılmıştır.

kaçankategi *kaygusuz yırgazun kamag uluşu ili* "Nice zamana kadar bütün memleketi ve halkı kaygısız rahat etsin." (ETŞ 11.163-164).

neçede berü: *ne* soru zamirinin kalıplaşmış biçimi olan *neçe* "nice" anlamıyla miktar ifadesi taşırken +DA bulunma-çıkma hâl eki ve *berü* "-dan itibaren, beri" edatıyla birlikte kullanıldığında "nicedir, ne zamandır" anlamlarında zaman zarfı işlevinde kullanılmıştır.

neçede berü *bo evde barkda erip sizlernің tözün yavaş köŋülüŋüzlerni artatmışım bar erser kop köŋülin kşanti beriŋler tėp tėdi* "Nicedir bu evde barkta olup sizlerin asil gönüllerinizi bozduysam bütün kalbinizle (beni) affedin dedi." (DKAMP 2128-2132).

neçete kėn: *ne* soru zamirinin kalıplaşmış biçimi olan *neçe* "nice" anlamıyla miktar ifadesi taşırken +DA bulunma-çıkma hâl eki ve *kėn* "-dan sonra, bir süre sonra" edatı ile zaman zarfı işlevinde kullanılmıştır.

ne anı körüp ök etözlerin ol sünük üze kemişip ögsirep tınsırap kamıltılar .. ***neçede kin*** *timin öglenip ötrü iliglerin ötrü kötürüp ulug ünin ulıdılar* "Ve onu görünce kendilerini o kemiklerin üzerine fırlatıp, kendilerinden geçerek yıkıldılar. Bir süre sonra kendilerine gelip sonra ellerini (yukarı) kaldırıp yüksek sesle feryat ettiler." (AY 16102-16106).

2.4.5. Zamir Kökenli Sözcüklerin Yer Zarfı İşlevinde Kullanılması

aŋaru: *ol* işaret zamirinin yön gösterme hâli *aŋaru* yer zarfı işlevinde kullanılmıştır.

bo hua ***aŋaru*** *iltip mamika kızka birgil* "Bu çiçeği oraya getir ve Mamika kıza ver." (TT X 463-464).

anta: *ol* işaret zamiri ve +DA bulunma-çıkma hâli Kök Türkçe döneminde kalıplaşarak "orada, o zaman" anlamlarında yer zarfı ve zaman zarfı işleviyle kullanılmaya başlamıştır. Eski Uygurca döneminde de gerek tek başına gerek edat ve enklitiklerle kullanılarak çeşitli anlam ilgileri kurmuştur. Esasen *anta* "orada" sözcüğünün anlamını göz önüne aldığımızda, bir yer isminin yerine geçerek zamir işlevini devam ettirmekle birlikte cümlede kullanıldığı yere göre zarf işlevinde kullanılmıştır.

y(i)me bu tamudaki emgekler tolgaklar yakın barguluksuz erip inçip ***anta*** *oglagu et'özlüg bolurlar* "Ayrıca, bu cehennemdeki ızdıraplar yaklaşılmaz olup, orada da narin bir vücuda sahip olurlar." (BT II 209-211).

taluy ögüzke kıdıgıŋa tegürdi kaltı ***anta*** *tegdükte inişi birle kavıştı* "Okyanus ırmağına, sınırlarına ulaştılar. Oraya vardığı zaman küçük kardeşiyle buluştu." (İKP LII 4-6).

mn ***anta*** *sizinçsz erteyin* "Ben şüphesiz oraya geçmek istiyorum" (BT V 270-271).

bargay m(e)n ***anta*** *şrinaland(a)rm seŋremig tepitip ko[g] kıçmık kılgay m(e)n* "Oraya gideceğim ve Śrīnālandārāma Manastırını çiğneyip toza çevireceğim!" (HT V 297-299).

andıran ~ antran ~ andırtın: *ol* işaret zamiri ile ilişkilendirilen ve *andıran ~ antran~ andırtın* gibi varyantları olan sözcük "oradan" anlamında kullanılmıştır. Erdal (2022), bu sözcükte yer alan +DXr ekinin Altayca bir unsur olduğunu belirtir. Ancak ekin daha önceki metinlerde kullanılmayıp Uygur Türkçesinde kullanılması dikkate değer bir durumdur.

anta ölüp seŋik yideçilerneŋ bursŋ kuvragda öŋre aşadaçılarnaŋ ornı uyası avış tamu üçün avış tamuda togdılar.. ***antran*** *alpın emgekin ozup kurtulup amtı bu kiçig tamularda togdılar* "Orada öldükten sonra manastıra ait olan şeyleri yiyenlerin manastır (sâkinlerin)den önce yiyenlerin yeri, çukuru Avici cehennemi olduğu için Avici cehenneminde doğdular. Buradan güçlükle kurtulduktan sonra şimdi bu küçük cehennemlerde doğdular." (Maitr 72.1-7).

anta ötrü odon han ***antıran*** *ok kamag begleri birle atlanıp seŋrem etgülük yeg adrok yer oron talılap bo oronug tapladılar* "Bunun üzerine Hotan Hanı bütün beyleri ile aynı yerden yola çıktı ve bir manastır kurmak için mükemmel bir yer aradılar ve bu yeri buldular." (HT V 2213-2218).

yene tört yüz bere yer yırıp tohrelarnıŋ eski balıkka tegdi, ***antıran*** *yene altı [y]üz bere yer yorıp sarmadan [ba]lıkka tegdi* "yine 400 mil yol kat ederek Tohar antik kentine gelmiş, oradan da yine 600 mil yol kat ederek Sarmadan kentine gelmiştir." (HT V 2450-2452).

anta munta: *ol* ve *bu* işaret zamirlerinin +DA bulunma çıkma hâl eki almış biçimleri "orada burada, şurada burada, her tarafa" anlamlarıyla yer zarfı işleviyle kullanılmıştır.

ayazta yulduz körü yagızta yer ıdışkayu ***anta munta*** *tileyü bulmamışsıg bolup terkin tavradı çetavan saŋramgaru bardılar* "Berrak gökyüzünde yıldızları izlediler ve yerdeki toprağı koklayarak orada burada bulmak istiyormuş gibi davranıp, aceleyle Jetavana Manastırı'na vardılar." (BT III 244-248).

alko tırtılarlıg keyikler kuvragı ***anta munta*** *taştılar kaçtılar anasından azmış yivig teg artokrak tiliksiz boltılar* "Vahşi hayvanların tüm sapkın sürüsü bir o yana bir bu yana kaçtılar. Annelerinin kaybettiği bir ceylan gibi, son derece kayıtsız hale geldiler." (BT III 129-132).

kaçan bodıs(a)t(a)vnıŋ etözin buşı birmiş yir orunka tegdiler erser anta ötrü bodis(a)t(a)vnıŋ yaş sümükleri ınaru berü ***anta munta*** *saçılıp yatmışın körüp etözlerin birkerü yirke çalıp ögsirep tınsırap ınça k(a)ltı ulug ı ıgaç küçlüg katıg yiilke tokıtılıp kamılmış teg tüşdiler kamıltılar* "Ne zaman (ki) Bodhisattva'nın vücudunu feda ettiği yere, geldilerse, orada Bodhisattva'nın yaş kemiklerinin oraya buraya saçıldığını görüp kendilerini birden yere atıp kendilerinden geçip, tıpkı büyük (bir) ağacın kuvvetli sert yelle vurulup devrildiği gibi yere düştüler" (AY 16235-16241).

kaçan anta tegip ilinçü meŋi işin ertürdükte ötrü ol üç tigitler hua çeçek tüş yimiş evdigeli ataları ilig begke ötünüp ayıtıp kaltılar ***anta munta*** *ınaru berü yorıyu bir ulug kamışlıg berk arıgka kirip ötrü anta tıngalı olurtılar* "Oraya ulaşıp eğlenip neşelendikten sonra, üç prens çiçek, meyve (ve) yemiş toplamak için babaları hükümdara (izin için) sorup (geride) kaldılar. Oraya buraya, öteye beriye yürüyerek büyük, kamışlı koyu bir ormana girip sonra orada dinlenmek için oturdular. " (AY 15838-15845).

başıntakı birer evin saçı ***anta munta*** *saçılıp birin tartmış teg tüyo köz kaşı kapakı közünü turur* "Başındaki saçlar, sanki (her biri) tek tek (özellikle saç tutamları) her tafa dağılıp her biri gerilmiş gibi, kaş ve göz kapakları görünüyor." (TT X 435-437).

munta ~ monta: *bu* işaret zamirinin +DA bulunma-çıkma hâl ekli biçimi *munta* "bunda" anlamının yanı sıra kalıplaşarak "burada, bu yerde" anlamında yer

zarfı olarak kullanılmıştır. Sözcük Kök Türkçe döneminde kalıplaşmış Eski Uygurca döneminde de aynı biçimde ve farklı edat ve enklitiklerle kullanılmıştır.

olar ***munta*** *etüz kodup yalaŋuk ajunınta togarlar* "Bunlar burada öldükten sonra insanlar âleminde doğarlar" (Maitr 78.3-4).

anın amtı m(e)n adın uluşka satıgka barayın s(e)n ***monta*** *kalgıl* "Onun için şimdi ben başka bir memlekete ticaret için gideyim. Sen burada kal." (DKAMP 990-992).

neçede anity atlg ürlüksüz yat yatlanguçı kelip isig özümin kungalı ugrasar ol oğurda yme bu maŋa umug ınag bolgalı umaz anın amtı bo kızıg ***munta ok*** *titeyin ıdalayın* "Aynı şekilde, gelip geçiciliğin düşmanı gelip beni hayatımdan çalmayı planlıyorsa, bu benim için bir umut ya da bir sığınak olmayacaktır. Bu yüzden bu kızı burada bırakayım vaz geçeyim." (TT X 539-543).

anın amtı m(e)n adın uluşka satıgka barayın s(e)n ***monta*** *kalgıl* "Onun için şimdi ben başka bir memlekete ticaret için gideyim. Sen burada kal." (DKAMP 990-992).

munta *turmalım adın otlug suvlug hualg çeçeklig yir ke baralım* "Burada durmayalım! Başka çimenli, sulak, çiçekli bir yere gidelim." (U IV 56).

bu künte mınça men elik iş ayguçı ***mınta*** *tugmış sarman tölek başlap oğlan-arım birle atamız-nıŋ bular-ka ülüş kılıp kodmış yėr-iŋe suv-ıŋa bag-ıŋa borluk-ıŋa …*"Bu günden itibaren ben Elik, benden doğmuş oğlanlarım başta Sarman Tölek ile babamınızın çoaltıp miras bıraktığı yerine, suyuna, bahçesine, bağına yönetici olacağım." (SammlUigKontr WP06. 23-28).

muntın *ilgerü [i]ki yüz bere* yer yorıp pançu[v]işay uluşka tegdi* "Buradan 200 mil doğuya giderek pançuvişay ülkesine girdi." (HT V 1624-1626).

mundırtın ~ muntıran: *ol* işaret zamirinde olduğu gibi *bu* işaret zamiri de kalıplaşarak "buradan" anlamında yer zarfı işlevinde kullanılmıştır.

öŋ nomnuŋ bar erür ol buluŋı yıngakı ***mundırtın*** *barır üçün anga sözlemiş ol yorıdı tip teginmekte ulatıl(a)r antag ermez yok erür buluŋı yıŋakı yok erür olarnıŋ otgurak orunı atı bolmaz yorıdı tip* "Renk dharmasının (rūpa-dharma) buradan gidecek o köşesi bucağı var olduğu için ona 'Yürüdü' diye söylemiştir. Temas (vedanā) ve diğerleri öyle değildir. Yoktur (onların) köşesi bucağı! Yoktur, onların kesinlikle yeri! (Bu yüzden onlara) 'Yürüdü' denmez." (Üç itigsizler 105a5-6).

muntıran *sok[a] tagdın yıŋak yorıyu beş y[üz] bere yer yorıp kaş balıkka tegdi* "Buradan 500 mil kuzeye giderek Kaşgar şehrine vardı." (HT V 1862-1865).

ınaru berü: Teklik 3. şahıs zamir köklerinden olduğu düşünülen **ın* ve teklik 1. şahıs zamiri *ben* ile ilişkilendiren **be* köklerinin yön hâli ile oluşan öbek yapı "ileri geri, aşağı yukarı, oraya buraya" anlamlarıyla yer zarfı işleviyle kullanılmıştır.

arslanlarnıŋ yorıgın yorıp uçayan balıknıŋ kėdininte turup ***ınaru berü*** *yorıdı* "Arslanların yürüyüşü ile yürüyüp, Ujjayinī (adlı) şehrinin kuzeyinde durarak ileri geri dolaştı." (DKAMP 3484-3485).

grdakul tag üze ***ınaru berü*** *çankirmit kılıp yorıyu yarlıkadı* "Gṛdhrakūta Dağ'ı üzerinde aşağı yukarı volta atarak yürüyerek buyurdu" (TT X 513-514).

bir ugur[ta yumu]şçular ulugı kaz satgın [algalı] bolmadın aşukup ***ınaru [berü]*** *yügürüp neŋ kılınçsız [erdi]* "Bir defasında baş uşakları hiç kaz [eti] satın almadığı için aceleyle buraya koştururken [yol göstereni olmadığından] hiçbir şey yapamamış" (HT III 772-776).

2.5. Zamirler ve Zamir Kökenli Sözcüklerin Bağlaç İşlevinde Kullanılması

Eski Uygurcada zamirler ve zamir kökenli sözcükler cümlede bağlaç olarak kullanılmıştır. Korkmaz (2009: 1093), Türkçede bağlaç yoktur görüşüne karşı çıkarak özellikle Eski Uygur Türkçesi döneminde dinî metinlerin aslına uygun çevrilmesi amacıyla kaynak dildekilere uygun Türkçe bağlaçlar oluşturulduğunu belirtmiştir. Zamirler ve zamir kökenli sözcükler de Eski Uygur Türkçesi döneminde bağlaç işleviyle kullanılmıştır. Bu sözcükler tek başlarına kullanıldıkları gibi özellikle edatlarla kurdukları sözcük grupları olarak da bağlaç işleviyle kullanılmıştır.

2.5.1. Zamir Kökenli Sözcüklerin Yan Cümle Bağlacı İşlevinde Kullanılması

Johanson (2021: 769), Türkçede yan cümle bağlaçları bulunmadığını ancak diğer sözcük türlerinden anlamsal olarak uygun bağlaçların türetildiğini belirtmiştir. Johanson (2021: 769), Eski Uygurcada ve Karahanlı Türkçesinde **ka* soru kökünden türetilen *kaltı*'nın kip cümlelerinde kullanıldığını; aynı kökten türetilen *kaçan* sözcüğünün zaman ifade eden cümleleri başlattığını ifade etmiştir. *kaltı … –sar* ile şart cümlelerinde kullanılmaktadır. Johanson *kim* "kim", *ne* "ne", *kaçan* "ne zaman"

gibi soru sözcüklerinin "ödünçleme çeviri" olarak kopyalandığını ve bu sözcüklerin soru işlevini kaybederek yan cümle bağlayıcısı olarak kullanıldığını belirtir (2021: 772).

kaçan: Grønbech (1995: 47), *kaçan* "ne zaman" sözcüğünün zaman bildiren bir bağ olduğunu ve şart ile kullanıldığını belirtmiştir. Hacıeminoğlu (1996: 96), *kaçan* sözcüğünün "ne zaman, -ınca/-ince, -dığı zaman" anlamlarında cümle başı edatı olarak kullanıldığını belirtir. *kaçan* "iken, ne zaman ki, -dığında, -dığı zaman" anlamlarıyla Eski Uygurcada birleşik cümle kuruluşunda görev almaktadır (Erdal, 2004:215; Karahan, 2014: 178). Önler (2007) *kim* zamirinin bağlaç olarak kullanıldığı birleşik cümleler gibi *kaçan* sözcüğü ile başlayan ve gene çeviri metinler yoluyla Türkçe'ye giren cümle biçimlerinin ilk örnekleri de Uygur metinlerinde görülmektedir.

kaçan *toga tükedükte anda köŋülteki nomlar öçer* "Doğup bittiğinde onda gönül ve gönüldeki dharmalar söner" (Üç itigsizler 105b 12-13).

tirilip kelirler ***kaçan*** *tamu (luglarıg) içürser tikişü saçışu ...* "Dirilip gelirler. Cehennemliklere içecek şey verildiğinde birbirleriyle itişip, vuruşup…" (Maytri 86.2-3).

atı kötrülmüş ayagka tegimlig t(e)nrim ***kaçan*** *biz bu törülerig körser biz .. ötrü ilig uluşug ol ilig kanıg .. ol bodunug karag titip ıdalap köyü küzetü tutguluk köŋültin ketgey biz* "Yüce Tanrım, biz bu yasaları gördüğümüzde ondan sonra ülkeyi o hükümdarı o halkı bırakıp gönülden koruyup kollamadan gideceğiz" (AY 11396-11401).

kaçan *munta etöz kodsarlar üküşi barça t(e)ŋri yirinte togup .. teŋriler kuvragı asılur üstelür* "Burada ölüp bedenlerini terk ettiklerinde pek çoğu gökyüzünde doğar (böylelikle) Tanrılar topluluğu çoğalır." (AY 10909-10912).

kaçan *y(a)ruklı karaŋgulıka tegdükte yalıŋuz edgüli ayıglı iki türlüg kılınçlar körüşürler* "Aydınlığa veya karanlığa geldikleri zaman (o zaman) hayır ve şer, bu iki çeşit amel olacaktır." (TT VI 185-188).

kaltı: *kaltı* Eski Uygurcada çok sık kullanılan sözcüklerden biridir ve "-dığında, -dığı zaman" anlamlarıyla cümleleri zaman ilgisiyle yan cümleyi ana cümleye bağlamak için kullanılmıştır.

*ol ödün k**altı** tıŋri ilig böğü han ince aidukta ötrü biz dıntarlar kamg ilteki budun ertiŋü ögrünçülüg boltumuz* "O zaman saygıdeğer hakan Bögü Kağan böyle buyurduktan sonra, biz rahipler ve şehirdeki tüm insanlar çok mutlu olduk." (TT IIA 52-54).

*bir ay artuk açıntı anta ken yeme agruk bultı keŋrenü aş berür boltılar **kaltı** tegin uktı köŋli yerinti* "Bir aydan fazla süre ona baktılar. Bundan sonra yine de ağır bir yük olarak gördüler ve ona homurdanarak yemek yemek vermeğe başladılar. Prens bunu anladığı zaman yüreği burkuldu." (İKP LXVIII1-5).

kim: Başlangıçta diğer Altay dilleri gibi Türkçede de yan cümle kuruluşlarının olmadığını ifade eden Räsänen (1957: 46), soru zamirlerinin yan cümle kuruluşlarında kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca *kim* sözcüğünün insanlar için artikel olarak; karşılaştırma cümlelerinde "-iken" anlamında; amaç ifade eden cümlelerde ise "amacıyla" anlamında kullanıldığını ifade etmiştir.

Özkan (2004: 244)'a göre Eski Türkçe devresinden beri, Türk dilinin her sahasında görülen *kim* soru zamiri de *ki*'nin etkisiyle bağlama edatı ve bağlama zamiri göreviyle kullanılmıştır. *ki*'nin etkisi altında onun bütün işlevlerini yüklenen *kim*, Batı Türkçesinin ilk devrelerinde *ki* ile yan yana kullanıldığı halde, sonradan *ki*'nin yaygınlaşarak benimsenmesinden dolayı bağlaç fonksiyonunu kaybedip yerini *ki*'ye bırakmış ve sadece soru zamiri olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Ergin (2009: 280), bağlama zamirleri başlığında *kim* sözcüğünü ele alır ve bu sözcüğün tek başına zamir olmasına karşın iki dil birliği arasında bağlama fonksiyonuyla kullanıldığını belirtmiştir. Devamında sözcüğün asıl anlamını yitirip tam bir edat işlevi gördüğünü bu yüzden bağlama edatı demenin daha doğru olacağını ifade etmiştir.

Eski Uygurcanın bağlaç varlığını inceleyen Karahan (2014: 58), *kim* soru zamirinin Köktürkçede sadece soru zamiri işleviyle kullanılırken Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde bağlaç işlevi ile kullanıldığını ve bu işlevinin Uygurca çeviri eserler ile ortaya çıktığını belirtmiştir.

Eski Uygurca üzerindeki Hint-İran etkisinden söz eden Johanson (2021: 790) kopyalanmış yapılar başlığı altında *ki* / *kim* bağlacına yer verir ve bu cümle bağlacının Hint-Avrupa dilleriyle ilgili olduğunu ifade açıklamıştır.

ne kergek boltı ***kim*** *ança emgenip bu yerke keltiŋiz* "Ne gerekti ki bunca acı çekip bu yere geldiniz?" (İKP XLVII. 2-4).

inçip ol nomçı olorguluk asan tüpiŋe yaguk yıdlıg yıparlıg suv töküp tüü törlüg esriŋü hua çeçekler saçıp ***kim*** *biz kamagun ol yalaŋuklar hanı birle olorup nom tıŋlaguluk tört örgünler kılzun* "Böylelikle o öğretmenin oturduğu makama yakın bir yerde güzel kokulu sular döküp türlü türlü rengârenk çiçekler saçıp ve hep beraber o insanlar hanı ile birlikte oturup öğretiyi dinlemek için dört taXuanyaratsın." (AY 11173-11179).

yitinçsiz yitiz yağız yir teprep kökke agtıngay .. ***kim*** *m(e)n ötünü teginmiş bu kirtü savım neŋ ınçıp idi adınsıg bolu teginmegey* "Ulaşılmaz, geniş yeryüzü hareket edip göğe yükselecek ki söylemiş olduğum bu gerçek sözüm hiç başka türlü olmayacak…" (AY 11809-11812).

ol yir suv yok ***kim*** *kentü özi tegmeser kentüni atamış ünüg anta ok eşidür tamu prit yılkı ajunta özi kirip emgeklerinte ozġurur* "Kuanşi im pusar'ın ulaşamayacağı hiçbir âlem yoktur ki kendisini çağıran sesi hemen işitir. Cehennemlikler açlık çeken ruhlar ve hayvanlar dünyasına girer, (onları) acılarından kurtarır." (Kuanşi 189-192).

amtı teŋrim bu ḳutsuz kowı tınlıglar üçün ters biligin ayıg kılınçın kitermek alın çewişin yarlıkazun teŋrim ***kim*** *ukzun bilzünler bu munça türlüg agır emgekten kurtulzunlar teŋrim* "Şimdi tanrım bu bahtsız varlıklara batıl bilgileri ve kötülükleri ortadan kaldırmanın yollarını öğretsin ki bilsinler ve anlasınlar ve tüm bu büyük acılardan kurtulsunlar tanrım." (TT VI 19-22).

kim *ol gandaxast yanga ne türlüg işde kötüg[de] burun iligin işletip kop işin ködügin neteg bütürür erser ançulayu boşġut boşġundaçı tüzünler yme nomluġ tayakıg aşaguda yegüde kirtgünçlüg ilig krgek* "Nasıl ki fil Gandhahaşti her işinde hortumunu ve ön ayağını kullanarak tüm işini yapıyorsa, aynı şekilde ders öğreten asiller (saiksaşlar) de helal olan yemeği yerken inançlı eli gerekir" (TT VB 50-53).

2.5.2. Zamir Kökenli Sözcüklerin Sıralama Bağlacı İşlevinde Kullanılması

ança yme: Zarf ve sıfat işleviyle kullanılan *ança* sözcüğü *yme* enklitiğiyle birlikte kullanıldığında "ve, ve yine" anlamlarında bağlaç işlevinde kullanılmıştır. Bu tür yapılar ilk kez Eski Uygurca döneminde kullanılmaya başlamıştır. Bunun nedeni

çeviri metinlerdeki uzun cümleleri Türk diline doğru bir şekilde aktarma ihtiyacı olmalıdır.

tsuy irinçüke ökünç k(şanti) kılmadılar ol tıltagın (tamuda) togdılar ... ***ança yime*** *mini birle tuşgulug edgü kılınçları bar erdi* "Günahlar için pişmanlık duymadılar. Af dilemediler. Bu yüzden (cehennemde) doğdular. Ve yine bana rastlamasından mütevellit sevapları (iyi ameller) mevcut olmuştu" (Maitr 111. 27-31).

kim erdi erki bo bütün yirtünçü yir suvdakı alku alplarıg utmış yigedmiş kayu bo yavlak sakınçlıg yekniŋ pryanıŋta korkınçsız köŋülin kirip kelti .. ***ança yme*** *çogluk yalınlg közünmez mu* "Bu dünyadaki tüm zorlukları aşan, bu kötü niyetli şeytanın davranışına korkusuzca giren o muydu? Ve yine göz alıcı ve muhteşem görünmüyor mu?" (TT X 253-256).

ne: Eski Uygur Türkçesinde soru zamiri işlevinin yanı sıra bağlaç işleviyle kullanılan bir diğer soru zamiri *ne*'dir. Nalbant (2003: 76)'a göre *ne* bazen tek başına bazen de *yme* edatıyla birlikte bağlaç işleviyle kullaılmıştır. Uygurca metinlerde, *ne* kelimesinin, Orhun yazıtlarındaki kullanımları yanında "ve, veya" anlamında bağlama edatı olarak kullanımına da rastlamak mümkündür. Orhun yazıtlarında görülmeyen bu kullanımın özellikle Buddhist Türk çevrelerine ait metinlerde bulunması, bu kelimenin, Buddhist Türk çevresinin, etkisi altında kaldığı farklı dillerden girdiğini düşündürmektedir. Nitekim, bu kullanımın yine büyük bir Budizm etkisi altında yazılan Kutadgu Bilig adlı eserden sonra görülmemesi de bu kanıyı güçlendirmektedir. Çetin (2008: 206-207), *ne* sözcüğünün "ve, hem" anlamlarında bağlaç olarak kullanıldığını ve sözcüğün temelde böyle bir anlamı olmadığı için bu durumu, yabancı dil etkisi ile açıklamıştır. Karahan (2014: 62), bazı Budist metinlerde bağlaç işleviyle kullanılan *ne* soru zamirinin İslami sahada ise XI. yüzyıldan sonraki tarihsel metinlerde bağlama görevine rastlanmadığını belirtir.

takı yme kutlug ilkisiz de berü ilki ilki ajunlarda ***ne*** *bu ajunda* "Ayrıca kutlu başlangıçsız ilk varlık şeklinden beri ve bu varlık şeklinde …" (U II).

kaçan vuu tayşı aya ıgaçın bultı ötrü lovudi han üskinte utru turup yir agzıgınta kimkoki nomug takşurup tokuz elig şlok sözledi ***ne*** *sözleyü tükedip ök ünüp yorıp bardı* "Vuu Tayşı, çeteleyi (skr. tāḍāvacara) alınca, İmparator Lovudi'nin karşısına dikilip Kimkoki sutrasını okuyup 49 dize söyledi ve bitirir bitirmez, kalkıp gitti." (BT IA 9-12).

bir ikintişke bıçışurlar kesişürler tokışurlar sançışurlar yançışurlar öçeşürler boğuşurlar örlüşürler ***ne*** *ölserler anta ok iştilürler tiriliŋler* "Birbirleri ile vuruşurlar, kesişirler, dövüşürler, kapışırlar (birbirlerine) kin beslerler, boğuşurlar, birbirlerini kızdırırlar. Ve öldüklerinde hemen bir ses işitilir: Dirilin!" (Maitr 81.59-63).

anıŋ ara iki emigi ivdip süt akıp kelti .. ne anı körüp takı artukrak oyıtkantı yokurkantı .. ol ödün ol katunnuŋ bir tapıgçı kızı taşdın turur erken kıyça erter yolkı kişidin tiginig tilep takı bulmaz ermiş tip sav eşidti .. ***ne*** *munı eşidü birle ök ürkip beliŋlep ötrü orduka kirip katunka ınça tip ötünti* "O arada iki memesinden eriyip süt akıp çıktı, bunu görünce daha çok endişelendi. O esnada o kraliçenin bir hizmetçi kızı dışarıda duruyorken yoldan geçen kişiden: 'Prens aranıp henüz bulunamamış.' diye söz işitti. Bunu işitince (hizmetçi kız) korkup hemen saraya girip kraliçeye şöyle arz etti: " (AY 16147-16156).

kaçan anta tegdükte ötrü inileri mahas(a)tvı tiginiŋ tonı kamış butıkı üze asgın turup tururın sını süŋüki saçı birle arkuru turkuru yatmışın akmış kanı toprakda titig yoğrulup yirke yukup turmışın körtiler .. ***ne*** *anı körüp ök etözlerin ol süŋük üze kemişip ögsirep tınsırap kamıltılar .. neçede kin timin öglenip ötrü iliglerin ötrü kötürüp ulug ünin ulıdılar* "Oraya vardıktan sonra, küçük kardeşleri Mahāsattva prensin elbisesinin kamış budağına asılı olduğunu, kemiklerinin saçlarıyla (karışıp) darma dağınık durduğunu akan kanının toprakla çamur (gibi) yoğrulup yere yapıştığını gördüler. Onu görünce kendilerini o kemiklerin üzerine fırlatıp, kendilerinden geçerek yıkıldılar. Bir süre sonra kendilerine gelip sonra ellerini (yukarı) kaldırıp yüksek sesle feryat ettiler." (AY 16096-16106).

kim [ol] haimagiri beg körki meŋiz[i] körklüg kını kırtışı kadı[r] çogı yalını t(e)ŋri teg erdi* ***ne*** *ol kiratelar hanınıŋ orn[ı]ŋa yakın tegdökte börkin kėterip sarstı* "Haimagiri Bey boy olarak yakışıklıydı, görünüşü etkileyiciydi, karizması bir tanrınınki gibiydi ve Kirātas hükümdarının tahtına yaklaştıkça şapkasını çıkarıp ona hakaret etti." (Xuan V 893-899).

ne yme: *ne* zamiri tek başına bağlaç işleviyle kullanıldığı gibi *yme* eenklitiğiyle kullanıldığında da bağlaç işlevi görmüştür. *ne* bağlacı ile arasında küçük bir anlam nüansı bulunmaktadır. İki unsuru bağlarken genellikle *ne* tek başına kullanılmış ancak arka arkaya sıralanan birden çok unsur olduğunda *yme* ile pekiştirilmiştir.

ançulayu yme mn il tüzmüş birle kamag üç ödki burxanlar ödinte nom erdni ödinte bursong erdni ödinte kılmış kazganmış tsui ayag kılınçımızını ökünü boşunu aça yada kşanti ötünür biz ***ne yme*** *mn il tüzmiş birle ilkisiz sansardaberü biş ajun içinte aga tengile üç agu köŋülin nizwanılar küçinte midik ogrınta ywlak iş tuş tıltagınta bilmedin ukmadın öküş türlüg tsiu irinçü kıltımız kazgantımız erinç* "Ayrıca yine ben İl tüzmüş ile üç kere tüm budhalar karşısında ve kanun cevheri karşısında ve cemaat karşısında işlediğimiz ve birikmiş suçlarımızdan ve günahlarımızdan tövbe eder bağışlanmayı dileriz. Ve yine ben İl tüzmüş ile samsaranın başlangıcından beri beş varoluş biçiminde aga tengile (yükselen ve azalan) üç agu köŋülin (üç zehirli tavır yoluyla) tutkuların gücüyle, midik olarak kalitemizden ve üzerine cehalet ve yanlış anlamadan dolayı kötü yoldaşlardan isteyip işlenen ve birikmiş birçok suç." (TT IV 15-23).

ıduk kutlug tüzünlerke yaŋluk sakınç sakındım erser ... ***ne yme*** *balık uluşug iki arka kılıp turgurdumuz erser balıkdın balıkka uluştın uluşka ildin ilke tıngçı savcı bolup yorıdmz erser amtı anı barça ökünürbiz bilinürbiz* "Kutsal kişilere yanlış düşünceler düşündüysem ve şehri ikiye böldüysek şehirden şehire, ülkeden ülkeye dedikoducu olup gittiysem (bu yüzden) şimdi tüm bunlardan pişmanız af dileriz" (TT IV B 18-22).

ne yme *ıduk bodi tözüg tanuklamaknıŋ ugrayu çin kirtü tıltagı b(e)lgülertin öŋi ödrilmek erür* "Ve kutsal bodi doğasına tanık olmanın özellikle gerçek nedeni işaretlerden kopmaktır." (BT I D 179-182).

ne … ne: *ne* soru zamirinin aşağıda yer alan kullanımı Türkiye Türkçesinde kullandığımız *ne…ne* bağlacıyla benzerlik göstermektedir.

m(e)n küentsonuŋ ne edgüm ne edremim bolu tegingey bo edgülerke teggülük "Ben Huan Zang'ın bu iyiliklere ulaşacak ne faziletim ne erdemim var" (HT IX 1928-1930).

2.5.3. Zamir Kökenli Sözcüklerin Neden-Sonuç Bağlacı İşlevinde Kullanılması

anı üçün: *anı üçün* Kök Türkçe döneminde kullanılmaya başlayan ve sebep ifade eden bir bağlaçtır. *anı üçün* kendisinden önceki cümlenin açıklayıcısı durumundadır ve cümleleri sebep sonuç ilişkisi ile biribirine bağlar.

t(e)ŋri y(a)rl(ı)gın adrok kılmaz biz yüzümüz utru ulu ıy(ı)nç basınç alp [emgekler] erür ***anı üçün*** *t(e)ŋri yerin bulgay biz* "Tanrı buyruğundan başka amel işlemeyiz.

Bizler büyük zor sıkıntılarla karşı karşıyayız. Onun için tanrı katına ulaşacağız.” (TT IIA 5-7).

*kim kayu kişi kuanşi im pusarka tapıg udug ayamak çiltemek atamak (kirt)günmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neŋ yoksuz bolmaz.. **anı üçün** kamag yalaŋuklar alkugun kuanşi im pusar atın atamış kergek* “Herhangi bir kimse Kuanşi im Pusar’a saygı ve hürmet göstermek (onu) anmak, (ona) inanmak gibi şeylerde kulluk etmek için gayret etse, o emeği hiç boşa gitmez. Onun için bütün canlı varlıkların hepsinin Kuanşi im Pusar adını anmaları gerekir” (Kuanşi 81-82).

*kim yime ol başsız kögüzlerinte yüzlüg meŋizlig kolların örü kötürüp örtenür yalarlar erser olar öŋre kişi ölürdeçi çantallar erdiler sansız tümen yalaŋuklarıg ölürdiler .. erdi **anı üçün** anta ölüp tamuda togdılar* “Başsız göğüslerinde yüzleri olduğu hâlde kollarını yukarı kaldırıp yananlara gelince; bunlar vaktiyle insan öldüren cellar idiler. Sayısız insanları öldürdüler; bu yüzden burada ölüp cehennemde doğdular.” (Maitr 75.18-27).

***anı üçün** tınlıglar edgü köni yolçı yirçi bulup alku türlügüg yok kurug körser ol tınlıg köŋüli biligi burkanlar köŋüli biligi titir* “Bu nedenle canlılar iyi doğru rehberi bulduklarında her şeyin boş olduğunu körse o canlının kalbi ve bilinci Budanın kalbi ve bilincidir” (TT VI 153-155).

antagın ötrü: *antag* sözcüğünün vasıta hâl eki almış biçimi ve *ötrü* edatının brilikte kullanılmasıyla sebep-sonuç ifade eden bağlaç oluşmuştur. Bu kullanım ilk kez Eski Uygurcada ortaya çıkmıştır.

*m(e)n küentso nom agılıknıŋ keŋin teriŋin tutup ötgürü keŋ nomlayur men çın kertü alp yörüglerig **antagın ötrü** içtin sıŋar nom açılur turulmak tutulmak üze* “Ben Huan Zhang öğreti hazinesinin derinliğini ve genişliğini (anlıyor) gerçek ve zor öğretileri açıklıyorum. Bundan dolayı içindeki öğretiler ortaya çıkar ve berraklaşır. ” (HT VIII 1452-1458).

muntagın ötrü: Eski Uygurca *mundagın ötrü* “bundan ötürü” < *mundagın* “böylece” + ötrü “sonra” birleşiminden cümle başı bağlacıdır (Karahan, 2014: 97). *muntagın ötrü* “bu nedenle, bundan dolayı” anlamlarında bağlaç işleviyle kullanılmıştır.

*üdteki balıklar[ıg] uluşlarıg sıguru y(a)rlıkadı [ku]m sanınca nomlug yertinçü tüz [erdi] **muntagın ötrü** çetavan seŋremdekig barça kirgülüg kıltı* “Dönemindeki

şehirleri, ülkeleri genişlemesine sıraya koyup [Ganjdaki] kum sayısınca öğreti bölgesini (Dharmathātu) … tümüyle kapsadı. Bundan dolayı Jetavana manastırındakileri, hepsini Çin ülkesine kattı." (HT VI 1736-1740).

muntagın ötrü *samtso [aça]rınıŋ atı küüsi [be]ş enetkek ėlinte bütürü [ya]dıltı* "Bundan dolayı tripitaka ustasının itibarı beş Hindistan ülkesine tamamen yayıldı." (HT V 865-868).

k(a)ltı ol sünüşçiler kılıç sünü yaraşmalaşu salmış teg utsukdaçılar tını üzülür; utdaçılar üni eter, ***muntagın ötrü*** *ş(ı)mnu yagıg utar, taş azag nomluglarıg tıdar* "o zaman sanki bu (kelimelerle) muharipler birbirleriyle rekabet halinde kılıç ve mızrak kullanırlar: mağlupların nefesi durur ve galiplerin sesi duyulur. Böylece düşman "şeytanı" (da) yenmiş ve sapkın öğretilere sahip olanları da engellemiş olursunuz." (HT VIII 558-564).

muntın: Clauson (1972: 291), *bu* işaret zamirini açıklarken sırasıyla bulunma ve çıkma hâlinin "burada, bundan dolayı" anlamlarında zarf olarak kullanıldığını belirtir. Ancak sözcük bağlaç işleviyle kullanılmıştır.

kayu buyan ol ***muntın*** *kazganıldı erser kamag tınlıg oguşı üçün evirmek kılur-men* "Bundan dolayı ne gibi bir iyilik kazanıldı ise, bütün canlılar ailesi için de bunu dilerim." (ETŞ 13.173-174).

emgeklik orunlarka barıp açıg tarka emgekin busışın arıtı emlegeli bultukmaz .. ***muntın*** *bolmış* "Eziyetli yerlere varıp acı ve kederi hiçbir şekilde iyileştiremez .. bundan dolayı olmuş" (BT II 999-1001).

nede ötrü ~ negüde ötrü: *ne* soru zamirinin bulunma-çıkma hâli, *ötrü* edatıyla sözcük öbeği kurarak "neden dolayı" anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün +AgU ekli biçimi de bağlaç işlevinde kullanılmıştır.

t(ä)ŋrili yäkli ***nede ötrü*** *sünüşmiş y(a)ruklı karalı kaltı katılmış yerig t(ä)ŋrig kim yaratmış tepän biltimiz* "Tanrı ve şeytanın neden dolayı savaştıklarını, ışık ve karanlığın nasıl karıştığını, yeri ve göğü kimin yarattığını öğrendik" (Huast 202-206).

ne de *utru ulug anglion bitig içinte başlayu ay tŋri-g öger alkayur* "Büyük müjde kitabında hangi nedenle önce ve (ilk) ay tanrısı övülür ve kutsanır?" (M III 12.13-16).

ançulayu yime tutyak nizvanılıg otuŋta ötrü kılınçlıg otlar örtenür yalarlar ötrü bodisvt ince sakınur ol tutyak nızvanı yime ***negüde (ö)tgürü*** *belgürer* "bunun gibi yine varlığa bağlanma ihtirâı (tutyak nızvanı = skr. Upadana-kleşa) ihtiras odunu vasıtasıyla derhal var olma (kılınç = skr. bhava) ateşleri alevlenir ve parlar. Bunun üzerine bodhisattva şöyle düşünür: -Bu varlığa bağlanma ihtirâsı (tutyak nizvanı = skr. Upadana kleşa) da hangi sebepten dolayı zuhur eder."(Maitr 41.28-32).

2.5.4. Zamir Kökenli Sözcüklerin Zıtlık Bağlacı İşlevinde Kullanılması

Birbirine zıt iki sözcüğü, iki durumu bağlamak için kullanılan bağlaçlar zıtlık bağlaçlarıdır. Eski Uygurca metinlerde zıtlığı ifade etmek için *azu, apam, birök* gibi edatların yanı sıra zamir kökenli sözcüklerden türetilen zıtlık bağlaçları kullanılmıştır.

incip: *inçip* sözcüğünün gerek tek başına gerek başka edat ve bağlaçlarla kullanıldığında çok çeşitli anlamlar sergilemektedir. Erdal (2004: 201), yapısal incelemede bahsettiğimiz gibi *inçip* sözcüğünün *inçe*'den geldiğini belirtir. Erdal (2004: 339), *inçip* sözcüğünü bağlaçlar kısmında ele alarak "aynı şekilde, çünkü, buna rağmen, ama-fakat, öyleyse, o halde vb." anlamlarda kullanıldığını belirtir. Hamilton (2015: 75), emin olmamakla birlikte sözcüğün *inçe erip* biçiminde olduğunu belirtmiş ve "ve/ama şöyle ki, ve/ama işte, ve/ama şu sonuç çıkıyor ki, zira vb." anlamlarını vermiştir. Eski Türkçede görülen *inçip* metinlerde cümle başı edatı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1971: 163; Temir, 1956: 251).

siz meni y(a)rlıkagay nomka tutgay dendar kılgay siz tep, ***inçip*** *amtı[ka] tegi meniŋ köŋülüm neŋ ornanmaz yertinçü [ye]r s[uv]da e[v] bark içinte tep idi s(e)vmez [m](e)n* "-Siz bana merhamet edin, (beni) öğretinize bağlayın, dindarların arasına katın- dedi. Ancak şimdiye kadar benim düşüncem net değildi yeryüzünde ev bark içinde olmayı hiç sevmem (istemem)." (TT IIA 39-42).

ol ödün baranas uluşta bir edgü alp yerçi subçı bar erti kaç kata taluyka kirip beşer yüz erin barıp esen tükel kelmiş erti ***inçip*** *sekiz on yaşayur karı erti yene ekki közi körmez erti* "O sıralarda, Benares ülkesinde iyi, cesur bir rehber-gemici vardı. Kaç kere okyanusa gitmiş ve (her seferinde) beşer yüz adamıyla yola çıkıp, sağ salim geri gelmiş idi. Ama o seksen yaşında bir adamdı, üstelik iki gözü de görmüyordu" (İKP XXIV).

teŋrim bu çambudiwid atlıg yirtünçüteki tınlıglar bir ikintike turkaru eŋilki sansız tümen ajunta berü ötkürü bükünki künketegi toga ölü ulag sapıg üzülmez teŋrim ***inçip*** *bu kamag tınlıglarta bilge az bilgisizler öküş teŋrim* "Tanrım bu Jambudvipa adlı yeryüzündeki canlılar her biri daîmi ve bugüne kadar sayısız varoluştan beri bu güne kadar doğar ölür düzeni yok olmaz tanrım. Fakat bu bütün canlılarda bilge az bilgisiz çok tanrım" (TT VI 13-17).

kamag tınlıglar öküş emgenip edgü kılınç kılıp timin kişi etüzün bulurlar ***inçip*** *kişi etüzün bulup yana edgü kılınç kılmazlar kirtü nomug kaimadın ters tetrü yaŋluk törüg tutarlar tükel türlüg ayıg kılınç kılur kaltı etüz kodsar üç yawlak yolka tüşerler* "Pek çok ıstırap çeken ve iyilik yapan tüm varlıklar, hemen insan vücudunu bulacaklardır. Fakat insan bedenine eriştikten sonra, yerleşik hatalı öğretileri sürdürecekler ve mükemmel derecede kötü işler yaparlar. Eğer, vücudunu yere bırakırsa, üç kötü yola girerler." (TT VI 39-44).

sudurta aymı[ş] etöz emgeklig ***inçip*** *etözüg yer[gülük] yarsıguluk ermez* "[Ancak] sutrada şöyle der: 'Vücudun eziyetli olduğunu söylerler.' Ama insanın bundan neftet etmesi ve iğrenmesi gerekmez" (HT III 426-429).

neŋ: Olumsuzluk pekiştireci olarak kullanılan *neŋ* "ancak" anlamında zıtlık bağlacı işlevinde de kullanılmıştır.

ınçıp azrua t(e)ŋriniŋ aymış biş türlüg hormutza t(e)ŋriniŋ biş bügülüg edremke tükellig arjılarnıŋ körkitmiş şastırlar teg bitigler bu yirtünçüde sansız sakışsız bolsarlar .. neŋ t(e)ŋrim siz y(a)rlıkançuçı bu nom erdinke yüz miŋ tümen koltı nayut san üze arıtı ogşayu teginmez "Böylece Ezrua Tanrı, Indra Tanrı beş tür bilgi sahibi erenlerin gösterdiği śāstra kitapları gibi kitaplar bu yeryüzünde sayısız olsalar. Ancak Tanrım, sizin açıkladığınız bu öğreti mücevheri yüz bin tümen Koti, Nayuta sayısına tam olarak benzemez." (AY 11465-11475).

2.5.5. Zamir Kökenli Sözcüklerin Koşul Bağlacı İşlevinde Kullanılması

Zamirler ve zamir kökenli sözcükler özellikle –sAr ekli koşul cümlelerinde kullanılmış ve cümlede "eğer" anlamıyla bağlaç işlevinde kullanılmıştır. *kaltı, kim* gibi zamirler koşul cümlelerinde tek başına kullanılarak *inçe kaltı, neçede birök, kaltı neteg* gibi öbekler de koşul ifadelerinde kullanılmıştır.

inçe kaltı: Karahan (2014: 168), *ince kaltı*'nın sadece Eski Uygurca görüldüğünü ve cümle başında bulunarak açıklama anlamı taşıdığını belirtir. Ancak –sAr ile kullanıldığında "şayet, eğer" anlamında koşul ifadesi taşımaktadır.

inçe kaltı *kişi iligi bar erser erdinilig otrugka tegser kөŋül iyin erdini itigeli uyur birök iligi yok erser ötrü erdini idiyü umadın kurug kalır* "Eğer insanın eli varsa mücevher adasına vardığında gönlünce mücevher toplayabilir. Ama eli yoksa hazineleri toplayamaz ve sonunda eli boş döner." (TT VB 90-92).

inçe kaltı *ögüg kaŋıg öldürdümüz erser arhant toyınıg ölürdümüz erser bursong kuvragıg iki yartım kıldımız erser ölürmek sakınçın teŋri burhan etüzinte kan öntürdümüz erser bu biş türlüg anantris atlıg agar tsui irinçü ayag kılınç kıltımız erser amtı ökünür biz bilinür biz tsuida irinçüde boş bolalım* "Eğer anne ve babayı öldürdüysek, rahipleri ve keşişleri öldürdüysek, kiliseyi ikiye böldüysek, öldürme niyetiyle ilahi Buda'nın vücudundan kan akıttıysak; eğer bu beş tür ānantarya adlı ağır suçları ve günahları işlediysek, şimdi tövbe edip itiraf ediyoruz." (TT IVA 27-32).

kaltı: *kaltı* "-dığında" zaman anlamının yanı sıra –sAr ile oluşturulan koşul cümlelerinde "eğer" anlamında kullılmıştır.

kamag tınlıglar öküş emgenip edgü kılınç kılıp timin kişi etüzün bulurlar inçip kişi etüzün bulup yana edgü kılınç kılmazlar kirtü nomug kaimadın ters tetrü yaŋluk törüg tutarlar tükel türlüg ayıg kılınç kılur ***kaltı*** *etüz kodsar üç yawlak yola tüşerler* "Pek çok ıstırap çeken ve iyilik yapan tüm varlıklar, hemen insan vücudunu bulacaklardır. Fakat insan bedenine eriştikten sonra, yerleşik hatalı öğretileri sürdürecekler ve mükemmel derecede kötü işler yaparlar. Eğer, vücudunu yere bırakırsa, üç kötü yola girerler." (TT VI 39-44).

kaltı *ince bilser öŋ körk ulatı altı türlüg yagılarta öŋi kurtulur* "Eğer böyle bilirse renk, şekil ve ayrıca altı türlü düşmanlardan kurtulurlar" (TT VI 155-156).

kaltı *ulug kaŋlınıŋ boyundurukı yok erser ol kaŋlı yoruyu umaz kiçig kaŋlınıŋ kızgaçı boguz bagı yok erser ol kaŋlı yorıyu umaz* "Eğer büyük kağnının boyunduruğu yoksa o kağnı gidemez. Küçük kağnının oku ve boğaz kemeri yoksa bu kağnılar gidemez." (TT VB 114-117).

ançulayu y(e)me bar erser bu sudur kopda kötrülmüş ıduk nom uyur kanturgalı tınl(ı)glarnıŋ kut buyan tileklig küsüşin .. ***k(a)ltı*** *kişiniŋ bar erser erdini ham(a)tsı*

evinte ne k(e)rgeki boltukda tapınça büter köŋül iyin "Yine bu sūtra her şey(den) üstün kutsal öğreti(yi) yerine getiren canlıların erdem dilekleri yerine gelir. Eğer herhangi bir insanın evinde mücevher Kamtsı varsa ne isterse gönlünce olur" (AY 11958-11964).

kaltı, tek başına kullanıldığı gibi *neteg* ile kullanılarak koşul anlamı ifade etmiştir. Bu yapı genellikle *ançulayu yme* ile bağlantılıdır.

kltı neteg *biziŋ kılınçımz kşanti kılıp neteg arıyur erser* ***ançulayu yme*** *kamag biş ažun tınlg oglanlarınıŋ kop türlüg agır tsui irinçü öküş kılınçları arızun alkınzun tižit kşanti bolzun* "Nasıl ki bizim davranışlarımız (günahlarımız) tövbe edip bir ölçüde temizleniyorsa, aynı şekilde beş varlık biçiminde bütün canlıların evlâtlarının her türlü ağır suçları ve çeşitli işleri (günahları) de saflaşıp azalsın; günahlarından tövbe etsin." (TT IV 37-40).

kaltı *ulug kaŋlınıŋ boyunduruku yok erser ol kaŋlı yoruyu umaz kiçig kaŋlınıŋ kızgaçı boguz bagı yok erser ol kaŋlı yorıyu umaz* ***ançulayu yme*** *kişiniŋ kirtgünçü yok erser ol kişi eḍikü umaz tip munçulayu sözlemiş ol* "Eğer büyük kağnının boyunduruğu yoksa o kağnı gidemez. Küçük kağnının oku ve boğaz kemeri yoksa bu kağnılar gidemez. Aynı şekilde imanı olmayan bir insan da hiçbir şey yapamaz'. Böyle söyledi." (TT VB 114-118).

kim: *kim* soru zamiri "ki" anlamında yan cümle bağlayıcı olarak kullanılmasının yanı sıra "eğer, şayet" anlamında koşul cümlelerinde bağlaç işleviyle kullanılmıştır.

tegin ince tep ötünti lö kanlarınta çintemani erdini bulsar bar ***kim*** *ülüglüg kutlug kişi ol erdini bulsar kamag tı[n]lıglarka asıg tusu kılur anı üçün taluyka kirigseyür men tep ötünti* "Prens şöyle arz etti: -Ejderhalar hanında çintāmani mücevheri var; eğer talihli ve mutlu bir kişi bu mücevheri bulursa, bütün canlılara yarar ve çıkar sağlar. Onun için, okyanusa gitmek istiyorum- dedi" (İKP XXI 1-7).

ınçıp amtı maŋa nom nomlayu y(a)rlıkar ***kim*** *m(e)n ol nomug eşidser m(e)n ötrü üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutıŋa yanmaksız evrilmeksiz bolgay men* "Böylece şimdi bana öğretiyi (dharmayı) açıklama lütfunda bulunur. Eğer ben o öğretiyi işitirsem böylece dönüşü olmayan mükemmel aydınlanmaya (anuttarasamyaksaṃbodhi) Buda kutsallığına ulaşacağım" (AY 11105-11110).

neçede birök: *neçede* sözcüğü, *birök* "eğer" ile kullanılarak koşul anlamı taşıyan cümlelerde bağlaç işlevindedir.

neçede birök *tuyunsarlar bodi tigme tuyunmak yolug intin kıdıgta yanala tiliki küsüşi bultukmaz* "Eğer, kişi bodhi denilen bilgi yolunu tanırsa, artık (öteki kıyıda) nirvanada bir daha arzusu ve isteği yoktur." (BT ID 191-194).

Yukarıda yer alan ikili kullanımların yanı sıra aşağıda yer alan yapılar koşul cümlelerinde birlikte yer alarak koşul anlam ilgisi kurmuştur.

neçe neçe … sAr ança ança

neçe neçe *yazokug ürtünser* ***ança ança*** *ükliyür küçlüg küsünlüg bolur* "Günah ne kadar gizlenirse o kadar çoğalır güçlü olur." (BT III 650-652)

neçe …sAr … ançulayu ok

bodı b(e)lgüsi kizlelip közünmez[i]g ***neçe*** *bilge erser yme* ***ançulayu ok*** *azarlar* "Boyu belirtisi saklandığında, görünmeyeni [bilme güçleri] ne kadar güçlü ise o derece yanılırlar" (HT VI 1522-1524).

neçede birök ….sAr … ançada timin

neçede birök *yokadtursar m(e)nli kişili sakınçıg* ***ançada timin*** *bilgülük ol* "Benlik ve kişilik düşüncesi ne kadar yok ederse o kadar bilgilidir." (BT ID 253-254).

neçede birök …sAr ançada ok

neçede birök *bu savlarıg adınsıg kılıp övke köŋül turgursar .. ötrü* ***ançada ok*** *bu bütmiş işin ıçgınur* "Eğer bu sözleri başka kılıp öfke düşüncesini ortaya çıkarsa o zaman işte bu tamamlamış işini kaybeder ve yeniden mal mülk olmaz" (AY 11719-11722).

neçede birök *bu nom erdini yok bolsar ötrü* ***ançada*** *köni nomlar kirtü yörügler yitlinür yokadur* (AY 5647-5649).

antakı işi küdügi ***neçede*** *ertser* ***ançada*** *kelzün* "Oradaki işleri ne kadar sürerse, o zaman (işler bitince) gelsin." (HT IX 1719-1721).

neçeke tegi …sAr ançakategi

k(a)ltı sizler ötünmiş teg ***neçeke tegi*** *bu nom erdini bar erser ..* ***ançakategi*** *köni nomlar kirtü yörügler yitlinmez batmaz* "Ne zamana değin bu öğreti mücevheri

(Dharmaratna) var ise, o zamana değin doğru öğretiler (Dharma) gerçek yorumlar kaybolmaz, yok olmaz.” (AY 5643-5646).

neteg (X)r … sAr ançulayu …

k(a)ltı yultuzlar arasınta ay […] ***neteg*** *çoglug yalınl(ı)g közünür erser ..* ***ançılayu*** *[y(i)me] ėlig beg olarnıŋ arasınta […] çoglug yalınl(ı)g közünti* “Öyle ki yıldızar arasında ay … nasıl ışıltılı görünüyorsa, onun gibi de hükümdar onların arasında (olağanüstü) ışıltılı (bir şekilde) görünüyordu” (DKAMP 2242-2246).

kim ol ganṭaxast yanga ne türlüg işde kötüg[de] burun iligin işletip kop işin ködügin ***neteg*** *bütürür erser* ***ançulayu*** *boşgut boşgundaçı tüzünler yme nomlug tayakıg aşaguda yegüde kirtgünçlüg ilig krgek* “Nasıl ki fil Gandhahaşti her işinde hortumunu ve ön ayağını kullanarak tüm işini yapıyorsa, aynı şekilde ders öğreten asiller (saiksaşlar) de helal olan yemeği yerken inançlı eli gerekir” (TT VB 50-53).

neteg … sAr … antag ok

meniŋ ***neteg*** *isig özüm amrak erser alku kişiniŋ y(i)me* ***antag ok*** *amrak ol* “Benim canım nasıl ki (kendime) tatlı ise bütün herkesin (canı) da o şekilde (kendisine) tatlıdır.” (DKAMP 93-96)

samtso açari sözledi mundakı törö ***neteg*** *erser* ***antag*** *[kı]lgay m(e)n* “Tripitaka ustası konuştu: Bundaki nasıl ise öyle yapacağım” (HT V 408-410).

inçe bolzun teŋrim ***neteg*** *yarlıkasar siz* ***antag*** *ok kılu tegineyin* “Böyle olsun tanrım! Siz nasıl buyurursanız (ben de) ona göre saygı ile amel ederim” (Maitr 81.18-22).

k[ö]ŋüli tapı ***neteg*** *erser* ***ançulayu*** *kılzun* “İsteği, arzusu nasılsa öyle olsun” (DKAMP 4287-4288).

neteg …sAr inçe …zUn

t(e)ŋri bahşı erklig ol .. ***neteg*** *taplasar* ***inçe*** *kılzun* “Saygıdeğer üstad kudretlidir. Nasıl takdir ederse öyle olsun” (DKAMP 4330-4331)

neçe … sAr … barça

köl soltınkı ***neçe*** *suv erser olar yme* ***barça*** *birle katılur* “Gölün sol tarafında ne kadar su varsa hepsi birleşir.” (HT V 1705-1707).

neçe yime …sAr … inçip

neçe *yime arḫant kutıntın taygulug tıltaglar ötrü tursar* ***inçip*** *etüzin küzedmeser saklanmasar yime arḫant dı(ntar) kutıntın yime arıtı taym(az) (bu) bişinç boşgutsuz arḫant dı(ntar) erür* "Her ne kadar velilikten ayrılma sebepleri sonra ortaya çıksa ve yahut, vücudunu korumasa dahi, yine de velilikten katiyen ayrılmaz. Bu beşinci öğrenmeyen velidir." (Maitr 2.18-23)

2.6. Zamirler ve Zamir Kökenli Sözcüklerin Edat İşlevinde Kullanılması

Edatları, dilbilgiselleşme bağlamında inceleyen Can (2016: 51)'a göre isim ya da fiillerin bu isim veya fiil özelliklerini dilbilgiselleşmeleri sonucunda aşama aşama kaybetmeleriyle kendinden önceki isim veya isim soylu sözcüğe anlamsal olarak her zaman biçimsel olarak ise çoğu zaman bağımlı olmasıyla oluşan, bağlandığı sözcükle birlikte başka birimlerle sözdizimsel ve anlamsal ilişkiler kuran birimlere edat denir. Zamirler ve zamir kökenli sözcükler de gramerleşme yoluyla ya da işlev değişikliğine uğrayarak edat işleviyle kullanılmıştır. Zamir kökenli sözcüklerin bazı edatlara kaynaklık etmesi muhtemelen erken dönemlerde ortaya çıkmış, ilk yazılı metinlerden itibaren de bu biçimde kullanılmaya başlamıştır. Eski Uygurcada, Kök Türkçede var olduğu düşünülen zamir kökenli edatların yanı sıra ilk kez bu dönemde edat işleviyle kullanılan zamir kökenli sözcükler de bulunmaktadır.

Erdal (2004: 332), bazı edatların zamir kökleri ile ilgili olabileceğini belirtmiş ve şu açıklamayı yapmıştır: "*berü* "buraya" *ben* ve *bu* ile ilişkili olabileceğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra *ınaru* "ileri, daha ileri" hem edat hem de zarftır. Kökü *ınçe* "böyle" ve *intin* "o taraf" hallerinde, *inçip* "böylece" ve belki de 3. kişi iyelik ekinin daha kısa alomorfunda yaşar. *ınaru*'nun eski hali olan Şu N10'daki *ıngaru* açıkça bu zamirin bir yön gösterme biçimidir. *sınar* "yönünde", "yarım" veya "bir çift" anlamına gelen isim ile aynı görünmektedir ve muhtemelen *si şeklindeki bir eski zamirin datif formu olabilir."

2.6.1. Zamir Kökenli Sözcüklerin Benzetme Edatı İşlevinde Kullanılması

antag ok: antag "böyle, bunun gibi" anlamında kullanılan sözcük ok enklitiğiyle birlikte "tıpkı" anlamında benzetme edatı işlevindedir.

anı eşidip ol tamuluglar ikile kolların örü kötürüp ulug ünüm ıglayu maytri burkanka ınçe tip ötünürler .. ınçe ök erdi begimiz .. ***antag ok*** *erdi kaŋımız* "Bunu işitince bu cehennemlikler her iki kollarını yukarı kaldırıp, yüksek sesle ağlayarak Maytrı

burkan'a hürmetle şöyle derler: -Aynen böyle idi, efendimiz! Tıpkı bunun gibi idi, babamız-.'" (Maitr 65.1-6).

kaltı: Farklı işlevlerde kullanılan *kaltı* cümlede +çA eşitlik hâl eki ya da *teg* benzetme edatıyla kullanıldığı zaman edat işlevinde kullanılmıştır.

erdinilerig buşı birser ***kaltı*** *kum sanınca anı üze büter yintem agıglıg avantlar* "kum taneleri kadar çok hazine bağışlarsanız, bu sadece arsava sebeplerini yaratır." (BT ID 212-213).

kaltı *baka tüsi çınsızı teg ezüg ol tavışgan müyüzü bodsuzı teg igid ol* "Kaplumbağa kıllarının gerçeksizliği gibi sahtedirler. Bir tavşan boynuzunun şekilsizliği kadar yanılıyorlar." (BT I D 89-90).

oŋalı köŋülte (sak)ınıp adara ukar az kılınç tıltagınta tutyak nızvanı belgülüg bolur ***kaltı*** *kiçigkiye ot üçüni yilig esinig basutçı iş bolup ökliyür bedüyür ançulayu yime az kılınç tıltagınta alku nizvanılar ökliyür aşılurlar* "Vâzıh olarak kalbinde düşünüp mufassalan anlar: Hırs ve arzu sebebinden varlığa bağlanma ihtirâsı zuhûr eder. Tıpkı küçücük bir ateşin sebebi nasıl rüzgarı ve hava cerayanını kendisine yardımcı ve eş olarak alıp çoğalır ve büyürse, aynı şekilde hırs ve arzu sebebiyle bütün ihtirâslar çoğalır ve artar." (Maitr 41.32-37).

ol iligler kanlar yime yarlıkançuçı köŋüllüg üçün kamag bodunug ınçe igidür ***kaltı*** *ög kaŋ amrak ogulın ewde barkta igidürçe* "O hakanlar merhametli gönüllü oldukları için bütün halkı böyle besler tıpkı anne babanın evde sevgili çocuklarına baktığı gibi" (TT VI 249-251).

ol altun tagka tegser siz kök lenxua p(?) körgey siz ol lenxua sayu birer agulug yılan bar agu tını ıraktın ançulayu közünür ***kaltı*** *lenxua sayu tütün tüterçe ol erser ol erser ertiŋü alp ada tetir* "O altın dağa ulaşırsanız, mavi lotus çiçekleri göreceksiniz. Bu lotus çiçeklerinin her birinde (=herbirinin altında) birer zehirli yılan vardır. Onların zehirli nefesi uzaktan sanki her bir lotus çiçeği duman çıkarıyormuş gibi görünür. Bu durumda ona, en korkunç (en büyük) tehlike denebilir." (İKP XXXVII-XXXVIII).

2.6.2. Zamir Kökenli Sözcüklerin Cümle Başı Edatı İşlevinde Kullanılması

Bir cümle, ekseriya daha önceki cümle ile mantıkî bir bağlantı oluşturan kısa kelimeler yahut çok az uzun olmayan kelime gruplarıyla başlatılır (Gabain, 1988:

115). Uygurca cümle başı edatı bakımından oldukça zengindir. Zamir kökenli sözcükler de cümle başı edatı olarak kullanılmıştır.

ançada: *ançada* "bu şekilde" anlamında bir önceki cümleye atıfta bulunarak cümle başı edatı işlevinde kullanılmıştır.

ançada *çayasini bayagutnuŋ iki o[g]lanı bedük bolurlar* "Bu şekilde Jayasena (adlı) varlıklı (kişinin) iki oğlu büyüdüler" (DKAMP 978).

ançulayu yme: *ançulayu* "böyle, bu şekilde" anlamındaki sözcük *yme* enklitiği ile cümle başı edatı işlevindedir.

ançulayu yme *mn il tüzmüş birle kamag üç ödki burxanlar ödinte nom erdni ödinte bursong erdni ödinte kılmış kazganmış tsui ayag kılınçımızn ökünü boşunu aça yada kşanti ötünür biz* "Ayrıca yine ben İl tüzmüş ile üç kere tüm budhalar karşısında ve kanun cevheri karşısında ve cemaat karşısında işlediğimiz ve birikmiş suçlarımızdan ve günahlarımızdan tövbe eder bağışlanmayı dileriz." (TT IV15-19).

ançulayu y(e)me *bar erser bu sudur kopda kötrülmüş ıduk nom uyur kanturgalı tınl(ı)glarnıŋ kut buyan tileklig küsüşin .. k(a)ltı kişiniŋ bar erser erdini ham(a)tsı evinte ne k(e)rgeki boltukda tapınça büter köŋül iyin* "Yine bu sūtra her şey(den) üstün kutsal öğreti(yi) yerine getiren canlıların erdem dilekleri yerine gelir. Eğer herhangi bir insanın evinde mücevher Kamtsı varsa istedikleri gönlünce olur" AY (11958-11964).

ince kaltı kişi iliği bar erser erdinilig otrugka tegser köŋül iyin erdini itigeli uyur birök iligi yok erser ötrü erdini idiyü umadın kurug kalır ***ançulayu yme*** *kim birök kirtgünçi bar erser burhanlıg erdinilig otrugka kirip kutrulmak tüşlüg erdini algalı uyur* "Eğer insanın eli varsa mücevher adasına vardığında gönlünce mücevher toplayabilir. Ama eli yoksa hazineleri toplayamaz ve sonunda eli boş döner. Aynı şekilde, iman edenler, Buda mücevherleri adasına girdikten sonra, kurtuluş meyvesinin cevherini alabilirler:" (TT VB 90-95).

anın: *anın* sözcüğü Eski Uygurcada kalıplaşarak cümlede bulunduğu yere göre farklı işlevlerde kullanılmıştır. Araştırmacılar sözcüğün işlevi konusunda hemfikir değillerdir. Clauson (1972: 187), "o sebeple, bu yüzden" anlamlarını verdiği sözcüğün *ol* zamirinin vasıta hâli olduğunu ve zarf olarak kullanıldığını belirtmiştir. Korkmaz (2011: 23), <*an+ın "onun için, ondan dolayı" şeklinde izah ettiği

sözcüğün sebep ve tarz anlamında zarflar oluşturduğunu belirtmiştir. Eraslan'a göre (2012: 247) bu sözcük, zamir olarak değil de, "bunun için, bundan dolayı, bu yüzden" manalarında cümle başı edatı olarak kullanılmıştır. *anın* ilk kez Uygurcada kullanılmaya başlayan ve sebep ifade eden bağlaçlardan biridir.

kim ince eşidti bo kılınçın [üzüti] boşunmagay tep ***anın*** *korkdı b(e)zdi köŋüli [kogşadı o]l üdün t(e)ŋri elig böğü han k(e)ntü [dendarl]ar eriği kuvraggaru k(e)lti* "Bu yaptıkları yüzünden ruhunun asla kurtulmayacağını ve affedilmeyeceğini söyleyen bir ses işitince korkuyla titredi, bundan sonra ulu hakanın katı düşüncesi yumuşadı. O sırada ulu hükümdar Bögü Han, kendisi rahiplerin bulunduğu topluluğa geldi." (TT IIA 31-34)

kirtü töznüŋ bultukmaz eskisi yaŋısı yaŋırtı amtı tolun bütmiş kirtü töz tip titgülüki ertiŋü kadır katkı y(a)vlak yintem törüsüz üçün ***anın*** *anı kali bag tip atadılar* "Gerçek kökün (skr. bhūtatathatā) eskisi ve yenisi yoktur. Sadece şimdi mükemmel, gerçek kökü adlandırabiliriz. Ahlaksızlıktan dolayı son derece zalim bir kötülük yapan kişi, bu yüzden ona kalirāja deniyordu." (BT I D 45-49).

üküş sakınçlıg kişiler emgekligin yatur udıyu umaz una muntag üküş sakınç uuka titig kılgu erser kayota takı edgülüg işke titig ada kılmagay mu ***anın*** *üküş sakınçlıg kişilerniŋ piravariki bütmez artayur* "Düşünceleri çok olan insanlar acı içinde yatar ve uyuyamazlar. Şimdi bu kadar çok düşünce uykuyu engelliyorsa, iyi işleri engelleyen bir tehlike olmaz mı? Bu yüzden birçok düşünceye sahip insanların Pravāranā'sı başarılı olmaz, aksine yozlaşır." (BT III 702-707).

amtı y(i)me m(e)n monı ayıg kılınçdın tıdıp edgü törülerte yaratdım .. ***anın*** *ötleyür m(e)n sizlerni toyınlara ezüg sözlemekdin et'özüŋlerni artukrak küzetiŋler .. köni kėrtü sözlemekde köŋülüŋüzleri yaratıŋlar* "Şimdi yine ben onu kötü davranışlardan alıkoyup güzel, iyi unsurlardan (yeniden) vücuda getirdim. Bundan dolayı sizlere tavsiyem şudur ey rahipler! Yalan söylemekten kendinizi ziyadesiyle koruyun, doğru gerçek konuşmalarla gönüllerinizi süsleyin." (DKAMP 1737-1742).

antag ogrı boltı ol ok tınlıglarnıŋ isig kanların içtim ***anın*** *amtı alku tınlıglar meniŋ yatım ermezler* "Öyle zaman oldu ki bizzat bu yaratıkların sıcak kanlarını içtim. Şimdi bu yüzden bütün yaratıklar bana yabancı değildirler" (Maitr 33.53-56).

anın *birök kayu il<i>gler kanlar bu nom erdinig boşgunsarlar tutsarlar ayasarlar agırlasarlar eşidserler tıŋlasar :: ötrü ol iliglerniŋ kanlarnıŋ ig agrıg ada tudaları*

bar erser barça yokadıp inçgülüg bolgaylar "Dolayısıyla herhangi bir hükümdar bu öğreti mücevherini öğrenip tutsa saygı gösterse dinlese ondan sonra o hükümdarların hastalık sıkıntıları var ise hepsi yok olup huzurlu olacaklar." (AY 10857-10864.)

anın *munta [ornan]makıg küseyü teginm[ez] [men]* "Bu yüzden burada kalmak istemiyorum." (HT V 205-207).

anın *kim kėrtgünçlüg köni körümlüg tınl(ı)glar erser namo but sözlemekde ulug agar ayag köŋül öritmiş k(e)rgek..* "Bundan dolayıdır ki inançlı (ve) temiz kanaatli canlılar ise 'Buda'ya hürmetler olsun.' denmesinde yüce (bir) saygı beslemiş olmalılar." (DKAMP 4037-4040).

anıŋ tıltagınta: Sebep ifade etmek için kullanılan sözcüklerden biri de *tıltagında*'dır. *ol* zamirinin ilgi hâli ile kullanılmıştır.

una ***anıŋ tıltagınta*** *tetrü evrilip / otun nızvanıka arsıkıp utlısız boltumuz* "Anlayıp bilmemekten dolayı şaşırıp kaldık, mâhirâne ettiği öğüt ve nasihatlerini unutuverdik; işte bu sebepten dolayı ters çevrilip, günah iptilalarına aldatılıp, nasipsiz olduk. " (ETŞ 13.133-136).

anı üçün: *anı üçün* Kök Türkçe döneminde kullanılmaya başlayan ve sebep ifade eden bir bağlaçtır. *anı üçün* kendisinden önceki cümlenin açıklayıcısı durumundadır ve cümleleri sebep sonuç ilişkisi ile biribirine bağlar.

t(e)ŋri y(a)rl(ı)gın adrok kılmaz biz yüzümüz utru ulu ıy(ı)nç basınç alp [emgekler] erür ***anı üçün*** *t(e)ŋri yerin bulgay biz* "Tanrı buyruğundan başka amel işlemeyiz. Bizler büyük zor sıkıntılarla karşı karşıyayız. Onun için tanrı katına ulaşacağız." (TT IIA 5-7).

kim kayu kişi kuanşi im pusarka tapıg udug ayamak çiltemek atamak (kirt)günmekde ulatı tegürgeli emgek emgenser ol emgeki neŋ yoksuz bolmaz.. ***anı üçün*** *kamag yalaŋuklar alkugun kuanşi im pusar atın atamış kergek* "Herhangi bir kimse Kuanşi im Pusar'a saygı ve hürmet göstermek (onu) anmak, (ona) inanmak gibi şeylerde kulluk etmek için gayret etse, o emeği hiç boşa gitmez. Onun için bütün canlı varlıkların hepsinin Kuanşi im Pusar adını anmaları gerekir" (Kuanşi 81-82).

kim yime ol başsız kögüzlerinte yüzlüg meŋizlig kolların örü kötürüp örtenür yalarlar erser olar öŋre kişi ölürdeçi çantallar erdiler sansız tümen yalaŋuklarıg ölürdiler .. erdi ***anı üçün*** *anta ölüp tamuda togdılar* "Başsız göğüslerinde yüzleri olduğu hâlde

kollarını yukarı kaldırıp yananlara gelince; bunlar vaktiyle insan öldüren cellar idiler. Sayısız insanları öldürdüler; bu yüzden burada ölüp cehennemde doğdular." (Maitr 75.18-27).

anı üçün *tınlıglar edgü köni yolçı yirçi bulup alku türlügüg yok kurug körser ol tınlıg köŋüli biligi burkanlar köŋüli biligi titir* "Bu nedenle canlılar iyi doğru rehberi bulduklarında her şeyin boş olduğunu körse o canlının kalbi ve bilinci Budanın kalbi ve bilincidir" (TT VI 153-155).

anta basa: Yaygın bir kullanıma sahip olan *anta basa* "ondan sonra" anlamında bir önceki cümlede anlatılanlara atıfta bulunarak cümle başı edatı işlevinde kullanılmıştır.

Sadagari ince tip tidi ***anta basa*** *barnaslıg bay bedük kişiler oğlanı yaşı purnı vimali gavanpati sabaḥuda ulatı biş ınallar arḥant kutın bultılar* "Sādagiri şöyle dedi: Bundan sonra Benares eşrafının çocukları Yaşa, Pūrna, Vimala, Gavāmpati ve Subāhu'dan ibaret beş vekil (ınal) velîliğe ulaştılar" (Maitr 7.32-37).

(ar)ıg çhşapt küzedti .. ***antada basa*** *şakimuni teŋri teŋrisi burkanıg bir körmişke bakşım siz tip yinçürü yükünüp sevip taplap toyın bolup vzanpat edgüsiŋe tegd(i)* "Saf ahlâk kaidelerini korudu. Bundan sonra Şakyumini'yi, Tanrılar Tanrısı Burkan'ı bir defa görmekle 'siz üstadımsınız!' diye secdeye vararak sever ve kabullenir. Rahip olup upasampadā şerefiŋ nâil oldu" (Maitr 56.9-13).

amrak siŋilimezni ölürüp aŋar yala kodsar biz aḍı kötrülmiş tegüçi atı baḍsar alko bodun bukun anıŋ negüsiŋe bolup süzülür ***anta basa*** *biz bramanlar agırlıg ayaglıg bolgay biz tep antakya ok iş küç bitürgüke yaraglıg uvutsuz avyatsız irig sarsıg bramanlarıg idertü idtiler* "Sevgili kız kardeşimizi öldürür ve böylece ondan şüphelenirsek, adı ulu olup, aşağılanırsa ki onunla bütün halk (yine de) arınır. Ondan sonra biz brahmanlara hürmet ederiz deyip hemen onlara zulmetmek için (bu tür) meseleleri ele almaya uygun utanmaz, iğrenç Brahmanlar gönderdiler." (BT III 186-194).

antada basa *ok bu tütsüglüg kuşat(ı)rılar ontın sıŋar yirtinçülerte ülgüsüz sansız gaŋ ügüzdeki kum sanınca burkanlar uluşınta kiŋürü yadılıp ol kamag burkanlar üzesinte tegzinü turup .. altun öŋlüg y(a)ruklar .. ünüp y(a)rutu yaltrıtu turgaylar* "Ondan sonra bu tütsülü gölgelikler on taraftaki yeryüzüne uçsuz bucaksız Ganj nehrinde

kum sayısınca Budalar ülkesinde yayılarak bütün o Budalar üzerinde dolaşıp altın renkli ışıklar yükselip yayılacak.” (AY 11254-11262).

anta kėn: Köktürkçe döneminde *anta kesre, anta basa* “ondan sonra” biçimlerinde kullanılan öbeklerin yanı sıra Eski Uygurca döneminde *anta kėn* biçimi de “ondan sonra” anlamında tıpkı *anta basa* gibi cümle başı edatı olarak kullanılmıştır.

üçünç [künte] bir köziŋe tegi t(e)ŋriken inçek kat(ı)glantı ***[anta] kėn*** *t(e)ŋri elig köŋüli az kogşadı ol* “Üçüncü gün hakan bir gözüne kadar (?) öyle zorlandı ki ondan sonra ulu hakanın düşüncesi yumuşadı” (TT IIA 28-30).

kanyu tınlıg itiglig yaratıglıg iş ködüg kent uluş ew bark itgeli yaratgalı sakınç sakınsar eŋ aşnu bo nom bitigig üç kata ol yirte okımış kergek ***anta kėn*** *toprak kaza tam tokıyu titig yoguru iş ködüg timin başlamış kergek* “Kim donanımlı (süslü) davranış, bir şehir (veya) bir ev bark kurmayı planlıyorsa, en önce bu sutrayı o yerde üç defa okumalı ve sonra hemen toprağı kazmaya ve duvar örmeye başlamalıdır.” (TT VI 78-83).

antada kėsre: “ondan sonra” anlamında bir önceki cümleye atıfta bulunmak için kullanılan bir cümle başı edatıdır.

yme arkun yer t(e)ŋri nede ötrü yok bolgay yaruklı k(a)ralı k(a)ltı adr(ı)lgay ***antada kėsre*** *ne bolgay tepen biltim(i)z* “Ayrıca yerin ve göğün neden dolayı yok olacağını, ışık ve karanlığın (birbirinden) nasıl ayrılacağını, ondan sonra da ne olacağını öğrendik.” (Huast 207-211).

anta ötrü: “ondan sonra, sonra” anlamlarında bir önceki cümle ile bağ kuran öbek yapı cümle başı edatı işlevinde kullanılmıştır.

t(e)ŋri ... üze amrantı kertgüntiler ***anta ötrü*** *üzügsüz üzütlüg işke edgü kılınça kat(ı)glantılar, yme kutlug ülüglüg elig han ol kam(a)g bodunka edgü kılınç kılmakka turgaru ötleyür* “Hükümdarı yeniden sevdiler (ve ona) inandılar. Ondan sonra daima ruhi işlere ve güzel amellere yöŋldiler.” (TT IIA 85-86).

buluŋ sayu sekiz sim küzetgüçi tŋrilerig linxua örgün öze olurmışın sakınıp öz öz biligleri tuta ört yalınlg küzeḍgü turmışın sakınmış krgek ***anta ötrü*** *tarni arwış sözlemiş krgek* “Bir nilüfer hua tahtın üzerinde oturan sekiz sınır koruyucu tanrının her köşede tahtta oturduğunu hayal edersek, (daha da ileri) herkesin, alev alev yanan

özelliğiyle nöbet tuttuğunu hayal etmek gerekir. O zaman drahani sihirli formülünü telaffuz etmelisin." (TT V 62-66).

anta ötrü *atlıg yüzlügke inçe tep ayıttı neçükin agı barım kazgansar üküş bolur* "Sonra, unvanlı ve önemli kişilere şöyle sordu: İnsan zenginlik ve varlık kazanmak isterse, (en) fazlasını ne ile elde eder?" (İKP XII 4-7).

t(e)ŋri ... üze amrantı kertgüntiler ***anta ötrü*** *üzügsüz üzütlüg işke edgü kılınça kat(ı)glantılar, yme kutlug ülüglüg elig han ol kam(a)g bodunka edgü kılınç kılmakka turgaru ötleyür* "Hükümdarı yeniden sevdiler (ve ona) inandılar. Ondan sonra daima ruhi işlere ve güzel amellere yöneldiler." (TT IIA 85-86).

kaŋım ellig tilke kirmezün öz kazgançım üze edgü kılınç kılayın tep sakıntı ***anta ötrü*** *atlıg yüzlügke inçe tey ayıttı neçükin agı barım kazgansar üküş bulur* "'Kral babam eleştirilmesin (dile gelmesin). Kendi kazancımla iyi işler yapayım!' diye düşündü. Sonra, unvanlı ve önemli kişilere sordu: 'İnsan zenginlik ve varlık kazanmak isterse (en) fazlasını ne ile elde eder?' " (İKP XII 1-7).

buluŋ sayu sekiz sim küzedgüçi tŋrilerig linxua örgün öze olurmışın sakınıp öz öz biligleri tuta ört yalınlg küzetgü turmışın sakınmış krgek ***anta ötrü*** *tarni arwış sözlemiş krgek* "Bir nilüfer taXuanüzerinde oturan sekiz sınır koruyucu tanrının her köşede tahtta oturduğunu hayal edersek, (daha da ileri) herkesin, alev alev yanan özelliğiyle nöbet tuttuğunu hayal etmek gerekir. O zaman drahani sihirli formülünü telaffuz etmelisin." (TT V 62-66).

söğüt tüpinte ... (vaj)ırlıg örgün üze o(luru)p burkan kutın bulgay siz ***anta ötrü*** *ayagka tegimlig bodisvt tebrençsiz etüzin tütrüm teriŋ dyan sakınç yügerü kılur* "ağacı dibinde elmas taXuan(vajırlıg örgün= skr. vajrasana) üzerine oturup Burkanlığa (burkan kutı) ulaşacaksınız. Bunun üzerine hürmete lâyık bodhisattva sarsılmaz vücudu ile derin istiğraka (dyan sakınç < =skr. Dyhana, samadhi) şimdi dalar." (Maitr 39.1-6).

antag erser

bahşısı inçe tėp tėdi .. antag erser nomlayu bėreyin tıdıgsız köŋilin in kulgakın tıŋlagıl kayu kişi tözintin berü irig yavgan üküş y(a)vlak köŋüllüg bolsar ol adınagunı ölürgeli ugrayur "Hocası şöyle dedi: 'Öyle ise anlatayım. Sessiz sakin bir şekilde pür dikkat beni dinle! Kim yaradılıştan kaba ve çok kötü kalpli ise o başka birini öldürmeye meyillidir." (DKAMP 84-90).

neŋ inçip: *neŋ inçip* yapısı "hiçbir şekilde" anlamında zarf işlevinin yanı sıra cümle başında önceki cümleye atıfta bulunarak cümle başı edatı işlevinde kullanılmıştır.

neŋ inçip *müŋ kadag kılgu sav tapmadın erdinisin ıdturmış sardavaxı teg anda munda küḍe baka tileyü yorıyurlar erken özleriniŋ ök siŋilleri sundari kız üç uguşnuŋ baxşısıŋa umunu ürgüḍ tuḍçı çeḍavan seŋremke nom eşiḍgeli ültemedük torok bramanlartın ırayu başlatı* "Hiçbir şekilde asılsız bir suçlama için bir neden bulamayınca ve mücevherlerini kaybetmiş bir kervan gibi sürekli ileri geri bakarak yürürlerken, kendilerinin öz kız kardeşleri Sundari kız, üç neslin öğretmenine umut bağlamaya başladı ve öğretiyi duymak için sürekli Jetavana Manastıra gitmeye ve neşesiz, zayıf Brahminlerden uzaklaşmaya başladı." (BT III 166-174).

2.6.3. Zamir Kökenli Sözcüklerin Karşılaştırma Edatı İşlevinde Kullanılması

neçe: "nice, ne kadar" anlamlarının yanı sıra "-e kadar" anlamıyla karşılaştırma edatı gibi kullanılmıştır. neçe tek başına kullanıldığı gibi *yme* ile de kullanılmıştır.

yüz miŋ tümen ulatı ***neçe*** *küçin yetmişinçe sözlezün üzüksüz muntag sakınç kılıp tarni sözleser siziksiz siti tigme işi ködügi büter* "Yüz bin kez dahası gücünün yettiği kadar söylesin. Böyle bir meditasyonda sürekli olarak drahani okunursa, şüphesiz siddhi denen iş tamamlanmış olur." (TT V 67-70).

bu mamika kıznıŋ et'özü yme bksiz meŋüsüz ol .. ***neçe yme*** *körtle körki meŋizi ol* "Bu Mamika kızın vücudu olağanüstü güzellikte olduğu kadar zayıf ve geçicidir. " (TT X 544-546).

2.6.4. Zamir Kökenli Sözcüklerin Son Çekim Edatı İşlevinde Kullanılması

Berü: Bang, *be-* kökünden "bana doğru", anlamında *berü* sözcüğünün ve bundan "taraf, -den beri" anlamlarında sözcükler türediğini ifade etmiştir (1996: 16). Erdal (2004: 332), *berü* son çekim edatının teklik 1. şahıs zamiri *ben* ve *bo* işaret zamiri ile ilişkili olabileceğini ifade etmiştir. Tek başına isim türünden sözcüklere eklenmesinin yanı sıra zamir kökenli sözcüklere eklenerek çeşitli anlam ilgileri kurmuştur.

bir yılkı yazokumuznı bir biligin köŋülte ***b(e)rü*** *boşuyu kolmad(ı)m(ı)z erser neçe egsüg k(e)rgek boltı erser t(e)ŋrim amtı yazokda boşunu ötünür biz* "İnandığımızdan

bu yana bir yıl (boyunca işlediğimiz) günahımızdan arınmayı (affedilmeyi) dilemediysek; her ne kadar eksik, kusurlu yaptıysak; tanrım şimdi günahtan arınmayı dileriz." (Huast 324-330).

teŋrim bu çambudiwid atlıg yirtünçüteki tınlıglar bir ikintike turkaru eŋilki sansız tümen ajunta ***berü*** *ötkürü bükünki künketegi toga ölü ulag sapıg üzülmez teŋrim inçip bu kamag tınlıglarta bilge az bilgisizler öküş teŋrim* "Tanrım bu Jambudvipa adlı yeryüzündeki canlılar her biri daîmi ve bugüne kadar sayısız varoluştan beri bu güne kadar doğar ölür düzeni yok olmaz tanrım. Fakat bu bütün canlılarda bilge az bilgisiz çok tanrım" (TT VI 13-17).

ınaru ~ıŋaru: Clauson (1972: 190), *aŋaru~ıŋaru~ınaru* sözcüklerini birlikte ele alır ve *an (ol)* zamirinin yön gösterme biçimi olduğunu ve erken dönemden itibaren (bir yerden /zamandan) ileri" anlamıyla son çekim edatı olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Tekin (2016: 143), son takılar başlığı altında ele aldığı sözcüğü <*ın+garu biçiminde tahlil etmiş ve "itibaren, sonra, öte" anlamlarını vermiştir. Erdal (2004: 332), ise "ileri, ayrıca" anlamlarını verdiği sözcüğün hem son çekim edatı hem de zarf olduğunu ve bu sözcüğün kökünün *ınça* "böyle", *ıntın* "diğer taraf" *ınçıp* "böylece" ve belki teklik 3. şahıs iyelik ekinin kısa bir biçimbiriminde yaşadığını ifade etmiştir.

alku kamag tınlıglar bökünki künte ***ınaru*** *ulatı burhan kutın bulgınçakategi ikileyü takı kal teltük bolup yangılıp kövdüŋ et'özin alku açıg tarka emgeklerig teginmezünler* "Bütün canlılar bugünkü günden sonra Burhan kutunu buluncaya kadar daha fazla deli olup yanılıp bedeniyle bütün acı sıkıntılara katlanamasınlar" (BT II 848-853).

iki biligig köŋültin ***ınaru*** *kiterser üç kurug üze adgankularıg tarkarsar biligsiz bilig ödün ödün öçülür* "İki ilmi kalpten çıkarsa, üç boşluktan vişanayı (bilinç) çıkarsa, cehalet peş peşe yok olur." (BT IB 81-83).

ötrü ayagka tegimlik bodisvt sansarnıŋ ***berü*** *(e)vrilmekin ukup* ***naru*** *tevrilmekin emgeksiz ucuz ukar* "Bunun üzerine hürmete lâyık bodhisattva, Samsāra'nın beriye döndürülüşünü anlayıp, öteye doğru çevrilişini kolay ve basit bir şekilde kavrar." (Maitr 44a9-12).

2.7. Zamirler ve Zamir Kökenli Sözcüklerin Ünlem İşlevinde Kullanılması

Ünlem, söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelime türetmeye yarayan bir söz türüdür (Korkmaz, 2009: 1140). Güçlü duyguları ifade etmek için çok sayıda ünlem bulunduğunu ifade eden Johanson (2021: 777), ünlemlerin memnuniyet, zevk, sevinç, eğlence, tatmin, anlayış, merhamet gibi olumlu duygular ya da pişmanlık, sıkıntı, yorgunluk, keder, acı, küçümseme, hayal kırıklığı, iğrenme, öfke, tehlike, korku gibi olumsuz duyguları belirttiğini ifade eder.

Eski Türkçede de farklı duyguları ifade etmek için çeşitli ünlemler kullanılmıştır. Zamir kökenli sözcüklerden oluşan ünlemler bizim burada incelememize konu olmuştur. Banguoğlu (2015: 399), ad, sıfat, zamir, zarf, fiil gibi sözcüklerin sözdizimi ve tonlama ile ünlem işlevi ile kullanılabileceğini yani haykırma tonuyla kullandığımız kelimenin ünlem sayılabileceğini belirtir.

Eski Uygurcada ek biçiminde ya da tek başına ünlem olarak kullanılan yapılar bulunmaktadır. Özellikle gösterme zamirlerine eklenen seslenme eki ünlemler ya da başka bir ifade ile gösterme edatları oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra eksiz biçimlerin cümle içerisinde ünlem olarak kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır. Räsänen (1957: 253), Gabain (1988: 124), Erdal (2004: 355), Banguoğlu (2015: 400), Johanson (2021: 778), gibi araştırmacılar soru ve işaret zamirlerinin cümlede dikkat çekilmek istenen bir unsuru belirtmek için ünlem işleviyle kullanıldığını belirtir.

ançama: "bu kadar, bu denli, ne kadar" anlamlarına sahip sözcük, Erdal'ın (2004: 516) ifade ettiği gibi ünlem işlevinde de kullanılmıştır.

körüŋ siz kaujiki ançama körkle kraza ton birle yaraşmış erür "Bakın Kauşika; Güzel elbise de ne yakışmış!" (Maitr 18.54-56).

ançama *yarasınçıg otun karımak sen kim togmışta berü altm(ış) yaşka tegi küç küsün et kan üstelü ökliyü turdı* "Ne kadar iğrenç ve kabasın sen ihtiyarlamak!' doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et kan hep artıp çoğalıp durdu." (Maitr 12.39-42).

muna: Gabain *muna, mına, una* sözcüklerini işaret kelimeleri olarak gösterir (1988: 104). Tekin (1992: 95) de *muna*, *mına*, *una* "işte bak!" sözcüklerini gösterme edatları olarak değerlendirir. Räsänen (1957: 253), *muna, mına* "buna bak (sieh jenes)"; *una* "buna bak (sieh jenes)" sözcüklerini zamirlerin vokatif durumu ile oluşmuş ünlemler olarak değerlendirmiştir. Grønbech (1995: 44), işaret kelimeleri arasında *ol* zamirinden *una*; *bu* işaret zamirinden *muna* işaret sözcüğünün oluştuğunu belirtmiştir. Bu sözcüğün çoğu zaman *amtı* ile yan yana kullanılmasından "hemen" yahut "şimdi" gibi anlamlar verildiğini belirtmiştir. Erdal (2004: 355), *muna, una, ona* sözcüklerinin kabaca "işte, işte bak" şeklinde tercüme edilebilecek gösterme ünlemleri olduğunu belirtir. Ancak *ol / anı* zamirleri ile una ve *bu / munı* zamirleri arasında nasıl bir morfolojik ilişki olduğunun açık olmadığını, bu unsurla konuşmacının, henüz gerçekleşmiş, gerçekleşmekte olan veya gerçekleşmek üzere olan bir olaya ya da konuşmacının fark edilmek istediği bir varlığa dikkat çektiğini belirtir.

muna *kün burnı toga kelti* "işte gün burnu doğup geldi" (Maitr 37.9).

kent tegreki budunug bukunug ölürgeli alkıp ***muna*** *amtı içiŋe kirgeli turur* "Şehrin etrafındaki insanları öldürmeyi bitirdikten sonra, işte şimdi şehrin içini istila etmeye hazır." (TT X 51-53).

amtı ***muna*** *burkanlıg küçümin taşgaru üntürip adavaki yekniŋ küvençlig tagın yimireyin* "Şimdi bak! Buda gücümü dışarıya çıkarıp Ādaka şeytanın kibir dağını yok edeyim" (TT X 199-201).

azu y(i)me adın sever amrakıŋız bar erki anı üçün meni kodup barır siz .. t(e)rkin maŋa sözleŋ amrak begime .. birök sözlemeser siz ***muna*** *isig özüm üzülgeli turur* "Herhalde başka bir sevgiliniz olacak ki onun için beni bırakıp gidiyorsunuz! Hemen bana söyleyiniz sevgili hükümdarım! Eğer söylemezseniz işte şimdi ölürüm." (DKAMP 3628-3632).

muna *munı bilmiş kergek* "İşte (bak) bunu bilmek gerek" (TT IID 24-25).

munaçı: Erdal (2004: 345-356), işaret zamirinin vokatif biçimi olan *muna* sözcüğüne +çI pekiştirme enklitiği eklenmiş biçimi olarak değerlendirir. Wilkens (2021: 479), sözcüğe "bak, pekâlâ, peki" anlamlarını vermiş ve söylem öğesi olarak değerlendirmiştir.

munaçı *m(e)n sizlerke isig öz bėrgelir üçün yakın keltim* "İşte ben sizlere hayat vermek için yanınıza geldim." (DKAMP 1708).

una: Gabain (2013: 139), *ol* zamirinin vokatif biçimi olarak *una* sözcüğünü gösterir ve "işte bak!" anlamını verir. Erdal (2004: 355), *una* sözcüğünü ünlem olarak değerlendirir ancak ünlem olmasının yanı sıra zamansal bir yakınlık anlamı taşıdığını ifade eder. Wilkens "bak, gör, peki, işte" anlamlarını verdiği sözcüğü ünlem, söylem öğesi olarak ifade etmiştir (Wilkens, 2021: 799). *una* sözcüğünün etimolojisi hakkındaki görüşler henüz tartışmalıdır. Sözcüğün *ol* işaret zamiri ile ilişkili olup olmadığı kesin değildir. *ına* biçiminde geçen sözcük de ünlem işlevindedir. Wilkens (2021: 288), *ına*'yı *una* ile ilişkilendirmiştir. Ancak bu iki unsurun aynı olup olmadığı konusunda bilgilerimiz sınırlıdır. *ına* varsayımsal 3. şahıs zamirinin seslenme hali olmalıdır.

una *kirtgünç küsüşke tayak bolmakı öze bu munça edgü nomlar büter üçün anın kürtgünç kamag nomlarnıŋ başı titir* "Bakın, inancın arzu için bir destek oluşturduğu gerçeğiyle bu kadar (sayısız) iyi öğretiler tamamlanıyor, bu nedenle inanç tüm öğretilerin başıdır." (TT VB 80-81).

una *bu soka bizni osuglug / ogadıp kalmış tınlıgları̧g ograp / upalı sudurda ötündürülmiş* "İşte bu tam bizim gibi şaşırıp kalmış olan canlılar uğrunda Upāli sutrada rica üzerine" (ETŞ10.288).

una *bu muntag yaŋın ol tütsüg turum ara bu kamag t(e)ŋriler ordusıŋa tözüke tegip atun öŋlüg y(a)rukın y(a)rutu yaşutu turgaylar t(e)ŋrim tip ötüntiler* "-İşte böylece o tütsü hemen bütün bu Tanrılar sarayının tamamına ulaşıp altın renkli ışıklar saçıp yükselecek efendim- diye belirttiler." (AY 11218-11223).

ına *bir burhan bolmasar* "Bu bir Burhan olmasa" (BT XIII 5.63).

ne: Aslen soru zamiri olarak kullanılan *ne* sözcüğü Eski Uygurcada ünlem işlevi ile de kullanılmıştır. Johanson (2021: 524), soru zamirleri ve türevlerinin genellikle vurgulu sözcelerde ünlem işlevlerini yerine getirdiğini belirtir. Erdal (2004: 356) da ünlem cümlelerinin *ne* "ne", *kaç* "kaç" gibi soru-belirsiz zamirlerle ya da *ança* "yani" gibi işaret zamirleriyle başlatılabileceğini ifade eder. Kalsın (2016: 259), *ne* sözcüğünün özellikle pekiştirme yaptığı cümlelerde ünlem işleviyle kullanıldığını ifade etmiştir.

bo kaz erser o[dgurak] bodis(a)t(a)v ol biz ***ne*** *munuŋ etin yegülük* "Bu kaz [mutlaka] bodisatva olmalı. Biz ne biçim insanlarız ki bunun etini yiyebilelim!" (HT III 784-785).

tegin kaŋı kanka ınçe tep ötünti ıglayu bu ***ne*** *emgeklig yer ermiş negülük togdum men* "Prens babasına ağlayarak, şöyle arz etti: "Bu ne çileli yermiş? Ben niye doğdum" (İKP IV 8).

bir ugur[ta yumu]şçular ulugı kaz satgın [algalı] bolmadın aşukup ınaru [berü] yügürüp neŋ kılınçsız [erdi] ***ne*** *körser ögür kaz [ti]zilip uçup barır erdi* "Bir defasında baş uşakları hiç kaz [eti] satın almadığı için aceleyle buraya koştururken [yol göstereni olmadığından] hiçbir şey yapamamış. Bir baksa, bir kaz sürüsü katar halinde uçup gitmekteymiş." (HT III 772-776).

Bir agız-kı-a edgü söz bar söz-leyin saŋa / Birdem kirtginüp tutgıl yemü siz-inm-e maŋa / Braty-a tigli manı sinte tip birgil aŋa / Birük tapsar ol erdinig ***ne*** *satıg muŋa* "Bir ağızcık iyi söz var sana söyleyeyim, tam bir iman ile ona sarıl, olur mu; Benden şüphe etme pratyaya denilen inci sendedir diye, ona ver, eğer o cevheri bulursan buna paha biçilmez." (ETŞ 12.21-24).

bu ***ne*** *taŋlançıg muŋadınçıg savlar ol* "Bu ne olağanüstü sözlerdir" (AY 3931-3933).

2.8. Zamirlerin Kopula İşlevinde Kullanılması

İsim cümlelerinde adları yüklem hâline getirerek özneye bağlama "koşaç, kopula, bildirme ya da bağ" terimi ile ifade edilmektedir. Kopulatif ifadeler ekler, sözcükler, cevher fiili kullanılarak ya da hiçbir unsur kullanmaksızın sağlanabilmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde kullandığımız +DIr eki isim cümleleri ve fiil cümlelerinden sonra kullanılarak kuvvetlendirme, ihtimal gibi çeşitli anlam ilgileri kurmaktadır ve kopula olarak nitelendirilmektedir. Eski Türkçe döneminde de *er-, tur- bol-* yardımcı eylemleri, bar-yok sözcükleri ve şahıs zamirleri kopula olarak kullanılmıştır. Şahıs zamirlerinin kopula işleviyle ilgili Ergin (2009: 316), i- fiilinin Eski Türkçede er- biçiminde olduğunu ve şahıs zamirleri ile geniş zaman bildirme işleviyle kullanıldığını belirtmiştir. Ancak Eski Türkçe döneminde *erür men, erür sen, erür ol* gibi yapılarda *erür* yapısının düşmesi sonucu *men men, sen sen, ol ol* vb. kullanımların ortaya çıktığını ve zamanla şahıs zamirlerinin ekleşerek bildirme işlevini yerine getirdiğini belirtir. Polat (2018) da "Eski Uygurca İsim Cümleleri" başlıklı doktora tezinde isim cümlelerinin sonunda kullanılan şahıs

zamirlerini, *isim+er-ür/tur-ur+şahıs unsuru* yapısında *er-ür* ve *tur-ur* şekillerinden tasarruf edilmesiyle açıklar ve bildirme fonksiyonunu şahıs unsurunun yüklendiğini ifade eder. Erdal (2004: 323), kopula başlığı altında *ol* zamirine yer verir. *ol* zamirinin özne ile yüklem arasındaki bağı belirttiğini bu işlevi ile kopula olarak kullanıldığını belirtir. Hacıeminoğlu (1996: 37) da *ol* zamirinin yalın biçiminin cümlenin öznesi olarak ve –dır / dir-; -dur / -dür anlamında kevvetlendirme ve bildirme eki olarak kullanıldığını Krahanlı Türkçesinde bulunan örneklerle göstermiştir. Johanson (2021: 550-560), eski Türk yazı dillerinde, teklik ve çokluk şahıs zamirlerinin kopula işleviyle kullanıldığını ve 3. teklik şahsın yüklemlerinin işaretsiz olduğunu veya *ol* zamir türünü kullanıldığını belirtir. Johanson, *körklüg ol* "X güzeldir", Ne-gü-l? <Ne-gü-ol? "Nedir?" örneklerine yer verir. *ol*'un bu kullanımı Harezm Türkçesinde neredeyse ortadan kalkmıştır. Emre (1955: 39) koşaç işlevinin, genellikle teklik 3. şahıs zamiri *ol* ile ilişkilendirilse de diğer şahıs zamirlerinin de cümlede koşaç işleviyle kullanıldığını belirtir.

Şahıs zamirlerinin isim ve yardımcı fiillerle kurulan cümlelerden sonra kullanılması birdirme işleviyle ilişkilendirilmektedir. Kopula/koşaçların en belirgin özelliği yargıyı kuvvetlendirme işlevidir. DLT'de, *ol*'un isim ve fiilleri pekiştirdiği belirtilmiştir. Eski Uygurca döneminde de şahıs zamirleri bu işlevleriyle cümlelerde kullanılmıştır. Aşağıda yer alan örnekler *men, sen, ol* teklik şahıs zamirlerinin isim cümlelerinden sonra gelerek kopula işleviyle kullanılışını göstermektedir. Şahıs zamirleri burada pekiştirme işlevinin yanı sıra bildirme işlevi de taşımaktadır. *ol* şahıs zamirinin bu işlevle kullanılması teklik 1. ve 2. şahıs zamirine oranla daha fazladır.

negül: Erdal (2004: 125), *ol*'un kopula olarak kullanıldığı bazı cümlelerde baştaki ünlüsünü kaybederek klitik olarak kullanıldığını ifade etmiş ve *negül* sözcüğünü < ne + gü + ol biçiminde izah etmiştir. *ol*'un bu kullanımı klitik özelliği gösterir.

munda yok iki iki öçmek bulmaklıg yörüg ikileyü işi ***negül*** *tıdıp ol okşaıı tıltagıg okşatı tıltag erser bir yindem tṭiglig erür* "bunda iki sönme bulma mânası yoktur. O benzer sebebi ayırmanın tekrar işi nedir? 'Benzer sebep' ise, sâdece şartlı durumdur" (Üç itigsizler 115a11-13).

[m(e)n] t(e)ŋri ***m(e)n*** "Ben efendiyim." (TT IIA 1).

bo kuvrag ara [turgalı] tegimsiz ***s(e)n*** "Sen bu topluluğa layık değilsin." (HT III 646-647).

ol barça yeklerniŋ kılınçı ***ol*** "Bunların hepsi şeytanların işidir." (TT VI 67).

bu mamika kızınıŋ et'özü yme bksiz meŋüsüz ***ol*** *.. neçe yme körtle körki meŋizi* ***ol*** "Bu Mamika kızın vücudu olağanüstü güzellikte olduğu kadar zayıf ve geçicidir. " (TT X 544-546).

anta kin yana kişi etözin buluglı antag ***ol*** *kaltı tırŋak özeki toprak teg. Üç yavlak yolka tüşigli ança* ***ol*** *kaltı bu yirteki toprakça* "Sonra insan bedenine kavuşanlar tırnağın tozu kadar (nadir), (ama) üç şer yola inenler, tıpkı bu yerin tozu kadar çokturlar." (TT VI 335-337).

teriŋ yinçge savlarda bilge biligleri birikmiş ***ol*** "Derin ve ince sözlerde bilgileri toplanmıştır." (HT V 116-118).

muntagın ötrü tütüş keriş bolup anın yok ***ol*** *bar* ***ol*** *tep tediler antag yme yertinçülüg ögretigçe tetip erür [o]l ermez ol tep teşdiler* "Bundan dolayı da tartışıp bozuşup 'yokluk (śūntaya)' 'varlık (bhava)' [kavramlarını] çıkarttılar. Bu şekilde yeryüzünün öğretisi gereğince 'öyledir' 'değildir' gibisinden karşılıklı konuşmayla vakit geçirdiler." (HT VI 1583-1588).

ol kuanşi im bodisvt yorıgın nomlayın kut kolup ant antıkmışı taluy ögüzde teriŋrek ***ol*** "Bu Kuanşi im pusar'ın (bodisvt) dolaşmasını anlatayım. (Canlı varlıklar için) rahmet dilemesi, denizlerden, ırmaklardan daha derindir." (Kuanşi176-178).

içtin sıŋar orun arıp yrukug taşkaru tokıyu yolı ***munı teg ol*** "İçerideki ışığı dışarı çıkarmanın yolu böyledir." (TT VII 41.24).

bo köni ***ol*** "Bu doğrudur" Üç itigsizler 97a5

agıçı erser meniŋ ***ol*** "Hazineci ise benimdir" (İKP XI).

ulug ėlige sulasapati hatunlı vipulaçandrė tėginli bolar ikigü meniŋler ***ol*** "Ey hükümdar! Hem Sulasapati (isimli) kraliçe, hem de Vipulacandra (isimli) prens her ikisi de benimdirler." (DKAMP 2006-2009).

teŋriler iliginge kelser edgü ***ol*** *kim kayu kişi sögüd tikser ol sögüdte yidi türlüg tüş yemiş teg bu ırk bu ırk yme ançulayu ok* ***ol*** "Tanrıların kralıyla tanıştığında, bu iyidir.

Bir kimse bir ağaç dikip aynı ağaçtan yedi çeşit meyve almış gibidir bu fal. Bu fal da aynı şekildedir.” (TT VII 28.41-43).

anı üçün bakşılartın yaŋ kip boşug kol / alku ödte bışıgta yig yigte bışık bol / altı kapıgça içtin körgil köşüngey yig yol / arıg süzüg yig meŋilig uluş anta ***ol*** “Onun için hocalardan usûl, örnek, kurtuluş iste, daîmâ olgunlar arasında çiğ, çiğler arasında olgun ol; altı kapıdan içeriye bak en güzel yol görünür, temiz, duru, üstün, huzur diyârı oradadır.” (ETŞ 12.56-59).

biz arıg biz biz dindar ***biz*** “Bizler mukaddes ve dindarız” (TT IIA 2-3).

t(e)ŋrim egsüklüg yazoklug biz ötegçi berimçi ***biz*** “Tanrım biz hatalı, günahkâr borçlularız.” (Huast 346-347).

biz ordu kapag közteçi ***biz*** “Biz saray kapısının bekçisiyiz.” (İKP XLIII 5-6)

ol kızlar kapıgçı ***biz*** *tėp tėdi* “O kızlar “Biz kapının bekçisiyiz” dedi.” (İKP XLI 5-6).

tüp tüz yarlıkaglı teŋrim bizni yarlıkaglı buyançı kirtü teŋri ***siz siz*** “Kusursuz lütufkâr olan Tanrım, sen bizim merhametli, lütufkâr, gerçek İlahımızsın.” (BT V 399-402).

ötrü tėgin kim ***sizler*** *tėp ayıttı* “Sonra prens “Siz kimsiniz?” diye sordu.” (İKP XLI 4-5).

sizler löler kanı kunçuy-ı mu ***sizler*** “Sizler Ejderhalar Hanı’nın eşleri misiniz?” (İKP XLIII 3-4).

Şahıs zamrleri tek başlarına kullanıldıkları gibi er-, tur- bol- yardımcı fiilleriyle kullanılarak da kopula işlevi taşımaktadır. Aşağıda yer alan örnekler yardımcı fiil ve şahıs zamirlerinin birlikte kullanılmasıyla oluşturulan kopulatif ifadelerdir.

braman ***erür men*** “Ben Brahmayım” (BT III 520).

ertingü katıglanmakl(ı)g bilge biligke tükellig yagız yėr erkliği ç(a)ştanė ėlig beg ***m(e)n erür m(e)n*** *katıg köŋül öritip korkınçsız ayınçsız köŋülin sizlerni birle süŋüşgeli kelyük m(e)n* “Olağanüstü azimli, ilmi irfanı tam, yeryüzünün hâkimi Hükümdar Caştana’yım ben. Yüreğimi sağlamlaştırıp, cesaretle sizinle savaşmaya geldim. ” (DKAMP 3562-3567).

takı siz bu yirtinçüde tirig esen ***erür siz*** “Ayrıca bu dünyada canlı ve sağlıklı olacaksınız!” (TT X 47-48).

2.9. Zamirlerin Şahıs Unsuru İşlevinde Kullanılması

Şahıs zamirleri, Eski Türkçenin ilk döneminden itibaren fiil çekiminde şahıs unsuru olarak kullanılmıştır. Türkçe eklemeli diller arasında yer alır ve ekleşmeye meyillidir. Fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri de aslında şahıs zamirlerinden oluşmaktadır (Korkmaz, 2009: 403; Banuoğlu, 2015: 444). Şahıs zamirlerinin ekleşme süreci Köktürkçe dönemine kadar gitmektedir. (Gökçe, 2010: 92; Demirci, 2014: 99). Hülya Gökçe (2010: 92), şahıs eklerinin şahıs zamirlerinin gramatikalleşmesi sonucu ortaya çıktığını belirtir ve Eski Türkçede *ölteçi sen, keley men, barur ol* şeklindeki henüz ek hâline dönüşmemiş kullanımların yanı sıra *Teŋride bolmış, olurtum* şeklinde ekleşen şekiller de bulunduğunu belirtmiştir.

Eski Uygurcada şahıs unsuru olarak kullanılan zamirlerin genellikle asli şekillerini koruduğunu belirten Eraslan (2012: 330), söz konusu zamirlerin geniş zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipinde kullanıldığını ifade etmiştir. Şahıs zamirlerinin fiil çekiminde kullanılması şu şekildedir:

Teklik 1. şahıs: *ben~men*

2. şahıs: *sen*

3. şahıs: *ol, Ø*

Çokluk 1. şahıs: *biz*

2. şahıs: *siz*

3. şahıs *+lar / +ler* (Eraslan, 2012: 331).

kim m(e)n ol nomug eşidser m(e)n .. ötrü üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak burkan kutıŋa ynmaksız evrilmeksiz bolgay ***m(e)n*** "Eğer ben o öğretiyi işitirsem böylece dönüşlü olmayan mükemmel aydınlanmaya Buda kutsallığına ulaşacağım." (AY 11107-11110).

*marga maya teg makalak urur-**sen** / maŋa kelmez**sen** kaŋa* "Māgamāyā gibi mahalak vurursun, bana gelmezsin ey baba" (ETŞ 11.75-76).

...kel sėni ölüreyin bo emgekdin ozgıl .. teŋri yėrinte toggay ***s(e)n*** "Gel seni öldüreyim, bu ızdıraptan kurtul! Cennette (yeniden) doğacaksın" (DKAMP 211-213).

kaltı et'üz kodsar biz teŋri yirinberü bargay ***biz*** "Bizler öldüğümüzde tanrı yerine ulaşacağız" (TT IIA 3-4).

amtı yazukumuznı bilinür ***biz*** *ukunur* ***biz*** *kop tsuyda yazukta boşunu ötünür* ***biz*** "Şimdi günahlarımızı itiraf ediyoruz. Bütün günahlardan kurtulmayı diliyoruz." (Maitr 73.17-18).

taluy ögüzke kirür ***sizler*** "Okyanusa gidiyorsunuz." (İKP XXXII. 2-3).

teŋrim noş teg tatıglıg yağmur suvın yagıtıp yalaŋuklarnıŋnızvanı otın öçürür ***siz*** "Tanrım siz noş gibi tatlı yağmur suyunu yağdırır, canlı varlıkların hırs (skr. kleşa) ateşini söndürürsünüz" (Kuanşi 201-203).

2.10. Zamirlerin Gereklilik İşlevinde Kullanılması

Eski Türkçede gereklilik ifadesi için özel bir şekil bulunmamakla birlikte ekler ve sözcüklerle teşkil edilen farklı yapılar kullanılmıştır. Bu yapılar arasında *–gU kergek, mIş kergek, -mAk kergek* yapıları bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Eski Uygurcada *–gU ol, -gUlUk ol ve -gUl* yapıları da kullanılmıştır. Ağca, aslen sıfat-fiil eki olarak kullanılan –gU ve –gUlUk eklerinin Eski Uygurca metinlerde bu işlevinin yanı sıra *ol* zamiri ile birleşerek gereklilik ifade eden bir yapı oluşturduğunu; şahıs eklerini almaksızın sadece üçüncü şahıs için kullanıldığını ifade etmiştir. –gU ol biçiminde, *ol* zamiri zaman içerisinde eriyerek –gUl biçimi ortaya çıkmıştır. –gU ol yapısının –gUlUk ol yapısına nazaran daha sık kullanıldığını ifade eden Ağca, söz konusu yapıları Eski Uygurca metinlerin tarihlendirilmesinde bir ölçüt olarak kullanmış ve –gUl yapısının bulunduğu metinleri –gU ol biçiminden daha geç tarihli olduğunu belirtir (2010: 43-44; 2021: 286-291). Erdal (2004: 526), -gU ol gereklilik yapısı için şahıs olmaksızın iki manadan söz eder: ilk olarak konuşmacı, önermenin içeriğinin gerçekleşmesini istediğini açıkça söylemez (bir buyrukta olduğu gibi); ikinci olarak, bir konuya açık veya örtülü bir gönderme yoktur. –gU ol yapısı metinlerde ses uyumuna uygun biçimde kullanılmış ve bazen iki unsur arasında farklı sözcükler kullanılmıştır.

…gU ol

*kızamuk önüp karını ötmeser ingek yagın serit[ip] anga bir***gü ol** "Kızamıkçık çıkınca ve kabızlık olunca inek yağı eritilip ona içirilmelidir." (TT VII 22.16-18).

*sünük-ke yilik-ke tegürü ıntınındınberü kop süzük kirtgünç köŋül-in yalvar**gu ol*** “Kemiklerine, iliklerine kadar, en derinden (gelen) tamamen temiz bir imanla yalvarmalıdır.” (BT VIII 69-70).

*yagmur yagsar ogul kız başın taş yagsar öz başın kizle**gü ol** tep ermez mü* “Yağmur yağsa oğul kız başını, taş yağsa kendi başını saklamalıdır denmiş değil mi?.” (BT III 198-200).

*algulukug koḍgulukug tüz **bilgü ol** kirligig kirsizig yinçge **adırtlagu ol** talulap **algu ol** altunug kumın taşın **kitergü ol*** “Alınması gerekenler ve alınmaması gerekenler düzgün bilinmelidir! Kirli ve saf, incelikle ayırt edilmelidir! Altını seçmelisin, ama kumu ve taşları çıkarmalısın!” (HT VIII 463-468).

-gU … ol

*bu [i]sig igligke **yalgagu vu ol*** “Bu ateşli hastanın yalaması gereken bir muska.” (TT VII 27.1)

-guluk ol

*neteg **kılguluk ol** tip tiser .. anı amtı m(e)n sizlerke ayu bireyin* “Nasıl yapmak gerekir? Denirse, onu ben şimdi sizlere söyleyivereyim.” (AY 11030-11031).

*t(e)ŋri pahşim(ı)z tükel bilge burhanıŋ sukançıg tatıglıg nomlug y(a)rl(ı)gın kertgüngülüg ol munı köŋülde **ornatguluk ol** munı tep munçulayu sözledi* “İlahî öğretmenimiz, her şeyi bilen Buda'nın hoş bir zevke sahip olan öğretisine inanmalısın ve onu kalbine ekmelisin! deyip öyle söylediler.” (HT VIII 649-654).

*adınka tayaklıg tözüg kılmak üze kılu kılu büter buyan edgü kılınçlıg arıg samak arıtı kılma**guluk ol** öçmekke barguluk köŋülüg yintem kılguluk ol tınl(ı)glarıg kutkargu sakınçıg* “Birine yaslanmanın doğasını yaratarak, bir liyakat ve iyilik ormanı yaratır. Hiç bir şekilde yok olmaya götüren bir tutum yaratmamak gerekir. Sadece canlıları kurtarma düşüncesi oluşturulmalıdır.” (BT I D 95-98).

*bu kişiniŋ ulugadu yaşı kelmişte edgü körür. özi üçün buyan **kılgul*** “İnsan yaşlılığında güzel şeyler görecektir. Kişi kendi iyiliği için sevaplı işler yapmalıdır.” (TT VII 28.32).

*burkanlarka saçıg tö[kük] saldurup üzütke aş **birgül*** “Budalara adaklar ve içkiler dağıtmalıdır.” (TT VII 25.7-8).

SONUÇ

İsimlerin, şahısların yerini tutan sözcükler olan zamirler, önceki ya da sonraki bir nesneye, kişiye atıfta bulunarak onları temsil etmektedir. Zamirler, Eski Türkçe döneminin ilk evresinden itibaren hâl ekleri ile gramerleşmeye başlayarak asıl işlevlerinin yanı sıra cümlede zarf, sıfat ve bağlaç işleviyle kullanılmaya başlamıştır. Eski Uygurca döneminde de temel işlevlerinin yanı sıra kullanım alanı genişleyen zamirler, farklı yapım ve çekim eklerini alarak ya da cümle içerisinde kurdukları sentaktik yapılarla yeni anlamlar kazanmış ve farklı işlevlerde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Budizme ait kavramları karşılamak için zamir türünden sözcükler kullanılmış ve zamirler terim anlamda kullanılmıştır. Bu çalışmada elde edilen sonuçları şu şekilde kategorize etmek mümkündür:

Eski Uygurcada zamirler, asıl zamirler ve diğer sözcük türlerinin zamir işleviyle kullanılmasından oluşan sözcükler olmak üzere iki türlüdür. Asıl zamirler: *şahıs zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri, dönüşlülük zamirleri* ve *belirsizlik zamirleri*nden oluşmaktadır. Bu sözcükler ilk yazılı kaynaklardan itibaren kullanılan ve yazılı dönem öncesinde ortaya çıkmış sözcüklerdir. Diğer sözcük türlerinden oluşan zamirler ise isim ya da fiil kökenli olup aldıkları eklerle zamir işleviyle kullanılan sözcüklerdir. Teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekleri, +ki aitlik eki, +AgU topluluk eki, ünlü zarf-fiil eklerinin kalıplaşması ile oluşan sözcükler zamir olmamakla birlikte bulundukları cümlede zamir işlevi ile kullanılmıştır. Bunun yanı bazı sıfat fiil ekleri de içinde bulundukları cümlede +lAr çokluk eki ile kullanılarak zamir işlevindedir. Ancak bu sözcükleri zamir olarak nitelemek doğru olmayacaktır.

İncelenen metinlerden hareketle Eski Uygurcada zamirlerin yapısal açıdan çeşitlilik gösterdiğini söylemek mümkündür. Zamirler, ilk kez bu dönem +gInçA, +kIyA, +lAyU, +lIg, +sIz gibi çeşitli yapım eklerini alarak zarf, sıfat, bağlaç işlevinde kullanılmıştır. Yapım eklerinin yanı sıra bu dönemde zamirlerin birden çok hâl ekini üst üste alması yaygın bir kullanım göstermektedir. Bu sözcükler de asıl anlam ve işlevlerinin yanı sıra farklı işlev ve anlamlarda kullanılmıştır.

İncelenen metinlerden hareketle Eski Uygurcada zamirlerin işlev değiştirdiği görülmüştür. Zamirlerde işlev değişikliği farklı yollarla gerçekleşmiştir. İlki zamirlerin yapısında bir değişiklik olmaksızın doğrudan farklı işlevde kullanılmasıdır. Bu durum literatürde, *conversion* ya da işlev değişikliği olarak adlandırılmaktadır. Köktürkçe döneminde de zamirlerin yapısal değişiklik olmadan

temsil etme işlevlerinin yanı sıra sıfat, zarf, kopula olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak Eski Uygurca dönemini incelediğimizde farklı işlevde kullanılan zamirlerin hem sayıca arttığı hem de kullanılan işlevlerde çeşitlilik olduğu görülmüştür. *bu, ol* işaret zamirlerinin sıfat işleviyle kullanılması; şahıs zamirlerinin kopula işleviyle kullanılması Köktürkçe döneminde de karşımıza çıkmaktadır. Bu zamirlerin sözü edilen işlevlerde kullanılması Eski Uygurca döneminde de devam etmiştir. Ayrıca *kim, ne* soru zamirlerinin yapısal değişiklik olmaksızın bağlaç işleviyle kullanılması ilk kez Eski Uygurca döneminde karşımıza çıkmaktadır.

İşlev değişikliğinin bir diğer yolu ise zamirlerin çeşitli türetim ekleri alarak ya da kurdukları gramatikal yapılarla farklı işlevlerde kullanılmasıdır. Eski Uygurcada zamir kökenli sözcüklerle kullanılan hâl ekleri, yapım ekleri, edatlar ve enklitikler çeşitlenmiştir. Bu durum zamirlerin farklı anlam ve işlevlerde kullanılmasına olanak sağlamıştır. Köktürkçe döneminde işaret ve soru zamirleri *anta, bunta, ança, bunça, kança, kanta, neke, nençe* örneklerinde olduğu gibi hâl ekleri ile kalıplaşarak farklı işlevlerde kullanılmıştır. Eski Uygurca döneminde ise Köktürkçe dönemindeki örneklerin yanı sıra zamirler, birden çok hâl ekini üst üste alarak kalıplaşmış ve farklı işlevlerde kullanılmıştır. *anın* sözcüğünün kalıplaşarak edat işlevinde kullanılması; *muntın* sözcüğünün sebep ifade eden bağlaç olarak kullanılması; *ançan* "biraz" *munçan* "böylece" *neçete* "ne zaman?" örneklerinin zarf işleviyle kullanılması bu tür kullanımlara örnek teşkil etmektedir.

Eski Uygurcada zamirlerin edatlarla kullanıldığı örneklerin sayısı oldukça fazladır. Zamirler ve edatlar özellikle soru zamirleri ve işaret zamirleri ile öbekler oluşturarak farklı anlam ilgileri kurmuştur. Ancak şahıs zamirlerinin edatlarla kullanımında anlamsal bir değişiklik söz konusu değildir.

Tüm bu değişikliklerin nedenlerini şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Eski Uygurca dönemi 8. yüzyıldan 16. yüzyıla uzanan uzun bir dönemi kapsamaktadır. Dilin de sürekli gelişim ve değişim içinde olduğu göz önüne alındığında zaman içinde bazı değişikliklerin olması tarihsel sürecin olağan bir sonucudur. Tarihsel süreç içerisinde zamirlerin yapısal, anlamsal, işlevsel değişiklik göstermesi olağan bir durumdur.

2. Dil toplumsal bir olgudur. Toplumun yaşam biçiminden kültürüne kadar her şey dil kullanıcılarını ve onların dillerini de etkiler. Uygurların yazı dili, bulundukları

çevre ve etkileşim kurdukları kültürlere göre değişmiştir. Uygurlardan kalan ilk yazılı ürünler, tıpkı Köktürk Kağanlığı'nda olduğu gibi taşa kazılmış hitabet metinlerinden oluşmaktadır. Yazıtlardaki farklı alfabelerden hareketle bu dönemde Uygurların diğer topluluklarla etkileşim kurduğu görülmektedir. 762 yılına gelindiğinde ise Uygurların Bögü Kağan önderliğinde Maniheizmi kabul ettiği bilinmektedir. Uygurların hayatı kabul ettikleri bu dinle birlikte sosyo-kültürel olarak değişmiştir. İlk metinler Soğdlardan çevrilen Manihaist metinlerden oluşmaktadır. Bozkır Uygur Kağanlığı'nın yıkılması ile Ötüken'den ayrılan Uygurların bir kısmı Turfan'a gelmiş ve burada Budizmi benimsemiştir. Uygurların farklı inanç sistemlerini benimsemeleri tabî olarak dillerine de yansımış ortaya konan eserlerin hem içeriği hem de dil özelliklerinde farklılıklara neden olmuştur. Örneğin, teklik 1. şahıs men zamiri Budist terminolojje ait "benlik"; *bu* ve **ın* işaret zamirleri "bu dünya, öteki dünya" kavramları karşılamak için kullanılmıştır.

3. Uygurların yaşadığı bölge dinî faaliyetlerini etkilediği gibi yaşama biçimlerini de etkilemiştir. Uygurlar etkelişimde bulundukları topluluklarla ticari faaliyetlerde bulunmuşlar ve Çince, Toharca, Sanskritçe gibi dillerden çeviri yapmışlardır. Çevirilere uygun karşılıkları bulmak için zamir kökenli sözcüklerden faydalanılmıştır. Örneğin, Çin. *jian* "kademeli olarak" yerine *ança* "biraz, birazcık" sözcüğünün, *ançan ançan* "yavaş yavaş, gittikçe" biçiminde çift kullanılmıştır. Yine çeviri faaliyetlerinin etkisiyle uzun cümleleri Türk diline çevirirken zamirlerden ve zamir kökenli sözcüklerden faydalanılmıştır.

KAYNAKÇA

Ağca, F. (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: TKAE Yay.

Ağca, F. (2021). *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*. Ankara: TDK Yay.

Akçataş, A. (2010). Türkiye Türkçesinde Zamirlerin Anlam Yükü. *Turkish Studies* C.4/5 s. 1-14.

Alyılmaz, C. (2011). Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?. *Türk Gramerinin Sorunları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. s. 515-527.

Arçın, S. M. (2021). *Çağdaş Sibirya Türk Lehçelerinde Zamirler.* Ankara: TDK Yay.

Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: TTK Yay.

Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*, Ankara: TDK Yay.

Bacanlı, E. (2014). Türk Dillerinin Şahıs Zamirlerinde Düzensizlikler (Irregularities in personal pronouns of Turkic languages), *Eva Csato Johanson Festschrift* (Ed. N. Demir-B. Karakoç-A. Menz) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları 43-61.

Bang, W. - Gabain, A. - Arat R. R. (1934). *Türkische Turfantexte VI Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Bang, W. - Gabain, A. (1929a). *Türkische Turfan-Texte I*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Bang, W. - Gabain, A. (1929b). *Türkische Turfan-Texte II*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Bang, W. - Gabain, A. von (1930a). *Türkische Turfan-Texte III*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Bang, W. - Gabain, A. von (1930b). *Türkische Turfan-Texte IV***.** Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Bang, W. - Gabain, A. von (1931). *Türkische Turfan-Texte V.* Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Bang, W. (1996). *Köktürkçeden Osmanlıcaya*, Çev. Tahsin Aktaş. Ankara: TDK Yay.

Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.

Barutçu, F. S. (1992). Eski Türkçede kaltı ve nelük Kelimeleri Üzerine. *Türkoloji Dergisi*, C.10/1 s.71-76.

Barutçu, F. S. (1998). *Üç İtigsizler Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks*. Ankara: TDK Yay.

Barutçu, F. S. (2001). Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: +çI/çU. *KÖK Araştırmalar Dergisi*, C.3/2 s. 75-86.

Bozkurt, E. S. (2019). Dilin Anlam İnşasında Adıllar. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1/ S.1 345-356.

Bozkurt, E. S. (2016). *Türkiye Türkçesindeki Zamirlerin Anlambilimsel Yapısı ve Kazandıkları Anlam Yükleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.

Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* İstanbul: Enderun Yay.

Can, M. (2018). *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar*. Ankara: TKAE Yay.

Choi, H. W. (1991). Ana Altaycada İyelik Zamiri *n. Türk Dilleri Araştırmaları, s.191-196.

Choi, H. W. (2010). *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi,* Ankara: TDK Yay.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

Çetin, E. (2008). *On Üçüncü Yüzyıl Öncesinde Soru* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.

Demir, K. (2017). *Altun Yaruk Örneğinde Eski Uygur Türkçesinde Zamirler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Demirbilek, S. (2020). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ok Edatı*, İstanbul: Kriter Yay.

Demirci, K. (2014). *Zamirler Dilbilimsel Bir Yaklaşım*. Ankara: Akçağ Yay.

Demirci, K. (2017). *Türkoloji İçin Dilbilim.* Ankara: Anı Yay.

Deny, (1942). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi).* (Ali Ulvi Elöve Çev.), İstanbul: Maarif Matbaası.

Doerfer, G. (1977). Zu Türk Bana 'Mir', Sana 'Dir', *Central Asiatic Journal*, 21 (3/4), 208-214.

Elmalı, M. (2016). *Dasakarmapathaavadānamālā Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yay.

Ediskun, H. (1992). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Emre, A. C. (1955). Türkçede Cümle II. İsim Cümlesi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 23-58.

Eraslan, K. (2011). Zamirler. *Türk Gramerinin Sorunları*. Ankara: TDK Yay. s.447-457.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.

Ercilasun, A. B. (2008). La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi, *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2/35-56.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Dîvânu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yay.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.

Erdal, M. (2022). Erken Bir Türkçe-Moğolca Durum Eki (Serkan Cihan Çev.). *ÇAKÜTAD* 2022/1, s. 129-134.

Erdem, M. (2005). Zamirler Anlamlı kelimeler midir Yoksa Görevli Kelimeler mi?. *Türk Dili* C. 641 s.444-449.

Erdem, M. (2011). Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları, *Bilig Dergisi*, S: 58, ss. 71-90).

Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.

Gabain, A. V. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brāhmischrift*. Berlin: Akademie Verlag.

Gabain, A. V. (1959). *Türkische Turfantexte X. Das Avadāna des Dämons Ātavaka. Bearbeitet von Tadeusz Kowalski + Aus dem Nachlass herausgegeben*. Berlin: Akademie Verlag.

Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Mehmet Akalın Çev.). Ankara: TDK Yay.

Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi,* Ankara: TDK Yay.

Gökçe, H. (2010). Başkurt Türkçesinde Gramatikalleşme Örnekleri Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 17, 1, 83-104.

Gökdağ, B. A. (2011). Dil-Beden İlişkileri Bağlamında Dönüşlülük Zamirleri. *Dil Araştırmaları* C.9 S.9.s. 9-22.

Göksel, A.-Kerslake, C. (2005). *Turkish, A Comprehensive Grammar*, London: Routledge.

Grønbech, K. (1995). *Türkçenin Yapısı*. (Mehmet Akalın Çev.). Ankara: TDK Yay.

Gulcalı, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, Ankara: TDK Yay.

Gül, B. (2016). *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*. Ankara: TKAE Yay.

Güven, M. (2015). Türkçede Kendi Zamiri ve Kendi Zamiri İle Oluşmuş Kelime Öbeklerinin Kuruluş Biçimi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/4.

Hacıeminoğlu, N. (1971). *Türk Dilinde Edatlar.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Akara: TDK Yay.

Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (Vedat Köken Çev.). Ankara: TDK Yay.

Hatipoğlu, V. (1974). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: TDK Yay.

Ilgın, İ. (2020). *Eski Türkçede ok/ök Enklitiği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kalsın, Ş. (2016). Tarihî Türk Lehçelerinde Biçim-Sözdizimsel İşlevleri Bakımından "ne" Sözcüğü. *Turkish Studies* 11/15 s.247-262.

Kara, G. - Zieme P. (1970). *Fragmente der uigurischen Version des Jin'gangjing mit den Gathas des Meister Fu. Nebst einem Anhang von T. Inokuchi.* Berlin: Akademie Verlag (Berliner Turfan-Texte I).

Kara, G. - Zieme P. (1976). *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berlin: Akademie Verlag (Berliner Turfan Texte VII).

Kara, G. ve Zieme P. (1977). *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Pandita und der Manjusrınamasamgıti*. Berlin: Akademie Verlag. (Berliner Turfan Texte VIII).

Karahan, L. (2009). Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler. *Ahmet Yesevi Üniversitesi III. Uluslararası Türkoloji Kongresi,* 18-20 Mayıs 2009, Türkistan, s.124-130.

Karahan, A. (2014). *Eski Uygurcada Bağlaçlar*. Ankara: Grafiker Yay.

Kaya, C. (2021). *Uygurca Altun Yaruk Giriş. Metin ve Dizin.* Ankara: TDK Yay.

Kocasavaş, Y. (2004). *Türkçede Şahıs Zamirleri*. Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Z. (1959). Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 17/1-2: 41-68.

Korkmaz, Z. (1995). *Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine, Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.

Le Coq, A. von (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho I.* Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Le Coq, A. von (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II.* Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Le Coq, A.von (1922). *Türkische Manichaica aus Chotsho. III. Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayig*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Lewis, G. L. (1967). *Turkish Grammar*. New York: Oxford University Press.

Li, Y. S. (2022). *Türk Dillerinde Son Takılar*, Ankara: TDK Yay.

Mansuroğlu, M. (1949). Türkçede Zamir Çekimi. *TDED*, C. 3, Sayı: 3-4: 501-518.

Menges, K. (1968). *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies*. Wiesbaden: Harrsowitz.

Nalbant, B. "Ne" Kelimesinin Farklı Bir Kullanılışı Üzerine. *Türkoloji Dergisi* XVI. Cilt, sayı:1, ss. 73-86.

Ölmez, M. (1994). *Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm.* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Ölmez, M. ve Röhrborn K. (2001). *Die alttürkische Xuanzan-Biographie III,* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Öner, M. (1998)."Türkçede Soru ve Belirsizlik". Türk Dili, S. 557, s. 401-411.

Özbay, B. (2014). *Huastuanift (Manihaist Uygurların Tövbe Duası)*. Ankara: TDK Yay.

Özdemir, H. (2017). Zamir n'sinin Kaynağı Olarak Nazal Ünlü Söylemi. *Dil Araştırmaları*, S. 20/s.57-67.

Özkan, M. (2004). Eski Türkiye Türkçesinde ki/kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 31(0) 243-255.

Polat, Ü. (2017). Eski Uygur Türkçesinde İsim Cümleleri. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, ss.198-262.

Röhrborn, K. (1971). *Ein uigurische Totenmese. Text, Ubersetzung, Kommenter*. Berlin: Deutsche Akademie der Wissenschaften (Berliner Turfan Texte II).

Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien Lieferung 1 a-agrıg.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Röhrborn, K. (1991). *Die Alttürkische Xuazang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad. Paris und Pekin sowie nach dem Transkript von Annemarie V. Gabain, herausgegeben, übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Röhrborn, K. (1996). *Die alttürkische Xuazang- Biographie VIII. Nach dem Handschrift von Paris, Pekin und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie V. Gabain, herausgegeben, übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung*, I. Verben, Band 1: ab- – äzüglä- .Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Sarı, İ. (2015). *Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme* [Basılmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Schönig, C. (1995). Bemerkungen zu den altaischen Personomia. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5. s.36-64.

Sebzecioğlu, T. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Kesit Yay.

Serebrennikov, B. A.- Gadjieva, N. Z. (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri* (Çev. Tevfik Hacıyev-Mustafa Öner). Ankara: TDK Yay.

Sertkaya, O. F. (1996). Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, Ankara 1996: 17-31.

Soothill, W.- Hodous, L. (1987). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms with Sanskrit and and English Equivalents anda Sanskrit-Pali Index*. Delhi.

Şirin, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Tekin, Şinasi (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı*, C. 2, TKAE Yay., s. 69-120.

Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlâh)*. Ankara: TDK Yay.

Tekin, Ş. (2019). *Uygurca Metinler II Maytrisimit Burkancılığın Mehdîsi Maitreya ile Buluşma İptidaî Bir Dram*. Ankara: TDK Yay.

Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.

Temir, A. (1956). *Die Konjunktionen und Satzeinleitungen im Alt-Türkischen* I, E. J. Brill, Leiden.

Tezcan, S. (1974). *Das uigurische Insadi-Sutra*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR (Berliner Turfan Texte III).

Tezcan, S. (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm.* [Basılmamış Doçentlik Tezi]. Ankara.

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Maniheizm Terimleri*. Ankara: TDK Yay.

Tömörtogoo, D. (2006). Moğolcanın İkinci Şahıs Zamirinin Kökeni ve Değişimi (Yavuz Kartallıoğlu Çev.), *İlmî Araştırmalar* S. 22, 229-233.

Uçar, E. (2012). Eski Türkçede –gInçA Zarf Fiil Ekinin Kökeni Üzerine, *Gazi Türkiyat*, 1 (11) , 47-52.

Uçar, E. (2017). Eski Türk Yazıtlarındaki ança'nın Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine Bazı Dikkatler. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilim Araştırmaları Dergisi* S.11, 408-419.

Ünal, O. (2019). Türkçe Üçüncü Şahıs İyelik Ekinin ve Pronominal /n/ Sesinin Kökeni Üzerine, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 64, 47-69.

Üstüner, A. (2003). *Türkçede Pekiştirme*. Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ.

Wilkens, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılguluk Nom Bitig*. (Berliner Turfantexte XXV).

Yamada, N. (1993). *Sammlung Uigurischer Kontrakte* (Haz. Juten Oda, Peter Zieme, Hiroshi Umemura, Tako Moriyasu). Osaka: Osaka University Press.

Zieme, P. (1975a). *Manichäische-türkische Texte*. Berlin: Akademie der Wissenshaften (Berliner Turfantexte V).

Zieme, P. (1985a). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR. (Berliner Turfantexte XIII).

Zeynalov, F. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dil Bilgisi* (Yusuf Gedikli Çev.). Cem Yayınevi, İstanbul

DİZİN

*i-*ı ~ *in-*ın, 39

adın, 22, 24, 30, 35, 41, 43, 48, 49, 56, 57, 59, 60, 61, 68, 93, 102, 105, 120, 122, 147, 154, 160, 161, 188

adınaguka, 61

adınagunı, 61, 66, 144, 184

adınlartın, 61, 151

adnaguka, 60, 61

alku, 33, 46, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 83, 84, 90, 91, 93, 109, 110, 112, 113, 123, 127, 132, 134, 135, 137, 140, 145, 148, 152, 156, 165, 169, 176, 178, 180, 182, 186, 193

alkuka, 58, 59, 60

amarı, 57, 63, 86

amarıları, 63

amtıkı, 63

ança, 38, 39, 64, 65, 76, 77, 79, 83, 84, 85, 87, 88, 95, 107, 120, 136, 141, 149, 150, 151, 152, 154, 164, 165, 175, 189, 192, 200, 207

ança munça, 88

ançada timin, 121, 156, 175

ançagınça, 67, 76, 77, 94, 120, 154

ançagınçaka tegi, 120

ançakıa yme, 78, 99, 100, 151

ançakıya, 24, 39, 77, 137, 139, 150, 151

ançama, 34, 99, 151, 187

ançan, 38, 39, 71, 85, 152, 200

ançan ançan, 85, 151

ançata, 39, 72, 111, 154, 155, 156

ançıp, 83, 84

ançulayu, 79, 80, 93, 95, 97, 99, 100, 114, 119, 120, 131, 135, 141, 148, 156, 165, 167, 171, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 192

ançulayuma, 100

anda.*Bakın* anta

andaça, 39, 73, 74

andın, 38, 68, 109, 115, *Bakın* andın

andıran öŋi, 111

andırtın, 74, 155, 159

anı, 29, 32, 36, 51, 79, 105, 107, 110, 117, 118, 122, 123, 124, 134, 135, 142, 143, 146, 147, 156, 158, 166, 167, 168, 169, 174, 177, 178, 180, 181, 182, 188, 193, 196

anı teg.*Bakın* antag

anı üçün, 51, 105, 118, 122, 123, 135, 142, 143, 147, 168, 169, 174, 181, 182, 188, 193

anı üze, 124, 178

anılayu, 79, 118, 142, 145

anılı munılı, 88, 89

anın, 38, 43, 57, 61, 70, 72, 73, 74, 85, 89, 92, 97, 107, 110, 112, 131, 137, 160, 161, 179, 180, 181, 189, 192

anıŋ, 39, 83, 99, 103, 104, 112, 125, 154, 155, 166, 181, 182

anıŋ ara, 103, 155, 166

anıŋ arasınta.*Bakın* anıŋ ara

anıŋ öŋre, 112

anta, 37, 43, 53, 54, 59, 67, 73, 74, 75, 78, 83, 89, 91, 95, 97, 104, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 121, 122, 125, 128, 134, 138, 139, 140, 142, 148, 150, 153, 157, 158, 159, 160, 163, 165, 166, 167, 169, 181, 182, 183, 184, 192, 193

anta basa, 104, 183

anta kėn, 183

anta ok, 95

antada, 67, 73, 104, 106, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 122, 156, 182, 183

antag, 58, 59, 61, 70, 75, 79, 85, 96, 114, 117, 118, 127, 136, 137, 138, 141, 142, 146, 148, 152, 161, 169, 176, 177, 180, 184, 192

antag antag, 85, 137

antag ok, 58, 59, 96, 176, 177

antagın ötrü, 113, 169

antak.*Bakın* anta ok

antakı, 56, 175

antakıya, 78, 96, 142

antın, 38, 68, 115, 153

antıran, 72, 74, 155, 159

aŋa, 27, 34, 37, 100, 190

aŋama, 100, 152

aŋaru, 37, 39, 107, 158, 186

barça, 37, 39, 43, 45, 49, 57, 58, 59, 91, 102, 109, 117, 119, 133, 135, 136, 154, 163, 168, 169, 176, 181, 192

barçanı, 59, 134

berü, 186

biregüsi, 57, 58

biri, 25, 26, 29, 35, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 68, 86, 88, 92, 96, 131, 143, 160, 172, 186

birisi, 24, 56, 57, 86, 88, 106, 128

biz, 22, 25, 29, 30, 32, 40, 41, 42, 43, 48, 53, 67, 69, 78, 81, 82, 85, 86, 87, 90, 101, 104, 107, 109, 111, 117, 118, 122, 127, 136, 138, 139, 144, 148, 155, 163, 164, 167, 168, 173, 179, 181, 182, 185, 190, 193, 195

biziŋ, 41, 42, 87, 120, 156, 174

biziŋçileyü, 41

biziŋe, 41, 47, 102, 122

biziŋe utru, 122

biziŋerü, 28, 42

bizke, 41

Bizlerdeki, 57

bizni, 31, 40, 67, 103, 113, 116, 117, 123, 134, 139, 146, 147, 189, 193

bizni tapa, 116

bizni teg, 117

bizni üçün, 123

biznide öŋre, 113

bizniŋ, 41, 42

biznite, 41, 48

bolarnı üze, 125

bu, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 36, 38, 39, 40, 41, 44, 46, 47, 48, 51, 52, 54, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 124, 126, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199

bularnaŋ ara, 49, 103, 104

bularnı mat, 94

ınaru berü, 89, 160, 161, 162

ıntın, 40, 69, 108, 124, 129, 130, 153, 186

ikigüni, 58

inçe, 32, 39, 49, 55, 56, 61, 64, 65, 70, 76, 80, 81, 83, 84, 89, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 102, 107, 114, 119, 131, 133, 134, 138, 140, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 155, 163, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 184, 190

inçek, 83, 96, 97, 109, 183

inçip, 33, 39, 45, 55, 67, 83, 84, 91, 95, 111, 135, 146, 158, 164, 171, 172, 173, 176, 177, 185, 186

kaç, 50, 51, 56, 66, 71, 87, 134, 136, 137, 171, 189

kaçan, 43, 50, 51, 56, 67, 71, 82, 90, 100, 105, 106, 110, 120, 127, 132, 138, 149, 154, 157, 160, 162, 163, 166, 167

kaçandınberü, 106, 157

kaçankadegi, 120

kaltı, 19, 50, 51, 80, 81, 89, 93, 119, 131, 138, 140, 158, 162, 163, 170, 172, 173, 174, 178, 179, 192, 195, 202

kamag, 33, 46, 55, 57, 59, 63, 64, 74, 85, 86, 90, 103, 108, 109, 110, 112, 115, 117, 120, 123, 127, 129, 131, 134, 135, 137, 138, 140, 143, 144, 153, 155, 156, 157, 159, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 178, 179, 181, 182, 186, 189

kamagka, 64

kamıgunı, 64

kança, 67, 147

kanta, 67, 90, 115, 138, 147, 148, 154

kantıran, 74, 75

kayu, 50, 51, 55, 61, 68, 69, 70, 79, 85, 90, 91, 93, 100, 109, 120, 123, 126, 128, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 142, 148, 165, 168, 170, 180, 181, 184, 192

kayu kayu, 85, 138

kayu neçe, 135

kayudın, 69, 135

kayuka, 70

kayuma, 99, 100

kayuta, 33, 68, 96, 143, 148

kentü, 49, 53, 54, 61, 84, 86, 90, 92, 93, 94, 113, 142, 144, 152, 165

kentü kentü, 53

kentü öz, 61

kim, 32, 34, 36, 41, 48, 50, 51, 54, 61, 80, 85, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 99, 100, 101, 102, 103, 109, 117, 123, 126, 128, 133, 135, 137, 138, 139, 142, 146, 147, 148, 150, 152, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 172, 174, 176, 179, 180, 181, 187, 192, 193, 194

m(e)nig, 31, 130

maŋa, 32, 58, 72, 73, 97, 160, 174, 188, 190, 194

men, 27, 30, 31, 34, 43, 46, 54, 59, 60, 76, 82, 86, 90, 92, 93, 97, 102, 113, 129, 130, 131, 133, 136, 139, 143, 151, 161, 169, 170, 174, 181, 190, 191, 193, 194, 200

men az, 92, 93, 131

men körüm, 93, 131

men küvenç, 93

men sakınç, 93

mengerü, 33

meni, 31, 32, 49, 55, 84, 147, 171, 188

meniŋ, 32, 33, 55, 65, 68, 73, 81, 84, 96, 112, 131, 136, 147, 152, 171, 176, 180, 192

mensiz, 82, 86, 93, 129, 132

mensizin, 83, 86, 132

mini.*Bakın* meni

mini tapa, 116

mini teg, 117

mintide, 32

mintin, 33

monça.*Bakın* munça

monçaka tegi, 120

montada kez, 108

montag.*Bakın* muntag

munaçı, 94, 188, 189

munça, 66, 80, 88, 136, 139, 144, 152, 153, 165, 189

munçada berü, 106

munçakıya, 78

munçan, 71

munçulayu, 72, 79, 80, 87, 91, 118, 124, 128, 139, 140, 144, 145, 150, 153, 155, 174, 196

munda öŋi, 112

mundaça, 67, 73, 74, 122

mundagın ötrü, 114, 169

mundırtın, 75, 161

munı munçulayu, 144

munı teg.*Bakın* munı teg

munı üçün, 123

munı üze, 124, 130

munılayı, 79

munısız, 83

munta, 44, 47, 51, 64, 67, 68, 72, 73, 89, 95, 97, 104, 105, 109, 111, 116, 122, 127, 159, 160, 161, 163, 181

muntada, 67, 73, 79, 108, 109, 110, 116, 117, 121, 122

muntag, 87, 90, 116, 117, 118, 127, 129, 133, 139, 143, 146, 151, 180, 185, 189

muntag muntag, 87

muntakı, 57

muntakıya, 78

muntın, 40, 47, 48, 69, 161, 170

muntıran, 74, 75, 161

muŋar körü, 111

muŋar takı, 48, 116

ne, 29, 31, 32, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 59, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 76, 80, 81, 87, 90, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 110, 111, 114, 116, 117, 119, 120, 122, 124, 126, 127, 128, 131, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 142, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 174, 175, 176, 177, 179, 183, 184, 186, 189, 190, 191, 204

ne negü, 87

neçe, 37, 45, 50, 55, 66, 67, 72, 82, 87, 90, 97, 102, 106, 117, 128, 135, 136, 139, 140, 154, 157, 158, 175, 176, 177, 185, 192

neçede berü, 44, 106, 157, 158

neçeketegi, 120, 121

neçete, 72, 110, 158

neçök.*Bakınneçük*

neçökleti.*Bakın* neçükleti

neçüg.*Bakın* neçük

neçük, 81, 97, 147, 148

neçükin, 97, 119, 148, 184

neçükleti, 81, 149

nede ötrü, 111, 114, 170, 183

negök.*Bakın* negük

negü, 66, 69, 76, 87, 98, 101, 122, 124, 149

negü yme.*Bakın* negüme

negüde, 76, 114, 170, 171

negük, 98

negülük, 98, 149, 190

negüme, 99, 101, 128

neke, 70, 150

nelük, 19, 98, 202

neme, 56, 99, 101

nemen, 101

neŋ, 42, 48, 56, 63, 69, 70, 78, 80, 83, 84, 85, 90, 91, 92, 100, 112, 123, 127, 128, 129, 138, 145, 146, 153, 157, 162, 164, 168, 171, 172, 181, 185, 190

neteg, 117, 119, 135, 147, 150, 156, 165, 172, 174, 176, 196

netegleti, 81

ol, 24, 27, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 54, 58, 59, 61, 63, 65, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196

olar, 44, 45, 53, 58, 62, 69, 102, 103, 116, 160, 169, 176, 181

olarnaŋ ara, 103

öz, 19, 32, 38, 46, 52, 53, 54, 55, 61, 66, 70, 76, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 103, 113, 127, 144, 146, 147, 149, 183, 184, 185, 189, 196

öz öz, 88

öz öz kentü kentü, 92

özke özke, 88

saŋa, 34, 35, 49, 190

sayu, 57, 59, 60, 83, 90, 135, 178, 183, 184

sen, 22, 23, 27, 30, 31, 33, 34, 35, 45, 65, 98, 107, 115, 187, 190, 191, 193, 194

seniŋ, 35

siler.*Bakın* sizler

sindirtin, 35, 74, 75

sini tapa, 116

sintede öŋi, 112

sintide, 35

siz, 25, 29, 30, 32, 37, 42, 43, 44, 67, 77, 83, 84, 90, 98, 100, 104, 110, 117, 127, 132, 134, 137, 138, 139, 140, 146, 147, 149, 153, 171, 172, 176, 178, 182, 184, 188, 190, 193, 195

siziŋe, 43

siziŋte, 43

sizler, 26, 42, 124, 147, 149, 156, 175, 193, 195

sizni, 31, 43, 76, 78, 80, 107, 118, 128, 141, 143, 145, 153
sizni teg, 118
siznide, 43, 44
siznıŋ, 44
tüzü, 57, 60
üküşi, 57, 61, 62, 163
yomkı ~yomgı, 62
yumgıgun, 62